ชายน้ำ
พอเพียง

กระบวนการนโยบายสาธารณะ :
จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชน สู่เศรษฐกิจแบบพอเพียง

• ดร.เลิศชาย ศิริชัย บรรณาธิการ •

สายน้ำพอเพียง

กระบวนการนโยบายสาธารณะ :
จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชน สู่เศรษฐกิจแบบพอเพียง

พื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปากพนัง ลุ่มน้ำตาปี
ลุ่มน้ำคลองกะแดะ ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำหลังสวน ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

ดร.เลิศชาย ศิริชัย บรรณาธิการ

สายน้ำพอเพียง

กระบวนการนโยบายสาธารณะ :
จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชน สู่เศรษฐกิจแบบพอเพียง
พื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปากพนัง ลุ่มน้ำตาปี
ลุ่มน้ำคลองกะแดะ ลุ่มน้ำปัตตานี ลุ่มน้ำหลังสวน ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

ดร.เลิศชาย ศิริชัย บรรณาธิการ

สนับสนุนโดย :

สถาบันวิจัยระบบสุขภาพภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (สวรส.ภาคใต้ มอ.)
มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.)
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

ปก/รูปเล่ม :

หจก.โฟ-บาร์ด
280/2 หมู่ 6 ถ.ปุณณกัณฑ์-เขากลอย
ต.ทุ่งใหญ่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา 90110
โทร./แฟกซ์ 0-7455-1133, 089-6595338

จำนวน 500 เล่ม
มกราคม 2550

คำนำ

ปัญหาความยากลำบากของผู้คนในชนบทอันเนื่องมาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านถูกทำลายไป ทั้งการถูกแย่งชิงไปโดยตรงของกลุ่มทุนและการที่ชาวบ้านถูกกระตุ้นให้ขุด จับ โค่นทรัพยากรต่างๆออกไปตอบสนองความต้องการของตลาด โดยมีการพัฒนาของรัฐเป็นสิ่งเอื้ออำนวยให้เกิดสภาพการณ์ดังกล่าว เป็นที่ตระหนักกันดีในปัจจุบัน แต่การพัฒนากระแสหลักก็ยังคงพยายามหาทางแย่งชิงทรัพยากรจากชนบทออกไปสนับสนุนการพัฒนาต่อไปอีก และพยามทำในรูปแบบที่ซับซ้อนมากขึ้นโดยในอีกด้านหนึ่งการเคลื่อนไหวของประชาชนที่จะปกป้องทรัพยากรที่เป็นฐานการอยู่รอดของตัวเองก็ทวีความเข้มข้นขึ้นด้วยเช่นกัน

บทความในเอกสารนี้จำนวน 9 เรื่องเขียนขึ้นเพื่อประกอบงานสัมมนา *"จากการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรของชุมชนสู่เศรษฐกิจแบบพอเพียง"* ภายใต้ความคิดว่าประสบการณ์การเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องและฟื้นฟูทรัพยากรของคนกลุ่มต่างๆในชนบทนั้นสามารถสะท้อนให้เห็นแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่สอดคล้องกับบริบทของแต่ละชุมชน ทั้งนี้เพราะทรัพยากรธรรมชาติคือฐานเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนอยู่แล้ว ในขณะที่การเคลื่อนไหวของชาวบ้านถึงแม้จะเป็นการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรแต่ในความเป็นจริงเป็นการเคลื่อนไหวที่สามารถสร้างทุนขึ้นมาทุกด้านไม่เฉพาะทุนด้านทรัพยากรเท่านั้น เช่น ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนการเงิน ทุนด้านการเมือง ซึ่งทั้งหมดนี้คือฐานของเศรษฐกิจแบบพอเพียงนั่นเอง

อย่างไรบทความทั้ง 9 เรื่องนี้เป็นเพียงข้อมูลเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การถกเถียงกันในเรื่องเศรษฐกิจแบบพอเพียงในบริบทของชุมชนที่แตกต่างกันในงานสัมมนาเท่านั้น ยังไม่ใช่บทความที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง หากผู้สนใจต้องการได้ข้อสรุปที่สมบูรณ์ขึ้นควรที่จะติดตามการยกระดับประสบการณ์จากกรณีศึกษาทั้ง 6 เรื่องขึ้นเป็นองค์ความรู้และการวิพากษ์วิจารณ์ข้อจำกัดและการนำเสนอแนวทางที่จะก้าวต่อไปข้างหน้า ซึ่งเป็นสาระสำคัญของงานสัมมนา ซึ่งผู้สนใจสามารถติดตามได้โดยตรงในงานสัมมนาหรือเอกสารที่ผู้เกี่ยวข้องจะได้จัดทำขึ้นในโอกาสต่อไป

คณะผู้จัดสัมมนา

สารบัญ

พื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน

- การเปลี่ยนแปลงการผลิตและสังคมชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน จังหวัดตรัง 6
- การสร้างทุนทางสังคมเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าสาคู : ศึกษากรณีขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายอนุรักษ์ป่าสาคู อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง 79

พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

- นโยบายสาธารณะกรณีลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ... 130

พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

- การปรับตัวของชาวนาชุมชนขนาบนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตามแนวทาง *“ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”* 154

พื้นที่ลุ่มน้ำตาปี

- สถานการณ์การจัดการลุ่มน้ำ โดยชุมชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน 180

พื้นที่ลุ่มน้ำคลองกะแดะ

- บทบาทของภาคประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำคลองกะแดะ 196

พื้นที่ลุ่มน้ำปัตตานี

- ความพอเพียงในความเป็นจริงของชาวประมงพื้นบ้านที่ปัตตานี 229

พื้นที่ลุ่มน้ำหลังสวน

- นวัตกรรมฟื้นคืนพื้นป่าด้วยภูมิปัญญาเกษตร 4 ชั้น สู่เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชนคนอยู่กับป่าแห่งลุ่มน้ำหลังสวน 272

พื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

- การจัดการทรัพยากรพื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ (ตอนบน) 290

ชีวิตพอเพียง

ลุ่มน้ำปะเหลียน

การเปลี่ยนแปลงการผลิตและสังคมชาวนา ในพื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน จังหวัดตรัง

สานิจจ์ วิริยะกิจสุนทร [1]

บทนำ

จากภาพในอดีตอาชีพการทำนาของชาวบ้านในอำเภอนาโยง เปรียบเสมือนฐานความมั่งคงทางอาหาร สร้างความมั่นใจให้แก่ชาวบ้านว่าจะมีข้าวกินตลอดปี โดยไม่อดตาย ในอดีตชาวนาจะปลูกข้าวเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลักส่วนที่เหลือจากการบริโภคจึงนำมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นอย่างอื่นที่ผลิตขึ้นเองไม่ได้ เป็นลักษณะการแลกเปลี่ยนที่ยังไม่มีแบบแผนที่ชัดเจนตายตัว การแลกเปลี่ยนส่วนใหญ่ไม่ได้ผ่านกลไกของราคาหรือผ่านระบบตลาดเหมือนในปัจจุบันบางครั้งขึ้นอยู่กับความพอใจ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งบันสิ่งของที่มีมากเกิดความจำเป็นหรือช่วยเหลือคนที่ยากจน คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านที่ไม่มีลูกหลานคอยดูแล เป็นระบบทางสังคมที่ช่วยค้ำจุนความเป็นชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ถึงแม้ว่าจะเกิดวิกฤติปัญหาใดๆเกิดขึ้น ในการซื้อ-ขาย แลกเปลี่ยนสินค้ากันในอดีตมีขั้นตอนง่ายๆไม่ยุ่งยากซับซ้อนมากนัก ดังมีคำเปรียบเปรยในอดีตที่กล่าวว่า

---

[1] นักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วัฒนธรรมศึกษา)สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

“ชาวนาในอดีตถึงแม้ว่าจะไม่มีเงิน แต่ถ้ามีข้าวอยู่ในยุ้งฉางก็ไม่อดตาย เพียงแต่ออกไปตลาด สีข้าวไปซักกระสอบ สามารถนำข้าวไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ต้องการ กลับบ้านมามีกับข้าวมีของกินติดมือกลับมามากมาย”

จากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน สู่รูปแบบการผลิตเพื่อขาย จากเดิมที่ขายกันเฉพาะในหมู่บ้านในชุมชน โดยใช้วิธีการผลิตแบบพื้นบ้าน ใช้แรงงานคนในครัวเรือน แรงงานสัตว์ ในการผลิต เมื่อต้องการเพิ่มผลผลิตข้าวก็ใช้วิธีการขยายพื้นที่การทำนา ในระยะต่อมาการทำนาได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิต เข้าสู่นโยบายการทำ *“การเกษตรแผนใหม่”* ของรัฐ โดยมุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย เพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิตการปลูกข้าวให้เพิ่มสูงขึ้นการทำนารูปแบบดังกล่าว ชาวนาถูกกระตุ้นให้ผลิตข้าวเพื่อขาย โดยการใช้เทคโนโลยี รูปแบบการผลิตสมัยใหม่

ผลจากนโยบายการทำ *“การเกษตรแผนใหม่”* ดังกล่าว ส่งผลให้เกิด *“การทำนาแบบใหม่”* สามารถแบ่งภาพการทำงานออกเป็น 2 ภาพ คือ ภาพแรก เป็นการผลิตข้าวเพื่อสนองความต้องการของตลาด ภาพที่สอง เป็นภาพที่ชาวนาที่ต้องพึ่งพิงตลาดทั้งปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย/ยาฆ่าแมลง/ยาปราบศัตรูพืช) และการบริโภคสินค้าและการบริการ

● ***บรรยากาศห้องนาช่วงฤดูทำนา***

● ***เรือนเก็บข้าวขนาดใหญ่ของชาวบ้าน***

ต่างๆเพิ่มขึ้น หรือการขยายตัวและส่งเสริมธุรกิจการส่งออกข้าว เกิดนโยบายการพัฒนาแหล่งน้ำ การขุดลอกคูคลอง การสร้างเขื่อน และจัดระบบชลประทาน จุดประสงค์เพื่อสร้างระบบการจัดการน้ำ เพื่อให้เกษตรสามารถทำนาได้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น สามารถเพิ่มพื้นที่ และจำนวนครั้งของการทำนาในแต่ละปีเพิ่มมากขึ้น แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการขาดความรู้ ความเข้าใจในระบบการจัด การน้ำที่ถูกต้อง ทำให้เกิดผลกระทบตามมาคือ จากเป้าหมายเดิมที่มีการขุดลอกคูคลองเพื่อการจัดส่งน้ำเพื่อการทำนาให้ดีขึ้น กลับทำให้เกิดปัญหาคลองดังกล่าวกลายเป็นคลองระบายน้ำออกจากพื้นที่ได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากไม่มีต้นไม้ รากไม้คอยดูดซับและชะลอการไหลของน้ำฤดูแล้งน้ำจึงแห้งขอดปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อการทำนา ทำให้ *"พื้นที่ชุ่มน้ำ"* ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขัง เป็นแหล่งกักเก็บน้ำที่สำคัญของชาวอำเภอนาโยงกลายสภาพเป็นดอนน้ำแห้ง ส่งผลให้ปัจจุบันพื้นที่บางส่วนที่อยู่บริเวณที่โคกหรือ

ที่สูงมีน้ำไม่เพียงพอต่อการทำนา ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวทดแทน

"พื้นที่ชุ่มน้ำ" ที่กล่าวถึงเปรียบเสมือนแหล่งอาหารขนาดใหญ่ของชาวบ้าน เป็นสังคมพืชนานาชนิดที่เป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน และยังเป็นแหล่งอาหารที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่างๆ ทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ ของระบบห่วงโซ่อาหารในธรรมชาติ เกิดเป็นลักษณะที่เรียกว่า *"ป่าสาคู"* ขึ้นกระจายอยู่ตามฝั่งคลองป่าสาคูให้ประโยชน์ทั้งด้านอาหาร รายได้ ยารักษาโรค และมีบทบาทสำคัญในฐานะพืชวัฒนธรรม ทั้งใช้ในพิธีกรรม สถาปัตยกรรม เช่นในการสร้างบ้านนิยมใช้ใบสาคูมุงหลังคา ใช้ทางสาคู (ส่วนก้านใบ ที่มีขนาดใหญ่และแข็งแรง) ในก่อสร้าง คอกเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ป่าสาคูยังเป็นตัวช่วยควบคุมปริมาณน้ำ ป่าไม่ให้ไหลแรงจนเกินไป เป็นตัวดูดซับน้ำ ดักเก็บตะกอนทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ทำหน้าที่กรองสารพิษที่ปนเปื้อนมากับน้ำ เป็นแหล่งพึ่งพาของสัตว์น้ำนานาชนิดและสัตว์น้ำใช้เป็นที่หลบภัยเมื่อยามน้ำหลาก เดือน 11-12 ความอุดมสมบูรณ์และสัตว์น้ำจะแพร่กระจายเข้าสู่ ท้องนา มีน้ำให้ชุมชนสามารถทำนาได้ด้วย จนเกิดความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่นา ดังคำกล่าวที่ว่า *"ในน้ำมีปลาในนามีข้าว"*

ตั้งแต่ตั้งชุมชนมาประมาณ 200 ปี พื้นที่ตำบลโคกสะบ้าและพื้นที่อื่นๆในอำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก เพื่อการดำรงเลี้ยงชีพ จนได้ชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่มีการทำนามากที่สุด มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดของจังหวัดตรัง หลายตำบลในอำเภอมีชื่อนำหน้าว่า "นา" พื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้มีคลองหลายสายที่เกิดจากเทือกเขาบรรทัดไหลผ่าน เช่นคลองนางน้อย คลองลำลุง คลองลำชาน เป็นต้น

ในช่วงปี พ.ศ.2543-ปัจจุบันเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาที่รกร้าง รวมทั้งพื้นที่นาที่ยังทำนาอยู่เดิม มาเป็นพื้นที่การปลูกยางพาราพันธุ์ส่งเสริม โดยชาวนาให้เหตุผล และบอกเล่าถึงปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำในการทำนา ปัญหาการขาดแคลนแรงงานและต้นทุนการทำนาที่เพิ่มสูงขึ้น ไม่คุ้มกับการลงทุน การเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาให้เป็นพื้นที่ปลูกยางพาราซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านคุ้นเคยเป็นอย่างดี แต่ยิ่งให้ความสนใจเพิ่มขึ้นเนื่องจากภาวะราคาที่พุ่งสูงขึ้นถึง 200 -300% ของราคายางพาราในอดีต ทำให้ชาวบ้านเร่งขยายพื้นที่ปลูกยางพาราเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่นาที่รกร้างไม่ได้ทำนา รวมทั้งพื้นที่ที่ใช้ทำนาอยู่เดิมก็ถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่การปลูกยางพารา และมีแนวโน้มว่าจะสูญเสียพื้นที่การทำนาและพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างถาวรเพิ่มขึ้นทุกปี ส่งผลให้เกิดความแห้งแล้ง สัตว์น้ำลดลง เป็นผลทั้งด้านความมั่นคงของอาหาร น้ำ และระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำในบริเวณดังกล่าวรวมทั้งพื้นที่ใกล้เคียง

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่การทำนามาปลูกพืชเชิงพาณิชย์คือยางพาราซึ่งเป็นพืชที่มีปริมาณความต้องการใช้น้ำน้อยทำให้พื้นที่ในชุมชนขาดแคลนพื้นที่ชุ่มน้ำ และขยายตัวกลายเป็นพื้นที่ขาดแคลนน้ำถาวร สัตว์น้ำ สัตว์ป่า พันธุ์พืชนานาชนิด สมุนไพร และความซับซ้อนหลากหลายของระบบนิเวศลดลงเรื่อยๆ จนอาจหมดไปในอนาคต นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ระบบวัฒนธรรมของชาวนา ซึ่งแต่เดิมมีการทำนามีข้าวเก็บไว้บริโภคภายในครัวเรือน การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำการเกษตร เป็นสังคมที่พึ่งพาตนเองลดการพึ่งพิงจากภายนอก ปรับเปลี่ยนไปสู่สภาพการพึงพิง

ปัจจัยภายนอกในการดำรงชีวิตที่เพิ่มสูงขึ้น ดังเช่น การซื้อข้าวสารมาบริโภคที่มีราคาสูงและปนเปื้อนไปด้วยสารเคมียาฆ่าแมลงที่เป็นอันตรายต่อร่างกาย วิถีชีวิตที่เป็นปัจเจก ความเห็นแก่ตัวเอารัดเอาเปรียบระหว่างคนในหมู่บ้านเดียวกัน บางครั้งถึงเป็นญาติพี่น้องกัน ยังเกิดความขัดแย้งกันในการเปิดปิดน้ำเพื่อการทำนา ในสถานการณ์ที่ทุกคนต้องต่อสู้แข่งขันเพื่อการดำรงชีพรูปแบบชุมชนที่สมัคสมานสามัคคี สังคมแห่งการพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และพึ่งตนเองได้ ภาพเหล่านั้นเริ่มที่จะเลือนหายไปจากชุมชน

ในสถานการณ์ปัจจุบันหลายสิ่งหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไป ทั้งพื้นที่ชุ่มน้ำและพื้นที่ทำนาถูกแปรเปลี่ยนให้กลายเป็นพื้นที่ปลูกยางพารา ด้วยเงื่อนไขต่างๆมากมาย ชาวนาบางกลุ่มเมื่อเลิกทำนาทำให้เกิดความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร การปลูกพืชเชิงพาณิชย์หรือที่เรียกว่า *“เกษตรเชิงเดี่ยว”* ส่งผลให้ระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ และระบบวัฒนธรรมของชาวนาถูกทำลาย ประกอบกับราคายางพาราที่ผันผวนเพราะไปขึ้นกับกลไกของราคาในระบบตลาด ซึ่งชาวบ้านไม่สามารถกำหนดและควบคุมได้ ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น เกิดความพยายามสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อหาทางออก เป็นยุทธวิธีที่มีความแตกต่างหลากหลายและซับซ้อน ผู้เขียนคิดว่าปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจาการทำนาดังกล่าว เมื่อทำการศึกษา ค้นคว้าและสรุปบทเรียนในแนวทางที่ถูกต้องจะช่วยแก้ปัญหาเหล่านั้นให้คลี่คลายไปในแนวทางที่ดีขึ้น

● *ระบบชลประทานเหมืองคอนกรีต*

บทความนี้จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงการทำนาทั้งในแง่การใช้ที่ดิน การใช้แรงงาน เทคโนโลยี การจัดการพันธุ์ข้าว การลงทุน และผลต่อกระทบต่อระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมชุมชน โดยผู้เขียนได้เลือกตำบลโคกสะบ้า อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง เป็นพื้นที่ศึกษา ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ทำนาที่สำคัญในเขตลุ่มน้ำปะเหลียนและเป็นพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์สอดคล้องกับประเด็นปัญหาที่ตั้งไว้สำหรับบทความนี้

ประวัติหมู่บ้าน

ตำบลโคกสะบ้าตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ไปทางทิศใต้ประมาณ 7 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 17 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 10,625 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อพื้นที่ใกล้เคียงคือ ทิศเหนือติดกับตำบลนาข้าวเสีย อำเภอนาโยง ทิศใต้ติดกับตำบลนาชุมเห็ดและตำบลเกาะเปียะ อำเภอย่านตาขาว

● *การขยายพื้นที่ปลูกยางพาราในพื้นที่ทำนาเดิม*

ทิศตะวันออกติดกับตำบลช่องอำเภอนาโยง ทิศตะวันตกติดกับตำบลทุ่งค่าย อำเภอย่านตาขาว ลักษณะภูมิประเทศของอำเภอโคกสะบ้าเป็นที่ราบลุ่ม ทิศตะวันตกของตำบลเป็นเนินเขาหินปูนยาวประมาณ 2 กิโลเมตร มีแหล่งน้ำสำคัญและมีป่าสาคูขึ้นตามแนวลำคลองต่างๆ คือ คลองลำชาน อยู่ทางทิศตะวันออกของตำบล คลองปด คลองลำลุงและห้วยควายหาย อยู่ทางทิศตะวันตกของตำบล

จากการศึกษาประวัติของพื้นที่พบว่าในยุคแรกประมาณ200 ปีที่ผ่านมาบรรพบุรุษของพวกเขาที่เข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่นั้นเลือกพื้นที่ในการดำรงชีพเพื่อตอบสนองความต้องการพลังในการผลิตในอาชีพทำนาซึ่งถือว่าเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านบรรพบุรุษของพวกเขาจึงเลือกที่จะจับจองพื้นที่ในบริเวณที่ลุ่มบริเวณที่มีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลากเพื่อที่จะได้มีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนา หรือบริเวณใกล้แม่น้ำลำคลองที่มีป่าสาคูขึ้นหน้าแน่นเพราะสามารถที่จะใช้

ประโยชน์จากป่าสาคู ทั้งที่เป็นแหล่งอาหาร การหาผัก ผลไม้ พืชสมุนไพร และสัตว์น้ำ เลือกพื้นที่ดอนสูงสำหรับปลูกยางพาราพันธุ์พื้นเมืองเป็นอาชีพเสริม เลือกสร้างบ้านเรือนบริเวณที่โคกสูงเพื่อป้องกันปัญหาน้ำท่วม โดยบริเวณบ้านมีการปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการบริโภคและการก่อสร้างบ้านเรือนตามลำดับ เป็นลักษณะการเลือกที่จะทำการผลิตหรือประกอบอาชีพของคนในยุคแรกให้เหมาะสมกับธรรมชาติของแต่ละพื้นที่ ไม่เปลี่ยนแปลงธรรมชาติแต่เคารพในระบบที่ดำรงอยู่ของธรรมชาติ

เมื่อประมาณ 60 ปีที่ผ่านมา รัฐได้ประกาศให้พื้นที่บางส่วนในตำบลโคกสะบ้าประมาณ 5,000 ไร่เป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านเกาะหยี หมู่ที่ 3 บ้านไร่หลวง หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งแกเจ้ย หมู่ที่ 8 บ้านบนควน หมู่ที่ 10 บ้านหนองพาบน้ำ จึงเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้านในพื้นที่ที่ตั้งรกรากและทำมาหากินในพื้นที่ดังกล่าวอยู่เดิม ในช่วงเวลาดังกล่าวกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านได้รวมตัวกันเรียกร้องอ้างสิทธิการที่บรรพบุรุษของพวกเขาอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ก่อน โดยได้ยื่นเรื่อง

● *พื้นที่ทำนา*

● *พื้นที่ป่าสาคู*

ดังกล่าวต่ออธิบดีกรมที่ดิน ในปี พ.ศ.2498 เกิดหน่วยงานของรัฐที่เรียกว่าคณะกรรมการการบุกรุกที่ดินอันเป็นพื้นที่สาธารณะ (กบส.) เข้ามาจัดการแก้ปัญหาดังกล่าว[2] มีการใช้มาตรการการออกเอกสาร สค.1 ให้สิทธิชาวบ้านในการทำมากินในพื้นที่ดังกล่าวได้ แต่ไม่สามารถนำที่ดินในการครอบครองดังกล่าวนำไปจำนองหรือขายได้ โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญว่าชาวบ้านที่จะได้สิทธิ์ดังกล่าว จะต้องเป็นผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยตั้งถิ่นฐานก่อนปีที่กฎหมายฉบับที่รัฐใช้ดังกล่าวจะประกาศใช้[3]

ในขั้นตอนการปฏิบัติจริงในการกำหนดเขตแดน การทำแผนที่ และการกำหนดพื้นที่ว่าพื้นที่ใดอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ซึ่งถูก

---

[2] บทสัมภาษณ์ นางจิตซุมเชื้อ ประธานกลุ่มผู้หญิงหมู่10 บ้านหนองพาบน้ำ ตำบลโคกสะบ้าอำเภอนาโยง จังหวัดตรัง วันที่ 14 สิงหาคม 2549

[3] บทสัมภาษณ์ อ.สมนึก โออินทร์ ประธานชมรมอนุรักษ์ป่าสาคู ตำบลโคกสะบ้า อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง วันที่ 13 สิงหาคม 2549

จัดเป็นป่าสงวนทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์นั้น เกิดข้อพิพาทระหว่างกำนันในพื้นที่ในการกำหนดเขตแดนป่าสงวนดังกล่าวเหตุเกิดขึ้นระหว่างพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านหนองเสม็ดกับพื้นที่หมู่ที่ 10 บ้านหนองพาบน้ำ ว่าพื้นที่ใดเป็นพื้นที่ป่าสงวนทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์อยู่เดิมเพราะเกิดปัญหาในขั้นตอนการออกเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดิน ในพื้นที่ดังกล่าวโดยต่างฝ่ายต่างอ้างเหตุผลว่าพื้นที่ของตนเองไม่อยู่ในเขตป่าสงวนทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ แต่เป็นอีกพื้นที่หนึ่งตากหากที่อยู่ในเขตป่าสงวน เพื่อพยายามปกป้องพื้นที่ทำกินของตนเอง ไว้ไม่ให้รัฐเข้ามาอ้างสิทธิ์ครอบครองผ่านการประกาศนโยบายป่าสงวน

รูปแบบการขยายอำนาจของรัฐส่วนกลางเข้าไปมีอิทธิพลเหนือท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรด้วยการอ้างเหตุผลด้านการรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นแนวทางที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการปกครองและควบคุมทรัพยากร ธรรมชาติและคนภายในอาณาเขตดินแดน ทำให้รัฐเป็นองค์กรทางการเมืองที่มีอำนาจด้วยชอบทางกฎหมาย สามารถใช้เทคนิคแผนที่ การออกเอกสารสิทธิ์ เป็นเทคโนโลยีรองรับอำนาจของภาครัฐในการเข้าไปควบคุมจัดการทรัพยากรโดยการขีดเส้นเส้นแบ่งเขตแดนในพื้นที่ดังกล่าว การกระทำดังกล่าวกระทำโดยไม่คำนึงถึงพื้นที่การใช้ประโยชน์ของชุมชน วิถีชีวิตที่จะต้องแปรเปลี่ยนไป ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงต่อชาวบ้าน เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งไม่ใช่เหตุผลของการขาดแคลนทรัพยากร แต่เป็นเหตุผลของความไม่มั่นคงในชีวิตต่อการเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้นชาวบ้านจึงเลือกวิธีการที่จะครอบครองในรูปแบบปัจเจกบุคคลเพิ่มมากขึ้นและยอมรับระบบสิทธิ์แบบเอกสารสิทธิที่มีกฎหมายรับรองว่าจะช่วยให้พวกเขามีความมั่นคง ทั้งๆที่ระบบสิทธิแบบเดิมๆที่พวกเขาใช้กันอยู่ เช่น

ระบบเครือข่ายและความสัมพันธ์ทางสังคมไม่เคยทำให้เพวกเขารู้สึกชีวิตไม่มีความมั่นคงเลย

ปัจจุบันครอบครัวที่ถือครองที่ดินมากในชุมชนจึงเป็นครอบครัวที่มีฐานะทางการเงินดี มีสวนยางพาราหรือพื้นที่ทำนาหรือให้ชาวบ้านคนอื่นๆเช่ากลุ่มชาวบ้านที่มีฐานะทางการเงินดีดังกล่าวมักนิยมส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือในระดับสูงๆ เมื่อจบการศึกษามักได้เข้าทำงานในบริษัทเอกชนหรือเป็นข้าราชการที่มีเงินเดือนประจำ และมักจะเป็นผู้นำแนวคิดอุดมการณ์ใหม่เข้ามาสู่ชุมชน รวมทั้งสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนและตลาดได้ ชาวนาที่มีฐานะดียังกลายเป็นเจ้าของร้านค้า เปิดร้านค้าของชำในหมู่บ้าน เป็นนายทุนเงินกู้ เป็นพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้าน ขณะเดียวกันก็เป็นผู้นำสินค้า ผลิตภัณฑ์ เทคโนโลยีและความทันสมัยต่างๆเข้ามาสู่หมู่บ้าน นอกจากนี้ชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวยังมีความสามารถเข้าถึงแรงงานและทุน ทำให้มีความพร้อมกับการทำการผลิตเชิงพาณิชย์ การทำเกษตรแผนใหม่ที่นิยมปลูกพื้นเชิงเดี่ยวได้มากกว่าครัวเรือนที่มีฐานะยากจน มีที่ดินจำกัดและไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนและตลาดได้

ทางด้านรูปแบบการประกอบอาชีพและการผลิตของชาวบ้านแต่เดิมอาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนาโดยการใช้แรงงานคนในครอบครัวและแรงงานสัตว์ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่สร้างครัวเรือนขนาดใหญ่มีลูกมากเพื่อที่จะได้มีแรงงานมาช่วยกันในการทำนา โดยทำนาทำปีละหนึ่งครั้งในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนมกราคม การทำนาดังกล่าวก็เพื่อผลิตข้าวบริโภคในครัวเรือนส่วนหนึ่ง ที่เหลือจากจึงนำออกขาย ชาวบ้านมักจะทำนาทุกปี ทำให้มีข้าวเหลือในแต่ละปี เมื่อมีผลผลิตข้าวออกใหม่ชาวนาจะนำเอา

ข้าวเก่าออกขายเป็นรายได้หลักของครัวเรือนในการดำรงชีพ อาชีพรองลงมาคือการปลูกยางพาราพันธุ์พื้นบ้านผสมกับการปลูกผลไม้และไม้ยืนต้นไว้ใช้ประโยชน์ต่างๆ การปลูกยางพาราแต่เดิมมิได้ปลูกเป็นแถวเป็นแนวเหมือนในปัจจุบัน ลำต้นของยางพาราพันธุ์พื้นเมืองจะมีขนาดใหญ่ แต่มีข้อเสียคือการให้ผลผลิตน้ำยางน้อย ทำให้ได้ผลผลิตไม่มากนัก ประกอบกับราคายางพาราแต่เดิมไม่สูง ชาวบ้านจึงไม่ได้ขยายพื้นที่ปลูกมากนัก ลักษณะการปลูกยางพาราของชาวบ้านมีลักษณะกับการผสมผสานกับไม้ประเภทอื่นจนมีลักษณะคล้ายป่าตามธรรมชาติ นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีอาชีพเสริมที่หลากหลายตามช่วงเวลาต่างๆ ดังเช่นปลูกผักในช่วงหลังฤดูทำนา ปลูกผลไม้ไว้บริเวณรอบๆบ้านไว้บริโภคเอง หรือขายกรณีมีพ่อค้ามารับซื้อที่บ้าน และนำไปขายเองที่ตลาดหากมีปริมาณมาก

การพัฒนาถนนหนทางสมัยใหม่เริ่มเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2530 โดยมีโครงการตัดถนนหลายสายเข้าสู่หมู่บ้าน หลังจากนั้นประมาณปี พ.ศ.2532 ไฟฟ้าก็ขยายตัวตามมา ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีการปรับตัวมีการติดตั้งหลอดไฟฟ้าแทนการใช้ตะเกียงน้ำมันในรูปแบบเดิม หลังจากนั้นเริ่มมีการนำเครื่องใช้ไฟฟ้าเข้ามาขายในหมู่บ้าน ในช่วงแรกสินค้าเหล่านี้มาพร้อมกับกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามารับซื้อผลผลิตทางการเกษตร

ส่วนทางด้านการศึกษามีการจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาแห่งแรกในพื้นที่คือโรงเรียนวัดไทรทองเมื่อปี พ.ศ.2495 แต่เดิมชาวบ้านไม่นิยมส่งบุตรหลานให้เรียนหนังสือมากนักส่วนใหญ่เรียนจบเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เพียงพอที่จะอ่านออกเขียนได้เท่านั้น เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีเงินส่งให้ลูกเรียนหนังสือสูงๆ เนื่องจากแต่ละครอบครัวมีลูกหลายคน และระบบการผลิตทาง

การเกษตรของครอบครัวจำเป็นต้องใช้แรงงานลูกหลานเป็นกำลังสำคัญในการผลิต

จากการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานโดยการจัดการโดยภาครัฐ ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบการผลิตและการตลาด ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนวิธีคิดและอุดมการณ์การผลิตเป็นแบบใหม่ คือการผลิตเพื่อขายและตอบสนองความต้องการของตลาดเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านเริ่มให้ความสำคัญต่อการศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลานเพิ่มมากขึ้นเพื่อเป็นหนทางที่จะหลีกหนีกับอาชีพทางการเกษตรที่ลำบากเหนื่อยยากและไม่มีหนทางที่จะร่ำรวยได้ตามอุดมการณ์แนวคิดของความทันสมัยที่รับเข้ามา

ในปี พ.ศ.2535 เกิดโรงเรียนมัธยมขึ้นแห่งแรกในพื้นที่คือโรงเรียนนาโยงวิทยาคม ซึ่งก่อนหน้าที่โรงเรียนมัธยมแห่งนี้จะเปิดมีชาวบ้านบางกลุ่มนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนในตัวอำเภอเมืองกันมากแล้ว โดยเฉพาะชาวบ้านกลุ่มที่มีฐานะดีมีเงินทุนในการส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือ การเปิดตัวของโรงเรียนนาโยงวิทยาคมจึงเป็นแรงกระตุ้นในชุมชนอีกด้านหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสที่จะส่งบุตรหลานให้เข้าศึกษาในระดับที่สูงได้ง่ายขึ้น ด้วยหวังว่าจะทำให้มีโอกาสในการประกอบอาชีพที่แตกต่างไปจากอาชีพเกษตรกรรมของครอบครัว

สภาพการณ์ของชาวบ้านในตำบลโคกสะบ้า แม้ว่าในช่วงแรกของการตั้งชุมชนการเข้ามาของระบบทุนนิยมยังยังมีไม่มากนัก แต่ในช่วงเวลาต่อมาพบว่าไม่มีชาวนาที่ไหนที่ไม่มีขาข้างใดข้างหนึ่งที่เหยียบเข้าไปในระบบทุนนิยม ชาวบ้านส่วนใหญ่ถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระทุนนิยมแล้วแต่เหตุที่ชุมชนชาวนาในตำบลโคกสะบ้าสามารถดำรงความเป็นชุมชนและสังคมเกษตรและ

ชาวนาอยู่ได้ไม่ได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตรทั้งหมดเนื่องจากชาวบ้านได้มีการจัดการพลังในการผลิตและความสัมพันธ์ในการผลิตในรูปแบบของการผสมผสานระหว่างระบบเศรษฐกิจแบบมีตัวตนและระบบเศรษฐกิจแบบทางการ [4] ในลักษณะที่การผลิตและกิจกรรมทางสังคมบางอย่างอาศัยกลไกของตลาดและราคามาเป็นเงื่อนไขในการตัดสินใจในขณะที่กิจกรรมทางอย่างใช้ความสัมพันธ์ทางสังคม และเป้าหมายในการสนับสนุนความสัมบูรณ์ของชีวิตมากกว่าเงื่อนไขทั้งวัตถุและเงินตราเพียงอย่างเดียว

ลักษณะการทำนาสมัยก่อน

การทำนาสมัยก่อนมีการจัดการใช้เทคโนโลยีในการผลิตแบบง่ายๆไม่ซับซ้อน คือการใช้แรงงานวัวควายในการไถนา ซึ่งต้องใช้ระยะเวลายาวนานเป็นแรมเดือน ถึงแม้ว่าช่วงเวลาการทำนา

[4] Karl Polanyi นักมานุษยวิทยา สังคมวิทยาเศรษฐกิจ ชาวเยอรมนี ในช่วงปี ค.ศ.1886-1964 งานเขียนของเขาเรื่อง The livelihood of man (1977) กล่าวว่าสังคมชาวนาต่อรองอยู่ระหว่างระบบเศรษฐกิจ 2 ระบบ คือ ระบบแรก ระบบเศรษฐกิจแบบมีตัวตน (Substantive economy) ที่กล่าวว่ามนุษย์สามารถดำรงชีพอยู่ได้เนื่องจากมนุษย์พึงพาอาศัยธรรมชาติและเพื่อนพ้องของเขาในการดำรงชีพ ซึ่งหมายถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างกันของสิ่งแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติของมนุษย์ ได้ให้ช่องทางในการแสวงหาปัจจัยเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของมนุษย์ เป็นการอาศัยระบบตลาดแบบอื่นที่ไม่ใช่ระบบตลาดในแบบสังคมทุนนิยม ระบบที่สอง ระบบเศรษฐกิจแบบเป็นทางการ (Formal economy) อาศัยกลไกราคาของระบบตลาดเป็นเงื่อนไขในการแลกเปลี่ยน(exchange) ซึ่งเหลือเพียงช่องทางเดียว ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดระหว่างระบบเศรษฐกิจดังกล่าวคือในระบบเศรษฐกิจแบบมีตัวตนจะให้ความสำคัญแก่พันธะส่วนบุคคล ศีลธรรมและบรรทัดฐานของสังคม แต่ระบบระบบเศรษฐกิจแบบเป็นทางการ (Formal economy) วางอยู่บนหลักการเสรีและปัจเจกนิยม มองไม่เห็นบริบททางสังคมที่มีแหล่งก่อกำเนิดของระบบเศรษฐกิจ ทำให้ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวไม่สามารถกำหนดพฤติกรรมของคนที่เหมาะสม ไม่มีกลไกทางสถาบันที่จะช่วยควบคุมคุ้มครองคนในระบบเศรษฐกิจดังกล่าว คนที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรก็จะอยู่ไม่ได้

จะใช้เวลาต่อเนื่องกันหลายเดือน แต่ชาวนาก็ถือว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นวิถีชีวิตของพวกเขา จะรีบร้อนทำนาให้เสร็จเร็วๆไปเพื่ออะไร เนื่องจากในอดีตถนนหนทางยังไม่สะดวก การเดินทางไปต่างพื้นที่จะต้องใช้วิธีการเดินเท้าเพียงอย่างเดียว ถนนให้รถวิ่งยังไม่มี รวมทั้งระบบไฟฟ้าเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆก็ยังไม่มี ถ้าไม่ให้ชาวบ้านทำนาชาวบ้านก็ไม่รู้ว่าจะไปทำอะไร เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงฤดูฝน ต้นยางพาราไม่สามารถตัดน้ำยางได้ เพราะฉะนั้นกิจกรรมส่วนใหญ่ของชาวบ้านทุกเพศทุกวัย จึงอยู่ที่ท้องนา ทำให้บรรยากาศในท้องนาในช่วงฤดูกาลทำนาเต็มไปด้วยความสนุกสนาน ครื้นเครง อบอุ่นไปด้วยหมู่ญาติมิตร พี่ฝูงและเป็นสถานที่ที่วัยรุ่นหนุ่มสาวมาพบปะเรียนรู้นิสัยกัน

พี่ปรีชา อายุ 48 ปี เป็นชาวบ้านหมู่ 6 บ้านไสขัน ตำบลโคกสะบ้า เป็นลูกหลานคนหนึ่งของหมู่บ้านที่มีชีวิตผูกพันกับการทำนาตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงปัจจุบันถึงแม้ว่าคนจะเลิกทำนาไปมากแล้วแต่พี่ปรีชาและภรรยายังคงทำนากันอยู่ ในอดีตมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับนกจาในช่วงฤดูการทำนา *“นกจา”* จะเป็นสัตว์ในกลุ่มเดียวกับเหยี่ยว มีลักษณะคล้ายกับนกกรงหัวจุก จะกินตั๊กแตนและแมลงตัวเล็กๆเป็นอาหาร ในฤดูการทำนาปีใดที่ชาวนายังทำนาไม่เสร็จจนล่วงเลยเข้าสู่เดือนสิบเอ็ดช่วงวันออกพรรษา แรมค่ำ เนื่องจากชาวนาในอดีตใช้วัวหรือควายไถนา ต้องใช้เวลาไถนาเป็นเวลาแรมเดือน ในช่วงเวลาดังกล่าวหากชาวนาคนใดที่ยังทำนาอยู่ถือว่าปีนั้นทำงานล่าช้าไปแล้ว ขณะทำนาอยู่จะมีนกจามาร้องที่คันนา ร้องจนเสียงแห้งตายในนา ชาวนาจะเชื่อว่าเป็นบาปกรรม ชาวนาจะหยุดทำนาทันที

เรื่องเล่าดังกล่าวเป็นคติเตือนใจในการเตรียมความพร้อมในการทำนาในแต่ละปี เพราะการทำนาเป็นงานที่ต้องทำเป็นกลุ่มเป็นหมู่ ในช่วงไถดะ ไถแปรและคราดเทือกเพื่อปรับพื้นที่ให้เรียบสำหรับการดำนา ชาวนาจะต้องทำไปในเวลาใกล้เคียงกัน เนื่องจากถ้ายังมีที่นาของชาวนาคนใดคนหนึ่งยังไถและคราดเทือกไม่เสร็จแต่ที่นาที่อยู่ใกล้ๆทำนาเสร็จแล้ว ช่วงเวลาที่นำวัวควายไปไถที่นาของตนวัวควายจะไปเหยียบย่ำที่นาของชาวนาคนอื่นที่เตรียมพื้นที่เสร็จแล้ว ผลกระทบอีกอย่างหนึ่งจากการทำนาล่าช้า คือการดำนา การเก็บเกี่ยวข้าวจะเกิดปัญหาในด้านแรงงาน เนื่องจากการทำนาเป็นกิจกรรมรวมหมู่ ต้องอาศัยการซอแรงหรือการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำดำนาการเก็บเกี่ยวข้าว หากกิจกรรมดังกล่าวเกิดความล่าช้าไม่พร้อมเพียงกับชาวนาคนอื่นๆ ทำให้เกิดปัญหาในการขาดแคลนแรงงานได้ เนื่องจากหลังจากเสร็จสิ้นภารกิจในการทำนาในแต่ละปี ชาวนาบางส่วนมีการเคลื่อนย้ายแรงงานไปประกอบอาชีพหรือกิจกรรมอย่างอื่นทั้งภายในและภายนอกภาคการเกษตร

สำหรับการแลกเปลี่ยนแรงงานในอดีตจะใช้วิธีการระดมแรงงานที่เรียกว่าการ *“ซอแรง”* หรือ *“การออกปาก-กินวาน”* ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในการระดมแรงงานแบบจารีตที่ช่วยค้ำจุนอาชีพการทำนาของชาวบ้านในชุมชน เพราะการทำนาถือได้ว่าเป็นงานที่หนัก มีขั้นตอนการผลิตที่ยุ่งยากซับซ้อน จำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาไม่ว่าจะเป็นระบบเครือญาติ ดอง เกลอ จึงเป็นแรงช่วยสนับสนุนให้อาชีพการทำนาสามารถดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้สำหรับขั้นตอนการดูแลรักษาต้นข้าวในอดีตชาวนาดูแลรักษาต้นข้าวโดยวิธีธรรมชาติ โดยใช้ปุ๋ยมูลค้างคาว มูลวัวควาย หรือดินจอมปลวกเป็นอาหารในการ

บำรุงต้นข้าว พันธุ์ข้าวที่ใช้จะเป็นพันธ์พื้นบ้านที่ได้รับการปรับแต่งและคัดเลือกให้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่พันธุ์ข้าวนั้นเติบโต

การเลือกใช้พันธุ์ข้าวของชาวนาในอดีตมีลักษณะการใช้พันธุ์ข้าวที่มีความแตกต่างกันตามลักษณะพื้นที่ พื้นที่นาลุ่มชาวนาจะเลือกใช้พันธุ์ข้าว เล็บนก พันธุ์แดง พันธุ์ขาว พันธ์นางกอง ฯลฯ จะเรียกว่าเป็นพันธุ์ข้าวหนักเพราะใช้ปลูกข้าวในพื้นที่นาลุ่มจะมีช่วงระยะเวลาที่น้ำท่วมอยู่ในนาเป็นเวลานาน อายุของพันธุ์ข้าวจนถึงระยะเวลาเก็บเกี่ยวจะยาวนานตามช่วงเวลาที่น้ำท่วมประมาณ 3 เดือนครึ่งถึง 4 เดือน สำหรับพื้นที่นาดอนหรือนาบนที่สูงจะมีระยะเวลาที่น้ำท่วมขังอยู่ในพื้นที่นาเป็นช่วงระยะเวลาสั้น อายุของพันธุ์ข้าวจนถึงระยะเวลาเก็บเกี่ยวจะสั้นตามช่วงเวลาที่น้ำท่วมขังในพื้นที่นา พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นข้าวเบา ดังเช่น พันธุ์เบาแดง พันธุ์ข้าวขอ พันธุ์หนุนท้อง พันธุ์เบาขี้ควาย พันธุ์เบาลางสาด แต่ลักษณะของพันธุ์ยังคงเป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ

นอกจากนี้ชาวนาเลือกที่จะปลูกข้าวหลายสายพันธุ์ในพื้นที่เดียวกัน เพราะเกิดปัญหาในช่วงเวลาเก็บเกี่ยว หากชาวนาเลือกปลูกข้าวสายพันธุ์เดียวในพื้นที่เดียวกัน เมื่อข้าวสุกพร้อมกันหากเก็บเกี่ยวไม่ทัน *"รวงข้าวจะยับ"* [5] ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวทำให้เกิด

[5] *"รวงข้าวจะยับ"* คือลักษณะของเมล็ดข้าวที่สุกเต็มที่แล้ว เมล็ดข้าวจะหลุดออกจากรวงได้ง่าย ในขณะที่เก็บข้าวจะร่วงหล่นลงพื้นเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ลำต้นของรวงข้าวจะพับงอเนื่องจากลำต้นจะแห้งกรอบไม่แข็งแรง สร้างความยุ่งยากในขั้นตอนการเก็บเกี่ยว

● *การระดมแรงงาน*
ในการดำนา

ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนและการสะสมพันธุ์ข้าวที่มีความหลากหลายสายพันธุ์ของชาวนา นอกจากนี้ชาวนาในสมัยก่อนยังมีระบบการจัดการน้ำในการทำนา การกระจายน้ำไปยังพื้นที่นาที่อยู่ห่างไกลจากแนวคูคลอง โดยการสร้างทำนบดินและเหมืองไส้ไก่ช่วยกระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่นา ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวมีความยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยน แก้ไขระบบทำนบดินและเหมืองไส้ไก่ไปตามสภาพภูมิอากาศและปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีซึ่งจะมีปริมาณไม่แน่นอนเพื่อช่วยให้ชาวนามีน้ำสำหรับการทำนาตลอดทั้งฤดูกาล

การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2526 เมื่อมีโครงการพัฒนาที่ดินจากภาครัฐ คือการสร้างระบบการจัดการน้ำแบบใหม่ โดยกรมชลประทานได้มีโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ การขุดลอกคูคลอง เพื่อสร้างระบบชลประทานสมัยใหม่ มีเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเข้ามาส่งเสริมการทำนาแบบใหม่ที่มีการใช้เทคโนโลยีสมัย

ใหม่ เช่น รถไถนา ปุ๋ยเคมี ยากำจัดวัชพืช ยาฆ่าแมลง โดยให้เหตุผลว่าเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำมาจากต่างประเทศ ที่ต่างประเทศเขาใช้แล้วได้ผลสามารถเพิ่มผลผลิตข้าวและสามารถช่วยลดขั้นตอนที่ยุ่งยากและลำบากในการทำนา ในช่วงแรกที่ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมการทำนาแผนใหม่ชาวบ้านยังไม่ค่อยให้ความมั่นใจในเทคนิควิธีการแบบใหม่มากนัก เพราะยังไม่มีใครพิสูจน์ว่าทำได้จริงและชาวนาจำเป็น ต้องลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีและสารเคมีเพิ่มเติมซึ่งเป็นการเพิ่มภาระในการผลิตให้แก่ชาวนามาก ในช่วงเวลาดังกล่าวรูปแบบทางการผลิตของชาวบ้านจึงยังคงมีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก

หลังจากนั้นหลังปี พ.ศ.2530 รัฐบาลมีโครงการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน มีการสร้างถนนและนำไฟฟ้าเข้ามาสู่ชุมชน ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มคนภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพ่อค้าแม่ค้าที่มีการเขามาติดต่อสัมพันธ์ซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรภายในชุมชน และกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้เป็นคนกลุ่มแรกๆที่นำเอาความทันสมัยและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น รถไถนา ปุ๋ยเคมี ยากำจัดวัชพืช และยาฆ่าแมลง จากเมืองเข้ามาแนะนำส่งเสริมให้ชาวบ้านเริ่มใช้กันอีกครั้ง เมื่อมีคนในชุมชนทดลองใช้แล้วพบว่าได้ผลดี ชาวบ้านก็นิยมใช้กันตามๆกันไปเหมือนกับชาวนาคนอื่นๆ เพราะผลิตภัณฑ์เหล่านี้ใช้ง่าย ไม่มีขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อน และข้อที่สำคัญคือเห็นผลได้ชัดเจนและรวดเร็ว นอกจากนี้นโยบายการส่งเสริมการศึกษาของภาครัฐชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนวิธีคิดและอุดมการณ์การผลิตแบบใหม่ คือการผลิตเพื่อขายและตอบสนองความต้องการของตลาดเพิ่มมากขึ้น

● *เด็กๆ ร่วมถอนต้นกล้าข้าว*
อย่างสนุกสนาน

จากพัฒนาการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและอาชีพการทำนาของชาวบ้านดังกล่าวทำให้วิธีคิดด้านการผลิต การทำนาปลูกข้าวของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากแต่เดิมการปลูกข้าวเป็นลักษณะของการให้ธรรมชาติดูแลธรรมชาติด้วยกันเอง เปลี่ยนสู่ระบบการผลิตการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่พัฒนามาจากโลกตะวันตกช่วยให้ชาวนาทำนาได้สะดวกรวดเร็วขึ้น ลดขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อนและใช้เวลามากในการทำนา ทำให้ชาวนามีเวลาว่างไปทำกิจกรรมอย่างอื่นที่ช่วยสร้างรายได้และผลตอบแทนเพิ่มขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตรูปแบบเดิมไป โดยแบ่งแยกชาวนา

ให้กลายเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น การเลือกที่จะทำอะไร ผลิตสิ่งใด ขึ้นอยู่กับตลาดและกลไกของราคา และผลตอบแทนทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้สถานการณ์การทำนาของชาวนามีภาวะต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น จากการค่าจ้างแรงงาน เงินลงทุนในการซื้อปัจจัยการผลิต ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ฯลฯ ในขณะที่ราคาข้าวตกต่ำอย่างต่อเนื่อง จึงไม่เหมาะสมสำหรับชาวนาที่มีดินจำนวนมากๆที่มีการปลูกข้าวเพื่อขาย เพราะเกิดสภาวะไม่คุ้มทุนจนถึงขาดทุนในบางปีที่ผลผลิตได้รับความเสียหายจากโรคและแมลง ศัตรูข้าวอื่นๆ รวมทั้งปัญหาการขาดแคลนน้ำ ซึ่งในอดีตปัญหาต่างๆเหล่านี้ก็ใช่ว่าจะไม่เกิดขึ้นแต่เนื่องจากการทำนาในสมัยก่อนใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบง่ายๆ การดูแลรักษาต้นข้าวก็ใช้วิธีธรรมชาติ ใช้วัสดุอุปกรณ์ในธรรมชาติ ผนวกกับระบบการจัดการ การเลือกสรรพันธุ์ข้าว และการจัดการน้ำเพื่อการทำนา โดยใช้ประสบการณ์ ความรู้ที่ถ่ายทอดสะสมกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ทำให้การทำนาสมัยก่อนแทบจะไม่มีภาระต้นทุนในการผลิต ระบบความสัมพันธ์ในการระดมแรงงานแบบจารีตเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วงค้ำจุนอาชีพการทำนา ซึ่งเป็นงานที่มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากให้สามารถดำรงอยู่ได้ จากสภาพการณ์ที่ชาวนามีภาวะต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้นดังกล่าวทำให้ชาวนาบางส่วนต้องลดพื้นที่การทำนา หรือบางรายเลิกทำนาเปลี่ยนไปทำการผลิตสินค้าอย่างอื่นหรือทำงานอย่างอื่นนอกภาคการเกษตรที่ได้เงินสดซื้อข้าวสารทดแทนการปลูกข้าวเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนเหมือนในอดีต

ผลต่อระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพในการทำนาสมัยก่อน

ท้องนาเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของสิ่งมีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยกัน เป็นพื้นที่แห่งความสมบูรณ์ทางด้านอาหาร หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่ต่างข้ามาร่วมมาเป็นห่วงโซ่อาหารพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีบางส่วนสูญสลายและการเกิดขึ้นใหม่หมุนเวียนเป็นวัฏจักรที่สมดุลของระบบนิเวศ ท้องนาเป็นแหล่งรองรับน้ำในช่วงน้ำมีปริมาณมากช่วยป้องกันการเกิดปัญหาน้ำท่วมบ้านเรือนของชาวบ้าน นอกจากนี้พื้นที่ท้องทุ่งยังเป็นพื้นที่สาธารณะที่เปิดกว้างให้ทุกคนในหมู่บ้านสามารถเข้าไปสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในหมู่บ้าน ระหว่างกลุ่มเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง ผ่านขบวนการผลิตและการแลกเปลี่ยนแรงงาน ท้องนายังเป็นสถานที่แห่งการเรียนรู้ เป็นห้องทดลองภูมิปัญญาชาวบ้าน และพัฒนาความเป็นตัวตนของชาวนา

ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพที่เชื่อมต่อระหว่างป่าสาคูและนาข้าว กล่าวได้ว่าระบบนิเวศป่าสาคูจะเป็นที่ใช้หลบภัย และการอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน ที่เชื่อมต่อระหว่างระบบนิเวศและความหลากหลายทางธรรมชาติในพื้นที่ทำนาในฤดูน้ำหลาก สัตว์น้ำที่เติบโตเต็มที่ได้มีโอกาสได้ออกไปหาอาหารไปในแหล่งน้ำใหม่ๆ โดยเฉพาะพื้นที่การทำนา ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ของสัตว์น้ำเหล่านั้นเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงที่ซับซ้อน โดยผู้เขียนได้แบ่งระบบนิเวศในพื้นที่นาออกเป็นส่วนๆที่เรียกว่า *“ระบบนิเวศพื้นที่นาสี่ชั้น”* เพื่อที่จะช่วยให้เห็นความสมพันธ์ที่ซับซ้อนในระบบนิเวศเหล่านั้น ดังนี้

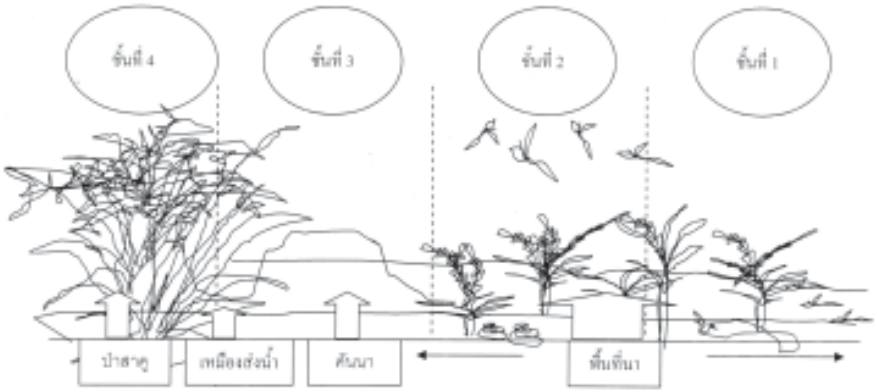

ชั้นที่หนึ่ง พื้นที่ใต้ดินและหน้าดิน มีสิ่งมีชีวิตที่อาศัยพื้นดินเป็นแหล่งหลบภัย และจำศีลในฤดูแล้ง ดังเช่น อึ่งอ่าง จงโคร่ง กบ เขียดว้าก ปาดบ้าน คางคก กลุ่มปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาไหล กลุ่มแมลง แมงดา แมงชอน แมงจู้จี้ แมงเหนียง จิ้งหรีด กลุ่มสัตว์เลื้อยคลาน จิ้งแหลน งูเห่า งูกะปะ งูเขียว งูสายพาน กลุ่มหอย หอยกาบ หอยขม หอยข้าว หอยทาก กลุ่มกุ้ง/ปู กุ้งนา กุ้งฝอย ปูนา บางชนิดเป็นแหล่งอาหารของมนุษย์ บางชนิดช่วยในการกำจัดศัตรูทางการเกษตร

ชั้นที่สอง ในน้ำและผิวน้ำ เป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของปลาหลากหลายชนิด ปลาขี้ขม ปลาลำปำ ปลาช่อน ปลาไหล ปลาหมอ ปลาดุก ปลาตูหนาหูดำ ปลาตูนาหูขาว ปลาดุกลพัน (ปลามัด) ปลาลูกขาว ปลาฉลาด ปลาหลด ปลาช่อนไช ปลากริม ปลาตะเพียน ปลาม่อม ปลาโอน ปลาดุกด้าง ปลาแขยง ปลาซิว ปลากัด ปลาเข็ม ปลากระดี่ ปลาแป้น ปลาข้างลาย แหล่งผักพื้นบ้าน ผักกาดนกเขา ผักริ้ว หญ้าปล้อง บัวบก สาหร่ายนานาชนิด พื้นที่ดังกล่าวนอกจากมีแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัยและเจริญเติบโต ยัง

เป็นแหล่งเพาะขยายพันธ์ของสัตว์น้ำเหล่านั้นด้วย ดังเช่น บริเวณผิวน้ำจะเป็นที่วางไข่ของสัตว์น้ำชนิดต่างๆ เกิดเป็นห่วงโซ่อาหารที่มีความสมดุลของธรรมชาติ

ชั้นที่สาม บริเวณเหนือผิวน้ำ บริเวณลำต้นข้าวหรือพืชน้ำที่เจริญเติบโตในนา เป็นที่หลบภัย และหากินของแมลง และสัตว์ปีกนานาชนิด ดังเช่น ตั๊กแตน แมลงปอ นกอีลุ่ม นกวัก นกชัน นกยาง นกเขา นกเอี้ยง นกกระจิบ นกเอี้ยงไส้ นกเป็ดน้ำ นกกรงหัวจุก นกหน้านวล นกพังกะ นกกรงเกร็ก นกกระแตแต้แว้ด นกขมิ้น นกหวาด นกกาเหว่า กา เหยี่ยว นกพวกนี้ นอกจากมาจิกกินข้าวเปลือกหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ยังเข้ามาหาปลา แมลง สัตว์น้ำต่างๆเป็นอาหาร ซึ่งมนุษย์สามารถใช้เป็นแหล่งอาหารโปรตีน และเลี้ยงไว้เพื่อความเพลิดเพลิน ผ่อนคลายหลังเหน็ดเหนื่อยจากการทำงานหนัก

ชั้นที่สี่ บริเวณป่าสาคู ซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องจากพื้นที่นา ป่าสาคูเป็นแหล่งหลบภัย ขยายพันธุ์ของสัตว์ชนิดต่างๆ นอกจากนี้ชาวบ้านสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่าสาคู ดังเช่น เป็นไม้ใช้สอย ใช้เย็บจากทำหลังคาบ้าน ใช้ทางสาคูใช้กั้นคอกเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้พื้นที่ป่าสาคูยังเป็นทรัพยากรธรรมชาติต่างๆมากมาย ดังเช่น เป็นแหล่งไม้ใช้สอยประเภทต่างๆ แหล่งสมุนไพร แหล่งผักพื้นบ้าน ฯลฯ

ความหลากหลายของสายพันธุ์พืชสายพันธ์สัตว์ชนิดต่างๆ มีการพัฒนารูปแบบสายพันธุ์เป็นเวลาอันยาวนาน ก่อเกิดเป็นระบบนิเวศที่สมดุล มีทั้งอาหารและยา ที่อยู่ใน *“ระบบนิเวศพื้นที่นาสี่ชั้น”* พืชบางสายพันธุ์สามารถแยกย่อยออกไปอีกมากมายตามความสำคัญของพืชชนิดนั้น โดยเฉพาะสายพันธุ์ข้าว ที่มีลักษณะ

เฉพาะถิ่นที่อยู่ และระบบนิเวศแต่ละชุด ในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้า พบพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้หมุนเวียนกันเพาะปลูกถึง 10 - 20 ชนิด ข้าวพันธุ์พื้นบ้านดังกล่าวได้มีการพัฒนาเทคนิคการปลูก ลองผิดลองถูกเป็นเวลานับร้อยๆปี จนกระทั่งได้พันธุ์ข้าวที่สม่ำเสมอ จนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน นำไปปลูกแพร่ขยายพันธุ์สืบทอดต่อๆกันไปหลายรุ่นอายุคน ความหลากหลายของสายพันธุ์พืช สัตว์และพันธุ์ข้าวดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงทางด้านอาหาร ช่วยให้ชาวนาสามารถต่อสู้กับแมลงศัตรูพืช โรคระบาด รวมถึงความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศและปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี ความหลากหลายของระบบนิเวศและชีวภาพดังกล่าว ทำให้พืชและสัตว์ได้มีการปรับแต่ง คัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์ให้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่พืชและสัตว์เหล่านั้นเจริญเติบโตอยู่ได้

ในช่วงเดือนมิถุนายนของทุกปีซึ่งเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านเริ่มชักน้ำเข้าสู่พื้นที่นาเพื่อเตรียมไถที่นาปลูกข้าว การชักน้ำเข้านาจะมีข้อดีตรงที่จะมีลูกปลา เช่นประฉลาด ปลาดุก ปลาช่อน ทั้งตัวเล็ก ตัวใหญ่เข้ามาในพื้นที่นา หรือในเหมืองไส้ไก่ให้ชาวนาที่ว่างจากการทำงานอย่างอื่น ทั้งเด็ก ผู้หญิง และคนชรา ได้ออกมาจับปลากัน พื้นที่นาในตำบลโคกสะบ้าสวนใหญ่ได้รับน้ำจากบริเวณที่ชุ่มน้ำ ห้วย หนอง คลอง บึงหรือแหล่งน้ำธรรมชาติต่างๆ จะมีพืชหลักที่ขึ้นในบริเวณดังกล่าวคือต้นสาคู ที่จะขึ้นกันอย่างหนาแน่นก่อให้เกิดระบบนิเวศป่าสาคูที่มีความอุดมสมบูรณ์มีความหลากหลายทางชีวภาพเชื่อมต่อกับระบบนิเวศในพื้นที่การทำนาของชาวบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับผลิตอาหารหลักของชาวบ้าน รวมทั้งแหล่งอาหารโปรตีน จากปลาน้ำจืดที่สำคัญ โดยเฉพาะปลาขี้ขม

ซึ่งเป็นปลาเฉพาะถิ่นช่วงฤดูปลาวางไข่ ในช่วงเดือน มิถุนายน ถึง กรกฎาคม ชาวบ้านจะเรียกช่วงเวลานั้นว่า ช่วงที่ปลาขี้ขม *"ขบกัน"* เป็นลักษณะในช่วงผสมพันธุ์ของปลา เมื่อปลาตัวเมียท้องแก่เต็มที่แล้ว ปลาตัวผู้จะใช้ลำตัวรัดที่ลำตัวปลาตัวเมียเพื่อให้ไข่หลุดออกมาจากท้องปลาตัวเมีย ในช่วงเวลาเดียวกันปลาตัวผู้จะฉีดน้ำเชื้อเข้าไปผสมกับไข่ ลุงหนูวัย 65 ปี ชาวบ้านผู้ที่คลุกคลีหาปูหาปลาในท้องนาบริเวณนี้ตั้งแต่วัยเด็ก เล่าถึงเหตุการณ์ตอนที่ปลาขี้ขมมันขบกันไว้ว่า

ช่วงเวลาที่ปลาขี้ขมมันขบกัน ให้ไข่มันแตกผาน(ไข่ปลาแตกกระจาย) ไข่ปลาจะลอยน้ำ ทิ้งระยะไว้ 2-3 วัน ไข่ก็จะฟักเป็นตัว ช่วงเวลที่ปลามันขบกัน ไข่จะลอยเหนือผิวน้ำ ลอยเป็นแพ มีลักษณะสีดำคล้ายก้อนขี้ควาย มีทั้งตัวผู้ตัวเมียอยู่กันหลายคู่ บางครั้งมีกันถึง 9-10 คู่ ในช่วงเวลาดังกล่าว จะเกิดเสียงดังเหมือนควายกระทืบหนอ

ลักษณะของการผสมพันธุ์ของปลาขี้ขมจะมีลักษณะคล้ายกับปลาโสดหรือปลาลำปำ ซึ่งแสดงถึงความมั่นคงในด้านอาหาร

● ท้องนา แหล่งหาอาหารของชาวบ้าน

ของชาวบ้าน แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ แสดงถึงระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพที่ยังคงดำรงอยู่ นอกจากนี้ในกลุ่มปลาจำพวกปลาดุก ปลาช่อน จะมีลักษณะการเรียกในช่วงฤดูการวางไข่และการผสมพันธุ์เฉพาะที่แตกต่างกันไป โดยชาวบ้านจะเรียกลักษณะของการผสมพันธุ์ของปลากลุ่มนี้ว่า *"ปลาดุก ปลาช่อนมันกัดเคงกัน"* ปลาพวกนี้จะนิยมกัดเคงกัน (การผสมพันธุ์และการวางไข่) ในบริเวณที่มีหญ้ารก โดยจะมีปลาตัวผู้ตัวเมียหลายคู่เข้ามากัดเคงกันหรือผสมพันธุ์กัน

ในช่วงปี พ.ศ.2526 มีการดำเนินโครงการพัฒนาแหล่งน้ำโดยการขุดลอกคูคลองบริเวณแนวคลองลำชานซึ่งเป็นลำคลองส่งน้ำธรรมชาติสายหลักที่ไหลผ่านหมู่บ้าน จุดประสงค์เพื่อต้องการให้น้ำในลำคลองไหลได้สะดวก ป้องกันปัญหาน้ำท่วม พร้อมกันนี้ได้สร้างสร้างทำนบและเหมืองคอนกรีตที่มีลักษณะคงทนถาวร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการนำในการทำนาได้ดีขึ้น เมื่อเวลาผ่านไปชาวบ้านก็เริ่มรู้ถึงความผิดพลาดของโครงการดังกล่าว การขุดลอกคูคลองและป่าสาคูทำให้ลำคลองมีลักษณะลึกเป็นแอ่งกะทะ

● ป่าสาคู - พื้นที่ชุ่มน้ำ แหล่งอนุบาลและเพาะขยายพันธุ์สัตว์น้ำ

ส่งผลให้น้ำที่อยู่ข้างลำคลองและบริเวณท้องนาไหลซึมลงสู่ลำคลองหมด ทำให้บริเวณนาและแหล่งกักเก็บน้ำข้างลำคลองหรือเรียกว่าพื้นที่ *"ชุ่มน้ำ"* ไม่มีน้ำขัง ส่งผลให้กุ้ง หอย ปูปลา และระบบนิเวศนาสี่ชั้นถูกทำลายไป ชั้น เพิง โพรงที่ปลาหลบซ่อนอยู่แห้งขอด ทำให้ช่วงเวลาหลังการเกิดขึ้นของโครงการดังกล่าวปริมาณสัตว์น้ำและแหล่งอาหารของชาวบ้านลดปริมาณลงเป็นจำนวนมาก

ก่อนปี พ.ศ.2538 โครงการขุดลอกคูคลองตามแนวคลองลำชานได้ดำเนินการขุดลอกต่อมาเรื่อยๆ พร้อมทั้งการปรับเปลี่ยนทำนบดินของชาวบ้านให้กลายเป็นทำนบคอนกรีต โดยโครงการของกรมชลประทานดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนทำนบดินของชาวบ้านทั้งหมด 6 ทำนบประกอบด้วย (1) นบนาใน(นบผู้ใหญ่เปี้ยน) (2) นบดวน (3) นบต้นหยี (4) นบไสนาว (นบดิษฐ์) (5) นบตาเนียม (6) นบไสขัน โดยยังเหลือนบหนูทิดเพียงทำนบเดียวที่ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงและสามารถรักษาสภาพการเป็น *"ทำนบดิน"* แบบดั้งเดิมอยู่ได้ โดยเหตุผลที่ทางกรมชลประทานที่อธิบายต่อชาวบ้านในการดำเนินโครงการดังกล่าวคือทำนบคอนกรีตจะมีความคงทน

• ทำนบน้ำ-ที่ประตูระบายน้ำสร้างด้วยคอนกรีต

ถาวร ชาวบ้านไม่ต้องเสียเวลาในการซ่อมแซมทำนบที่ชำรุด หรือมีรอยรั่วหรือหญ้าขึ้นรกทุกปี ผลจากการขุดลอกคูคลองและทำลายป่าสาคูดังกล่าวนอกจากจะเป็นการทำลายแหล่งน้ำในการทำนา ทำลายความหลากหลายของสัตว์และพืชที่ชาวบ้านได้พึ่งพาเป็นอาหารและยาแล้วยังมีผลกระทบอื่นๆตามมาอีกมาก เช่นในช่วงประมาณปี 2539 ที่ตำบลโคกสะบ้าเกิดหนูนาระบาดมาก หนูนาดังกล่าวทำลายข้าวของชาวนาอย่างมาก ปีนั้นผลผลิตข้าวของชาวนาเสียหายมากกว่าครึ่ง ลุงเหย้า อายุ 62 ปีชาวนาในพื้นที่ในช่วงเวลาซึ่งทำนาของตนเอง 4 ไร่ และเช่าที่นาของคนอื่นอยู่ 10 ไร่ กล่าวถึงความเสียหายครั้งนั้นว่า

“เหตุผลที่หนูมันมากัดกิน ข้าวมากในปีนั้น เพราะหนูมันไม่มีอาหารกิน เดิมพวกมันอาศัยอยู่ในป่าสาคู กินหัว รากสาคู กุ้ง หอย ซากปลา เป็น อาหาร พอกรมชลประทานขุดลอกป่าสาคูออกหมด ไปทำลายที่อยู่ บ้านของ มัน มันก็มาขุด สร้างบ้านอยู่ในท้องนา แล้วมันจะหาอาหารที่ไหนกิน อาหารที่หา ง่ายที่สุดคือข้าวที่ชาวบ้านปลูกนั่นเอง”

● ***เหมืองคอนกรีตส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่นา***

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการชุดลอกคูคลองตามแนวคลองลำชาน เป็นรูปแบบการพัฒนาที่ทำลายระบบนิเวศและความสมดุลระหว่าง คน พืช และสัตว์ การทำลายป่าสาคูซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของหนู และสิ่งมีชีวิตอยู่ๆที่อยู่ในห่วงโซ่อาหารเดียวกันที่ได้รับผลกระทบ ทำให้วงจรชีวิตของสัตว์และพืชในระบบนิเวศป่าสี่ชั้นต้องมีการปรับตัว ทั้งการหาแหล่งที่อยู่และอาหารชนิดใหม่ เพื่อให้ชีวิตของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

การศึกษาระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพอันเนื่องมาจากการทำนาแบบดั้งเดิม พบความหลากหลายของระบบนิเวศที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่นา พื้นที่ป่าสาคู และพื้นที่ลำคลอง ทำให้เกิดความหลากหลายในชนิดของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ที่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศที่เชื่อมต่อกันดังกล่าว เกิดเป็นระบบสมดุลเป็นห่วงโซ่อาหารซึ่งกันและกัน เช่น กระแสน้ำที่พัดพาตะกอนดินแร่ธาตุอาหารจากที่ต่างๆ ผ่านทางแนวลำคลอง มาทับถมอยู่ในบริเวณป่าสาคู และกระจายผ่านไปยังท้องนาของชาวบ้าน ทำให้พื้นที่นามีความอุดมสมบูรณ์ สามารถเพราะปลูกข้าวได้ผลผลิตดี เศษทางสาคู ลูกสาคู ร่วงหล่นเน่าเปื่อย กลายเป็นอาหารของปลาวัยอ่อน กุ้ง หอย แมลง กบเขียด หรือสัตว์เลื้อยคลาน พวกตะกวด งู กิ้งก่า นกเข้ามาจับสัตว์พวกนี้เป็นอาหารอีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งที่ปลาจะมาวางไข่เพาะขยายพันธ์ และหลบภัยจากพายุในฤดูน้ำหลาก แล้วป่าสาคูยังเป็นแนวบังลมให้กับบ้านของชาวนา และมีพันธุ์พืช ยาสมุนไพร ที่ขึ้นเจริญเติบโตตามธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางพันธุกรรม

ในระบบห่วงโซ่อาหารของระบบนิเวศตามธรรมชาติดังกล่าว จะมีระบบการควบคุมด้วยตัวของมันเองไม่ให้สิ่งมีชีวิตหนึ่งใดขยายพันธุ์จนมีจำนวนที่มากเกินไป ดังเช่นถ้าจำนวนประชากรของหนูมีมากเกินไป สัตว์ที่เข้ามาควบคุมประชากรของหนูคืองู หากมนุษย์เข้าไปทำลายงูมากเข้าจนสมดุลธรรมชาติสูญเสียไป ปริมาณหนูจะเพิ่มจำนวนขึ้นจนยากแก่การควบคุม เข้ามาทำลายผลผลิตทางการเกษตร หรือกรณีของแมลง หนอน แมลงศัตรูพืชที่อยู่ในนาข้าว ตามธรรมชาติโดยปรกติแล้วจะมีกบ เขียด นกและแมลงด้วยกันเองคอยจับกินศัตรูพืชเหล่านี้อยู่แล้ว การที่ชาวนาใช้ปุ๋ยเคมี ยากำจัดวัชพืช และยาฆ่าแมลง ทำให้เกิดการปนเปื้อนสารเคมีเข้าไปในระบบของธรรมชาติของสัตว์ ส่งผลกระทบต่อระบบการทำงานของห่วงโซ่อาหารที่สัมพันธ์กันเป็นทอดๆต่อๆกันไปจนเกิดภาวะเสียสมดุล เฉพาะฉะนั้นเมื่อใดมนุษย์ไม่เข้าไปทำลาย หรือรบกวนระบบธรรมชาติ ของระบบนิเวศนาดังกล่าว ความสมดุลของระบบธรรมชาติจะปรับตัวของมันเองตามวิถีของธรรมชาติช่วยให้สิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศดังกล่าว ทั้งคน พืช สัตว์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติสามารถที่จะดำรงชีพอยู่ได้

วัฒนธรรมชุมชนในการทำนาสมัยก่อน

คนไทยแต่โบราณเชื่อว่าข้าวมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตอย่างยิ่ง และเชื่อกันว่ามีเทพธิดาเป็นผู้รักษาข้าว ที่เรียกว่า *"แม่โพสพ"* ชาวนาจะทำพิธีบวงสรวงเพื่อแสดงความเคารพ ระลึกถึงบุญคุณของแม่โพสพตลอดช่วงของการเพาะปลูก เช่น ก่อนจะเริ่มไถหว่าน ตอนระยะข้าวตั้งท้อง ตามคติความเชื่อดั้งเดิมนั้นเชื่อ

กันว่าแม่โพสพคือผีหรือเทวดาประจำพืช มนุษย์เชื่อถือและบูชา กราบไหว้แม่โพสพเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชที่ปลูกตามฤดูกาล เชื่อกันอีกว่าเทวดาประจำพืชดังกล่าว มักเป็นเทวดาผู้หญิง เพราะข้าวเป็นอาหารหลักใช้เลี้ยงชีวิตให้เจริญมีสุขภาพดี เปรียบเสมือนมารดาเลี้ยงดูลูกให้เจริญเติบโตต่อไป ระบบความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพดังกล่าวเชื่อว่าแม่โพสพเป็นผู้คอยดูแลต้นข้าวให้งอกงามไพบูลย์ถ้าชาวนาทำพิธีกราบไหว้บูชาแม่โพสพตามพิธีแล้วจะทำให้ร่ำรวยอุดมสมบูรณ์ดังนั้นเมื่อเริ่มทำนาจนกระทั่งถึงเวลาเก็บเกี่ยวและเอาไปเก็บที่เรือนข้าว ชาวนาจะต้องทำพิธีเซ่นบูชาแม่โพสพทุกระยะ

ชาวนาตำบลโคกสะบ้ามีความเชื่อเกี่ยวกับ *"แม่โพสพ"* ในลักษณะดังที่กล่าวเช่นกัน ในอดีตกาลแม่โพสพถือว่าเป็นเทวดาที่คอยปกป้อง ดูแล การเพาะปลูกข้าวของโลกมนุษย์ให้ได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ ปลอดจากโรคแมลง และช่วยรักษาสภาพดินฟ้าอากาศไม่ให้แปรปรวน ให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล ชาวนาโคกสะบ้ามีเรื่องเล่าต่อๆกันมามีนกกระจาบได้เข้าไปขโมยเมล็ดข้าวที่แม่โพสพอาศัยอยู่ในโลกมนุษย์ 9 เมล็ด โดยแอบคาบเมล็ดข้าวไปทั้งหมด 2 เมล็ด นกกระจาบคาบแม่โพสพไปขังไว้ที่เขาเพชรกูดที่สรวงสวรรค์ แต่แม่โพสพสามารถหลบหนีกลับมาด้วยการช่วยเหลือของพระวิษณุ แม่ธรณีและแม่น้ำนที โดยปลาลาดเป็นผู้พาแม่โพสพหลบหนีมา ทั้งนี้ในระหว่างที่แม่โพสพถูกกักขังที่เขาเพชรกูดการปลูกข้าวในโลกมนุษย์ประสบกับความยากลำบากเนื่องจากประสบปัญหาโรคและแมลงศัตรูข้าว ปริมาณน้ำสำหรับการทำนามีไม่เพียงพอ แต่เมื่อแม่โพสพได้รับการช่วยเหลือกลับมายังโลกมนุษย์แล้วทำให้การปลูกข้าวของชาวนาได้รับผลผลิตเพิ่มขึ้น

โรคและแมลงศัตรูขาดไม่เข้ามารบกวน นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าหรือตำนานเกี่ยวกับแม่โพสพมากมายที่แสดงความสำคัญของแม่โพสพที่ช่วยปกป้องดูแล รักษาต้นข้าว ให้ได้ผลผลิตข้าวที่สมบูรณ์ เช่นในพิธีทำขวัญแม่โพสพของชาวบ้านคำร้องในพิธีที่ว่า

"วันนี้วันดี เป็นศรีพญาวัน ลูกร้องเชิญขวัญ ล้วนพันธุ์ของดี กล้วยอ้อยถั่วงา ข้าวปลามากมี ทุกสิ่งใส่ที่ ให้แม่สเวย พร้อมทั้งพันธุ์ไม้ มากมายแม่เอย ชุมเห็ด ชุมแสง ชมพู่แม่เอ๋ย พรรณไม้ยังเหลย ไม้หว้ากำชำ กล้วยอ้อย พรมคด ร่มข้าว ไม้กรด นางหวายไม้กำ ใบปอ ท่อให้ ด้ายแดง ด้ายขาว มะลิเผา ข้าวเจ้า คาดพุ่มพฤกษา ไม้ถกทำหลัก ทำเป็นกะแล้วปัก เชิญแม่มาชม ใต้ร่มพฤกษา ลูกแต่งท้า พระมารดาทำเดิน เชิญมาเถอะแม่กูมา" [6]

ลุงจบวัย 82 ปีเป็นครูหมอในอดีตที่เคยเป็นผู้ทำพิธีทำขวัญข้าวให้กับชาวนาในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้าในหลายหมู่บ้าน พยายามที่จะอธิบายความหมายของสิ่งต่างๆที่นำเข้ามาร่วมในการประกอบพิธีให้ฟังว่า

"สิ่งของต่างๆที่เข้าร่วมในพีทำขวัญข้าว แต่ละชนิดที่เป็นตัวแทนสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายบางอย่างที่เป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ดังเช่น ใบหนัง จะเป็นใบไม้ที่มีลักษณะใบหนาเปรียบเสมือนการงอกของต้นข้าว ให้เจริญเติบโตขึ้น กันอย่างหนาแน่น ใบขวัญข้าวเปรียบเสมือนที่อยู่อาศัยของขวัญแม่โพสพ"

[6] บทสัมภาษณ์ คุณแม่จันทร์ วัย 84 ปี ชาวบ้านหมู่ 10 บ้านหนองพาบน้ำ ต.โคกสะบ้า อ.นาโยง จ.ตรัง วันที่ 13 สิงหาคม 2549

● *อุปกรณ์ในการทำพิธีกรรมต่างๆ*

เมื่อเสร็จสิ้นพิธีทำขวัญข้าว ชาวนาจะต้องนำใบขวัญข้าวไปเก็บไว้ที่เรือนข้าว นอกจากนี้ใบไม้และไม้หลายชนิดจะเป็นพืชที่เจริญเติบโตในพื้นที่ป่าในพิธีกรรมจำเป็นต้องมีสิ่งของใบไม้ ต้นไม้ให้ครบถึง 50 ชนิดด้วยกันจึงจะถือได้ว่าเป็นพิธีที่ถูกต้องสมบูรณ์ การที่พิธีกรรมการทำขวัญข้าวจะดำรงอยู่ได้นั้นชาวนาจำเป็นต้องอนุรักษ์ป่าไม้ รวมทั้งระบบนิเวศและความหลากหลายทางธรรมชาติให้คงอยู่ไม่ให้สูญหายไป

การทำพิธีทำขวัญข้าวในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้าจะกระทำกันเป็น 2 ช่วง ช่วงแรก จะทำพิธีก่อนเก็บเกี่ยวข้าว เรียกว่า พิธีการช่อซัง หรือพิธีการรวบข้าว โดยข้อแตกต่างระหว่างพิธีช่อซังและพิธีรวบข้าวคือความแตกต่างของขนาดพื้นที่นา การช่อซังจะเป็นพิธีกรรมเล็กๆไม่จำเป็นต้องมีของเซ่นไหว้ จะกระทำพิธีสำหรับการเก็บเกี่ยวข้าวในพื้นที่นามีจำนวนน้อย ประมาณ 3-5 ไร่ พิธีช่อซังชาวบ้านเจ้าของที่นาสามารถทำพิธีได้ด้วยตนเอง เพียงแค่

ช่อข้าวเป็นมัดเล็กแล้วกล่าวคาถาสั้นๆ ในลักษณะเป็นการบอกกล่าวต่อแม่โพสพว่าที่นาแปลงนี้จะเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวแล้วให้แม่โพสพช่วยดูแลการเก็บข้าวให้ราบรื่นด้วย

ส่วนพิธีการรวบข้าวเป็นพิธีบวงสรวงแม่โพสพพิธีกรรมใหญ่จะกระทำสำหรับพื้นที่นาที่มีเนื้อที่จำนวนมากๆโดยจะมีครูหมอเป็นผู้ทำพิธีกรรมให้ ในการประกอบพิธีจำเป็นต้องมีของเส้นไหว้ครอบทั้ง 50 ชนิดจึงจะถือว่าเป็นพิธีกรรมที่ถูกต้องสมบูรณ์ ครูหมอจะเลือกพื้นที่มุมคันนาหนึ่งโดยหันหน้าไปทางทิศเหนือ หลังจากนั้นจะมองไปที่ท้องนาว่าต้นข้าวบริเวณใดที่มีรวงข้าวสมบูรณ์แข็งแรงให้ผลผลิตข้าวมาก ครูหมอจะเลือกข้าวบริเวณนั้นในการทำพิธีโดยการรวบข้าวรอบวงแขน เสร็จแล้วมัดบริเวณซังข้าวด้วยด้ายแดง ด้ายขาว กล่าวคาถาอัญเชิญแม่โพสพเข้ามาอยู่ที่ข้าวที่รวบไว้ในพิธี โดยเรียกรวงข้าวที่รวบไว้นั้นว่า *"ขวัญแม่โพสพ"* ขั้นตอนต่อไปครูหมอจะกล่าวขออนุญาตแม่โพสพก่อนที่จะเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว เป็นอันเสร็จสิ้นพิธี

หลังจากนั้นชาวนาจะทำการเก็บเกี่ยวข้าวทั้งหมด ซึ่งถ้าไม่เสร็จภายในวันเดียวกันก็สามารถมาเก็บข้าวต่อในวันถัดไปได้ แต่ข้าวที่ครูหมอรวบและมัดด้ายแดง ด้ายขาว ไว้ในการทำพิธีที่เรียกว่า *"ขวัญแม่โพสพ"* ชาวนาจะเก็บเกี่ยวข้าวมัดนั้นไว้ท้ายสุด เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จชาวนาจะเชิญ *"ขวัญแม่โพสพ"* นำกลับไปเก็บที่เรือนข้าว เมื่อนำข้าวทั้งหมดมาเก็บที่เรือนข้าวเสร็จโดยการจัดเก็บเรียงข้าววางซ้อนทับกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมภายในเรือนข้าว พิธีการทำขวัญข้าวอีกขั้นตอนสองจึงเกิดขึ้น

การทำขวัญข้าวใน ช่วงที่สอง โดยการทำพิธีกรรมจะทำบนเรือนข้าวเป็นพิธีการอัญเชิญแม่โพสพให้มาอยู่อาศัยที่เรือนข้าว

ในพิธีจะนำ *"ขวัญแม่โพสพ"* ที่มาจากพิธีทำขวัญในช่วงแรกนำมาจัดวางไว้บนสุดเหนือกองเรียงข้าวที่เก็บเกี่ยวผลผลิตมาได้ ครูหมอเริ่มทำพิธีกล่าวคาถาเชิญให้แม่โพสพช่วยคอยปกป้องดูแลข้าวที่เก็บเกี่ยวไม่ให้หนูและแมลงมาทำลาย

เมื่อเสร็จพิธีทำขวัญข้าวในช่วงที่สองเป็นการบ่งบอกถึงการเสร็จสิ้นฤดูการทำนาในปีนั้นๆ เมื่อถึงฤดูกาลการทำนาปีถัดไป ชาวนามักจะนำ *"ขวัญแม่โพสพ"* ที่เก็บไว้บนเรือนข้าวจากการทำนาในปีที่แล้วมาใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวในการทำนาปีถัดไป เนื่องจากข้าวที่ครูหมอเลือกไว้ใช้เป็น *"ขวัญแม่โพสพ"* ในพิธีกรรมทำขวัญข้าวจะเป็นต้นข้าวที่สมบูรณ์แข็งแรง รวงข้าวมีขนาดใหญ่ ลักษณะการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวรูปแบบดังกล่าวเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการสืบทอด คัดเลือกสายพันธุ์ข้าว แบบง่ายๆ โดยสอดแทรกร่วมกับพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับ *"แม่โพสพ"* ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ รวมทั้งการสร้างแนวคิดและอุดมการณ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แฝงควบคู่มากับสิ่งของเครื่องเซ่นไหว้ที่ใช้ประกอบในการทำพิธีกรรม

ความเชื่อเรื่อง *"พฤติกรรมขวัญข้าว"* เป็นความเชื่ออีกอย่างหนึ่งของชาวบ้านที่ผูกโยงเข้ากับความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ของ *"แม่โพสพ"* พฤติกรรมขวัญข้าวิเป็นการการกระทำที่แสดงให้เห็นถึงการไม่ตระหนักในคุณค่าของข้าว เป็นพฤติกรรมที่ไม่เคารพหรือลบหลู่แม่โพสพ ซึ่งเชื่อกันว่าหากใครทำให้แม่โพสพเสียใจ หรือมีการกระทำที่เรียกว่า *"พฤติกรรมขวัญข้าว"* จะทำให้ไม่เป็นสิริมงคล อับโชค ทำมาหากินยาก ฝืดเคือง ขาดแคลนหรือตกอับ ตัวอย่างการกระทำที่เป็นลักษณะที่เป็น *"พฤติกรรมขวัญข้าว"* ขณะที่ข้าวอยู่ในผืนนา เช่น การปล่อยปละละเลยให้สัตว์เลี้ยงไปกินข้าวใน

ผืนนา การเก็บเกี่ยวข้าวหล่นในผืนนา ขณะที่นวดข้าวมีเมล็ดข้าวติดค้างอยู่ที่รวงข้าวนวดออกไม่หมด และมีเมล็ดข้าวหกเรี่ยราดไม่จัดเก็บให้หมด หรือในขั้นตอนการสีข้าว ลักษณะการทิ่มข้าว กระแทกสาก ทิ่มข้าวหกเรี่ยราด เล่นข้าวสาร กินข้าวมูมมาม กินข้าวหก กินข้าว เหลือในจาน พูดคุยขณะกินข้าว พูดสิ่งอัปมงคลขณะกินข้าว พฤติกรรมหลังกินข้าวเสร็จแล้วปล่อยให้สัตว์เลียถ้วยชามกินข้าว แล้วไม่ล้างทำความสะอาดถ้วยชาม หรือพฤติกรรมขวัญข้าวที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติต่ออุปกรณ์การทำนา เช่น การนำอุปกรณ์การ ทำนามาเล่น จัดเก็บอุปกรณ์การทำนาไม่เรียบร้อย ความเชื่อเรื่อง ขวัญข้าวดังกล่าวจึงเป็นลักษณะการควบคุมพฤติกรรมของลูกหลาน และคนในชุมชน ไม่ควรทำพฤติกรรมที่ถือว่าไม่เหมาะสมเกี่ยวกับข้าว โดยเชื่อมโยงกับความเชื่อที่ชาวบ้านมีต่อแม่โพสพ ซึ่งถือว่าเป็นเทวดาที่มีอิทธิฤทธิ์มีอำนาจศักดิสิทธิ์ที่จะทำให้ชาวนาที่มี *"พฤติกรรมขวัญข้าว"* ได้พบกับความอับโชค และสิ่งที่เลวร้ายหากยังพฤติกรรมดังกล่าว

ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแม่โพสพดังกล่าว เมื่อตีความผ่านระบบสัญลักษณ์ตามแนวคิดของ คลิฟฟอร์ด เกิร์ทซ์ (Clifford Greet)[7] ที่ไม่เฉพาะเจาะจงว่าตัวสัญลักษณ์ดังกล่าวจะเป็นวัตถุสิ่งของหรือตัวพิธีกรรมที่มองเห็นในเชิงประจักษ์เพียงอย่างเดียว แต่ผู้ศึกษาพยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงการจัดวางตำแหน่งทางความคิดที่มีพลังอำนาจที่แพร่กระจายสร้างความสัมพันธ์ในการขับเคลื่อนฝูงชน ระบบสัญลักษณ์ที่กล่าวถึงนี้มีพลังที่จะขับเคลื่อน

[7] David Hicks. Ritual & Belief : Reading in the Anthropology of Religion. New York : McGraw-Hill College , 1999 .

เพื่อให้เกิดความคิด ความเชื่อ จนกลายเป็น *“ความจริง”* ที่คนในชุมชนให้การยอมรับ ดังเช่นความเชื่อเรื่อง *“พฤติกรรมขวัญข้าว”* เป็นระบบสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ส่งผ่านข้อมูลทางด้านความเชื่อถึงพฤติกรรมที่ไม่ตระหนักในคุณค่าของข้าว ที่เชื่อกันว่าใครที่มีพฤติกรรมดังกล่าวเป็นการลบหลู่แม่โพสพ ซึ่งถือว่าเป็นเทวดา เทวีที่คอยดูแลรักษาต้นข้าวและเมล็ดข้าว ในอีกด้านหนึ่งความเป็นเทวดาของแม่โพสพ ทำให้แม่โพสพมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ต่างจากมนุษย์ธรรมดาโดยทั่วไป ทำให้มีอำนาจที่จะส่งผลให้คนที่ลบหลู่แม่โพสพ เกิดความไม่เป็นสิริมงคล อับโชค ทำมาหากินยาก ฝืดเคือง ขาดแคลนหรือตกอับ เมื่อชาวนาคนใดเชื่อในแนวคิดดังกล่าวก็จะพยายามละเลิก *“พฤติกรรมขวัญข้าว”* เป็นนัยยะของการลบหลู่แม่โพสพ เมื่อประพฤติปฏิบัติได้ดังนั้นแล้วรู้สึกสบายใจ ปลอดภัยการทำมาหากินคล่องตัว ผลผลิตข้าวได้ผลตามที่ตั้งหวังไว้ ทำให้เกิดประสบการณ์ร่วมของชาวนา เป็นภาพติดตาตรึงใจว่าเป็นผลจากการที่เขาเคารพในแม่โพสพ ทำให้แม่โพสพคอยดูแลให้การคุ้มครองต่อชาวนา รวมทั้งข้าวที่ชาวนาปลูก

จากการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนของชาวนาในอดีต พบว่าเมื่อชาวนาต้องเผชิญกับเหตุการณ์หรือวิกฤติปัญหาใหม่ๆที่ชาวนาไม่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตัวเอง ทำให้ชาวนารู้สึกไม่สบายใจและหาทางออกไม่ได้ที่จะแก้ไขวิกฤติปัญหาดังกล่าว จากการที่ชาวนาเคยมีประสบการณ์ครั้งแรก (first embrace) ว่าเมื่อใดที่เขาเหล่านั้นให้ความเคารพ ไม่ลบหลู่แม่โพสพ หรือการทำพิธีกรรมบางอย่างเพื่อถวายการเคารพแก่แม่โพสพแล้วมีความเชื่อมั่นว่าวิกฤติปัญหาต่างๆเหล่านั้นจะหมดไป และบ่อยครั้งที่วิกฤติปัญหาเหล่านั้นหมดไปจริงๆ หรือกรณีที่วิกฤติปัญหายังไม่หมดไปก็เป็นเหตุ

ให้เข้าใจว่าพิธีกรรมที่ขอขมาแก่แม่โพสพนั้นยังทำไม่ถูกต้อง หรือยังมีลูกหลาน ญาติพี่น้องคนใดยังลบหลู่แม่โพสพอยู่ ต้องทำการตรวจสอบสมาชิกในครอบครัวหรือชุมชนว่าใครที่ยังมีพฤติกรรมที่ยังไม่ถูกต้องอยู่ ให้ปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้อง

เมื่อชาวนาในชุมชนมีความเชื่อความศรัทธราใน *"แม่โพสพ"* ดังกล่าวซึ่งถือว่าเป็นระบบสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง ที่สื่อหรือส่งผลให้มนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือจัดพิธีกรรมเพื่อขอขมาแม่โพสพ รวมทั้งฝึกอบรมดูแลลูกหลาน คนในครอบครัว หรือคนในชุมชนมิให้มีพฤติกรรมในลักษณะลบหลู่แม่โพสพ ซึ่งจะทำให้แม่โพสพเสียใจและส่งผลให้เกิดวิกฤติปัญหาต่างๆแก่ครอบครัวและสังคมชาวนา ลักษณะดังกล่าวเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของชุมชน สร้างบทบาทหน้าที่ให้แก่คนที่อยู่ในชุมชนไม่ให้มีการกระทำที่มีลักษณะเป็น *"พฤติกรรมขวัญข้าว"* จากความเชื่อดังกล่าวเป็นตัวสร้างอารมณ์และความรู้สึกร่วมของกลุ่มชาวนาที่มีความเชื่อในพิธีกรรมดังกล่าวว่าเป็นสิ่งที่เป็นความจริงที่เกิดขึ้นในสังคม เกิดเป็นประสบการณ์ร่วม นำไปยึดถือ นำไปปฏิบัติสืบทอดต่อๆกันมา

ในปัจจุบันถึงแม้ว่าชาวนาในพื้นที่ยังคงมีอาชีพทำนาอยู่ แต่คติความเชื่อเกี่ยวกับ *"แม่โพสพ"* ดังกล่าวนับวันกลับมีคนพูดถึงน้อยลง โดยชาวบ้านให้คำอธิบายว่า *"กลุ่มคนที่มีความรู้ความเข้าใจในการทำพิธีกรรมเกี่ยวกับแม่โพสพ ส่วนใหญ่จะเป็นคนเฒ่า คนแก่ที่ เสียชีวิตไปแล้ว คนรุ่นลูกรุ่นหลานไม่ค่อยจะสนใจศึกษา เรียนรู้กัน จึงทำให้ขาดคนสืบทอดในแนวทางการปฏิบัติและระบบความเชื่อดังกล่าว"*

การที่ชาวบ้านให้ความสำคัญในเรื่อง *"แม่โพสพ"* ลดน้อยลง เนื่องจากรูปแบบวิถีของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ในอดีตการทำนาเปรียบเสมือนวิถีชีวิตของพวกเขาที่ต้องทำทุกปีไม่ได้มีเหตุผลเพียงอยากได้ข้าวไว้เพื่อบริโภคเพียงอย่างเดียว การทำนาเป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะช่วยสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในหมู่บ้าน รวมทั้งการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆในการควบคุมสมาชิกในชุมชนให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข หรือเมื่อเกิดความขัดแย้ง หรือปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน ความเคารพ ความเชื่อ ความเกรงใจต่อ *"แม่โพสพ"* ในอำนาจศักดิ์สิทธิ์จะเป็นสิ่งที่คอยควบคุมชาวบ้านไม่ให้ปฏิบัติตัวออกนอกระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆของชุมชน แต่เมื่อชาวบ้านบางส่วนเลิกทำนา หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่นหรือประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร ความเชื่อในเรื่อง *"แม่โพสพ"* ซึ่งเป็น *"เทพธิดาประจำข้าวหรือเจ้าแม่แห่งข้าว"*จึงไม่เกี่ยวข้องอะไรกับผู้ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพทำนาแล้ว

แม้ว่าชาวบ้านที่ยังประกอบอาชีพทำนาอยู่ในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดความกระชับแน่นระหว่างเวลากับสถานที่ เกิดการไหลเวียนของคน เงิน ทุน ความรู้ ข่าวสาร อย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวบ้านต้องมีการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ทั้งทางด้านการผลิต การบริโภค และความสัมพันธ์ทางสังคม วิถีการผลิตแบบทุนนิยม ระบบตลาด และกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยม ที่แทรกซึมเข้าไปในชุมชนได้กระตุ้นความปรารถนาในการบริโภคให้ไม่รู้จักจบสิ้นพอดี ส่งเสริมความฟุ่มเฟือยในการบริโภค อีกทั้งยังเร่งให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อจะได้นำเงินที่ได้มาหาความสุขจาการบริโภค อาชีพทำนาในปัจจุบันเป้าหมายจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นเพียงการปลูกข้าวไว้เพื่อให้ได้เงินตรา หรือเพื่อการบริโภค

อันเนื่องมาจากการซื้อข้าวมาบริโภคนั้นมีราคาแพง ชาวนาในยุคปัจจุบันจึงเร่งที่จะนำเอาเทคโนโลยีและความทันสมัยเข้ามา ช่วยให้การทำนาของพวกเขาเสร็จได้เร็วที่สุด เพื่อที่จะได้มีเวลาเหลือไปประกอบอาชีพอย่างอื่นสำหรับหาเงินตราเพิ่มขึ้น จากความต้องการความรวดเร็วในการผลิตทำให้ชาวนาให้ความสำคัญต่อความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ *"แม่โพสพ"* น้อยลงเป็นลำดับ เพราะในพิธีกรรมมีขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อน ต้องใช้ระยะเวลาในการจัดเตรียมสิ่งของเครื่องเซ่นสำหรับใช้ในพิธี ต้องมีครูหมอเป็นผู้ทำพิธี ประกอบกับการพัฒนาการสื่อสารและเทคโนโลยีข่าวสารที่ทันสมัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของชาวบ้านที่มองความเชื่อเกี่ยวกับ *"แม่โพสพ"* ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผล เป็นเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ทำให้การทำนาของชาวบ้านส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ไม่มีการทำพิธีเกี่ยวกับ *"แม่โพสพ"*

การหายไปของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ *"แม่โพสพ"* เกิดผลที่เห็นเป็นรูปธรรมอย่างหนึ่ง คือความสนใจในการดูแลรักษาพันธุ์ไม้ที่ใช้ในการประกอบพิธีทำขวัญแม่โพสพ ซึ่งพันธุ์ไม้เหล่านั้นจำเป็นต้องอาศัยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์จึงจะสามารถเจริญงอกงามและแพร่ขยายพันธุ์ได้ ทำให้ชาวบ้านไม่ทำลายป่า พยายามรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีครูหมอซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชาวบ้านและเป็นบุคคลที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือเนื่องจากเป็นผู้มีความ สามารถพิเศษในการเชื่อมต่อกับโลกศักดิ์สิทธิ์ได้ ทำให้ครูหมอเป็นบุคคลสำคัญในหมู่บ้านที่มีอำนาจในการสั่งการ ควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าไม่มีป่า ไม่มีพันธุ์ไม้ที่ใช้ในพิธีกรรม ก็จะไม่มีพิธีกรรมทำขวัญข้าว ความเชื่อเกี่ยวกับ *"แม่*

โพสพ" ก็จะค่อยๆหายไป อำนาจและความเป็นเป็นผู้นำของครูหมอก็หมดไปตามไปด้วย เมื่อสถาบันทางด้านความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิของชาวบ้านถูกทำลายไป ทำให้สิ่งที่คอบควบคุมพฤติกรรม สร้างระเบียบกฎเกณฑ์ในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำนาและข้าวจึงหมดไป ลำพังแต่กฎหมายของรัฐที่ช่วยในการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์หรือควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมนั้นไม่เพียงพอ โดยบางเรื่องบางเป็นประเด็นปัญหาใหม่ กฎหมายไม่ได้เขียนไว้ บางเรื่องทางภาครัฐเองก็ไม่มีเจ้าหน้าที่มากพอที่จะเข้ามาควบคุมชาวบ้านให้ปฏิบัติตามกฎหมาย ปัญหาที่เกิดขึ้นหลายเรื่องจึงไม่ได้รับการแก้ไข ซึ่งต่างจากระบบความสัมพันธ์ที่เกิดจากความเชื่อในลักษณะ *"แม่โพสพ"* ที่เคยมีอยู่ ซึ่งมีอำนาจในการควบคุมจัดการให้สมาชิกในชุมชนอยู่ในระเบียบกฎเกณฑ์ในเรื่องการทำนาและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมต่างๆได้เป็นอย่างดี

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและวัฒนธรรมของชาวนา

ตำบลโคกสะบ้า อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง เป็นชุมชนชาวนาแห่งหนึ่งที่ไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่เป็นชุมชนที่ได้ติดต่อสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลก ทั้งรูปแบบการพัฒนาชนบทแบบใหม่ซึ่งมาควบคู่กับการเกษตรเชิงพาณิชย์และการพัฒนาความทันสมัยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงบางอย่างส่งผลต่อระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ และวัฒนธรรมของชาวนาที่หลากหลายและซับซ้อน มีมิติของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกลุ่มคนต่างๆในหลายระดับ การเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ

ชุมชน วิถีการผลิต และกระบวนการดูดซับเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลกภายใต้อิทธิพลของรัฐและกลไกตลาด ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการผลิต การแลกเปลี่ยนผลผลิต การจัดการแรงงาน ทั้งการแลกเปลี่ยนและการว่าจ้างแรงงาน ระบบกรรมสิทธิ์ ความหลากหลายทางอาชีพ และด้านการปรับตัวทางวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์และการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ชาวนารุ่นบรรพบุรุษได้เข้ามาจับจองที่ดินประมาณ 200 ปีมาแล้ว ในรุ่นแรกๆชาวนาแต่ละคนจะถือครองที่ดินปริมาณมากอย่างน้อยไม่ต่ำกว่าคนละหนึ่งร้อยไร่ แต่ว่าไม่ได้ทำการผลิตจริงทั้งหมด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความจำกัดของแรงงาน ครัวเรือนต่างๆจึงมีลูกมากเพื่อจะฝ่าข้อจำกัดนี้ จึงพบว่าชาวนาในรุ่นบรรพบุรุษจะมีลูกมากอย่างน้อย 8-10 คนต่อครัวเรือน แต่ต่อมาเมือลูกหลานโตขึ้นและแยกครัวเรือนออกไป พ่อแม่ต้องแบ่งที่ดินให้แก่ลูก ที่ดินที่แต่เดิมครัวเรือนหนึ่งๆถือครองไว้มากก็จะลดขนาดลง ทำให้เกิดปัญหาการมีที่ดินทำนาขนาดเล็ก บางครั้งลูกหลานย้ายครอบครัวไปตั้งหลักปักฐานที่ชุมชนอื่นก็มักจะขายที่ดินที่ได้มรดกมาให้ ญาติพี่น้อง หรือชาวนาที่มีฐานะดีในหมู่บ้านหรือคนต่างชุมชน ชาวนาที่มีที่ดินน้อยและไม่มีความสามารถซื้อที่ดินเพิ่มได้ก็มักจะปรับตัวทางการผลิตในลักษณะการเช่าที่นาเพิ่มการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธ์ที่นามีลักษณะหมุนเวียนเปลี่ยนมือไปอยู่กับชาวนาที่มีฐานะดีเป็นส่วนใหญ่ โดยมีเงื่อนไขแตกต่างหลากหลายกันไปในแต่ละบุคคล

พี่ยอม ชายวัยกลางคนอายุ 45 ปี ซึ่งเป็นลูกหลานของชาวโคกสะบ้ามาตั้งแต่กำเนิด เล่าว่าบรรพบุรุษของพี่ยอมเข้ามาบุกเบิกจับจองที่นาเป็นรุ่นแรกๆ โดยมีที่นาถึง 360 ไร่ ทวดของพี่ยอมมี

ลูก 8 คน เสียชีวิตไป 4 คน ลูกแต่ละคนที่เหลือจึงได้รับมรดกเป็นที่นาคนละ 80 ไร่ ปู่ทวดเก็บเอาไว้เอง 40 ไร่บอกว่าจะเอาไว้ขายกินตอนแก่ ครอบครัวของพี่ยอมจึงได้รับมรดกเป็นที่นามา 80 ไร่ แต่ปัจจุบันเหลือที่ดินของครอบครัวเพียง 8 ไร่ สาเหตุเกิดจากหนี้สินที่เกิดขึ้นจากการเล่นการพนันของคนในครอบครัว ทำให้พ่อต้องเอาที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้ ธกส.เพื่อมาไถหนี้แต่สุดท้ายก็ต้องขายที่ดินไปเพื่อใช้หนี้ ธกส.

อีกตัวอย่างหนึ่งในกรณีของป้าจันทร์วัย 84 ปี มีลูก 9 คน ลูกสาว 2 ลูกชาย 7 คน ป้าจันทร์เป็นคนที่มีฐานะนะดี มีที่ดินที่ได้รับมรดกจากพ่อแม่ซึ่งเป็นคนรุ่นแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ ป้าจันทร์มีที่นาอยู่ 70 ไร่ เมื่อแบ่งมรดกให้ลูกไป พบว่าลูกๆนำไปขายหมด ลูกของป้าจันทร์ได้มีโอกาสเรียนหนังสือกันสูงๆหลายคน มีลูกสาว 2 คนที่เรียนจบเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ส่วนลูกชายเมื่อเรียนจบแล้วแยกครอบครัวออกไปอยู่ที่จังหวัดอื่น เขาขายที่นาที่ป้าจันทร์ยกมรดกให้ไปซื้อที่ใหม่ที่พวกเขาย้ายไปอยู่

เมื่อชาวบ้านบางคนขาดแคลนที่ดินหรือมีที่ดินน้อย ไม่เพียงพอต่อการทำการผลิตเพื่อยังชีพในพื้นที่ได้จึงเกิดการปรับตัวอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากชุมชนไปเป็นแรงงานรับจ้างที่ต่างถิ่น ในกรณีของพี่ยอมวัย 45 ปี ตอนพี่ยอมอายุได้ 25 ปีในปี พ.ศ. 2530 ได้ย้ายออกจากบ้านไปอยู่ที่จังหวัดพัทลุงเพื่อเป็นแรงงานรับจ้าง *"ตัดยางว้า"* [8] เป็นเวลาถึง 2 ปี ในช่วงเวลาดังกล่าวยัง

[8] *"ตัดยางว้า"* คือ อาชีพรับจ้างตัดยางพารา ที่มีข้อตกลงระหว่างเจ้าของสวนยางพาราและผู้ที่เข้ามารับจ้างตัดยางพารา เรื่องการแบ่งผลประโยชน์จากผลผลิตที่ลูกจ้างเก็บเกี่ยวได้ ส่วนใหญ่จะแบ่งผลประโยชน์กันในอัตราส่วน 50 : 50 หรือ 60 : 40 (เจ้าของสวน : ลูกจ้าง) ขึ้นอยู่กับการพูดคุยตกลงกันของทั้งสองฝ่าย

กลับไปกลับมาระหว่างบ้านและจังหวัดพัทลุงเนื่องช่วงเวลาดังกล่าวได้ลงทุนปลูกยางพาราในพื้นที่นาที่เหลือของตนเอง 4 ไร่ ในช่วงที่เพิ่งปลูกยางพาราใหม่ๆจะต้องดูแลเป็นพิเศษ หลังจากปลูกยางได้ประมาณ 2 ปีได้ย้ายไปอยู่ที่จังหวัดพัทลุงเป็นการถาวร เพราะที่บ้านไม่มีงานทำ ที่นาของตนเองก็ไม่มีเหลือแล้ว ญาติพี่น้องก็แยกครอบครัวกันไปหมด ส่วนตัวพี่ยอมอยู่ตัวคนเดียวยังไม่มีครอบครัวตั้งใจว่าจะอยู่ที่จังหวัดพัทลุงประมาณ 4-5 ปีเพื่อรอให้ยางพาราที่ปลูกไว้สามารถให้ผลผลิตได้ ในปี 2532 มีเพื่อนของพี่ยอมที่อยู่ที่อำเภอตะกั่วป่า จังวัดระนองชักชวนให้พี่ยอมไปช่วยตัดยางรับจ้างเนื่องจากคนตัดยางคนเก่าลาออกไป พี่ยอมจึงตัดสินใจไปทำงานดังกล่าวและนานถึง 10 ปี โดยรับจ้างตัดยางในพื้นที่ 30 ไร่ ได้ยางแผ่นประมาณวันละ 60 ผืน แต่ราคาซื้อขายในช่วงนั้นไม่สูงมากเท่าในปัจจุบัน (ราคายางแผ่นช่วงปี พ.ศ. 2530 กิโลกรัมละ 14 บาท แต่ราคาปัจจุบันกลางปี 2549 กิโลกรัมละ 85-95 บาท) แต่เนื่องการเป็นแรงงานรับจ้างตัดยางแทบไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายอะไรเลย เจ้าของสวนยางจะดูแลเรื่องอาหารการกินทั้งหมด เนื่องจากนายทุนผู้เป็นเจ้าของสวนยางมีพื้นที่สวนหลายร้อยไร่ ทำให้มีรายได้มากจึงดูแลลูกน้องซึ่งเป็นแรงงานรับจ้างเป็นอย่างดี

ในปี พ.ศ.2540 พี่ยอมกลับมาอยู่ที่บ้านเนื่องจากยางพาราที่สวนของตนเองสามารถตัดน้ำยางขายได้แล้ว และพี่ยอมก็มีเงินเก็บพอสมควรจึงมาลงทุนรับซื้อยางแผ่นจากชาวสวนด้วยกันควบคู่กับการตัดยางพาราของตนเองไปด้วย โดยเป็นนายหน้ารับซื้อยางพาราจากชาวบ้านและนำไปขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่ตลาดอีกทอดหนึ่ง แต่ผลปรากฏว่าในปี พ.ศ.2540 เกิดภาวะวิกฤติการล้ม

สลายของระบบเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ราคายางพาราที่พี่ยอมและเพื่อนซื้อกักตุนไว้นั้นราคาตกต่ำกว่าที่รับซื้อมาทำให้ขาดทุนในธุรกิจดังกล่าวปัจจุบันพี่ยอมและเพื่อนที่อยู่บ้านเดียวกันประกอบอาชีพตัดยางรับจ้างในพื้นที่สวนยางพารา 10 ไร่ และตัดยางพาราของตนเองอีก 4 ไร่ พอจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ยากลำบากมากนักเพราะราคายางพาราที่พุ่งสูงขึ้นในปัจจุบัน

ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินของชาวนาในตำบลโคกสะบ้ายังเกิดขึ้นในสามรูปแบบด้วยกันคือ ประการแรก การขายที่ดินที่ได้รับมรดกมา โดยครัวเรือนที่บุตรหลานแต่งงานแยกครอบครัวออกไปและไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น ไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์ที่ดินที่ตนเองได้รับมรดกมาได้เต็มที่จึงตัดสินใจขายเพื่อไปซื้อที่ดินใหม่ในบริเวณที่ตนเองไปสร้างครอบครัว ประการที่สองเป็นการขายที่ดินเพื่อนำเงินไปใช้หนี้การเล่นการพนันของชาวบ้าน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญส่วนหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินของชาวนา ประการที่สาม การขายที่ดินเพราะการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ ชาวบ้านหลายครัวเรือนที่ส่งลูกให้ออกไปเรียนหนังสือ เมื่อเรียนจบการศึกษาแต่กลับต้องไปทำงานรับจ้างอยู่นอกหมู่บ้าน เนื่องจากภายในหมู่บ้านไม่มีงานรองรับ การย้ายออกของแรงงานที่มีการศึกษาทำให้ขาดแรงงานในการดูแลและใช้ประโยชน์ในที่ดินดังกล่าว คนกลุ่มนี้จึงขายที่ดินเพื่อนำเงินไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวันหรือลงทุนทำธุรกิจอย่างอื่น

การเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการน้ำในการทำนา

การเข้ามาของระบบชลประทานของรัฐทำให้มีการขุดลอกหนองน้ำและคลองธรรมชาติตามแนวคลองลำชาน เริ่มตั้งแต่

บริเวณนบนาใน ที่เดิมมีลักษณะเป็นนบดินที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างมาแต่บรรพบุรุษ มีลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำ เพื่อให้สามารถส่งน้ำไปยังพื้นที่นาที่อยู่ไกลจากแนวลำคลองธรรมชาติ เพื่อนำน้ำไปใช้ทำนาหรือทำการเกษตรอื่นๆ กระบวนการขุดลอกคูคลองของกรมชลประทานดังกล่าวคือการขุดลอกต้นไม้บริเวณแนวลำคลองโดยเฉพาะต้นสาคูที่รัฐมองว่าเป็นพื้นที่กีดขวางทางน้ำเป็นอุปสรรคของการไหลของน้ำ ทำให้การระบายน้ำในฤดูน้ำหลากทำได้ลำบากเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ และมีโครงการขุดลอกคูคลองหลายโครงการต่อเนื่องกันมา

ปี พ.ศ.2534 กรมชลประทานได้มีการขุดลอกคูคลองนบต้นหยี ของบ้านหนองพบน้ำ ในพื้นที่หมู่ที่ 10 ตำบลโคกสะบ้า อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง โดยทางโครงการคาดหวังว่าจะมีพื้นที่ทางการเกษตรจะได้รับประโยชน์จากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำดังกล่าวประมาณ 1,000 ไร่ ชาวน้ำสามารถมีน้ำเพียงพอในฤดูแล้งเพื่อที่จะสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง อันจะทำให้ชาวนาจะมีรายได้เพิ่มขึ้น มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยในตัวโครงการจะมีการทำระบบเหมืองคอนกรีต เพื่อชักน้ำจากลำครองใหญ่เข้าพื้นที่นา การทำเหมืองคอนกรีตจะมีข้อดีคือชาวบ้านจะไม่เสียเวลา เสียแรงงานมาขุดลอกเหมืองใส่ไก่ที่เป็นเหมืองดินอยู่ทุกปีเพราะเหมืองคอนกรีตจะมีลักษณะที่คงทนถาวรใช้งานได้หลายสิบปี

เมื่อข่าวโครงการชุดลอกคูคลองบริเวณนบต้นหยีเข้ามาดังกล่าว ทำให้ความคิดเห็นของชาวบ้านแบ่งออกเป็น 2 ส่วน กลุ่มแรก คือกลุ่มที่เห็นด้วยกับการก่อสร้างโครงการ กับกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการก่อสร้างโครงการ โดยกลุ่มแรกจะเป็นชาวบ้านในส่วนของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และกลุ่มเกษตรหัวก้าวหน้า ที่ชอบทดลอง

และนำเทคโนโลยีทางการเกษตรใหม่ๆเข้ามาในหมู่บ้าน และส่วนใหญ่ในคณะนั้นจะไม่ได้ทำนาด้วยตนเอง ส่วนมากจะให้ชาวนาคนอื่นเช่าที่นาไป และเก็บผลประโยชน์จากค่าเช่าดังกล่าว รวมทั้งการไปทำธุรกิจการค้าอื่นๆ เช่น การเปิดบริษัทรับเหมาก่อสร้าง ทำถนน รับเหมางานโครงการต่างๆ หรือกลุ่มที่ค้าขายที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำนาแต่มีที่ดินเดิมที่ได้รับมรดกมาอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ส่วนกลุ่มที่สองคือกลุ่มที่มีความเข้าใจในระบบการจัดการน้ำเพื่อการทำนาเป็นอย่างดีว่าการจัดทำเหมืองในลักษณะคอนกรีตดังกล่าวจะเกิดปัญหาในเรื่องการส่งน้ำในปีที่มีน้ำน้อย จะไม่สามารถจัดส่งน้ำไปยังพื้นที่นาที่อยู่ไกล หรือที่โคกสูงได้ แต่กลุ่มที่สนับสนุนและเจ้าหน้าที่ชลประทานก็ให้เหตุผลทางด้านเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ที่นำมาจากต่างประเทศ ปัญหาต่างๆที่คาดว่าจะเกิดขึ้นสามารถแก้ไขได้หมด ทำให้กลุ่มชาวนาส่วนใหญ่ที่เป็นเจ้าของพื้นที่นาบริเวณทางผ่านของเหมืองส่งน้ำเซ็นชื่ออนุมัติให้ก่อสร้างโครงการได้ ทำให้ชาวนากลุ่มที่ไม่เห็นด้วยที่มีน้อยกว่าจำเป็นต้องเซ็นชื่ออนุมัติตามไปด้วย ซึ่งลุงเหม่า วัย 85 ปี เล่าถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า *“กลุ่มชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยนัดรวมตัวกันจะไปคัดค้านที่อำเภอ เพื่อที่จะไม่สร้างโครงการดังกล่าว แต่พอถึงเวลาไปกันจริงๆ มันหายหัวกันไปหมด เหลือ ลุงเหม่ากับตาแย้วเพียง 2 ราย อย่านี้จะไปมีพลังไปเรียกร้องอะไรได้ ต้องปล่อยเลยตามเลย”*

สรุปว่ากระแสการต่อต้าน คัดค้านโครงการหมดไป โครงการจึงดำเนินการต่อ โดยใช้เวลาดำเนินการ 6 เดือนจึงเสร็จเรียบร้อย ปรากฏว่าชาวนาบางส่วนต้องประสบปัญหาไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากน้ำที่ระบบชลประทานจัดสร้างขึ้นเพราะการขุดลอกดินบริเวณคูคลองให้มีความลึกกว่าระดับเหมืองถ่ายที่ส่งน้ำเข้าสู่

นาทำให้ไม่สามารถที่จะส่งน้ำเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่นาข้าวได้ โดยเฉพาะชาวนาที่มีพื้นที่นาบนพื้นที่สูงหรือพื้นที่ที่เรียกว่านาดอน แต่เดิมชาวนาสามารถชักน้ำเข้าสู่พื้นที่นาเนื่องจากระบบเหมืองหรือทางระบายน้ำเดิมมีลักษณะเป็นเหมืองดินที่เรียกว่า *"เหมืองไส้ไก่"* สามารถขุดลอก ปรับแต่งระดับเหมืองได้ตามปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีที่มีปริมาณน้ำไม่เท่ากัน ดังเช่นปีใดที่มีน้ำน้อยจำเป็นต้องขุดลอกคูเหมืองให้มีระดับน้ำที่ต่ำกว่าคลองส่งเพื่อให้น้ำสามารถไหลเข้าสู่เหมืองไส้ไก่ได้ แต่เหมืองของกรมชลประทานที่สร้างขึ้นเป็นเหมืองคอนกรีตซึ่งมีลักษณะเป็นสายเล็กๆ กว้างประมาณ 60-80 ซ.ม. ลึก 60-80 ซ.ม. ในแต่ละพื้นที่จะมีขนาดไม่เท่ากัน การชักน้ำเข้าสู่ที่นาจะมีท่อ พีวีซี กว้าง 5-6 นิ้ว เป็นทางส่งน้ำเข้าสู่นา ปัญหาที่เกิดขึ้นคือไม่สามารถชักน้ำเข้าสู่นาได้ในพื้นที่นาดอน หรือฤดูน้ำน้อย ทำให้ชาวนาประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนา

เมื่อชาวนาที่มีพื้นที่นาอยู่บนที่สูง ที่โคก หรือมีพื้นที่ห่างไกลจากแหล่งคูคลอง ทำให้ประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนา จำเป็นต้องละทิ้งที่นาในเป็นที่นารกร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์ หรือที่ชาวนาเรียกว่า *"นารั้ง"* ชาวนากลุ่มดังกล่าวจำเป็นต้องยอมรับสภาพการขาดแคลนน้ำดังกล่าวโดยไม่มีโอกาสได้พูดหรือประกาศให้ใครได้ทราบถึงความทุกข์ยากลำบากของพวกเขา ลุงนบวัย 58 ปีกล่าวถึงความเจ็บช้ำน้ำใจที่ต้องทิ้งนาให้รั้งโดยไม่มีโอกาสได้กลับไปทำนาเหมือนเดิมว่า

"พอตอนที่มันจะทำโครงการ พูดพรรณนาว่ามันดีอย่างโน่นอย่างนี้ พอทำเสร็จแล้วปรากฏว่าใช้งานไม่ได้ก็หายหัวกันไปหมด ต้องทิ้งนารั้งไว้ ตั้ง 5-6 ปี แจ้งกรมชลประทานไปแล้ว เขาบอก

ว่า จามาแก้ไขให้ ก็เงียบหายกันไม่มีคำตอบ ปีที่แล้วจึงตัดสินใจปลูกยางพาราเสียทั้งหมด ทิ้งไว้ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร ทั้งๆที่รู้ว่าปลูกยางพาราในพื้นที่นา จะได้ผลผลิตไม่ดีเท่าปลูกในที่โคกสูง แต่ทำยังไงได้ สถาน การณ์มันบังคับให้ต้องปลูก"

จากเงื่อนไขดังกล่าวทำให้ชาวนาที่ขาดแคลนน้ำในการทำนาเกือบทั้งหมดตัดสินใจปลูกยางพาราทดแทนการปลูกข้าว เพราะเห็นตัวอย่างจากพื้นที่นาบางพื้นที่เปลี่ยนไปปลูกยางพาราแล้วให้ผลผลิตออกมาดี แต่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีช่วยเร่งผลผลิต แต่ก็มีบางพื้นที่ถึงแม้ว่าจะมีการใช้ปุ๋ยเคมีช่วยแต่ผลออกมาปรากฏว่ายางพาราให้ผลผลิตไม่คุ้มกับทุนที่ลงทุนไป แต่ชาวนาก็ยังมีคำอธิบายเพื่อให้มีความรู้สึกสบายใจที่ว่า

การปลูกยางพาราถึงยังไงก็คุ้มกว่าการทำนาถึงบางครั้งเสี่ยงไม่สามารถได้รับผลผลิตจากยางพาราเท่าที่ควร แต่ยางพาราสามารถขายไม้ยางได้ไร่ละ 50,000-60,000 บาท ถ้าไม่อยากปลูกยางพาราก็สามารถไถที่สวนยางกลับมาเป็นที่นาก็ได้ ไม่เห็นยากลำบากอะไร ใช้รถแมคโครไม่เห็นจะยากลำบากอะไร

เมื่อชาวนาส่วนหนึ่งเลิกทำนา ทำให้ชาวนาอีกกลุ่มหนึ่งที่มีพื้นที่นาในเขตที่ลุ่มมีปริมาณน้ำในการทำนาที่ดีขึ้นชาวนาบางคนทดลองทำนาปีละ 2 ครั้งตามที่เจ้าหน้าเกษตรอำเภอเข้ามาส่งเสริม ชาวนากลุ่มดังกล่าวเริ่มทำการเกษตรอย่างเข้มข้นมีการทดลองใช้พันธ์ข้าว กข. ซึ่งเป็นข้าวหอมมะลิพันธุ์ส่งเสริม โดยมีการการใช้ปุ๋ยเคมีและยากำจัดวัชพืชรวมทั้งการปลูกผักในฤดูแล้งหลังจากการฤดูการทำนาในพื้นที่นา และในพื้นที่สวนยางพาราขณะที่ต้นยางพารายังมีอายุน้อยอยู่ซึ่งยังมีที่ว่างสำหรับปลูกผักชนิดต่างๆ เช่น แตงร้าน ถั่วผักยาว พริกขี้หนู และปลูกผลไม้ประเภทแตงจีนได้

โดยพืชผลดังกล่าวจะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่ปลูก ทำให้สะดวกแก่ชาวบ้านไม่ต้องนำผลผลิตไปขายเอง

เมื่อชาวนาทดลองปลูกข้าวปีละ 2 ครั้งตามที่เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเข้ามาส่งเสริม แต่ยังไม่ได้มีการปลูกกันทุกคนในหมู่บ้านในพื้นที่เดียวกันมีการปลูกเป็นหย่อมๆมีพื้นที่ไม่มากนักประมาณ8-10 ไร่ ทำให้เกิดปัญหาหนูและนก เข้ามากัดกินทำลายผลผลิตเสียหายทั้งหมด โดยสาเหตุประการแรกเนื่องมาจากการปลูกข้าวในพื้นที่น้อยๆทำให้หนูและนกไม่มีโอกาสที่จะเลือกกัดกินผลผลิตในพื้นที่อื่นๆ ถ้ามีการปลูกข้าวพร้อมๆกันทั่วทั้งท้องนาหนูและนกก็จะกระจายตัวกันกัดกินผลผลิตข้าว ชาวนาจึงได้รับผลเสียหายจากการทำลายของสัตว์ศัตรูข้าวไม่มากนัก ประการที่สอง พันธุ์ข้าว กข. เป็นข้าวหอมมะลิที่มีกลิ่นหอมและแตกต่างไปจากข้าวพันธุ์พื้นบ้านของชาวบ้าน ทำให้เป็นที่ดึงดูดใจของหนูและแมลงในการเข้ามากัดกินทำลาย

ส่วนการปลูกพืชผัก ผลไม้ เพื่อเป็นรายได้เสริมก็มักจะเกิดปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ต้นทุนการผลิตสูง เนื่องจากพืชผักผลไม้ส่วนใหญ่ที่เป็นพืชเศรษฐกิจมักจะมีความต้านทานโรคและแมลงต่ำจำเป็นต้องใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง เพื่อปราบศัตรูพืชและกำจัดแมลงที่เข้ามารบกวน ทำให้ชาวบ้านต้องตกอยู่ในสภาวะของความเสี่ยงสูงในการลงทุนทางการผลิตดังกล่าว และเงื่อนไขที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้อาชีพปลูกผักและผลไม้เพื่อขายเป็นอาชีพเสริมเหล่านี้มีชาวบ้านสนใจที่จะทำลดลงเรื่อยๆก็คือปัญหาเรื่องสุขภาพที่เป็นผลต่อเนื่องจากการใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงต่างๆ

ในสถานการณ์ปัจจุบันชาวนาในแต่ละกลุ่มมีการปรับตัวด้านอาชีพแตกต่างกันไป ชาวนากลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนาก็เริ่มปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนาเดิมมาปลูกยางพาราทดแทน โดยพบว่าชาวนาในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้าได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนามาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นถึงประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่ทำนาเดิม และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ แต่ก็ยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ยังทำนาอยู่ ชาวบ้านส่วนนี้ทั้งหมดจะมีที่นาอยู่ในทำเลที่พอมีน้ำทำนาซึ่งส่วนหนึ่งก็มาจากการที่ชาวบ้านส่วนอื่นๆเลิกทำนาด้วย จึงพอมีน้ำให้คนกลุ่มนี้ทำนาได้ แต่ก็ยังมีชาวนาที่แม้ที่นาจะอยู่ในทำเลที่มีน้ำพอทำนาได้แต่ก็ไม่ทำนา โดยบางส่วนปล่อยที่นาทิ้งไว้ บางส่วนก็ปลูกยางแทน เหตุผลส่วนหนึ่งของชาวนากลุ่มนี้คือปัญหาเรื่องการบริหารจัดการในการทำนา เช่น เกิดภาวะต้นทุนในการผลิตสูง ปัญหาความขัดแย้งเรื่องน้ำ (ชาวนาต้องการน้ำในการทำนาแต่ชาวสวนยางไม่ต้องการน้ำให้ท่วมขังในสวนยาง)ฯลฯ ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำนาจึงมิใช่เงื่อนไขเดียวที่ชาวนาปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนามาปลูกยางพาราทดแทน

จากการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการน้ำในการทำนา โดยการเข้ามาของโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ ทำให้มีการขุดลอกหนองน้ำและคลองธรรมชาติตามแนวคลองลำชาน ด้วยคาดหวังว่าจะมีพื้นที่ทางการเกษตรได้รับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำดังกล่าวเพิ่มขึ้นมาก แต่เมื่อโครงการดังกล่าวเสร็จสิ้นพบว่าชาวบ้านได้รับผลกระทบต่างๆมากมาย ทั้งหมดนี้แสดงถึงการขาดความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์ในการพัฒนาที่เหมาะสม

กับบริบทพื้นของหน่วยงานรัฐ การยึดถือเอาเทคนิควิธีการที่เป็นสากลจากต่างประเทศมากเกินไปทำให้เกิดปัญหาในขั้นตอนปฏิบัติหรือการใช้งานจริง

ยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงจากชาวนาสู่ชาวสวนยาง

เมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วการปลูกยางพาราของชาวบ้านยังคงเป็นยางพาราพันธุ์พื้นบ้านที่มีขนาดลำต้นขนาดใหญ่ มีความทนทานต่อโรคและแมลงสูง สามารถปรับตัวกับสภาพภูมิอากาศของพื้นที่ได้ดี ทำให้ไม่จำเป็นต้องดูแลเอาใจใส่มากนัก ลักษณะการปลูกแบบง่ายๆโดยการปลูกโดยใช้เมล็ดปล่อยให้ต้นยางพาราขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยหรือสารเคมีช่วยเร่ง ลักษณะการปลูกจะไม่เป็นแถวเป็นแนวเหมือนกับปัจจุบัน จะปลูกรวมกับต้นไม้ยืนชนิดอื่นๆเป็นลักษณะของการผสมผสาน ดังเช่น ไม้เทียม กระท้อน สะตอ ละมุด ลูกเนียง เงาะ ทุเรียน มะพร้าว มั่งคุด และต้นหมาก ไม้เหล่านี้แต่ละชนิดจมีไม่มากนัก มีเพียง 2-3 ต้น ผสมกันไปให้เจ้าของสวนได้ใช้ประโยชน์ในครัวเรือน และพื้นที่ปลูกไม้เหล่านี้มักนิยมปลูกบริเวณรอบๆบ้านเพื่อความสะดวกในการดูแล เก็บผลประโยชน์ โดยส่วนใหญ่พื้นที่การปลูกยางพาราจะเป็นพื้นที่โคกสูง ป้องกันน้ำท่วมถึง เพราะยางพาราเป็นพืชที่ไม่ต้องการน้ำมาก ชาวนาจึงแบ่งแยกพื้นที่ปลูกยางกับพื้นที่ทำนาอย่างชัดเจน แต่ข้อเสียของยางพาราพันธุ์พื้นบ้านคือให้ผลผลิตน้ำยางต่อต้นน้อย

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อเศรษฐกิจโลกฟื้นตัว ความต้องการยางพาราของตลาดโลกเพิ่มขึ้นเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ส่งผลให้ยางพาราในตลาดโลกมีราคาสูงขึ้น

รัฐบาลจึงเริ่มส่งเสริมสนับสนุนให้คนไทยในภาคใต้ปลูกยางพารา เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอันดับหนึ่งในพื้นที่ มีการจัดสร้างแปลงเพาะขยายพันธุ์ยาง สวนทดลองการยางและสถานีการยางขึ้นเกือบทุกจังหวัดในพื้นที่ภาคใต้ นอกจากนี้หน่วยงานดังกล่าวยังประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆรวมทั้งเจ้าของสวนยางเอกชนที่ดำเนินการปลูก บำรุงรักษา และผลิตยางพาราที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เปิดให้เป็นสวนตัวอย่างแก่เกษตรกรทั่วไป ส่งเสริมการให้ชาวสวนยางเปลี่ยนแปลงพันธุ์ยางพาราจากพันธุ์พื้นเมืองเป็นพันธ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตน้ำยางสูงกว่า

ในช่วงปี พ.ศ.2500-2501 คณะสำรวจเศรษฐกิจของธนาคารโลกได้เสนอให้รัฐบาลไทยอาศัยการพัฒนาอาชีพการทำสวนยางเป็นเป้าหมายสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ โดยมีแผนการปรับปรุงพันธ์ยางและปรับปรุงการดูแลรักษาให้ถูกต้อง รวมทั้งการจัดตั้งนิคมชาวสวนยางขึ้น รัฐบาลได้ประกาศพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ.2503 ซึ่งกำหนดให้เรียกเก็บเงินสงเคราะห์สวนยางที่ส่งออกนอกประเทศ แล้วจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางขึ้นเพื่อดำเนินการสงเคราะห์ให้แก่เจ้าของสวนยาง โดยการนำยางพันธุ์ดีที่รัฐบาลส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกทดแทนยางพื้นเมืองคือพันธุ์ RRIM 623 และ 605 รวมทั้งพันธุ์ TJIR 1 ต่อมาภายหลังเปลี่ยนมาเป็นพันธ์ RRIM600, PB5/16 และ G.T.1 ทั้งหมดนี้ส่งผลให้การขยายพื้นที่ปลูกยางพาราโดยเฉพาะพันธุ์ส่งเสริมขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกยางพารา 209,617 ไร่ สิ้นสุดแผนพัฒนาฯฉบับที่ 2 มี 361,974 ไร่ ก่อนที่จะเพิ่มเป็น 717,807 ไร่เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3

หรือในปี พ.ศ.2519 เนื่องจากในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้รัฐบาลได้กู้เงินจากธนาคารโลกมาสมทบทำให้การปลูกยางพาราขยายได้รวดเร็วถึงปีละ 250,000-300,000 ไร่ [9] ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะเร่งส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกยางพาราพันธุ์ใหม่ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา แต่ก็เป็นการส่งเสริมการขยายพื้นที่ปลูกเฉพาะในที่โคกหรือที่สูงเท่านั้น ไม่ได้มีการส่งเสริมให้ชาวสวนยางเปลี่ยนพื้นที่ทำนามาเป็นพื้นที่สวนยาง หากชาวนาคนใดปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนามาปลูกยางพาราจะไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ลุงสม วัย 62 ปี เล่าเหตุการณ์ตอนที่เจ้าหน้ากองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางเข้ามาส่งเสริมและให้ทุนการปลูกยางพันธุ์ใหม่ว่า

เจ้าหน้าที่เขามาบอกว่าให้ชาวสวนยางทดลองมาปลูกยางพันธุ์ใหม่กัน จะให้ผลผลิตน้ำยางที่เพิ่มสูงขึ้น รัฐบาลเขาจะให้เงินสนับสนุนในการปลูกด้วย แต่มีเงื่อนไขว่าชาวสวนยางจะต้องใช้พันธุ์ยางที่กองทุนกำหนด ต้องโค่นป่า หรือหากมีไม้ยืนต้นอื่นขึ้นอยู่บริเวณใกล้จะต้องโค่นไม้เหล่านั้นให้หมดเสียก่อน มีการกำหนดขั้นตอนการปลูก การใช้ปุ๋ยเคมีรองก้นหลุม ต่อไร่ก็กำหนดว่าให้ปลูกได้กี่ต้น ควบคุมเข้มงวดไปหมด แต่ดีที่เขาให้เงินสนับสนุนไร่ละ 5,000 บาทแต่ไม่ได้ให้เป็นเงินนะ ให้มาเป็นปุ๋ยเป็นถ้วยเก็บน้ำยางบ้าง ทยอยให้กันมาเรื่อยๆ ไม่ได้ให้มาครั้งเดียวหมด

[9] กำราบ พานทอง อ้างใน ชลิตาและอนุสรณ์, พลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออกกรณีศึกษา 4 พื้นที่. หน้า 69-70 .

หลังจากนั้นชาวบ้านจึงเริ่มทยอยกันปรับเปลี่ยนมาปลูกยางพาราพันธุ์ใหม่กันมากขึ้น ในลักษณะของการเลียนแบบต่อๆกันไป แต่การขยายพื้นที่ปลูกสวนใหญ่ก็มักเป็นพื้นที่สวนยางพาราเดิมในบริเวณที่ดอนสูง ชาวบ้านยังไม่นิยมปลูกยาพาราในพื้นที่นา เพราะชาวบ้านเข้าใจว่ายางพาราที่ปลูกในพื้นที่นาจะให้ผลผลิตไม่ดี เนื่องด้วยความอุดมสมบูรณ์ของดิน และยางพาราเป็นพืชที่ไม่ชอบน้ำมาก การปลูกในพื้นที่ต่ำพื้นที่ลุ่มมีโอกาสที่น้ำจะท่วมโคนยาง ทำให้รากเน่าจนต้นยางพาราตายได้หรือตัดยางแล้วน้ำยางไม่ไหล อีกเงื่อนไขหนึ่งราคายางพาราที่ซื้อขายในตลาดช่วงนั้นมีราคาไม่สูงมากนัก และราคาผันผวนอยู่ตลอดเวลา

ในช่วงปี พ.ศ.2544 เกิดสภาวการณ์ผันผวนของราคาน้ำมันโลกและการขยายตัวทางเศรษฐกิจในประเทศจีน ทำให้ปริมาณความต้องการยางธรรมชาติเพิ่มสูงขึ้นรวมทั้งวิกฤติการขาดแคลนน้ำมันทำให้ประเทศต่างๆต้องลดการใช้การใช้ยางสังเคราะห์ เพราะต้องใช้น้ำมันเป็นวัตถุดิบในการผลิต ความต้องการใช้ยางธรรมชาติจึงเพิ่มขึ้นด้วย ทั้งหมดนี้ทำให้ราคาขยับเพิ่มสูงขึ้นจากกิโลกรัมละ 25-29 บาท ขึ้นสูงสุดในเดือนมิถุนายา 2549 ราคาสูงขึ้นถึงกิโลกรัมละ 100 บาท สถานการณ์ราคายางที่พุ่งสูงขึ้นถึงประมาณ 2-3 เท่าตัวเช่นนี้ทำให้เกิดกระแสความต้องการขยายพื้นที่ปลูกยาง ในช่วงเวลาดังกล่าวเริ่มมีชาวบ้านบางส่วนทดลองปลูกยางในพื้นที่ทำนาเดิมที่เป็นที่นารกร้าง และมีผู้ทำตามตามๆกันมาเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันการขยายพื้นที่ปลูกยางลงมาในพื้นที่นาของชาวโคกสะบ้าก็ยังคงดำเนินอยู่ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่แต่เดิมนาเป็นอาชีพหลักในปัจจุบันการทำสวนยางกลายเป็นอาชีพหลักแทนแล้ว

การขาดแคลนน้ำในการทำนาเป็นปัญหาของชาวนาส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากโครงการชลประทานของรัฐ ส่งผลให้พื้นที่นาบางส่วนถึงทิ้งให้เป็นที่รกร้าง เมื่อภาวะราคายางพาราที่พุ่งสูงขึ้นจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กระตุ้นการเปลี่ยนพื้นที่ทำนาเป็นสวนยางพาราได้อย่างดี โดยชาวนามีทางเลือกน้อยในการคิดหรือตัดสินใจเกี่ยวกับการผลิตสินค้าทางการเกษตรอย่างอื่น ถึงแม้รู้ว่าเป็นความเสี่ยงที่จะต้องปลูกยางพาราในพื้นที่นา เพราะไม่รู้หรือมีความมั่นใจว่าจะได้รับผลผลิตคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่ เพราะในบางพื้นที่ที่ปลูกยางพาราในพื้นที่นาก็ได้พบกับปัญหาดังที่ลุงมิ่งเล่าว่า

มีสวนยางที่ปลูกได้ผลดีในพื้นที่นาเดิมก็มีที่ท่องนายาวที่เดียวเท่านั้นละ บางสวนก็ไม่ได้ผลที่สวนยายนิด สวนยางถูกน้ำขังอาทิตย์เดียว รากยางเน่าหมด ถึงต้นจะไม่ตายแต่ตัดยางพบว่าไม่มีน้ำยางออกมา มันเสี่ยงเหมือนกัน เพราะปลูกไปแล้ว 6-7 ปี กว่าจะได้ตัดน้ำยาง

แต่ชาวสวนยางบางคนก็ยังยอมเสี่ยงดีกว่าปล่อยให้ที่นาทิ้งรกร้างไม่ได้ใช้ทำประโยชน์อะไร พวกเขาคิดว่าอย่างน้อยถึงไม่มีน้ำยางแต่ก็สามารถขายไม้ยางพาราได้ ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านสามารถขายไม้ยางได้ไร่ละประมาณ 50,000-60,000 บาท ชาวสวนยางพาราบางส่วนแก้ปัญหาน้ำท่วมขังโคนยางโดยการใช้รถแมคโครขุดยกร่องน้ำให้ลึกเป็นคลองยาวเพื่อระบายน้ำออกจากพื้นที่สวนยางให้เร็วที่สุด ส่วนปัญหาเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของดินชาวสวนยางแก้ไขโดยวิธีการเพิ่มปริมาณใช้ปุ๋ยเคมีเพราะคิดว่าจะช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินได้

จากการขยายตัวของพื้นที่สวนยางลงมาในพื้นที่ทำนาส่งผลกระทบต่อการผลิตข้าวของชาวนาที่ยังคงทำนาปลูกข้าวอยู่ ซึ่งสามารถสรุปได้เป็นประเด็นที่สำคัญดังนี้ ประการแรก ทำให้ผลผลิตข้าวลดลง เนื่องจากร่มเงาของใบยางพาราแผ่กิ่งก้านสาขาบดบังแสงแดดที่ส่องมายังต้นข้าวทำให้การสังเคราะห์แสงเพื่อการเจริญเติบโตของต้นข้าวไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะในช่วงที่ข้าวตั้งท้องเกิดลักษณะของข้าวที่เรียกว่า *“ข้าวหวาบ”* ทำให้ผลผลิตข้าวลดลงเนื่องจากเมล็ดข้างลีบ ประการที่สอง การขุดดินยกร่องสวนเป็นร่องลึกและยาวเพื่อปลูกยางพารา เป็นวิธีการป้องกันน้ำท่วมต้นยางพาราวิธีการหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมปฏิบัติลอกเลียนแบบกัน จุดประสงค์ของการยกร่องคือการระบายน้ำออกจากสวนยางพาราลงสู่คูคลองให้เร็วที่สุดเนื่องจากยางพาราเป็นพืชที่ไม่ชอบน้ำส่งผลทำให้ชาวนาที่มีพื้นที่อยู่ติดกันขาดแคลนน้ำในการทำนา เนื่องจากน้ำที่ใช้ในการทำนาที่ได้จากน้ำฝนไหลออกไปสู่ลำคลองผ่านร่องระบายน้ำที่ชาวสวนยางขุดยกร่องไว้ ประการที่สาม ปัญหาการเปิดปิดประตูระบายน้ำของระบบชลประทานของรัฐ ในช่วงฤดูน้ำหลากชาวสวนยางมีความต้องการที่จะเปิดประตูระบายน้ำเพื่อให้น้ำไหลลงสู่คูคลองให้เร็วที่สุดเพื่อป้องกันน้ำท่วมสวนยางพารา ตรงกันข้ามกับความต้องการของชาวนาที่ต้องการกักเก็บน้ำไว้ในพื้นที่ให้มากที่สุดเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำนาปัญหานี้แต่เดิมไม่มีเนื่องจากชาวบ้านจะปลูกยางในพื้นที่ดอนซึ่งอยู่ถัดพื้นที่ทำนาขึ้นทางด้านชายเขา ซึ่งเป็นพื้นที่แยกกันเด็ดขาดจากพื้นที่ทำนา เพราะพื้นที่ทำนามีน้ำท่วมขังปัญหาที่เกิดขึ้นจึงเป็นผลจากการขยายพื้นที่ปลูกยาทับซ้อนกับพื้นที่ทำนาเดิม

การเปลี่ยนแปลงด้านแรงงาน

จากการที่กิจกรรมการทำนาเป็นกิจกรรมที่ต้องทำกันเป็นกลุ่ม เพราะชาวนาจำเป็นต้องอาศัยแรงงานร่วมกันในการจัดการน้ำในการทำนา เช่นการทำทำนบดิน เหมืองฝาย ทั้งระบบเหมืองถ่ายที่ถ่ายน้ำจากทำนบใหญ่เข้าสู่เหมืองไส้ไก่ที่กระจายน้ำเข้าสู่ไร่นา ชาวนาในพื้นที่โคกสะบ้าจะทำนาปีละหนึ่งครั้ง เมื่อหลังเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนาชาวนาส่วนใหญ่จะปล่อยพื้นที่นารกร้างไม่ได้ใช้ทำประโยชน์ในการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นใด ยกเว้นในบางครัวเรือนมีการปลูกพืชผักขายบ้าง พื้นที่นาที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ก็จะถูกปล่อยให้หญ้าขึ้นรกเพื่อเป็นอาหารของวัวที่เลี้ยงไว้ ด้วยเหตุดังกล่าวเหมืองไส้ไก่ที่มีหน้าที่นำน้ำเข้าสู่นาจะถูกทับถมด้วยตะกอนดินมีหญ้าขึ้นรกในบริเวณคูเหมืองทำให้น้ำไหลไม่สะดวก รวมทั้งส่วนที่ชำรุดบริเวณตัวเหมือง ทำให้น้ำรั่วซึม ทำให้ในแต่ละปีจะต้องมีการระดมแรงงาน หรือที่เรียกว่า *“รวน”* คือการระดมแรงงานไปช่วยกันขุดลอกเหมืองไส้ไก่

สถานการณ์ปัจจุบันที่พื้นที่การทำนาลดลง โดยชาวบ้านหันไปเพิ่มพื้นที่การปลูกยางทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานในการขุดลอกเหมือง รวมทั้งแรงงานในการปักดำกล้าข้าว และการเก็บเกี่ยว ลุงเยาว์วัย 62 ปีชาวนาที่ยังทำนาอยู่ในพื้นที่ 3 ไร่ซึ่งเป็นพื้นที่นาเช่า กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ตอนนี้จะชักน้ำเข้านาแต่ละปีลำบากขึ้นเรื่อยๆ เพราะพื้นที่นาของลุงอยู่ห่างจากคลองชลประทานที่เป็นเหมืองคอนกรีตซึ่งเป็นเหมืองถ่ายจากลำคลองที่ทำนบใหญ่ ต้องขุดเหมืองไส้ไก่ที่ยังเป็นเหมืองดินอยู่ เพื่อชักน้ำเข้าที่นาของเรา งานเหล่านี้เป็นหน้าที่ของ

ผู้ชาย แต่เดิมช่วยกันหลายคน มีแรงงานมากทำประเดี๋ยวเดียวก็เสร็จ รวนกันมาคนเต็มไปหมด คนที่มามีเฉพาะคนที่มีที่นาอยู่บริเวณเดียวกันและต้องการแบ่งน้ำเพื่อการทำนาจากเหมืองดังกล่าว ส่วนครอบครัวใดไม่มีผู้ชายจะช่วยแรงงานก็จ้างคนอื่นมาช่วยทำแทน หรือช่วยซื้อเหล้า ซื้อยา ให้เป็นการตอบแทน

ในอดีตประมาณ 50 ปีที่แล้วการใช้แรงงานในชุมชนจะมีลักษณะเป็นการ ออกปาก-กินวาน ทำงานทุกกิจกรรมต่างๆในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างบ้าน การทำระบบเหมืองฝาย ทำนบดิน เหมืองไส้ไก่ หลังจากนั้นเริ่มมีการขยายครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ปริมาณความต้องการสร้างบ้านของครอบครัวใหม่ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในการสร้างบ้าน จึงเริ่มมีการจ้างแรงงานช่างไม้ซึ่งเป็นแรงงานที่ใช้ความชำนาญเฉพาะจากจังหวัดพัทลุงมาช่วยสร้างบ้าน เนื่องจากการสร้างบ้านในอดีตจะสร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ การว่าจ้างแรงงานช่างไม้จากจังหวัดพัทลุงเพื่อสร้างบ้านเป็นจุดเริ่มต้นแรกๆของการจ้างแรงงานต่างถิ่นเข้ามาในหมู่บ้าน

ในช่วงเวลาดังกล่าวเมื่อชาวบ้านในตำบลโคกสะบ้าเริ่มติดต่อกับชาวบ้านในจังหวัดพัทลุงเพิ่มมากขึ้นงเกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้ามารับจ้างในการตัดยาง รับจ้างดำนา เกี่ยวข้าว เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากฤดูการทำนาที่จังหวัดพัทลุงจะเร็วกว่าที่จังหวัดตรัง เมื่อทำนาเสร็จจึงมีเวลาว่าง และที่จังหวัดพัทลุงยังไม่มีคนทำสวนยางมากนัก ส่วนใหญ่จะมีอาชีพหลักในการทำนา

การเปลี่ยนแปลงด้านแรงงานเนื่องจากการแบ่งงานกันทำที่ชัดเจนขึ้น แต่ละคนจะมีความถนัดเฉพาะอย่างเพิ่มมากขึ้น ผู้ชายที่มีหน้าที่ไถนาและมีรถไถก็จะทำหน้าที่รับจ้างไถนา ส่วนผู้หญิงที่มี

หน้าที่ในการดำนา เกี่ยวข้าว มีการแบ่งหน้าที่อย่างชัดเจนภายในชุมชน ป้าสมศรี วัย 45 ปีกล่าวถึงการแบ่งแยกแรงงงานอย่างชัดเจนระหว่างผู้หญิงและผู้ชายว่า

หน้าที่ไถนา ตระเตรียมพื้นที่ในการทำนา เป็นหน้าที่ของผู้ชายเพราะเป็นงานหนัก ผู้ชายมักจะมีหน้าที่ไถนาอย่างเดียว หลังจากนั้นผู้ชายจะไปรับจ้างไถนาในที่นาแปลงอื่นถ้ามีรถไถเป็นของตนเอง หรือไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างอื่นๆเพื่อหารายได้ มาเป็นค้าใช้จ่ายในครอบครัว ส่วนผู้หญิงจะเป็นผู้จัดการการทำนาต่อจากผู้ชาย การดำนา ดูแลรักษาต้นข้าว ตลอดจนถึงช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยว แต่ก็มีบางครอบครัวที่ผู้ชายก็เข้ามาช่วยผู้หญิงทำงานหากมีเวลาว่าง หรือบางกลุ่มถึงมีเวลาว่า งก็มักจะไปเที่ยวเตร่ เล่นการพนันชนไก่ กัดปลา ไม่ได้สนใจที่จะมาช่วยกัน

ความสามารถและความชำนาญในการทำนาเป็นงานที่ต้องอาศัยการฝึกฝน ฝึกปฏิบัติตั้งแต่ยังเด็ก ครอบครัวใดที่พ่อแม่ไม่ฝึกฝนลูกของตนเองจะทำให้คนรุ่นลูกไม่สามารถทำงานเหล่านี้ได้ จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรโดยเฉพาะการทำนาและที่มาที่สำคัญของเงื่อนไขนี้ก็คือการศึกษาใหม่ที่นักเรียนต้องใช้เวลาเรียนอยู่ที่โรงเรียนตลอดทั้งวันและเมื่อกลับบ้านก็มีการทำทำด้วย ในปัจจุบันมีการจัดการเรียนพิเศษเพิ่มเติมในวันหยุดเสาร์อาทิตย์อีก ทำให้เด็กนักเรียนในปัจจุบันมีเวลาสัมพันธ์กับครอบครัวน้อยลงมาก

ในสถานการณ์ปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่มีค่านิยมในการส่งเสริมทางการศึกษา ให้ลูกหลานมีการศึกษาสูงๆ อย่างน้อยให้เรียนจบระดับปริญญาตรี ทำให้ลูกหลานของชาวนาในพื้นที่ออก

เดินทางไปเรียนต่อในจังหวัดใกล้เคียง และในกรุงเทพฯเพิ่มมากขึ้น มีตัวอย่างของครอบครัวของป้าละเมียด รัตนะวัย 53 ปีซึ่งเป็นแกนนำกลุ่มชาวบ้านที่สนใจทำงานในด้านการอนุรักษ์ป่าสาคูสองฝั่งครองลำชาน โดยเริ่มเคลื่อนไหวมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 ป่าเมียดมีลูก 3 คนเป็นชาย 2 คน หญิง 1 คน ลูกชายคนโตเรียนจบปริญญาโทและรับราชการตำรวจประจำอยู่ภาคใต้ ลูกสาวคนที่สองได้ทุนไปเรียนต่อต่างประเทศ และลูกชายคนเล็กเพิ่งเรียนจบปริญญาตรี ครอบครัวของป้าเมียแต่เดิมทำนาเป็นอาชีพหลัก ทำสวนยางเป็นอาชีพเสริม ในปัจจุบันทำสวนยางเป็นอาชีพหลักและทำนาเป็นอาชีพเสริม

ดีใจมากเมื่อลูกๆเรียนกันทุกคน แต่อยากให้ทุกคนมาอยู่ทำงานใกล้ๆบ้านเพราะคิดถึง แต่ในพื้นที่ไม่มีงานรองรับพวกเขาได้ ก็ต้องทำใจให้ลูกไปทำงานอยู่ที่อื่น ทำยังไงได้เพื่อความก้าวหน้าในชีวิตของพวกเขา ลูกๆบอกให้เลิกทำนาได้แล้วเพราะ อายุมากแล้วการทำนาเป็นงานหนัก ซื้อข้าวสารก็ได้จะได้ไม่ต้องลำบาก ลูกๆเขาส่งเงินมาให้ทุกเดือน

กรณีป้าเมียดเป็นครอบครัวที่ส่งเสริมให้ลูกๆศึกษาเล่าเรียนในระดับปริญญากันทุกคน ทำให้เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนว่าเป็นครอบครัวตัวอย่างที่ดีในการดูแล เลี้ยงดูบุตรให้เป็นคนเก่ง คนขยันในการศึกษาเล่าเรียน ช่วยยกระดับฐานะทางสังคม เป็นทุนทางวัฒนธรรมให้แก่ป้าละเมียดและครอบครัว เปิดโอกาสให้ป้าเมียดเป็นที่ไว้วางใจของคนในชุมชน ส่วนลูกของป้าเมียดได้มีโอกาสเรียนหนังสือในระดับสูงขึ้นไปทำให้มีโอกาสทำงานประจำมีเงินเดือนประจำ ซึ่งถือได้ว่ามีความมั่นคงในระดับหนึ่ง ไม่จำเป็น

ต้องมีที่นามากๆหรือสวนยางมากก็สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน แตกต่างจากรูปแบบการผลิตทางเกษตรแบบเดิมที่จำเป็นต้องมีที่ดิน ลูกของป้าเมียดจึงมิได้ให้ความสำคัญต่อการผลิตทางการเกษตรแบบป้าละเมียด เพราะคิดว่าเป็นงานที่หนักและให้ผลตอบแทนไม่เท่ากับการทำงานที่มีเงินเดือนประจำ

ความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินสดทุกวันในขณะที่การปลูกยางพาราต้องรอระยะเวลา 6-7 ปีจึงสามารถกรีดยางได้ ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านจึงจำเป็นต้องปรับตัวเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในรูปแบบต่างๆ เช่น รับจ้างตัดยางหว้า เป็นแรงงานก่อสร้าง รับจ้างขุดหลุมปลูกยาง รับจ้างฉีดยาฆ่าหญ้าในสวนยาง การค้าขายโดยนำผัก ผลไม้ ของแห้ง เครื่องปรุงอาหาร ซี่อิ้ว น้ำปลา กะปิ เกลือ น้ำตาล ซึ่งเป็นของที่ไม่สามารถผลิตได้เองในหมู่บ้านเข้ามาขายให้ชาวบ้าน

เมื่อการทำงานในพื้นที่ที่มีข้อจำกัด เนื่องจากปริมาณคนที่ทำงานรับจ้างเพิ่มเพิ่มสูงมากขึ้นจึงเกิดการขยายอาณาบริเวณของพื้นที่ เกิดแรงงานข้ามถิ่นไปรับจ้างแรงงานในจังหวัดอื่นๆที่อยู่ใกล้เคียง เช่น ระนอง กระบี่ ภูเก็ต พัทลุง นครศรีธรรมราช ปัตตานี และหาดใหญ่ ส่วนลักษณะงานที่ทำก็จะมีความหลากหลายเหมือนกับงานที่ทำในพื้นที่ โดยเฉพาะความชำนาญในอาชีพการตัดยางของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้าเป็นจุดเด่นที่ตลาดแรงงานให้การยอมรับ และนิยมว่าจ้างให้การทำงานในด้านนี้ อีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายภาคแรงงานของชาวบ้านได้ง่ายและมีความสะดวกมากขึ้น คือการอาศัยการเชื่อมโยงกับเครือข่ายญาติพี่น้อง เพื่อนเกลอ ที่เป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ดังกล่าวอยู่เดิม

ชักชวนให้ร่วมทำงานด้วยในกรณีที่เกิดการขาดแคลนแรงงานในการผลิต ผู้เขียนได้มีโอกาสสัมภาษณ์พี่นาจอายุ 45 ปี ชาวบ้านที่เป็นคนพื้นที่แต่เดิม ได้มีโอกาสไปตัดยางหว้าที่จังหวัดระนองถึง 10 ปี

ตามความรู้สึกเราก็ไม่อยากไปทำงานที่อื่น อยากอยู่ที่บ้านสะดวกสบายมากกว่ากันมาก แต่ตอนนั้นยางพาราที่ปลูกไว้ เนื้อที่ประมาณ 4 ไร่ ต้นยางยังเล็กอยู่ ทำให้ไม่มีรายได้ จะรับจ้างตัดหว้าในพื้นที่ไม่มีใครจ้างเพราะมีคนอื่นทำประจำอยู่แล้ว หนังสือเรียนก็เรียนจบแค่ ป.4 ตัดยางเป็นอย่างเดียวทำงานก่อสร้าง รับจ้างอย่างอื่นก็ไม่ค่อยถนัด และงานมันหนักด้วย ช่วงเวลาพอดีที่เพื่อนตัดยางจ้างอยู่แล้ว แต่คนงานยังขาดอยู่จึงชักชวนพี่ไปช่วย นายจ้างมีบ้านให้พัก มีข้าวสารให้ฟรี ซื้อแต่กับข้าวถึงแม้ราคายางพาราช่วงนั้นจะไม่สูง กก.ละ 19 บาท แต่ก็พอจะอยู่ได้

ในสถานการณ์ที่ราคายางพาราพุ่งสูงขึ้น ผลตอบแทนที่ได้จากงานที่เกี่ยวข้องกับยางพาราก็พุ่งสูงขึ้นตามไปด้วย อาชีพแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในตำบลโคกสะบ้าและในหลายพื้นที่ที่มีการปลูกยางพาราคือ *“การเก็บขี้ยาง”* การเก็บขี้ยางขายเป็นอาชีพอิสระ ของชาวบ้านที่ค่อนข้างมีฐานะยากจน ชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวสามารถเข้าไปเก็บเศษขี้ยางที่เหลือจากการเก็บขี้ยางของเจ้าของสวน ส่วนใหญ่ขี้ยางจะติดเหลืออยู่ในภาชนะใส่น้ำยาง เจ้าของสวนยางในขั้นตอนการเก็บน้ำยางจะกระทำอย่างเร่งรีบไม่มีเวลาขูดขี้ยางออกได้หมด คนเก็บขี้ยางสามารถเข้าไปในสวนยางพาราใครก็ได้ ยกเว้นกรณีที่เจ้าของสวนยางเขียนป้ายบอกว่าห้ามเก็บขี้ยาง แต่สวนใหญ่ไม่มีเจ้าของสวนยางที่ไหนห้ามกัน เป็นลักษณะของการแบ่งปันรายได้ให้แก่ชาวบ้านคนอื่นๆ ที่มีฐานะยากจนในหมู่บ้าน

พี่ลิ้มวัย 42 ปี มีลูก 2 คน อายุ 16 และ 18 ปี อาชีพเก็บขี้ยางขายเป็นอาชีพหลักและขายของพวก บุหรี่ เหล้าเบียร์ในช่วงมีงานศพเล่าให้ฟังว่า

"ความเป็นจริงก็ไม่อยากทำอาชีพนี้ซักเท่าไหร่ เพราะรายได้ไม่ค่อยแน่นอน ลูกๆทั้งสองคนก็มาช่วยกันเก็บขี้ยางด้วย เพราะก่อนหน้านี้ได้ไปทำงานเป็นแรงงานก่อสร้าง เขาให้วันละ 130 บาท แต่งานหนักมากทำไม่ไหว จึงหันมาเก็บขี้ยางดีกว่า ง่านอิสระ ช่วงนี้ดีหน่อยเอาถ้วยน้ำยางไปเปลี่ยน เอากลับมาต้มที่บ้านสะดวกดี บางวันเก็บขี้ยางได้วันละ 700-800 บาทแต่ไม่ได้มีทุกวัน"

เมื่อการทำนาในพื้นที่ขาดแคลนแรงงาน จึงเกิดการนำเข้าเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ เพื่อช่วยลดค่าจ้างแรงงานที่สูงขึ้น ตามปัญหาการขาดแคลนแรงงานในพื้นที่ ส่วนงานที่ไม่สามารถใช้เครื่องจักรหรือเทคโนโลยีได้ จำเป็นต้องใช้แรงงานคน เช่น การดำนา การเกี่ยวข้าว การขุดลอกเมืองฝาย จากการทับถมของดิน ตะกอนและต้นไม้ ใบหญ้าที่กีดขวางทางไหลของน้ำ ซึ่งเดิมอาศัยวิธีการรวนแรงงาน การซอแรง เพื่อร่วมกิจกรรมดังกล่าว เปลี่ยนไปสู่ระบบการว่าจ้างงานที่มีค่าแรงงานสูงเนื่องจากแรงงานในพื้นที่เกิดขาดแคลนเนื่องจากมีการเคลื่อนย้ายแรงดังกล่าว

จากปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อกิจกรรมการทำนา ซึ่งเป็นงานที่มีลักษณะเป็นงานรวมหมู่ ทำให้ต้นทุนการทำนาซึ่งแต่เดิมมีต้นทุนที่น้อยมาก เกิดภาวะต้นทุนที่เพิ่มมากขึ้นทุกขั้นตอนของการทำนา เช่น การจ้างไถที่นา จ้างดำนา จ้างฉีดยาฆ่าหญ้า ค่าปุ๋ย ค่าจ้างเกี่ยวข้าว ซึ่งอัตราค่าจ้างในปัจจุบันแบ่งออกได้ดังนี้ การว่าจ้างไถที่นาไร่ละ 750-800 บาท ค่าถอนกล้ามัดละ 3 บาท ค่าจ้างดำนามัดละ 2 บาท จ้างฉีดยาฆ่าหญ้าลิตรละ 120 บาท

ค่าปุ๋ยกระสอบละ 500-600 บาท/ไร่ ค่าจ้างเกี่ยวข้าวเรียงละ 3 บาท จากสภาวะดังกล่าวทำให้เกิดความเบื่อหน่ายของชาวนาที่บ่นกันว่า

ทำนาเดี๋ยวนี้ไม่สนุกเหมือนแต่ก่อน คนมักทำกันน้อยทำให้แรงงานที่จะมาช่วยกันซอแรงขาดแคลนจำเป็นต้องจ้างกันทุกขั้นตอน จ้างไถ เก็บข้าว คิดต้นทุนค่าจ้างแรงงานไม่คุ้มกับผลผลิตข้าว คนจึงเลิกทำนากันหมดแล้ว ซื้อข้าวสารเก็บยังดีกว่าอีกไม่เหนื่อยด้วย คนสมัยนี้ไม่เหมือนสมัยก่อน จ้างเก็บข้าวก็เก็บกันเรียงหนึ่งได้หนึ่งกำมือเดียว แต่เดิมข้าวหนึ่งเรียงจะใหญ่ถึง 2 กำมือคนเดี๋ยวนี้ทำกันได้ อยากจะได้เงินเยอะๆกัน

บทสรุป

การศึกษาพัฒนาการการทำนากับการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและวัฒนธรรมชาวนาในบริบทการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์และการพัฒนาความทันสมัย : ศึกษากรณี การทำนาในเขตลุ่มน้ำปะเหลียน พบว่าในสถานการณ์ปัจจุบัน การลดพื้นที่การทำนาแปรเปลี่ยนกลายเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนมีชาวบ้านบางท่านกล่าวว่าไม่เกิน 10 ปีข้างหน้าอาชีพการทำนาจะหมดไปในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งผู้เขียนคิดว่าคงจะหมดไปจริงๆ หากชาวบ้านในพื้นที่ไม่เห็นความสำคัญของอาชีพการทำนา หรือไม่มีความเคลื่อนไหวในเรื่องการฟื้นฟูทำนาที่เป็นรูปธรรมจริงๆ ในชุมชน จากการศึกษาพบว่าเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้ชาวนาบางคนสามารถที่จะดำรงอาชีพการทำนาไว้ได้คือ ประการแรก ชาวบ้านยังมีที่นา รถไถ เป็นของตนเอง แสดงถึงพลังในการผลิตหรือ

ทุนทางทรัพยากร ของชาวนาที่ยังคงมีอยู่ ประการที่สอง ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติ วงศ์ตระกูล และเครือข่ายของเพื่อนบ้าน ถ้าสามารถรักษาความสัมพันธ์ได้ดีอยู่จะสามารถช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในการผลิตรวมทั้งช่วยลดทนทุนในการผลิต ประการที่สามความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำนา การจัดการพลังการผลิตให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งได้รับจากการถ่ายทอดจากพ่อแม่หรือญาติพี่น้อง แต่ปัญหาอาจเกิดขึ้นได้หากระบบการสืบทอดหรือผลิตซ้ำความรู้หรือภูมิปัญญาดังกล่าวให้แก่คนในรุ่นลูกรุ่นหลานขาดช่วงไป

แนวทางที่จะเคลื่อนไหวในก้าวต่อไป ผู้เขียนคิดว่าควรพยายามฟื้นฟูทุนประเภทต่างๆของชาวบ้านซึ่งประกอบด้วย ประการแรก ทุนของมนุษย์ (human capital) ทั้งในด้านการเพิ่มทักษะ การฝึกอบรมให้ความรู้ ฝึกเทคนิค วิธีในการผลิตทั้งที่เป็นการฟื้นฟูความรู้เดิมที่สูญหายไปของชุมชนและการรับเอาความรู้รูปแบบใหม่เข้ามาสู่ชุมชน หรือการผสมผสานระหว่างของใหม่และของดั้งเดิมเกิดเป็นความลงตัว ทำให้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตของชาวบ้านได้เพิ่มสูงขึ้น ประการที่สอง ทุนทางสังคม (social capital) คือการสร้างเครือข่ายและความเชื่อมโยง ระหว่างคนภายในชุมชนเดียวกัน ทั้งทางด้านการรวมกลุ่มในการผลิต การทำกิจกรรมสาธารณะเพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชนต่างๆและกลุ่มคนจากภายนอกเพื่อให้การสนับสนุน ทั้งการให้ความสำคัญ เห็นตัวตนของกลุ่มชาวบ้าน สนับสนุนทางด้านเงินทุน ประการที่สาม ทุนทางธรรมชาติ (natural capital) คือความพยายามที่จะฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ดิน น้ำ ระบบนิเวศและความหลากหลายของ

ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อที่จะให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาทรัพยากรเหล่านั้นในการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน ประการที่สี่ คือ ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) คือความพยายามที่จะฟื้นฟูพิธีกรรม ความเชื่อในการเคารพบูชาแม่โพสพ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆที่ดำรงอยู่ในพื้นที่ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีพลังอำนาจในการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ให้สมาชิกในชุมชนได้ยึดถือและปฏิบัติ

สภาพการณ์ของชาวบ้านในตำบลโคกสะบ้า ถึงแม้ว่าในช่วงแรกของการตั้งชุมชนการเข้ามาของระบบทุนนิยมยังเข้ามาสู่สังคมชาวนาไม่มากนัก แต่ในช่วงเวลาต่อมาพบว่าไม่มีชาวนาที่ไหนที่ไม่มีขาข้างใดข้างหนึ่งที่เหยียบเข้าไปในระบบทุนนิยม ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระทุนนิยม การผลิตและการดำรงชีพอย่างอิสระของชาวนาจึงมีทางเลือกน้อยลง ชาวนาต้องทำการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดในขณะที่ต้องพึ่งพาสิ่งของเครื่องใช้และการบริการจากตลาดมากขึ้นเป็นลำดับ

แต่ชาวนาในพื้นที่โคกสะบ้าขาอีกข้างหนึ่งของพวกเขายังเหยียบอยู่ในสังคมแบบจารีตประเพณี ยังมีความต้องการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีต่อกันอยู่ โดยแสดงออกผ่านสัญลักษณ์ในพิธีกรรม ความเชื่อ คำสอนต่างๆ ตามพุทธศาสนา และอำนาจศักดิ์สิทธิ์อื่นๆที่ไม่สามารถอธิบายโดยการใช้ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวเป็นพลังในการยึดโยงสังคมชาวนาไม่ให้เปลี่ยนแปลงเป็นสังคมทุนนิยมที่ส่งเสริมแนวคิดเสรีนิยมและความเป็นอิสระของปัจเจกบุคคลที่สมาชิกในชุมชนสามารถจะทำอย่างไรก็ได้ถ้าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ผิดกฎหมาย ซึ่ง

แตกต่างจากสังคมแบบจารีตประเพณีของชาวนา ที่สมาชิกในชุมชนยังมีความเชื่อมโยงเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์กัน ในการช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอกว่า ผู้ที่ลำบากเดือดร้อนต้องการให้สมาชิกในชุมชนเข้าประคับประคองให้ความช่วยเหลือให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้แทบจะไม่มีหลงเหลือในสังคมทุนนิยมเลย

ทางด้านในการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพของชาวนาพบว่า ชาวนาในพื้นที่เองไม่ได้หยุดนิ่งเพื่อรอรับการช่วยเหลือจากภาครัฐและภายนอกเพียงอย่างเดียว ชาวนาทุกคนมีการปรับตัวเมื่อถูกดึงให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยม ขึ้นอยู่ว่าชาวนาจะเข้าไปอยู่ในระบบดังกล่าวมากน้อยแค่ไหน เช่นหากชาวนาถูกดึงเข้าสู่กระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์มาก พวกเขาเหล่านั้นก็ยากที่จะทำการผลิตได้อย่างอิสระ ต้องปรับตัวในการประกอบอาชีพที่ขึ้นตรงต่อความต้องการสินค้าในท้องตลาด รวมทั้งไม่สามารถกำหนดราคาขายสิ้นค้าเองได้ ขึ้นอยู่กลกลไกราคา ดังจะเห็นได้ชัดเจนในรูปแบบการผลิตของชาวนาส่วนใหญ่ในปัจจุบันที่มักจะเลือกปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน ที่ชาวนาเองไม่สามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์หรือบริโภคเองได้ หากเก็บสินค้าไว้ไม่ขายเมื่อราคาตกต่ำชาวนาก็จะไม่มีปัจจัยในการดำรงชีพ จึงจำเป็นต้องขายไม่ว่าราคาจะตกต่ำมากแค่ไหน แตกต่างๆจากรูปแบบการผลิตที่ชาวนาเองสามารถนำผลผลิตเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์ เช่น การปลูกข้าว ผลไม้ พืชผัก เป็นต้น ถึงแม้ว่าราคาผลิตภัณฑ์เหล่านั้นจะตกต่ำเพียงใดชาวนาก็จะไม่มีทางเดือดร้อน หรืออดตาย ซึ่งในปัจจุบันเริ่มมีชาวนาส่วนหนึ่งพยายามปรับตัวไปในทางที่จะดึงตัวเองออกมาจากอิทธิพลของระบบตลาด และเข้าสู่การผลิตแบบพึ่งตัวเองมากขึ้น ดังกรณีการเกิดกลุ่มทำนาแบบชีวภาพเป็นต้น

ข้อเสนอของบทความนี้ต่อการดำรงชีพของชาวบ้านควรจะเป็นไปด้วยรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งภาคเกษตร การผลิต การบริการ การศึกษา และการประกอบอาชีพภายในระบบเศรษฐกิจที่แวดล้อมชาวนาเหล่านั้น ชาวนาควรที่จะทำงานหลายๆอย่างในเวลาเดียวกัน มีอาชีพหลัก อาชีพรอง อาชีพเสริม ซึ่งไม่เป็นงานที่มีปัญหาทับซ้อนในเรื่องของเวลา การจัดการด้านแรงงาน พลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตของชาวนาเอง เมื่ออาชีพใดอาชีพหนึ่งของชาวนาเกิดปัญหา ชาวนาก็จะสามารถที่จะดำรงชีพอยู่ได้ จากอาชีพรอง อาชีพเสริม ที่ช่วยสนับสนุนคอยค้ำจุนชาวนาอยู่ทั้งนี้ชาวนาแต่ละคนก็จะมีรูปแบบการดำรงชีพที่แตกต่างหลากหลายตามบริบทและเงื่อนไขที่แวดล้อมชาวนาคนนั้น โดยมิจำเป็นต้องมีหลักการและรูปแบบในการดำรงชีพที่มีลักษณะที่แน่นอนตายตัว หรือเป็นสากลแต่อย่างใด

บรรณานุกรม

กาญจนา แก้วเทพ. **การดำรงอยู่ของชุมชน : กระบวนการต่อสู้และการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สภาคาทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2533.

ชลิตา บัณฑุวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ. **พลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออกกรณีศึกษา 4 พื้นที่**. กรุงเทพ ฯ : สถาบันวิถีทรรศน์, 2546.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2537.

พิพัฒน์ พสุธารชาติ. **รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาณาจักรศาสนจักรและเสรีภาพ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2549.

เลิศชาย ศิริชัย. **การสูญเสียที่ดิน และการตอบสนองด้านอาชีพของชาวนา : ศึกษากรณีหมู่บ้านภาคกลาง**. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2538.

เดโช ไชยทัพ. **การปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ศึกษากรณี : การประกอบอาชีพนอกไร่นากับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่**. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540.

ยศ สันตสมบัติ. **พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนทัศน์ว่าด้วยชุมชนในโลกที่สาม**. เชียงใหม่ : บริษัทวิทอินดีไซด์, 2546.

เฉลิม พยาราษฎร์. **การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีผลกระทบต่อระบบการผลิตด้านการเกษตรในชุมชนชนบท**. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.

อาริยา เศวตามร์. **ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิธีคิดของชุมชน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2542

อานันท์ กาญจนพันธุ์ . **เส้นผมบังภูเขา : ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์.** กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2545.

อนัญญา ภุชงคกุล. *"อะไรกำหนดพฤติกรรมชาวนา : วิพากษ์หลักเกณฑ์การวิเคราะห์ของเจมส์ สก๊อต และแซมมวล พ้อปคิ่น."* **วารสารธรรมศาสตร์** . 5 (1) : 2530.

Chris Barker. *"Ethnicity, Race and nation."* in Cultural Studies : Theory and Practice. London : Sage, 2000.

David Hicks . Ritual & Belief : Reading in the Anthropology of Religion . New . York : McGraw-Hill College, 1999.

การสร้างทุนทางสังคมเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าสาคู : ศึกษากรณีขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายอนุรักษ์ป่าสาคู อ.นาโยง จ.ตรัง*

สาริณีย์ จันทรัศมี

บทนำ

ป่าสาคูมีความสำคัญต่อพื้นที่ราบลุ่มทำนาในภาคใต้อย่างมากอย่าง เพราะสาคูเป็นพืชที่สามารถสร้างความชุ่มชื้นให้แก่ผืนดิน และชาวบ้านใช้ป่าสาคูเป็นส่วนสำคัญในระบบชลประทานของชุมชนนอกจากนี้สาคูยังมีความสำคัญต่อชาวบ้านอีกหลายด้าน ทั้งจากต้นสาคูเองและจากความเป็นป่าสาคู เช่น นำแป้งสาคูที่มีอยู่มากตามลำต้นมาประกอบอาหารและใช้เลี้ยงสัตว์ นำใบสาคูมาทำตับจากมุงหลังคา นำทางสาคูมาทำเครื่องจักสาน เป็นต้น ส่วนในป่าสาคูนั้นจะมีพืชพรรณต่างๆ ขึ้นมาก และมีสัตว์ต่างๆ อาศัยอยู่มาก ชาวบ้านสามารถอาศัยได้ทั้งส่วนที่เป็นอาหารและส่วนที่เป็นยา

ในยุคของการพัฒนาแบบใหม่ที่กระตุ้นให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจหรือพืชเชิงเดี่ยวเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ชาวนาเริ่มให้ความสำคัญต่อการปลูกข้าวเพื่อขายเป็นหลักมากขึ้นพร้อมๆกันนี้กรมชลประทานก็ขยายงานเข้าไปพัฒนาแหล่งน้ำใน

---

* บทความนี้สรุปมาจากวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา สำนักวิชาศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัย วลัยลักษณ์ ของผู้เขียน ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากทุนโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ภายใต้การบริหาร โครงการโดยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี กุลวณิชย์ และศาสตราจารย์ ดร. ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ

พื้นที่ทำนาด้วยหลักความคิดของวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งหมดนี้นำไปสู่การทำลายป่าสาคูทั้งโดยเจ้าหน้าที่รัฐและความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวบ้านเอง เมื่อการทำนาประสบปัญหามากขึ้นทั้งในแง่ต้นทุนที่สูงขึ้นแต่ราคาขายต่ำไม่คุ้มทุน พร้อมๆ กับประสบปัญหาเรื่องน้ำที่ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเดิม ทำให้ชาวบ้านบางส่วนเลิกการทำนาและหันไปปลูกยางพาราแทน แต่ชาวนาส่วนใหญ่ก็คงทำนาต่อ เนื่องจากถือครองที่ดินขนาดเล็ก และเห็นว่าการปลูกข้าวถึงอย่างไรก็พอเก็บข้าวไว้กินได้ แต่ปัญหาที่พบก็คือการขาดแคลนน้ำและการพึ่งพิงตลาดมากเกินไปทำให้ไม่มีเงินใช้จ่าย

ในปัจจุบันได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่จะฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าสาคูให้กลับ มาเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านอย่างเช่นแต่ก่อน ที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นรูปเป็นร่างก็คือขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในเขต อ.นาโยง จ.ตรัง โดยรูปธรรมที่เห็นในปัจจุบันคือเกิดเครือข่ายที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันจำนวนมาก ทั้งกลุ่มของชาวบ้านเอง ปัญญาชนท้องถิ่น คนชั้นกลางในเมือง ครูและนักเรียนในท้องถิ่น และก่อรูปเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวที่เป็นทางการหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่าสาคู กลุ่มผู้หญิงป่าสาคูร่วมใจ กลุ่มเยาวชนฟื้นฟูป่าสาคู กลุ่มโรงเรียนอนุรักษ์ป่าสาคู และต่อมากลุ่มๆ ต่างก็เชื่อมโยงเข้าด้วยกันเป็นชมรมอนุรักษ์ป่าสาคู กลุ่มต่างๆ ได้ร่วมกันทำงานอย่างจริงจังภายใต้การประสานงานของของสมาคมหยาดฝน จ.ตรัง ซึ่งต่อมาชมรมอนุรักษ์ป่าสาคูก็สามารถเชื่อมโยงกับกลุ่มองค์กรที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับทรัพยากรใน จ.ตรังได้เกือบทั้งหมด เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลน เครือข่ายการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเล และเครือข่ายลุ่มแม่น้ำปะเหลียน เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งที่เห็นได้คือเกิดการฟื้นฟูป่าสาคู

และสร้างผลิตภัณฑ์ป่าสาคูขึ้นอย่างแพร่หลายในพื้นที่ และมีความพยายามที่จะสร้างความหมายใหม่ๆ เพื่อขยายพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับป่าสาคู

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนในเขต จ.ตรังดังกล่าวจนสามารถสร้างพลังของการฟื้นฟูป่าสาคู และการขยายพื้นที่ทางสังคมได้กว้างขวางขึ้นนั้น ที่แท้ก็คือความสามารถของประชาชนในการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมานั่นเอง ซึ่งหมายถึงว่าชาวบ้านสามารถสร้างความสัมพันธ์ และใช้ความสัมพันธ์ที่สร้างขึ้นขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นทุนทางสังคมดังนั้นจึงน่าสนใจว่าชาวบ้านสร้างความสัมพันธ์ต่างๆ ขึ้นมาได้อย่างไรภายใต้บริบทของอำนาจที่ซับซ้อน ความสัมพันธ์ดังกล่าวกลายเป็นทุนทางสังคมอย่างไรและสามารถก่อให้เกิดผลอะไรทั้งในแง่มุมของการฟื้นฟูป่าสาคูและแง่มุมของประชาชนผู้เคลื่อนไหว

พื้นที่ของการการศึกษาครั้งนี้คือพื้นที่ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ ที่รวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นชมรม และเป็นเครือข่าย ที่เคลื่อนไหวในลักษณะต่างๆ เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าสาคูในเขต อ.นาโยง จ.ตรัง โดยมีกลุ่มเครือข่ายหลักๆ กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ 9 หมู่บ้าน ใน 2 ตำบล คือ ตำบลโคกสะบ้าและตำบลนาข้าวเสีย ทั้งนี้หน่วยวิเคราะห์ของการศึกษาครั้งนี้คือขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มและเครือข่ายต่างๆ ที่มีเป้าหมายในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าสาคูในเขต อ.นาโยง จ.ตรัง

ส่วนแนวคิด *“ทุนทางสังคม”* ที่ใช้ในการศึกษานี้คือการมองทุนทางสังคมว่าคือรูปแบบหนึ่งของเครือข่ายทางสังคม (Social Networks) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในสังคม

(Social Relations) ที่คนในระดับชุมชน หรือระดับที่กว้างขวางกว่าชุมชนสามารถผลิตหรือผลิตซ้ำความเป็นกลุ่มขึ้นมาในแบบใหม่ เพื่อระดมทุน ทรัพยากร ความรู้ หรือศักยภาพในการพัฒนา ตลอดจนความสามารถในการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนบนพื้นฐานของการอาศัยความร่วมมือ การรู้จัก ความไว้วางใจและพันธะผูกพันระหว่างกัน ทุนทางสังคมจึงเป็นสายสัมพันธ์ที่รวมเอาคนที่มีพื้นฐานและภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับเดียวกันหรือในระดับที่มีความแตกต่างเหลื่อมล้ำกัน เข้ามาอยู่ในเครือข่ายก็ได้ และสามารถจะสร้างความสัมพันธ์กันในแบบเหนียวแน่น มีกิจกรรมร่วมและมีระบบคุณค่าที่ยึดถือร่วมกันอย่างเข้มข้น หรือเป็นการรวมกลุ่มกันแบบหลวมๆ เพื่อทำกิจกรรมร่วมเป็นครั้งคราว โดยมีระบบคุณค่าที่ยึดถือร่วมกันบางอย่างก็ได้ ซึ่งคุณลักษณะที่แตกต่างกันของคนในเครือข่ายและลักษณะความร่วมมือระหว่างสมาชิก จะเป็นตัวแปรที่บ่งชี้ถึงศักยภาพ ตลอดจนเป้าหมายของทุนทางสังคมแบบต่างๆ ตลอดจนเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงข้อจำกัดที่ทำให้เครือข่ายบางประเภทเป็นทุนทางสังคมที่สามารถจัดการกับปัญหาบางอย่างได้ดีหรือด้อยกว่าเครือข่ายบางประเภท

ป่าสาคูกับความสำคัญต่อวิถีชีวิตชุมชนชาวนา

อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง มีพื้นที่ราบลุ่มที่เหมาะแก่การทำนา ชุมชนชาวนาจึงเกิดขึ้นในพื้นที่ดังกล่าวมานานแล้ว โดยในพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะพิเศษคือมีลำคลองสายเล็กกระจายไปทั่วในลักษณะที่มีคลองหลักและคลองสาขา โดยตามแนวคลองดังกล่าวมีป่าสาคูขึ้นเต็ม ป่าสาคูมีความสำคัญควบคู่ไปกับคลองที่มีบทบาท

ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านทั้งในด้านการทำนาและด้านอื่นๆ พอสรุปได้ดังนี้

ประการแรก ชาวบ้านอาศัยน้ำจากคลองเล็กๆ ดังกล่าวในการทำนา การที่คลองเล็กๆสามารถรักษาน้ำไว้ให้แก่ชาวบ้านอย่างเพียงพอก็เนื่องจากมีป่าสาคูที่ขึ้นอยู่ตลอดฝั่งคลองทั้งสอง ฟากมีส่วนสำคัญในการในการบังแสงแดดบังลมที่จะมีส่วนสำคัญทำให้น้ำละเหยไปมาก นอกจากนี้ต้นสาคูที่มีรากแน่นแตกหน่อแตกกอได้ตลอดและขยายกอลงไปในเขตลำคลองด้วยได้มีส่วนสำคัญในการขวางทางน้ำไม่ให้ไหลแรงเกินไป สามารถป้องกันไม่ให้น้ำไหลลงทะเลเร็วเกินไป โดยเฉพาะในภาคใต้ซึ่งมีพื้นดินแคบนั้นลำน้ำต่างๆจะมีขนาดสั้น พื้นดินมีความลาดชันสูงจึงเป็นเหตุให้น้ำที่มีกำเนิดมาจากภูเขาไหลลงสู่ทะเลได้อย่างรวดเร็ว ชาวบ้านสามารถสร้างสรรค์ ภูมิปัญญาในการสร้างระบบชลประทานผันนำจากลำคลองขึ้นไปใช้ในการทำนาอย่างเพียงพอด้วยระบบของการสร้างทำนบดิน เหมืองดิน และคลองไส้ไก่ ซึ่งสัมพันธ์กับลักษณะคลองและป่าสาคูที่ขึ้นทั่วไปตามคลองต่างๆ

ประการที่สอง ชาวบ้านได้อาศัยน้ำในคลองสำหรับการอุปโภคและบริโภคอย่างเพียงพอ โดยป่าสาคูมีส่วนสำคัญยิ่งในกระบวนการดังกล่าว โดยนอกจากป่าสาคูจะมีส่วนสำคัญในการรักษาน้ำไปให้สูญเสียไปอย่างรวดเร็วดังที่กล่าวมาแล้ว รากสาคูยังสามารถดูดซับน้ำมาเก็บไว้บริเวณรอบๆ ต้นสาคู และกลายเป็นน้ำในดินที่เข้าไปสู่บ่อน้ำของชาวบ้านที่ขุดไว้ ชาวบ้านในเขต อ.นาโยงสามารถมีน้ำกินน้ำใช้อย่างพอเพียงแม้ว่าจะเป็นฤดูร้อนก็ตาม

ประการที่สาม ในอดีตชาวบ้านเปรียบที่นาเป็นดั่งหม้อข้าวและป่าสาคูเปรียบเสมือนครัว เพราะชาวบ้านได้อาศัยป่าสาคูเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญทั้งจากต้นสาคูเอง และจากความเป็นป่าสาคู โดยนอกจากชาวบ้านสามารถนำแป้งจากต้นสาคูมาประกอบอาหารได้โดยตรงแล้ว ยังนำไปเป็นอาหารเลี้ยงหมู เป็ด ไก่ ซึ่งเป็นอาหารสำคัญของชาวบ้านเช่นกัน นอกจากนี้ในป่าสาคูยังอุดมไปด้วยพืชผักหลายชนิดที่ชาวบ้านพึ่งพาเป็นอาหารได้อย่างดี เช่น ผักกูด มะแว้ง มะเขือ บอน เป็นต้น ในขณะที่ในลำคลองก็มีสัตว์น้ำต่างๆมากมาย เช่น หอยขม กบ กุ้ง ปลาน้ำจืดชนิดต่างๆ โดยเฉพาะปลาขี้ขมซึ่งเป็นปลาที่ขึ้นชื่อของพื้นที่ว่ามีรสชาดอร่อยมาก การที่สัตว์น้ำมีอยู่ในคลองมากก็อาศัยความสมบูรณ์และความซับซ้อนของนิเวศป่าสาคูที่สัมพันธ์กับคลองอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ประการที่สี่ ชาวบ้านนำเอาส่วนต่างๆ ของต้นสาคูมาทำเป็นที่อยู่อาศัยได้ไม่ว่าจะเป็นลำต้นที่นำมาทำฝาบ้านและพื้นบ้าน ใบสาคูนำมาทำเป็นจากมุงหลังคา กล่าวได้ว่าสมัยก่อนใครเข้าไปแถบชนบทใน อ.นาโยงจะเห็นแต่บ้านที่ทำมาจากส่วนต่างๆ ของต้นสาคูแทบทั้งสิ้น

ประการที่ห้า ชาวบ้านสามารถนำเอาสมุนไพรในป่าสาคูมาทำเป็นยารักษาโรคได้ ซึ่งในอดีตนั้นความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์ยังน้อยและชุมชนก็อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง ชาวบ้านสามารถพึ่งพาอาศัยสมุนไพรจากป่าสาคูมารักษาโรคต่างๆ เช่น ต้นหัวคุ้มหัวคล้านำมาทำยารักษาเด็กที่ออกหัด ต้นลูกใต้ใบนำมาทำเป็นยารักษาโรคไข้หวัด รากของต้นสาคูนำมาทำเป็นยารักษาโรคปวด

ศีรษะ ผลสาคูนำมาทำเป็นยาแก้ท้องเสีย ต้นชุมเห็ดนำมาทำเป็นยาระบายท้อง เป็นต้น

ประการที่หก นอกจากสาคูจะให้ประโยชน์ในด้านปัจจัยสี่แก่ชาวบ้านในชุมชนแล้วยังเป็นฐานเศรษฐกิจของครัวเรือนอีกด้วย โดยชาวบ้านสามารถนำเอาส่วนต่างของสาคูมาสร้างผลิตภัณฑ์เพื่อเป็นสิ่งของแลกเปลี่ยนหรือขายได้ เช่น ใบสาคูที่นำมาทำตับจากมุงหลังคาเป็นที่นิยมของคนในเขตต่างๆ มานานแล้ว ปัจจุบันชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังทำตับสาคูขายได้ เมื่อก่อน 40 ปีขึ้นไปชาวบ้านได้นำเอาสิ่งของหรือผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่ทำจากทางสาคูบ้าง ก้านสาคูบ้าง ใบสาคูบ้าง เช่น ตระกร้า เสื่อ กระด้ง ลอบดักปลาไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ไม่มีในชุมชนหรือสัตว์ทะเล เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา กะปิ เกลือและน้ำตาล กับคนในพื้นที่อื่น

การพัฒนาแบบใหม่ กับการลดความสำคัญของป่าสาคู

ประมาณ 40 ที่แล้วเป็นต้นมาการพัฒนากระแสหลักที่เน้นพัฒนาเศรษฐกิจและความทันสมัยก็ค่อยๆ เข้ามาสู่ชุมชน ผ่านการสร้างโครงสร้างพื้นฐานเช่น ถนน ไฟฟ้า วิทยุโทรทัศน์ ระบบชลประทาน ผ่านการเข้ามาสนับสนุนการพัฒนาด้านการเกษตรของหน่วยราชการต่างๆ การทำนาของชาวบ้านในเขต อ.นาโยงก็ถูกกระตุ้นให้ทำนาแบบเข้มข้นเพื่อผลิตข้าวตอบสนองความต้องการของตลาด ชาวนาเริ่มปรับเปลี่ยนทำนาไปจากเดิม คือ

ประการแรก ชาวนาได้เปลี่ยนไปใช้พันธุ์ข้าวตามที่ตลาดต้องการและทางราชการเข้ามาส่งเสริม โดยในอดีตชาวนาในเขต อ.นาโยงจะใช้พันธุ์ข้าวหนัก เช่น ข้าวไร่ดอกยอม ข้าวเบาขี้ควาย

ข้าวเบาหิน ข้าวสังข์หยด เป็นต้น ชาวนาถูกกระตุ้นให้เปลี่ยนไปใช้พันธุ์ข้าว กข.

ประการที่สอง เมื่อมีการเปลี่ยนเป็นพันธุ์ข้าวดังกล่าวผลที่ตามมาคือพันธุ์ข้าวแบบใหม่ไม่มีความคงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศและศัตรูพืชที่มีอยู่เฉพาะตามลักษณะของพื้นที่ ทำให้หนอนแมลงกัดกินข้าว ต้นข้าวไม่สมบูรณ์ได้ผลผลิตน้อย ผลักดันให้ชาวนาต้องรับเอาปุ๋ยเคมีเข้ามาใช้เพื่อเร่งการเจริญเติบโตของข้าวและเพื่อให้ข้าวมีความสมบูรณ์ รวมทั้งยังต้องนำย่าฆ่าแมลงมาใช้เพื่อปราบศตรูพืชด้วย และก็เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตอื่นตามมาเช่นเดียวกับการทำนาในพื้นที่อื่น ได้แก่การใช้รถไถนาแทนการไถนาด้วยวัวและควาย การใช้รถเก็บเกี่ยวข้าวแทนการเก็บข้าวด้วยแรงงานคน เป็นต้น

การปรับเปลี่ยนการทำนาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นการทำให้พันธุ์ข้าวในสมัยก่อนสูญพันธุ์ การทำลายวัฒนธรรมการซอมือ (การลงแขก) ของชาวบ้าน ผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งป่าสาคูและไร่นา การใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชทำให้สารเคมีไหลลงสู่แม่น้ำลำคลองเป็นอันตรายต่อผู้คนที่อาศัยน้ำจากลำคลองในการอุปโภคบริโภค และข้าวที่ได้จากการทำนาก็เจือปนด้วยสารพิษต่างๆ

ประเด็นสำคัญที่จะกล่าวในที่นี้ก็คือในช่วงที่ทางราชการเข้ามากระตุ้นให้ชาวนาทำนาแบบใหม่นั้นทางราชการโดยเจ้าหน้าที่กรมชลประทานก็เสนอระบบชลประทานแบบใหม่เข้ามาแทนที่ระบบชลประทานของชาวบ้านที่อิงอยู่กับน้ำในคลองที่มีป่าสาคูโดยทางราชการเสนอระบบชลประทานแบบใหม่ที่มีขุดลอกคูคลอง

ให้กว้างขึ้นและเป็นคลองชลประทานแบบใหม่ที่คลองมีความลึกและโล่งเตียนเตียนเป็นแบบเดียวกันหมด ซึ่งหมายถึงว่าต้องมีการรื้อป่าสาคูทิ้งทั้งหมด นอกจากนี้ก็จะทำทำนบซีเมนต์ถาวรแทนทำนบดินชั่วคราวของชาวบ้าน ใช้เหมืองไส้ไก่ซีเมนต์แทนเหมืองไส้ไก่ดินของชาวบ้าน

นโยบายและข้อเสนอดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อวิธีคิดและวิธีจัดการทรัพยากรของชุมชนที่สำคัญ ดังนั้นจึงเกิดการแบ่งแยกคนออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยและฝ่ายที่สนับสนุน กลุ่มผู้เห็นด้วยกับการขุดลอกคูคลองและพัฒนาการชลประทานประทานแบบใหม่ประกอบด้วย **กลุ่มแรก** คือกลุ่มคนที่มีฐานะทางการเงินบางคนที่ไม่ได้พึ่งพิงป่าสาคูและระบบนิเวศป่าสาคูอีกต่อไป ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของปัจจัยสี่หรือการประกอบอาชีพ เพราะได้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปปลูกยางพารา หรือมีรายได้จากทางอื่น แต่หวังว่าระบบชลประทานแบบใหม่นั้นจะให้น้ำมากขึ้นและจะเป็นประโยชน์แก่ตนในการขยายงาน เช่น การมีน้ำอย่างเพียงพอในการรดกล้ายาง **กลุ่มที่สอง** คือ กลุ่มคนที่มองว่าโครงการของรัฐจะให้ความสะดวกสบาย และน่าจะมีประสิทธิภาพกว่า รวมทั้งไม่ต้องยุ่งยากในการที่จะต้องไปขุดปรับแต่งหรือถมเหมืองดินทุกๆ ปี เป็นเหมืองถาวรน่าจะดีกว่า **กลุ่มที่สาม** คือกลุ่มของผู้นำท้องถิ่นที่ได้รับประโยชน์จากโครงการขุดลอกคูคลองทั้งจากงบประมาณ และความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่

ส่วนกลุ่มผู้ไม่เห็นด้วยกับการขุดลอกคูคลองเพื่อสร้างระบบชลประทานแบบใหม่ ประกอบด้วย กลุ่มผู้ที่ยังคงพึ่งพาระบบนิเวศป่าสาคูในการทำนา โดยให้เหตุผลถึงการทำนาเพื่อมีข้าวไว้กิน

และเป็นอาชีพของบรรพบุรุษตั้งแต่เดิมมาแล้ว กลุ่มคนที่ยึดอาชีพหาสัตว์น้ำและพืชผักต่างๆในป่าสาคูเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนหรือขาย เพราะเมื่อไม่มีป่าสาคูพวกเขาก็ต้องได้รับผลกระทบ กลุ่มคนที่อาศัยส่วนต่างๆของต้นสาคูสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนไม่ว่าจะเป็นแป้งสาคู ใบสาคูที่นำมาทำตับจาก หรือก้านสาคูที่นำมาทำเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน และกลุ่มคนที่มองว่าป่าสาคูมีคุณประโยชน์และได้พึ่งพิงสาคูมาตั้งแต่ยังเด็กจึงเกิดความรักและหวงแหน

ในที่สุดผู้คัดค้านก็กลายเป็นฝ่ายพ่ายแพ้เนื่องจากเป็นคนเล็กคนน้อย จึงไม่กล้าโต้แย้งอย่างจริงจัง จะพูดอยู่บ้างก็ในวงเล็กๆของตนเอง ประกอบกับทางราชการและผู้นำท้องถิ่นอ้างถึงกฎหมายด้วยว่าคลองเป็นสมบัติของทางราชการ ชาวบ้านไม่มีสิทธิ์คัดค้าน

ผลที่เกิดขึ้นต่อมาก็คือการทำนาของชาวบ้านนั้นไม่ยั่งยืน เพราะนอกจากจะต้องลงทุนสูงในระบบการผลิตแบบใหม่แล้ว ต่อมาปัญหาการขาดน้ำกลายเป็นปัญหาสำคัญ เพราะปรากฏว่าในระบบชลประทานแบบใหม่คลองกลับไม่มีน้ำ คลองไส้ไก่ซีเมนต์ที่ทอดตัวไปตามท้องนาต่างๆกลายเป็นของประหลาดที่ไม่มีประโยชน์เพราะไม่มีน้ำขึ้นไปถึง ชาวนาจึงทยอยเลิกทำนามาตั้งแต่เมื่อ 15 ปีที่แล้ว ที่เหลือทำอยู่บ้างส่วนใหญ่ก็ทำเพื่อการบริโภคเท่านั้น ที่นาส่วนหนึ่งถูกทิ้งร้างไว้ อีกส่วนหนึ่งถูกเปลี่ยนเป็นสวนยางพารา

นอกจากนี้ระบบการลอกคลองแบบใหม่ยังทำให้กุ้งหอยปูปลาที่เคยอุดมสมบูรณ์หมดไปด้วย เพราะซอก กิ่งไม้ หรือพื้นคลองที่มีลักษณะซับซ้อนซึ่งปลาใช้เป็นที่วางไข่ อยู่อาศัย ซ่อนตัว ถูกทำลายไปหมดสิ้น รวมทั้งน้ำในคลองใหม่ก็ร้อนเกินไปเพราะไม่มี

ต้นสามคูสร้างร่มเงาให้อีกแล้ว ยิ่งแหล่งอาหารจากสาคูและพืชผักในป่าสาคูก็ไม่ต้องพูดถึง เพราะได้สูญหายไปกับการโค่นป่าสาคูทิ้ง

อย่างไรก็ตามทางชลประทานก็ขุดลอกป่าสาคูด้วยตนเองไปประมาณร้อยละ 40 ของคลองและป่าสาคูที่มีอยู่ทั้งหมด เพียงแต่ว่าส่วนที่ขุดลอกนี้เป็นส่วนที่อยู่ต้นน้ำ จึงมีผลกระทบต่อส่วนที่อยู่ถัดไปและยังไม่ได้ขุดลอก คือการขาดน้ำ แต่ประเด็นสำคัญที่ทำให้ป่าสาคูและคลองแบบเดิมถูกทำลายต่อเนื่องมาก็คือ การที่รัฐเข้ามาสนับสนุนการผลิตแบบใหม่ทำให้คนไม่เห็นความสำคัญของป่าสาคูและคลองแบบเดิมมากขึ้น หลายรายถึงกับถมดินบุกรุกพื้นที่คลองเพื่อเพิ่มพื้นที่นาของตัวเอง ระยะหลังที่การขยายตัวของยางพาราเข้ามาในพื้นที่การทำนาการถมคลองก็ยิ่งมีมากยิ่งขึ้น ยิ่งผู้ที่มีทุนมากหรือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นก็ยิ่งมีอำนาจในการรุกพื้นที่คลองมาก และหลายรายสามารถออกเอกสารสิทธิ์ได้ด้วย มาบบางแห่งถูกชาวบ้านบุกรุกที่ดินจนหมดและสิ้นสภาพไปในที่สุด กล่าวโดยสรุปได้ว่าคลองและป่าสาคูจึงอยู่ในสภาพที่ไม่มีใครสนใจใยดี ใครอยากบุรุกก็บุกรุก คลองและป่าสาคูที่ยังพอเหลือสภาพอยู่บ้างตามธรรมชาติมีอยู่เพียงร้อยละ 30 ของที่เคยมีอยู่เท่านั้น โดยกระจายอยู่แหล่งละเล็กละน้อยที่อยู่นอกพื้นที่ขุดลอก

การเกิดขึ้นและพัฒนาการของกระบวนการสร้างทุนทางสังคม

ช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาชาวบ้านบางกลุ่มที่ประสบปัญหาในการดำรงชีวิต และมีประสบการเคยใช้ประโยชน์จากป่าสาคูมาก่อนเริ่มคิดถึงคลองแบบเดิมคิดถึงป่าสาคู โดยคิดกว่าหาก

ป่าสาคูยังคงอยู่พวกเขาคงไม่ตกอยู่ในสถานการณ์เช่นนี้ คนกลุ่มแรกที่คิดเช่นนี้คือกลุ่มผู้หญิง เพราะพวกเขาต้องรับผิดชอบในเรื่องการหาอาหาร ซึ่งเป็นความอยู่รอดเบื้องต้นของครอบครัว กลุ่มผู้หญิงดังกล่าวเริ่มต้นด้วยการตั้งกลุ่มข้าวซ้อมมือ ซึ่งเป็นความคิดที่ได้รับมาจากที่อื่น โดยการรวมกลุ่มกันทำข้าวซ้อมมือขาย เมื่อกลุ่มดังกล่าวได้มารวมกันทำกิจกรรมจึงพูดถึงป่าสาคูมากขึ้น และร่วมกันคิดกันหาวิธีการต่างๆ เพื่อให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของสาคู เพื่อนำไปสู่การฟื้นฟูป่าสาคูขึ้นมาใหม่ จนเกิดเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมกลุ่มแรกที่เคลื่อนไหวเรื่องป่าสาคู และนำไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นขบวนการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ในปัจจุบัน

1. การเกิดกลุ่มอาหาร หลังจากการจัดตั้งกลุ่มข้าวซ้อมมือประมาณ 6 ปี ได้เกิดกลุ่มอาหารขึ้น ถือว่าเป็นการเริ่มต้นของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ป่าสาคูในเขต อ.นาโยง โดยเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มผู้หญิงจำนวนหนึ่งที่ครอบครัวมีความเดือดร้อนในเรื่องอาหารการกิน ประกอบกับผู้หญิงกลุ่มนี้เคยได้เห็นผู้หญิงในพื้นที่อื่นในรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจของครอบครัว ผู้หญิงกลุ่มนี้จึงรวมตังกันโดยกิจกรรมแรกที่ทำก็คือการทำข้าวซ้อมมืออย่างที่เห็นตัวอย่างมาและต่อมาก็ขยายไปสู่การคิดเรื่องป่าสาคู โดยเริ่มทำในสิ่งที่ตนถนัดคือเรื่องอาหารความน่าสนใจในวิธีคิดของผู้หญิงกลุ่มนี้ก็คือไม่เพียงเพื่อให้ตนสามารถมีแหล่งอาหารที่ไม่ต้องลงทุนสำหรับครอบครัวเท่านั้น แต่ยังต้องการให้คนอื่นในชุมชนได้หันมาสนใจเรื่องป่าสาคูด้วยวิธีการสำคัญที่กลุ่มนี้ทำก็คือการทำขนมเลี้ยงเด็กในโรงเรียน เพราะจะขยายไปสู่ความสนใจของคนอื่นได้เร็ว เช่น กลุ่มผู้ปกครอง ต่อมาก็ขยายไปสู่ตามงานประเพณีต่างๆ

ในหมู่บ้านซึ่งตามปกติชาวบ้านจะนำอาหารไปร่วมงานกันอยู่แล้ว ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากผู้ที่ได้รับประทานขนมไม่น้อย แม้บางส่วนยังคงนิ่งเฉยก็ตาม อย่างไรก็ตามกลุ่มผู้หญิงนี้ดำเนินกิจกรรมทำขนมดังกล่าวได้ประมาณ 1 ปีก็ต้องล้มเลิกไป เพราะว่ามีข้อจำกัดในตัวเอง คือ ขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง ขาดประสบการณ์ ขาดทุนสนับสนุนเพราะไม่สามารถที่จะติดต่อเชื่อมโยงหรือเผยแพร่แนวคิดให้ขยายออกไปได้กลุ่มผู้หญิงจึงไม่สามารถเครือข่ายหรือทุนทางสังคมที่กว้างขึ้นได้ด้วยตนเอง แม้แต่กลุ่มคนในหมู่บ้านเองถึงแม้จะเห็นว่าแป้งสาคูใช้ทำขนมได้ แต่ก็ยังรู้สึกแปลกกับการเคลื่อนไหวของผู้หญิงกลุ่มดังกล่าว เพราะในขณะนั้นการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับคนในชุมชน

2. การเข้ามาของสมาคมหยาดฝน หลังจากการยุติการเคลื่อนไหวของกลุ่มอาหารประมาณปีกว่าๆ สมาคมหยาดฝนซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานอยู่ในพื้นที่จังหวัดตรังได้เข้ามาในชุมชนเพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการน้ำได้รับรู้เรื่องราวของป่าสาคูที่มีผลเกี่ยวเนื่องกับน้ำในลำคลองสายต่างๆจึงได้ศึกษาอย่างจริงจังและได้ทราบข่าวการรวมตัวของกลุ่มผู้หญิงในพื้นที่ซึ่งเคยเป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง แต่ด้วยข้อจำกัดที่กลุ่มผู้หญิงมีทำให้กลุ่มผู้หญิงต้องยุติบทบาทลงไป สมาคมหยาดฝนจึงได้เข้ามาเป็นตัวเชื่อมประสานในลักษณะที่เป็นทุนทางสังคมแบบสะพานเชื่อม โดยสามารถเชื่อมโยงผู้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามาเป็นเครือข่ายอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา สมาคมหยาดฝนเริ่มทำงานกับกลุ่มผู้หญิงดังกล่าว โดยการตั้งวงสนทนาพูดคุยกันอย่างจริงจัง และชักชวนผู้หญิงจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาร่วมกลุ่มมากขึ้น มีการนำกลุ่ม

ผู้หญิงไปศึกษาดูงานยังพื้นที่อื่นๆ ทำให้กลุ่มผู้หญิงมีประสบการณ์ มีความรู้ มีความฮึกเหิมที่จะทำงานต่อ จนมีการจัดตั้งกลุ่มผู้หญิงขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อต้นปี พ.ศ.2543 ชื่อกลุ่มว่า ***"กลุ่มผู้หญิงป่าสาคู่ร่วมใจ"*** โดยมีการทำกิจกรรมของกลุ่มอยู่สม่ำเสมอ ได้แก่ การแปรรูปอาหารและขนมจากแป้งสาคู จากนี้สมาคมหยาดฝนและกลุ่มผู้หญิงดังกล่าวเห็นพร้องกันว่าจะต้องขยายการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ให้มากขึ้นโดยเฉพาะผู้ชายการเคลื่อนตรงนี้นับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ เพราะการขยายเครือข่ายไปสู่ผู้ชายทำให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างกว้างขวาง จนมีการจัดตั้ง ***"ชมรมอนุรักษ์ป่าสาคู"*** ซึ่งกลายเป็นองค์กรหลักของประชาชนในพื้นที่ในการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้เกิดการเรียนรู้และสร้างปฏิบัติการการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคู

กล่าวได้ว่าสมาคมหยาดฝนคือองค์กรพัฒนาเอกชนที่สามารถพังทลายข้อจำกัดของกลุ่มประชาชนในพื้นที่ที่ถึงแม้จะมีความรู้สึกนึกคิดต่อปัญหาเป็นอย่างดีและมีความใกล้ชิดกันระหว่างผู้หญิงในชุมชน มีการรวมตัวกันแต่ว่าก็ขาดความเข้าใจและประสบการณ์ที่จะเชื่อมต่อกับกลุ่มองค์กรจากภายนอกอื่นๆ เพื่อสร้างเครือข่ายให้กว้างขวางขึ้นซึ่งจะทำให้เกิดทุนทางสังคมที่มีพลังมากขึ้น โดยสามารถทำให้เครือข่ายของประชาชนในท้องถิ่นสามารถเชื่อมโยงได้ทั้งกับองค์กรทางวิชาการ เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย องค์กรสื่อสารมวลชน องค์กรที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ องค์กรที่เป็นแหล่งทุน รวมทั้งหน่วยราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้เครือข่ายการเคลื่อนเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ป่าสาคูกลายเป็นเครือข่ายที่กว้างขวาง ประกอบด้วยส่วนที่เป็นเครือข่ายของคนใกล้ชิด และเครือข่ายของ

คนที่อยู่ห่างออกไปซึ่งไม่จำเป็นต้องรู้จักกันโดยมีอุดมการณ์บางอย่างเป็นตัวเชื่อมลักษณะเช่นนี้ทำให้ในด้านหนึ่งชาวบ้านได้เรียนรู้ได้รับการสนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ในขณะที่พลังการสนับสนุนชาวบ้านก็จริงจังต่อเนื่องและทำในขอบข่ายที่กว้างขวางมาก โดยสามารถขยายเครือข่ายไปถึงต่างประเทศด้วย

3. การเกิดชมรมอนุรักษ์ป่าสาคู หลังจากกลุ่มผู้หญิงร่วมใจป่าสาคูเกิดขึ้นมา ทางสมาคมหยาดฝนและกลุ่มผู้หญิงดังกล่าวพยายามที่จะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ขบวนการเคลื่อนไหว โดยพยายามที่จะทำให้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด และพยายามที่จะจัดตั้งกลุ่มที่สามารถรองรับกลุ่มคนที่กว้างขวางมากขึ้นงานนี้เริ่มต้นด้วยการเชิญทั้งกลุ่มคนที่เป็นผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้อำนวยการโรงเรียนทุกโรงในเขตพื้นที่ และกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น เจ้าอาวาสวัดในพื้นที่ อดีตครู อดีตกำนัน ครู ผู้อาวุโสที่รู้เรื่องป่าสาคูดี และชาวบ้านทั่วไปที่สนใจ ผลการประชุมครั้งนี้ทำให้ได้แกนนำเบื้องต้นที่จะร่วมกันพัฒนากลุ่ม ซึ่งต่อมาทางสมาคมหยาดฝนและแกนนำดังกล่าวได้วางแผนที่จะมีการจัดตั้งกลุ่มการดำเนินงานอย่างเป็นทางการ จึงจัดประชุครั้งสำคัญขึ้นโดยเชิญนายอำเภออำเภอ นาโยงมาเป็นประธาน ในที่สุดชมรมอนุรักษ์ป่าสาคู อ.นาโยง จ.ตรังก็เกิดขึ้นในวันนั้น ตรงกับเดือนมิถุนายน 2543 นอกจากนี้ที่ประชุมยังได้เลือกข้าราชการครูเกษียณคนหนึ่งขึ้นเป็นประธานชมรม และเลือกคณะกรรมการชมรมซึ่งประกอบด้วยคนที่หลากหลาย ทำให้ชมรมสามารถทำงานได้ดี เนื่องจากได้รับความเชื่อถือประการหนึ่ง อีกประหนึ่งชมรมมีการทำงานอย่างจริงจังโดยเฉพาะประธานชมรมสามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ เพราะมี

ความพร้อมหลายประการ คือไม่มีภาระงานประจำจึงมีเวลาว่างให้แก่งานของชมรมมาก ไม่มีปัญหาเรื่องรายได้เพราะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอสมควร มีความรู้ความเข้าใจเรื่องป่าสาคูดีมาก เพราะที่บ้านมีป่าสาคูและได้ตามพ่อแม่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าสาคูมาแต่เด็ก มีความเสียสละสูง รวมทั้งก่อนหน้านี้ก็เป็นประธานกลุ่มการเงินของชุมชนมาก่อนและทำงานได้ดีมีคนเชื่อถือมาก เมื่อมาเป็นประธานชมรมอนุรักษ์ป่าสาคูจึงมีผู้ให้ความร่วมมือมาก

การเกิดขึ้นของชมรมอนุรักษ์ป่าสาคู อ.นาโยง จ.ตรัง นับว่าเป็นการจัดขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในพื้นที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูอย่างเป็นรูปเป็นร่างและมีความพร้อมที่จะดำเนินการอย่างจริงจังครั้งแรก และชมรมนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์การเคลื่อนไหวฟื้นฟูป่าสาคูที่ทั้งชาวบ้านในพื้นที่และหน่วยงานและองค์กรจากภายนอกทั้งภาครัฐและภาคเอกชนยอมรับ โดยทางชมรมซึ่งมีเจ้าหน้าที่ของสมาคมหยาดฝนร่วมทำงานด้วยสามารถทำงานได้อย่างกว้างขวางทั้งในแง่สร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่คนในพื้นที่จนสามารถสร้างปฏิบัติการฟื้นฟูป่าสาคูและระบบนิเวศที่ต่อเนื่องได้มาก และสามารถสร้างเครือข่ายกับคน กลุ่มคน องค์กรและหน่วยงานจากภายนอกทั้งในประเทศและต่างประเทศได้อย่างกว้างขวาง ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูของชาว อ.นาโยง กลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีทั้งพลังการทำงานและเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป

วิธีปฏิบัติงานของชมรมอนุรักษ์ป่าสาคูที่สำคัญคือสำหรับคนในท้องถิ่นจะใช้การจัดกระบวนการเรียนรู้โดยการรวมกลุ่มพูดคุยทั้งเป็นกลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อยตามพื้นที่ และสนับสนุนแต่ละกลุ่มย่อยพูดคุยและจัดกิจกรรมของตนเอง หากกิจกรรมใด

ต้องมีทุนสนับสนุนก็จะประสาน งานขอทุนจากภายนอกสนับสนุนทั้งจากทางราชการและองค์กรเอกชน รวมทั้งการพยายามดึงองค์การบริหารส่วนตำบลให้เข้ามามีส่วนร่วมอย่าเต็มที่ทั้งในแง่การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำไปกำหนดเป็นนโยบายดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าสาคูด้วยตนเอง สำหรับพันธมิตรจากภายนอกทางชมรมให้ความสำคัญ 4 ด้าน ด้านแรก คือการเสริมสร้างความรู้เพิ่มเติมแก่ให้ชาวบ้านทั้งในรูปของการวิจัยแบบมีส่วนร่วม การจัดเวทีเรียนรู้ให้แก่ชาวบ้านเพิ่มเติม ด้านที่สอง การนำความรู้เกี่ยวกับป่าสาคู วิถีชีวิตของชาวบ้าน การเคลื่อนไหวของชาวบ้านไปเผยแพร่แก่สาธารณะทั้งในรูปของงานวิจัย รายงานทางวิชาการ ข่าวและบทความในหน้าหนังสือพิมพ์ รายการวิทยุโทรทัศน์ เป็นต้น ด้านที่สามคือ การช่วยเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะด้วยกิจกรรมการต่างๆ เพื่อให้เห็นความสำคัญของนิเวศป่าสาคู เช่น การเรียนการสอนในชั้นเรียน การประชุมสัมมนา การกำหนดนโยบายสนับสนุนของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น ด้านที่สี่คือ การสนับสนุนงบประมาณให้แก่เครือข่ายของชาวบ้านในการทำกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคู

4. การเกิดครือข่ายโรงเรียนและหลักสูตรท้องถิ่น ชมรมอนุรักษ์ป่าได้สาคูได้เข้าไปขยายเครือข่ายในโรงเรียนทุกโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่โดยในเบื้องต้นทางชมรมมีเป้าหมายว่าหากมีการเรียนการสอนเรื่องป่าสาคูในมิติต่างๆ ในโรงเรียนนอกจากจะทำให้นักเรียนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ของชุมชนได้เข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของป่าสาคูอันจะนำไปสู่การช่วยกันดูแลรักษาแล้ว นักเรียนยังจะมีส่วนสำคัญนำความรู้ไปบอกเล่าให้พ่อแม่ฟัง หรือไปกระตุ้นให้พ่อแม่ร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าสาคู ซึ่งจะทำให้ขบวนการ

เคลื่อนไหวเรื่องนี้ทำงานได้ประสบผลสำเร็จมากยิ่งขึ้นและกว้างขวางขึ้น วิธีการของชมรมก็คือการเดินเขาไปในโรงเรียนไปพูดคุยก็ผู้บริหาร กับครู และกับนักเรียน กลุ่มผู้หญิงก็จะตามเข้าไปทำขนมเลี้ยงเด็กนักเรียน ปรากฏว่าได้ผลเกินคาดเพราะโรงเรียนได้สนใจเรื่องนี้มาก ได้พานักเรียนลงไปศึกษาในพื้นที่ป่าสาคูจริงๆ ชาวบ้านได้มีโอกาสมาเป็นครูผู้สอนนักเรียน หลายโรงเรียนได้จัดทำโครงการพิเศษเพื่อรณรงค์ด้านนี้โดยตรง เช่น โรงเรียนสวัสดิ์รัตนาภิมุข ได้จัดทำโครงการชุมนุมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยให้เด็กนักเรียนในโรงเรียนทำโครงงานเข้าประกวดจนโครงการนี้ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว หลายโรงเรียนร่วมจัดกิจกรรมร่วมแต่งสางกลางคลอง การปลูกป่าสาคู การเก็บขยะในคลองป่าสาคู การเดินรณรงค์ไม่ทิ้งขยะในแม่น้ำลำคลอง การเดินสำรวจหาต้นน้ำ การจัดทำโครงการเยาวชนนักสืบสายน้ำ ในกิจกรรมดังกล่าวนอกจากเด็กจะสนุกสนาน มีความสุขที่ได้รวมทำกิจกรรมแล้ว ยังมีส่วนสำคัญทำให้พ่อแม่ผู้ปกครองที่เมื่อก่อนไม่เคยสนใจหรือไม่ค่อยได้สนใจเรื่องป่าสาคูหรือกิจกรรมการเคลื่อนไหวเพื่อฟื้นฟูป่าสาคูได้ก็หันมาให้ความสนใจมากขึ้น

กิจกรรมสำคัญของโรงเรียนที่ส่งผลต่อการขยายพื้นที่ทางสังคมของเครือข่ายประชาชนอย่างมากคือการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับป่าสาคูขึ้นในโรงเรียนต่างๆ ทั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษา เช่น โรงเรียนบ้านไร่หลวง โรงเรียนนาโยงวิทยาคม โรงเรียนบ้านนางประหลาด หลักสูตรดังกล่าวกระทำกันอย่างจริงจังไม่เพียงทำเฉพาะวิชาเท่านั้นแต่เป็นหลักสูตรแบบบูรณาการ คือมีการสอนเรื่องป่าสาคูทุกเนื้อหาวิชา เช่น วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ศิลปศึกษา

ดนตรี การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นได้นำมาสู่การจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างชุมชนกับท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง เช่น ชาวบ้านได้เข้ามาเป็นครูสอนในโรงเรียน นักเรียนลงไปเรียนกับชาวบ้านในพื้นที่ มีกิจกรรมต่อเนื่องมากมาย เช่น การจัดบอร์ดกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าสาคูของโรงเรียนในวันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดกิจกรรมวันพื้นที่ชุ่มน้ำโลก การจัดนิทรรศการในโรงเรียนและในตัวจังหวัดตรังเพื่อเสนอผลงานของนักเรียนโดยมีการจัดทำผลิตภัณฑ์จากส่วนต่างๆ ของต้นสาคู และการขายขนมที่ทำจากแป้งสาคูของเด็กนักเรียนไปแสดงด้วย

การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของหลายโรงเรียนในเขตพื้นที่รณรงค์เรื่องป่าสาคูได้รับความสำเร็จอย่างมาก นอกจากจะสร้างความคึกคักในท้องถิ่นและในจังหวัดแล้ว ยังมีส่วนสำคัญทำให้คนในพื้นที่อื่นได้รู้เรื่องและเข้าใจถึงความสำคัญของป่าสาคูและการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน กระทั่งสามารถทำให้ทางราชการเข้ามาสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในหลายเรื่อง ทั้งนี้เพราะหลักสูตรของโรงเรียนต่างๆ เป็นหลักสูตรที่ดีทำให้โรงเรียนต่างๆ ในหลายจังหวัดขอมาดูงาน ทางราชการต้นสังกัดก็นำผลงานไปเผยแพร่ ครูจากโรงเรียนได้มีโอกาสนำผลงานไปเผยแพร่ในที่ประชุมทางวิชาการที่สำคัญหลายแห่ง ครูบางคนได้รับรางวัลด้วย จึงทำให้กลุ่มคนในหลายจังหวัดได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับป่าสาคู ข้าราชการหลายหน่วยงานก็ได้รู้เรื่องนี้และเห็นความสำคัญจึงได้เข้ามาสนับสนุนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานของตน สื่อสารมวลชนจำนวนไม่น้อยก็ได้รู้เรื่องผ่านการเผยแพร่งานของหลักสูตรท้องถิ่นนี้เอง

จึงกล่าวได้ว่าเครือข่ายโรงเรียนและหลักสูตรท้องถิ่นได้มีส่วนสำคัญในการสร้างพลังให้แก่การเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูของชาวบ้านอย่างมาก ในปัจจุบันก็ยังมีส่วนสำคัญดังกล่าวนี้อยู่

5. การเกิดเครือข่ายมหาวิทยาลัย ชมรมอนุรักษ์ป่าสาคูและเครือข่ายพันธมิตรต่างๆทำให้สามารถเชื่อมโยงกับมหาวิทยาลัยหลายแห่งในภาคใต้ และบางแห่งในส่วนกลางให้เข้ามาสนับสนุนด้านวิชาการ และนำข้อมูลข่าวสารไปเผยแพร่ในเครือข่ายของมหาวิทยาลัย โดยมีลักษณะของการสร้างเครือข่ายดังต่อไปนี้

ประการแรก นักศึกษาเข้ามาศึกษางานหรือฝึกงานในพื้นที่ประกอบการศึกษาตามรายวิชา โดยส่วนใหญ่รับรู้ข่าวสารจากสื่อต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ วารสารต่างๆ และจากการจัดประชุมสัมมนาในมหาวิทยาลัยหรือสถาบันการศึกษาต่างๆ นอกจากนี้อาจารย์ผู้สอนได้รับการประสานงานโดยตรงจากเครือข่ายให้พานักศึกษามาดูงาน เช่น มหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ ได้นำนักศึกษามาดูงานในหลักสูตรการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ตได้นำนักศึกษามาดูงานในการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน หลักสูตรปริญญาโทสาขาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ได้นำนักศึกษาลงมาศึกษาในพื้นที่ประกอบรายวิชาชุมชนกับการจัดการทรัพยากร เป็นต้น

ประการที่สอง มหาวิทยาลัยโดยอาจารย์ นักวิชาการ หรือนักศึกษาได้เข้ามาศึกษาวิจัยในพื้นที่ตามเรื่องที่ตนสนใจ ซึ่งพบว่ามีโครงการวิจัยลักษณะนี้หลายโครงการ เช่น การวิจัยเรื่องภูมิ

ปัญญาชาวบ้านเรื่องการรักษาโรค ของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การศึกษาวิจัยเปรียบเทียบแป้งสาคูกับแป้งชนิดอื่นของนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ เป็นต้น

การสร้างเครือข่ายกับมหาวิทยาลัยดังกล่าวทำให้เกิดทุนทางสังคมแก่ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูอย่างมาก กล่าวคือ 1) ทำให้ความรู้ของชาวบ้านได้รับการยืนยันด้วยหลักวิชาการที่เชื่อถือได้ทำให้คนทั่วไปเชื่อถือข้อมูลที่ทางเครือข่ายเผยแพร่มากขึ้น เช่น เกี่ยวกับคุณค่าอาหารของแป้งสาคู ความสำคัญของระบบนิเวศป่าสาคู 2) ทำให้ชาวบ้านเองได้รู้เรื่องที่ตนนึกไม่ถึงอีกมาก เช่น การอธิบายภูมิปัญญาการรักษาโรคโดยอาศัยสมุนไพรจากป่าสาคู การรู้เรื่องของตนเองได้ลึกซึ้งทำให้ชาวบ้านเกิดกำลังใจและมีความหวังที่จะทำงานต่อไป 3) อาจารย์นักวิชาการ และนักศึกษาที่เข้ามาศึกษางาน ฝึกงาน หรือทำวิจัยในพื้นที่ได้นำเรื่องราวจากพื้นที่ไปเสนอมากมายทั้งผ่านงานวิจัย รายงานทางวิชาการ บทความทางวิชาการ การประชุมสัมมนา ทำให้เรื่องราวของป่าสาคูและการเคลื่อนไหวของเครือข่ายเป็นที่รับรู้ได้รับความเข้าใจ และได้รับการสนับสนุนตามมาอย่างต่อเนื่อง

6. การเชื่อมโยงกับหน่วยงานของรัฐและฝ่ายการเมืองท้องถิ่น การเคลื่อนไหวของชาวบ้านโดยมีชมรมอนุรักษ์ป่าสาคูเป็นแกนนำและมีแนวร่วมหลายฝ่ายสนับสนุน ได้ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายการเคลื่อนไหวกับทางราชการและกับฝ่ายการเมืองท้องถิ่น ซึ่งช่วยให้พลังของการเคลื่อนไหวมีมากขึ้นและเกิดความสำเร็จที่เป็นประโยชน์ต่อขบวนการหลายด้าน โดย

การเชื่อมโยงดังกล่าวเกิดทั้งในด้านที่ทางราชการและฝ่ายการเมืองท้องถิ่นเข้ามาเสนอต่อเครือข่ายเอง และด้านที่ทางเครือข่ายเข้าไปติดต่อขอรับการสนับสนุน

การที่ทางราชการและฝ่ายการเมืองท้องถิ่นเข้ามาเสนอการสนับสนุนให้แก่เครือข่าย ได้แก่หน่วยราชการและฝ่ายการเมืองท้องถิ่นที่มีงานเกี่ยวข้องกับกับเรื่องที่ทางเครือข่ายกำลังเคลื่อนไหวโดยตรง เมื่องานของเครือข่ายเป็นรูปธรรมมากขึ้นและได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่ายจึงเป็นธรรมดาที่หน่วยงานดังกล่าวควรเข้ามาสนับสนุน ซึ่งการสนับสนุนดังกล่าวมักจะเกิดผลดีเนื่องจากเป็นการทำงานบนพื้นฐานการร่วมมือกัน อะไรที่แต่เดิมยังเข้าใจไม่ตรงกันก็ค่อยๆ เรียนรู้กัน ซึ่งมีโครงการหลายโครงการที่เกิดขึ้นจากกรณีนี้ เช่น กรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อมสนับสนุนงบประมาณให้เครือข่ายดำเนินโครงการ อบต.สีเขียวและความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อให้เครือข่ายดำเนินงานฟื้นฟูระบบนิเวศป่าสาคูโดยองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่ได้สนับสนุนงบประมาณเพิ่มเติมด้วย คณะกรรมการลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันตกส่วนที่ 2 กรมทรัพยากรน้ำสนับสนุนงบประมาณให้เครือข่ายดำเนินโครงการพัฒนาน้ำกินน้ำใช้ องค์การบริหารส่วนตำบลหลายแห่งได้บรรจุแผนการพัฒนาป่าสาคูเป็นแผนงานประจำปีของตน หน่วยราชการหลายหน่วยในอำเภอนาโยง เช่น หน่วยงานด้านเกษตร ป่าไม้ ได้สนับสนุนการสร้างป่าสาคูชุมชนและบรรจุไว้เป็นแผนงานของหน่วยงานเช่นกัน

ส่วนกรณีที่ทางเครือข่ายได้เสนอแผนขอรับการสนับสนุนจากทางราชการหรือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นงานปกติของเครือข่าย เพราะหากได้รับการสนับสนุนก็ถือว่าดี

หากไม่ได้ไม่ว่าจะเกิดจากอุปสรรคใดๆ ก็ถือว่าเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งในอนาคตก็อาจจะได้รับการสนับสนุน การเคลื่อนไหวเช่นนี้พบว่าทางเครือข่ายสามารถสร้างงานได้มากในขณะเดียวกันก็สามารถดึงเอาข้าราชการและนักการเมืองท้องถิ่นเข้ามาเป็นพันธมิตรได้มาก เช่น ทางเครือข่ายได้ทำโครงการอนุรักษ์ฟื้นฟูและการใช้ประโยชน์ป่าสาคูอย่างยั่งยืนในเขต ต.โคกสะบ้า เสนอต่อคณะกรรมการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ หรือ CEO จังหวัดตรัง และได้รับการสนับสนุนตามที่เสนอ จัดทำโครงการแหล่งเพาะพันธุ์ปลาในป่าสาคูเสนอขอพันธุ์ปลาจากสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดตรังมาเพาะเลี้ยงในคลองป่าสาคู เป็นต้น

นอกจากนี้เครือข่ายพันธมิตรซึ่งอยู่ไกลออกไปก็ยังช่วยทำโครงการให้หน่วยงานที่ตนเกี่ยวข้องหรือพอจะขอรับการสนับสนุนได้เพื่อให้สนับสนุนงานของเครือข่าย เช่น สถาบันราชมงคลนครศรีธรรมราชให้นักศึกษามาดูงาน จากนั้นก็ของบประมาณจากสถาบันจัดทำโรงเรือนเพาะ ต้นกล้าสาคู คณะสื่อสารมวลชนต่างประเทศที่เข้ามาดูงานได้กลับไปเสนอต่อหน่วยงานในประเทศของตนเพื่อขอทุนสนับสนุนเครือข่าย เช่น ได้ทุนจากประเทศแคนนาดาในโครงการ Cannada Fun เป็นต้น

7. เครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียน พื้นที่ป่าสาคูและพื้นที่ทำนาในเขต อ.นาโยง เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน ซึ่งมีแม่น้ำปะเหลียนเป็นแม่น้ำสายหลักของลุ่มน้ำ โดยแม่น้ำปะเหลียนเป็นแม่นำขนาดสั้นยาวประมาณ 58 กิโลเมตร แต่ว่ามีคุณค่าในเชิงระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพมาก โดยบนพื้นที่ต้นน้ำอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าต้นน้ำ ในพื้นที่ราบลุ่มก็อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าสาคู ส่วนพื้นที่ปลายน้ำก็เต็มไปด้วยชายเลน โดยสมาคม

หยาดฝนได้เข้าไปดำเนินงานเพื่อผลักดันให้ชาวบ้านร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรม กลุ่มชาวบ้านที่เคลื่อนไหวอยู่ใน 3 ภูมินิเวศดังกล่าวจึงได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียนเพื่อทำงานร่วมกันให้มีพลังมากขึ้น

เครือข่ายต่างระบบนิเวศ 3 พื้นที่ดังกล่าวนี้ได้เข้ามาร่วมเครือข่ายกันบนพื้นฐานของการใช้ความคิดเรื่อง *“เกลอ”* (ในภาคใต้หมายถึงความสัมพันธ์ของผู้คนที่มากกว่าความเป็นเพื่อน สามารถพึ่งพาได้ในยามทุกข์ยากหรือเดือดร้อนโดยไม่ทอดทิ้งกัน) คือ เกลาเขา เกลอนา เกลอเล เป็นแกนหลักในการสื่อความหมายของการเคลื่อนไหว โดยสร้างความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ ป่าต้นน้ำ ป่าสาคู ป่าชายเลน เข้าด้วยกัน ด้วยการจัดตั้งเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียน เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรในพื้นที่ของตน ในการเข้ามาทำงานร่วมกันเครือข่ายได้ชูวาทกรรมที่มีความหมายแสดงถึงผลประโยชน์ร่วมกัน คือ *“ต้นน้ำดี ปลายน้ำก็ดีด้วย”* ทำให้การทำงานต่างๆของเครือข่ายดังกล่าวถึงจะอยู่ต่างพื้นที่กันแต่ก็มีความเข้าใจตรงกันว่าแม่น้ำทั้งสายต้องช่วยกันดูแล เครือข่ายดังกล่าวนี้ใช้พื้นที่การเยี่ยมเยียนพบปะเป็นเวทีการเรียนรู้และทำงานร่วมกัน และมีเวทีที่ประชุมอย่างเป็นทางการร่วมกันเป็นประจำโดยมีสมาคมหยาดฝนเป็นผู้ประสานงาน เรื่องที่ปรึกษาหารือกันก็คือประสบการณ์และปัญหาต่างๆ ที่แต่ละพื้นที่ประสบเพื่อหาแนวทางการเคลื่อนไหวร่วมกัน ทำให้การเคลื่อนไหวมีพลังมากกว่าต่างคนต่างเคลื่อนไหว ดังจะเห็นว่าทางเครือข่ายได้ทำโครงการร่วมกันในการแก้ปัญหาร่วมกันหลายโครงการ เช่น โครงการนโยบายสาธารณะที่ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิ

สาธารณสุขแห่งชาติ โครงการการจัดการลุ่มน้ำที่ได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณผู้ว่าซีอีโอ เป็นต้น

ดังนั้นเครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียนจึงมีส่วนสำคัญทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูมีพลังมากขึ้นทั้งในแง่ที่ทำให้เครือข่ายมีความมั่นใจ และในแง่ที่สามารถต่อรองเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาต่างๆได้ดีขึ้น

8. การเกิดเครือข่ายภายนอกอื่นๆ ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูสามารถสร้างเครือข่ายกับคนกลุ่มต่างๆ จำนวนมากทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงยากที่จะกล่าวแต่ละกลุ่มได้หมดในพื้นที่ที่จำกัด ในที่นี้จึงขอกล่าวสรุปเครือข่ายที่เหลือในลักษณะที่เป็นภาพรวมของการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มคนภายนอกอื่นๆ ดังนี้

กลุ่มคนชั้นกลางในเมือง เป็นกลุ่มคนที่ตามปกติจะมีแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอยู่แล้ว เมื่อกลุ่มคนเหล่านี้ได้รับรู้ข่าวจากสื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อวิทยุในเมือง หนังสือพิมพ์ วารสาร บทความต่างๆ ฯลฯ หรือการที่สมาคมหยาดฝนเข้าไปประสานงานโดยตรง ทำให้คนกลุ่มนี้ เข้ามาร่วมสนับสนุนเครือข่าย เช่น การเข้าร่วมเวทีประชุมสัมมนาของเครือข่าย ได้เสนอแนวความคิดในการแก้ไขปัญหา หรือร่วมรับฟังแลกเปลี่ยนแนวความคิดในเวทีประชุมนั้นด้วย เมื่อไปในที่ต่างๆ คนกลุ่มนี้ก็มักจะนำเรื่องราวการเคลื่อนไหวของเครือข่ายไปเผยแพร่ด้วย

องค์กรต่างประเทศ เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เดินทางเข้ามาเยี่ยมเยียนและศึกษางานในพื้นที่การเคลื่อนไหวของเครือข่าย เช่น องค์กรจากประเทศแคนนาดา ฝรั่งเศส กลุ่มองค์กรดังกล่าวมี

ศักยภาพในเรื่องการระดมเงินทุนเข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่าย ไม่ว่าจะเป็นเงินสนับสนุนในการจัดทำโครงการเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เงินสนับสนุนจัดหาอาสาสมัครเข้ามาทำงานร่วมกับชาวบ้านในโครงการการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูเป็นต้น

สื่อสารมวลชนต่างๆ เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ร่วมเป็นเครือข่ายกับขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน โดยมีทั้งโทรทัศน์ที่เข้ามาจัดทำรายการในพื้นที่หลายครั้ง เช่น รายการทุ่งแสงตะวัน รายการเวทีชาวบ้าน มีหนังสือพิมพ์หลายฉบับที่นำเรื่องราวการเคลื่อนไหวไปเขียนทั้งในรูปสารคดีและบทความทางวิชาการ ในท้องถิ่นก็มีรายการวิทยุหลายแห่งที่นำเรื่องราวของชาวบ้านไปบอกเล่าอยู่เป็นประจำ รวมทั้งมีหน่วยราชการและหน่วยงานเอกชนหลายแห่งได้เข้ามาถ่ายทำสารคดีบันทึกเป็นวีซีดีเผยแพร่ในวงกว้าง เช่น การทำสื่อการเรียนทางไกลของ สสวท.และโรงเรียนไกลกังวล การทำสารคดีของมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ เป็นต้น

ในหลายชุมชนที่มีป่าสาคูอยู่ในพื้นที่สามารถสร้างเครือข่ายที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมทั้งทุนทางสังคมแบบพันธะผูกพัน[1] และทุนทางสังคมแบบสะพานเชื่อม[2] ขึ้นมา ทำให้เครือข่ายดังกล่าว

---

[1] ทุนทางสังคมแบบพันธะผูกพัน(bonding forms of social capital) หมายถึง ลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคมที่มีบรรทัดฐานเดียวกัน เช่น ครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนสนิท ผู้ใกล้ชิดอื่นๆ ซึ่งมีความผูกพันกันใกล้ชิดกัน

[2] ทุนทางสังคมแบบสะพานเชื่อม (bridging forms of social capital) หมายถึง ลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกหรือการเชื่อมโยงกันของสมาชิกที่อยู่ห่างไกลออกไป หรือมีความแตกต่างกันในบรรทัดฐานทางสังคม มีความสัมพันธ์กันผิวเผิน เชื่อมร้อยผู้คนที่มีความห่างกัน แต่ว่าทุนทางสังคมประเภทนี้มีความกว้างขวาง ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่กว้างขวาง มีการสนับสนุนกันในเรื่องราวต่างๆที่กว้างขวางเช่นกัน เช่น ชาวบ้านในชุมชนชนบทสามารถสร้างเครือข่ายกับกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรในต่าง ประเทศได้ เพราะเพียงว่าเขาต่างก็เป็นกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรเหมือนกัน

สามารถเคลื่อนไหวเพื่อให้สังคมและฝ่ายต่างๆที่เกี่ยวข้องเห็นความสำคัญที่จะสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูอย่างจริงจัง เครือข่ายฯสามารถสร้างให้เกิดทั้งการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าสาคูและการยกระดับชีวิตโดยส่วนรวมของชาวบ้านด้วย ที่กล่าวว่าเครือข่ายที่เกิดขึ้นได้กลายเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวบ้านนั้นก็เพราะว่าเป็นเครือข่ายที่ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างตัวตนและสร้างพื้นที่ทางสังคมได้อย่างต่อเนื่อง รูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจนในปัจจุบันคือชาวบ้านและเครือข่ายของชาวบ้านในพื้นที่ อ.นาโยงเป็นที่รู้จักของสังคมมากขึ้น ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆ อย่างกว้าง คุณภาพความคิดและการแสดงออกของชาวบ้านได้รับการพัฒนาขึ้นมากจนกระทั่งการสร้างอาชีพและรายได้ก็ได้รับการยกระดับให้ดีขึ้นกว่าเดิมด้วย

กระบวนการและกลยุทธ์การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างทุนทางสังคม

1. การสร้างวาทกรรมการเคลื่อนไหว

วาทกรรม เป็นรูปแบบของการเชื่อมโยง การสร้างและสื่อความหมายให้แก่สิ่งต่างๆ ในสังคม เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้นิยามความหมาย โดยมีการใช้กลไกต่างๆ เพื่อให้สิ่งที่นิยามหรือสร้างและสื่อความหมายนั้นเป็นความจริง เป็นความชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับในสังคมที่กว้างขวาง

การสร้างวาทกรรมของเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูมีเป้าหมายสำคัญที่จะทำให้สมาชิกเครือข่ายมีความรู้มีความเข้าใจมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสร้างการยอมรับให้แก่สาธารณะเกี่ยวกับเหตุผลการเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้าน

โดยเริ่มจากการชูประเด็นสาคูกับความมั่นคงด้านอาหาร โดยการสร้างความหมายใหม่ให้แก่อาหารจากแป้งสาคู เริ่มต้นด้วยการนำเอาแป้งสาคูมาผลิตเป็นอาหารที่หลากหลาย โดยเน้นอาหารที่ได้รับความนิยมและเป็นที่รู้จักกันดีในปัจจุบัน ทั้งขนมไทยและขนมเทศ แต่เดิมแป้งสาคูสามารถทำได้เพียงขนมประเภท สาคูกวน บัวลอยสาคู อาหารที่ถูกผลิตสร้างชื่อใหม่ เช่น ขนมจากสาคู ขนมจีนสาคู ก๋วยเตี๋ยวแป้งสาคู ลอดช่องสาคู คุ้กกี้แฟนซี ขนมปังไส้ต่างๆ ขนมดอกจอก ครองแครงกรอบ พาสต้า และอาหารอื่นๆ อีกหลายชนิด การแปรรูปเป็นขนมฝรั่งที่ทันสมัย ทำให้เป็นที่สนใจในความแปลกใหม่ และเป็นที่ยอมรับ ทำให้สาคูเป็นที่รู้จักมากขึ้น มีการพูดถึงในชีวิตประจำวัน ตลอดจนมีการจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ การทำขนม อาหารจากแป้งสาคู การสาธิตการทำขนม การสอนการทำขนม เพื่อให้มีความสามารถถึงขั้นที่จะนำเอาไปการประกอบอาชีพอีกด้วย อาหารต่างๆ เหล่านี้ถูกนำไปเผยแพร่เป็นที่รู้จักของเครือข่ายต่างๆ ทั้งใกล้และไกล

นอกจากนี้ แป้งสาคู ยังถูกสร้างความหมายว่าเป็นแป้งที่มีไฟเบอร์สูง มีประโยชน์ต่อร่างกายมากกว่าแป้งอื่น ในขณะที่ราคาถูกและส่งเสริมความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ โดยอ้างผลการวิจัยจากประเทศญี่ปุ่น

ไม่เพียงการชูประเด็นเรื่องแป้งสาคูให้เป็นวาทกรรมสำคัญเรื่องอาหารเท่านั้น เครือข่ายชาวบ้านยังนำเอาสัตว์และพืชผักในระบบนิเวศป่าสาคูมาเป็นประเด็นชูโรงเพิ่มเติมด้วย โดยมีการศึกษารวบรวมสัตว์และพืชต่างๆ ที่มีอยู่ในป่าสาคูว่าเป็นอาหารและพืชสมุนไพรที่สำคัญ และเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักแก่สาธารณะโดยทั่วไป

ในการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับความมั่นคงด้านอาหาร ผู้หญิงจะเป็นผู้ปฏิบัติการต่างๆ ส่วนผู้ชายก็จะมีบทบาทในการสร้างวาทกรรมอีกชุดหนึ่ง คือ การชูประเด็นว่าต้นสาคูใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน เช่น ใบสาคูนำมาทำใบจากมุมหลังคา ทางสาคูนำมาสานเป็นเสื่อ ผลสาคูและรากสาคูสามารถนำมาทำเป็นยาได้ เป็นต้น โดยมีการเคลื่อนไหวสร้างผลผลิตเหล่านี้ขึ้นมาอย่างจริงจัง จนผลผลิตบางอย่างที่ได้กลับมา เป็นที่นิยมและมีผู้ซื้อหาไปใช้กันมากขึ้น เช่น ในปัจจุบันหากใครไปที่ อ.นาโยง ก็จะเห็นตับใบสาคูสำหรับใช้มุงหลังคาวางขายอยู่ทั่วไป พร้อมๆ กับคำเชิญชาวในลักษณะที่ว่า ราคาถูก คงทน ให้ความร่มเย็น ช่วยรักษาป่า

ในระยะหลังมาเครือข่ายได้สร้างวาทกรรมอีกชุดหนึ่งออกมา คือ วาทกรรมสาคูกับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ทั้งน้ำในการอุปโภคบริโภคและน้ำสำหรับทำการเกษตร ข้อความว่า *“มีป่าสาคูที่ไหนที่นั่นไม่ขาดน้ำ”* ถูกทำให้ยอมรับโดยทั่วไป ด้วยข้ออธิบายที่ชี้ให้เห็นว่า ป่าสาคูสามารถรักษาน้ำให้อุดมสมบูรณ์ทั้งในลำคลองและน้ำใต้ดิน รวมทั้งการเป็นส่วนสำคัญของระบบส่งน้ำสำหรับทำนาในระบบภูมิปัญญาของชาวบ้านด้วย

ในปัจจุบันเครือข่ายย่อยต่างๆ ล้วนมีบทบาทสำคัญในการสร้างวาทกรรมว่าด้วยป่าสาคู ด้วยกันทั้งนั้น เช่น ในชุมชนต่างพยายามที่จะเชื่อมโยงป่าสาคูเข้ากับวัฒนธรรมชุมชนด้านอื่นๆ เช่น เชื่อมโยงเข้ากับการแสดงมโนราห์และหนังตะลุง โดยการสร้างเนื้อเรื่องหรือบทร้องที่แสดงให้เห็นว่าป่าสาคูมีความสำคัญต่อชีวิตหลายด้าน ครูในโรงเรียนก็จัดประกวด วาดภาพ ประกวดร้องเพลง ประกวดกลอนสุนทรพจน์เกี่ยวกับสาคู ขณะนี้มีการแต่งเพลงเกี่ยวกับป่าสาคูขึ้นมาหลายเพลงและเปิดแพร่หลายทั่วไปตามสถานี

วิทยุในท้องถิ่นและตามงานประเพณีต่างๆซึ่งเนื้อหาก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของป่าสาคูต่อชีวิตและดุลธรรมชาติ

เครือข่ายฯ สามารถใช้ช่องทางต่างๆ มากมายในการเผยแพร่วาทกรรมดังกล่าวให้กลายเป็นความจริงของสังคม เช่น เผยแพร่ผ่านสื่อสารมวลชน ผ่านงานทางวิชาการของนักศึกษา นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ผ่านหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนต่างๆ ผ่านเวทีประชุมสัมมนาต่างๆ ผ่านการเปิดพื้นที่ป่าสาคูและกิจกรรมของชาวบ้านเป็นที่เรียนรู้ของนักเรียน นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป เป็นต้น

2.การสร้างอัตลักษณ์และอัตลักษณ์ร่วม

ในแต่ละกลุ่มเครือข่ายจะมีการสร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาเพื่อเน้นถึงความเป็นกลุ่มดังกล่าวและการรวมตัวที่เหนียวแน่นของกลุ่ม อาทิ กลุ่มผู้หญิง ที่มีการเน้นในเรื่องของบทบาทของผู้หญิงที่มีศักยภาพไม่แพ้ผู้ชายทั้งในเรื่องของงานบ้านและในการทำงานเพื่อส่วนรวม ผู้หญิงสามารถเป็นผู้นำได้ กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จะมีการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคือเป็นผู้ไม่เพียงแต่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าสาคูเท่านั้น แต่มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนด้วย กลุ่มอบต.สีเขียวได้สร้างอัตลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นผู้นำ เป็นผู้อนุรักษ์ปกป้องฟื้นฟูทรัพยากรของชุมชน กลุ่มผู้สูงอายุได้สร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาโดยแสดงถึงศักยภาพของผู้มีอายุที่ไม่ได้สร้างภาระต่อคนในครอบครัวแต่ยังสามารถช่วยเหลือส่วนรวมได้ กลุ่มเครือข่ายต่างๆ นี้นอกจากจะมีการสร้างอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มขึ้นมาแล้วยังมีการสร้างอัตลักษณ์ร่วมเพื่อสร้างความชอบธรรมและต่อรองกับอำนาจต่างๆ ในพื้นที่สาธารณะด้วย คือ อัตลักษณ์ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่แสดงออกต่อ

สาธารณชน ว่ากลุ่มพวกเขามีสิทธิ มีความชอบธรรม และมีศักยภาพ ในการที่จะร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรของท้องถิ่นเพื่อให้มีใช้อย่างยั่งยืน เป็นต้น

3.การใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นกระบวนการสำคัญในการเคลื่อนไหว

เครือข่ายทุกระดับจะใช้เวทีการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเป็นเวทีเคลื่อนไหวในทุกๆ เรื่อง ตั้งแต่เรื่องการสร้างความรู้ การสร้างข้อตกลงต่างๆ ร่วมกัน การแสวงหาทางออกสำหรับปัญหาต่างๆ กระทั่งการต่อเจรจาต่อรองกับทางราชการหรือคู่ขัดแย้งอื่นๆ ก็ใช้เวทีดังกล่าวเช่นกัน โดยเชิญตัวแทนฝ่ายต่างๆที่เกี่ยวข้องเข้ามาพูดคุยในชุมชนหรือไม่ก็จัดเวทีในที่ใดที่หนึ่งที่ทุกฝ่ายไปสะดวกเช่นที่โรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ เป็นต้น การใช้กระบวนการเรียนรู้ระหว่างกันของผู้เกี่ยวข้องในเวทีดังกล่าวนอกจากจะเป็นการลดการเผชิญหน้าโดยตรงแล้ว ยังสามารถนำไปหาข้อสรุปสำหรับทางออกในการแก้ปัญหาหรือการคิดสิ่งใหม่ๆ ได้เสมอ โดยเฉพาะในระยะหลังเวทีการเรียนรู้ระดับต่างๆ ของเครือข่ายเป็นเวทีที่มีคุณภาพมาก

4.กระบวนการสร้างข่าวสาร

การเผยแพร่ข่าวสารแก่สาธารณะถือเป็นสิ่งสำคัญที่เครือข่ายนำมาใช้เพื่อให้สังคมได้รับรู้ทั้งความคิดและกิจกรรมการเคลื่อนไหวต่างๆ ของเครือข่าย เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้แก่เครือข่าย ดังนั้นในเส้นทางการเคลื่อนไหวที่ผ่านมาของเครือข่ายจึงมีข่าวคราวและเรื่องราวของป่าสาคูและกิจกรรมการดำเนินงานของเครือข่ายปรากฏผ่านสื่อสารมวลชนอยู่เสมอทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ การผลิตแผ่นวีซีดีสารคดี ทั้งนี้เพราะเครือข่ายการเคลื่อนไหว

สามารถเชื่อมโยงเครือข่ายกับสื่อสารมวลชน และหน่วยงานหรือองค์ที่มีหน้าที่และมีความเชี่ยวชาญในการผลิตสื่อเหล่านี้ได้ โดยมีหนังสือพิมพ์ที่ตีพิมพ์ข่าวสารของเครือข่ายออกมาไม่ต่ำกว่า 10 ฉบับ รวมประมาณ 25 เรื่อง วารสารไม่ต่ำกว่า 30 ฉบับ ประเภท VCD ไม่ต่ำกว่า 20 เรื่อง ประเภทบทความไม่ต่ำกว่า 30 เรื่อง บทความและหนังสือภาษาต่างประเทศประมาณ 20 เรื่อง อินเตอร์เน็ตกว่า 30 เรื่อง โดยข่าวสารที่เผยแพร่ออกไปเป็นการเป็นการเสนอถึงการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชน ความสำคัญและคุณประโยชน์ของสาคูด้านต่างๆ ที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน เมื่อข่าวสารได้เผยแพร่ออกไปทำให้ได้รับความสนใจจากสาธารณะ และส่งผลต่อเนื่องมาอีกมาก เช่น มีการเข้ามาศึกษาดูงานจากหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ อาทิ โรงเรียน มหาวิทยาลัย กลุ่มผู้หญิงจากต่างจังหวัด องค์กรจากต่างประเทศ เป็นต้น

5. การสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวต่อรอง

กลยุทธ์การเคลื่อนไหวที่จะขาดเสียมิได้ก็คือการเคลื่อนไหวต่อรองกับฝ่ายอื่นๆที่มีอำนาจมากกว่า ซึ่งการมีอำนาจดังกล่าวอาจมีทั้งผลกระทบด้านลบและด้านบวก ด้านลบ เช่น การใช้อำนาจในการทำลายนิเวศป่าสาคู เช่น การที่ทางราชการสร้างทำนบถาวรกั้นคลอง การนำระบบเหมืองไส้ไก่ซีเมนต์มาแทนระบบคูดินของชาวบ้าน การขุดลอกคลองและโค่นป่าสาคูทิ้ง เป็นต้น ด้านบวก เช่น หน่วยราชการอาจให้งบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานของชาวบ้าน หรือยอมรับให้ชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร ดังนั้นชาวบ้านจึงมีการเคลื่อนไหวจริงเพื่อยุติการใช้อำนาจอำนาจในทางลบ และเรียกร้องการสนับสนุนในทางบวก

โดยในการเคลื่อนไหวดังกล่าวจะพบทั้งกระบวนการของการช่วงชิงความหมาย และกระบวนการของการเจรจาต่อรอง

5.1. การช่วงชิงความหมาย

ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจช่วงระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมารัฐมุ่งเน้นการพัฒนาในเชิงเดี่ยว คือ มุ่งพัฒนาเพียงด้านเศรษฐกิจท้องถิ่นถูกกระตุ้นให้ใช้ทรัพยากรสำหรับการผลิตเพื่อขาย ส่งผลให้ทรัพยากรในชุมชนถูกใช้อย่างสิ้นเปลือ การพัฒนากระแสหลักยังทำให้ระบบความรู้ ความคิดของชุมชนในการจัดการทรัพยากรหมดความหมายและถูกทำลายไป และนำระบบการจัดการของรัฐเข้ามาแทนที่ระบบของชุมชน ระบบของรัฐเป็นระบบที่มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์มากกว่าการอนุรักษ์ทำให้ทรัพยากรในชุมชนถูกทำลายและเกิดความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วมาก

การพัฒนาของรัฐที่ส่งผลเสียหายต่อชุมชนท้องถิ่นดังกล่าวได้ก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างๆ ขึ้นมาเพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นเอง ด้วยการผสานพลังสร้างทุนทางทางสังคมขึ้นมาเพื่อเคลื่อนไหวสร้างความชอบธรรมในการได้รับอำนาจการจัดการทรัพยากรชุมชนคืนมา ขบวนการเคลื่อนไหวอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูพยายามเสนอประเด็นสำคัญมาใช้ในการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น กรณีของการขุดลอกคูคลองโดยการขุดโค่นป่าสาคูในชุมชน ขบวนการเคลื่อนไหวเสนอว่าเป็นต้นเหตุมาจากแนวทางการพัฒนาของรัฐ และพยายามที่จะสื่อออกมาว่าแนวทางการพัฒนาของรัฐเน้นแต่การผลิตสมัยใหม่ที่มุ่งไปที่เงินทองอย่างเดียว เป็นเหตุให้ชุมชนได้รับความเดือดร้อน ไม่ว่าจะเป็นการทำให้ระบบนิเวศป่าสาคูเปลี่ยนแปลงไป การขาดความมั่นคงด้านปัจจัยสี่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

หน้าแล้งปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรน้ำในชุมชนส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างมาก นอกจากนี้การพัฒนาของรัฐยังทำลายชุดความรู้ของท้องถิ่น ทั้งนี้ชุมชนจะต้องปรับเปลี่ยนความเข้าใจโดยต้องเห็นความสำคัญของฐานทรัพยากรและฟื้นฟูภูมิปัญญาที่จะทำให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน ซึ่งรวมไปถึงการปรับเปลี่ยนการผลิตโดยการยกเลิกการทำนาแบบใช้สารเคมี และหันกลับมาใช้เทคโนโลยีที่จะช่วยรักษาระบบนิเวศป่าสาคู และสร้างอาหารที่มีคุณภาพสำหรับการบริโภค เป็นต้น

ดังนั้นจึงไม่แปลกที่จะพบว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการได้ให้ความสำคัญต่อกระบวน การเรียนรู้และการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นตลอดเวลา เพื่อให้สมาชิกของเครือข่ายได้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องราวต่างๆ ทั้งในมิติของการถูกครอบงำและการปลดปล่อย และการพยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการเจรจาต่อรองโดยการใช้ความรู้ จึงเห็นได้ว่าการรวมกลุ่มพูดคุย การเชิญคนข้างนอกเข้ามาแลกเปลี่ยน การออกไปเรียนรู้กับกลุ่มคนภายนอก กระทั่งการร่วมกันสร้างงานวิจัยกับพันธมิตรต่างๆล้วนเป็นกิจกรรมที่เป็นปกติของชาวบ้านในเครือข่ายนี้

การเคลื่อนไหวในแง่มุมของการช่วงชิงความหมาย หรือการสร้างความหมายใหม่นี้จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ในด้านหนึ่งจะทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวสามารถหลุดพ้นจากวาทกรรมกระแสหลักที่ครอบงำชาวบ้านมาเป็นระยะเวลานาน ในขณะเดียวกันก็สามารถสร้างความหมายใหม่ๆ ที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถมีทางเลือกและมีอำนาจในการต่อรองมากขึ้น

5.2 การเคลื่อนไหวต่อรองจริง

ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคู อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ได้มีการเคลื่อนไหวต่อรองต่อทางราชการและกับสังคมทั่วไปอยู่ตลอดเวลา ทำให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประสบอยู่ได้ในอย่างต่อเนื่อง เช่น การยื่นหนังสือเพื่อเชิญหน่วยงานของรัฐเข้ามาร่วมประชุมกับทางเครือข่าย การเรียกร้องคัดค้านอาทิ การเรียกร้องให้ทางราชการเลิกขุดลอกคูคลองทำลายป่าสาคู การคัดค้านการขุดคลองส่งน้ำสายใหม่ขององค์การบริหารส่วนจังหวัด การเรียกร้องให้หน่วยจัดการน้ำฯ สนับสนุนงบประมาณให้ชุมชนแก้ปัญหาเรื่องน้ำของตนเอง เป็นต้น ซึ่งการเคลื่อนไหวดังกล่าวทางเครือข่ายกระทำอย่างจริงจังและต่อเนื่อง จึงประสบผลสำเร็จเป็นส่วนใหญ่

นอกจากการสร้างขบวนการเคลื่อนไหวจนสามารถฟื้นฟูพื้นที่ป่าสาคูและนำความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำกลับมาได้มากขึ้นเป็นลำดับแล้ว การเคลื่อนไหวครั้งสำคัญล่าสุดคือการพลิกฟื้นพื้นที่ทำนา หลังจากที่ถูกปล่อยทิ้งมานานแล้ว หรือทำก็ทำอย่างไม่จริงจัง เพราะไม่คุ้มทุน โดยชาวนาที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายจำนวนหนึ่งได้รวมกลุ่มกันเป็น *“กลุ่มการทำนาปลอดสารพิษ”* ร่วมกันศึกษาวิธีการทำนาแบบไม่ต้องลงทุนมาก ไม่ใช้สารเคมี แต่ให้ผลผลิตสูง โดยใช้หลักการของการคัดเลือกพันธุ์ข้าว ซึ่งได้เรียนรู้จากมูลนิธิข้าวขวัญที่ปฏิบัติการเรื่องนี้อยู่ที่จ.สุพรรณบุรีกลุ่มชาวนาดังกล่าวนำความรู้ที่ได้มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่ และสามารถสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมาจนทางกลุ่มมีความมั่นใจว่าจะนำไปสู่การทำนาแบบยั่งยืน และทำให้การทำนาสามารถเป็นที่พึ่งพิงของชาว

ชาวนาได้ ขณะนี้กลุ่มการทำนาดังกล่าวกำลังนำความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่ไปสร้างปฏิบัติการจริงคือการลงมือทำนาตามความรู้ดังกล่าว ซึ่งขณะนี้อยู่ระหว่างการคัดเลือกพันธุ์ และการนำเมล็ดพันธุ์ที่คัดเลือกได้ไปปลูกสำหรับเป็นพันธุ์ข้าวที่จะใช้สำหรับการทำนาต่อไป

ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการสร้างทุนทางสังคม

แม้ว่าภาพรวมแล้วขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูจะประสบผลสำเร็จต่างๆ อย่างมากดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในความเป็นจริงการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้พบอุปสรรคมากมายที่ส่งผลให้เครือข่ายสร้างการเคลื่อนไหวในบางสิ่งได้ช้า ในบางที่เคลื่อนไหวได้ในบางที่เคลื่อนไหวไม่ได้ ดังนั้นการกล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการเคลื่อนไหวจึงต้องกล่าวถึงทั้งปัจจัยสนับสนุนการเคลื่อนไหวและปัจจัยที่เป็นอุปสรรค์ต่อการเคลื่อนไหว

เงื่อนไขสนับสนุน

1. การมีปัญหาปรากฏอยู่จริง ในชุมชนซึ่งได้ประสบกับปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าสาคูเสื่อมโทรมลง ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ความยากลำบาก จากเดิมที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาระบบนิเวศป่าสาคู ทั้งในส่วนของอาหาร พืชผักสมุนไพรต่างๆ น้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริโภค การประกอบอาชีพทำการเกษตร ความชุ่มชื้นที่ได้รับจากป่าสาคูในยามหน้าแล้ง สิ่งเหล่านี้ได้ขาดหายไปจากชุมชน การมีปัญหาอยู่จริงเช่นนี้จึงสามารถสร้างการเคลื่อนไหวของประชาชนได้ไม่ยาก

2. การที่ชุมชนยังอยู่ในชนบทห่างไกลเมืองพอสมควร ทำให้วัฒนธรรมแบบใหม่เข้ามาครอบงำชุมชนได้ไม่เต็มที่ ดังจะเห็นชาวบ้านในชุมชนยังต้องพึ่งพาอาศัยตนเองอยู่ ยังต้องพึ่งพาป่าสาคูในการหาผักหาปลาเพื่อมาประทังชีวิต ทำให้เกิดการเห็นถึงคุณค่า ประโยชน์ที่พวกเขาจะได้รับจากป่าสาคู

3. วัฒนธรรมชุมชนยังมีหลงเหลืออยู่ ทำให้เครือข่ายสามารถเกิดขึ้นได้และขยายตัวได้อย่างมั่นคงโดยการอาศัยฐานวัฒนธรรมเดิมบางประการของชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อน ตัวอย่างเช่นการเลือกผู้นำที่เหมาะสมทำให้ชมรมอนุรักษ์ป่าสาคูที่เกิดขึ้นสามารถสร้างและขยายเครือข่ายได้มาก โดยบุคคลดังกล่าวอดีตเป็นครูที่คนเคารพนับถือมาก และเป็นคนที่มีเครือญาติอยู่ในชุมชนต่างๆ มาก เมื่อขอความร่วมมือจากใครก็มักได้รับความเกรงใจ งานต่างๆ จึงดำเนินไปได้อย่างดี เป็นต้น หรือการนำพระภิกษุเข้ามาร่วมให้ความรู้และสร้างความสำนึกเชิงอนุรักษ์ก็ได้ผลมาก เพราะชาวบ้านในชุมชนยังคงเคารพนับถือพระภิกษุมาก

4. ความสามารถเชื่อมต่อกับองค์กรสนับสนุน กล่าวได้ว่าจุดหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวบ้านคือการติดต่อสัมพันธ์กับเครือข่ายสนับสนุนได้ เนื่องจากชาวบ้านมีประสบการณ์จำกัด ถึงจะมีปัญหารุมเร้าตนเองเท่าใดก็สามารถสร้างการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ในวงจำกัด เมื่อเครือข่ายชาวบ้านสามารถเชื่อมต่อกับสมาคมหยาดฝนซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในจังหวัดตรังและเป็นองค์กรที่มีเครือข่ายกว้างขวางก็ทำให้เครือข่ายของชาวบ้านสามารถสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางและกลายเป็นทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ก่อให้เกิดการ

เคลื่อนไหวที่สร้างความสำเร็จให้แก่ขบวนการอย่างมาก ทั้งการสร้างประสบการณ์ให้แก่ขบวนการเคลื่อนไหวและการแก้ปัญหาบางอย่างของชุมชน

เงื่อนไขที่เป็นอุปสรรค

1. การขยายตัวของระบบสิทธิแบบปัจเจกที่มีมากขึ้น ทำให้มีคนในชุมชนบางกลุ่มพยายามรุกเข้าไปในพื้นที่คลองและป่าสาคูเพื่อประโยชน์ส่วนตน เช่น การถมดินเข้าไปในคลอง การขุดเจาะคลองเพื่อให้ปลาเข้าไปในที่นาของตน การแอบขโมยน้ำไปรดกล้ายาง คนกลุ่มนี้มักจะเป็นผู้มีถิ่นฐานในชุมชนแต่ทำงานอยู่ภายนอกชุมชน เช่น ข้าราชการ หรือไม่ก็เป็นนายหน้าให้แก่กลุ่มคนภายนอก หรือไม่ก็เป็นผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น คนกลุ่มนี้จะไม่สนใจกิจกรรมของเครือข่าย แต่อาศัยศักยภาพที่สามารถเข้าถึงกฎหมายได้ดีกว่าชาวบ้านทั่วไปการเกิดปัญหาเช่นนี้ทำให้การเคลื่อนไหวของเครือข่ายมีปัญหาพอสมควร เช่น การฟื้นฟูป่าสาคูและลำคลองในบางที่ทำได้ยาก ชาวบ้านบางส่วนรู้สึกท้อใจในการเคลื่อนไหว เพราะเห็นว่าบางคนได้ประโยชน์จากที่ดินสาธารณะโดยไม่มีใครทำอะไรได้

2. ความยากจนและการกระตุ้นจากตลาด ชาวบ้านในเขต อ.นาโยง จ.ตรัง ก็เหมือนกับชาวบ้านในภาคเกษตรกรรมทั่วไป คือประสบปัญหาเรื่องรายได้ พร้อมๆ กับอยู่ภายใต้การพึ่งพิงระบบตลาด ทำให้เส้นทางของชาวบ้านคือละเลิกการทำนาแล้วหันไปปลูกยางพารา ในปัจจุบันพื้นที่นาเดิมถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราแล้วไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่ง ยิ่งในปัจจุบันราคาน้ำยางดีทำให้แนวโน้มของการใช้ที่นาทำเป็นที่ปลูกยางมีมากขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นอุปสรรคต่อขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์

และฟื้นฟูพื้นที่ป่าสาคู เนื่องจากการปลูกยางพารานั้นไม่ต้องการน้ำ และไม่จำเป็นต้องฟื้นฟูป่าสาคูซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ในขณะที่ระบบชลประทานของชุมชนแต่เดิมที่มีคลองและป่าสาคูเป็นส่วนสำคัญนั้นต้องอาศัยพื้นที่นาเป็นพื้นที่เก็บน้ำในช่วงฤดูฝนด้วยการทำนาแบบนาดำโดยการรับน้ำมาขังไว้ในนา และมีคลองไส้ไก่ที่ชาวบ้านช่วยกับขุดขึ้นเพื่อรับน้ำจากคลองเข้าสู่นา การขยายตัวของการทำสวนยางพาราในที่นามีผลทั้งการลดพื้นที่นาและการฝังกลบคลองไส้ไก่ทำให้พื้นที่นาที่อยู่ถัดไปไม่สามารถรับน้ำได้ ในที่สุดก็ต้องเลิกทำนาไปโดยปริยาย ชาวบ้านที่หันไม่ปลูกยางพาราที่จริงก็ไม่อยากเลิกเพราะยังอยากสืบทอดการทำนาที่ดำเนินมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แต่ว่าก็ไม่อาจทนฝืนได้เมื่อการทำนาในปัจจุบันต้นทุนสูงขณะที่ผลผลิตขายได้ราคาต่ำ อีกทั้งระบบน้ำก็ไม่สมบูรณ์เหมือนเดิม ในขณะที่ปัจจุบันราคายางพาราดีขึ้นมา ชาวบ้านจึงหันไปทำยางพาราแม้แต่ผู้ที่อยู่ในขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูหลายรายก็หันไปทำสวนยางด้วย สาเหตุก็คือเขามีความจำเป็นที่จะต้องใช้เงิน สถานการณ์ในปัจจุบันคือเครือข่ายการเคลื่อนไหวพยายามจะสร้างความรู้เรื่องป่าสาคูกับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและระบบชลประทานของชุมชน แต่ในอีกด้านหนึ่งพื้นที่การปลูกยางกำลังขยายตัวขึ้นภายใต้ความเป็นจริงว่าพวกเขาไม่ต้องการน้ำ

3. ปัญหาจากนโยบายของรัฐบาลและการปฏิบัติการของทางราชการ โดยรัฐบาลจะสนับสนุนการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สามารถสร้างรายได้เฉพาะหน้าขึ้นได้ แต่เดิมก็สนับสนุนการปลูกยาง ปัจจุบันก็มีการสนับสนุนการทำสวนปาล์มเพิ่มขึ้น ซึ่งนโยบายลักษณะดังกล่าวทำให้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อฟื้นฟูป่าสาคู

ทำได้ไม่ง่ายนัก เพราะเป็นวิธีคิดที่ขัดแย้งกัน นอกจากนี้ นโยบายของรัฐบาลยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระหว่างความสัมพันธ์ของข้าราชการในท้องถิ่นกับเครือข่ายของชาวบ้าน เช่น แต่เดิมเครือข่ายสามารถเคลื่อนไหวต่อรองให้ทางราชการสนับสนุนการพัฒนาการทำนาพร้อมกับการฟื้นฟูป่าสาคู แต่เมื่อรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการปลูกปาล์ม ทางราชการก็เปลี่ยนท่าทีไปโดยทันที โดยหันมาสนับสนุนการปลูกปาล์มแทนการทำนา เป็นต้น

4. โครงสร้างสังคมของชุมชนแบบเดิมบางประการก็มีส่วนต่อการเคลื่อนไหวของเครือข่ายซึ่งแม้ส่วนสำคัญจะอาศัยวัฒนธรรมเดิมของชุมชนเป็นฐานสนับสนุนการเคลื่อนไหว แต่ก็มีวัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นโครงสร้างสังคมแบบเดิมที่เป็นอุปสรรคการเคลื่อนไหวเช่นกัน เช่น พบว่ามีคนบุกรุกถมที่ดินเข้าไปในคลองและป่าสาคูซึ่งเป็นที่สาธารณะและทางเครือข่ายไม่สามารถขอให้ผู้นั้นยุติการรุกที่ดินดังกล่าวได้ ทางแก้ปัญหามีอยู่ทางเดียวคือการดำเนินการตามกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติเครือข่ายก็ไม่สามารถดำเนินการเช่นนี้ได้ เนื่องจากผู้ที่บุกรุกดังกล่าวล้วนเป็นเครือญาติของคนที่เคลื่อนไหวอยู่ในเครือข่ายเนื่องจากในหมู่บ้านคนส่วนใหญ่มักจะเกี่ยวข้องกันในลักษณะของเครือญาติ ลักษณะเช่นนี้ทำให้การเคลื่อนไหวหลายอย่างของเครือข่ายไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร

5. การพึ่งพิงองค์กรพันธมิตรมากเกินไป แม้ว่าองค์กรพันธมิตรจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เครือข่ายของชาวบ้านสามารถเชื่อมต่อกับเครือข่ายอื่นๆ ได้อย่างกว้างขวาง แต่ในบางโอกาสองค์กรพันธมิตรที่มีบทบาทสูงอย่างสมาคมหยาดฝนก็สามารถครอบงำการเคลื่อนไหวของชาวบ้านได้ พอๆ กัน ในบางครั้งชาว

บ้านก็เชื่อและหวังพึ่งพิงสมาคมหยาดฝนมากเกินไป ลักษณะเช่นนี้ทำให้การเคลื่อนไหวของเครือข่ายบางครั้ง บางช่วงเวลา หรือบางกิจกรรม ไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติ และไม่ได้เสริมความเข้มแข็งของเครือข่ายอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามลักษณะเช่นนี้ในปัจจุบันทั้ง 2 ฝ่ายดูจะระวังมากขึ้น เพื่อไม่ให้งานของเครือข่ายมีปัญหาระยะยาว โดยเฉพาะเมื่อมีพันธมิตรหลายฝ่ายเข้ามาร่วมงานมากขึ้นความระมัดระวังก็ต้องมีมากขึ้นไปด้วย

ผลของการเคลื่อนไหวสร้างทุนทางสังคม

1. ผลด้านการฟื้นฟูทรัพยากรและระบบการจัดการทรัพยากร

แม้ว่าป่าสาคูจะเสื่อมโทรมมากเพราะถูกโค่นทำลาย คลองเสื่อมโทรมมากเพราะถูกบุกรุกและถมที่ ระบบการชลประทานของชาวบ้านเกือบไม่เห็นร่องรอยอยู่เลยเพราะถูกแทนที่ด้วยระบบชลประทานของรัฐและชาวบ้านไม่สนใจ ระบบการทำนาแบบใหม่ไม่สนใจทั้งนิเวศป่าสาคูและระบบชลประทานแบบเดิม ซึ่งทั้งหมดนี้ยากจะฟื้นฟู แต่การเคลื่อนไหวของเครือข่ายสามารถทำให้พลังของการฟื้นฟูมีความเข้มแข็ง เนื่องจากไม่ใช่ทำเพียงลักษณะของการพัฒนาแต่เป็นการเคลื่อนไหวที่เริ่มตั้งแต่การช่วงชิงความหมาย ซึ่งหมายถึงเป็นการเคลื่อนไหวด้วยความรู้ความเข้าใจและอุดมการณ์ทำให้การเคลื่อนไหวเชิงปฏิบัติการมีความจริงจังต่อเนื่องและใช้ความรู้ที่มีพัฒนาการตลอด ดังนั้นถึงแม้จะยากแต่ก็พบว่ามีการฟื้นฟูกลับมาได้มากพอสมควร เช่น สามารถเพิ่มพื้นที่ป่าสาคูได้มากขึ้น ฟื้นฟูคลองให้มีน้ำและมีเส้นทางการไหลได้ดีขึ้น ฟื้นฟูสัตว์น้ำในคลองให้อุดมสมบูรณ์ขึ้น กระทั่งพยายามฟื้นฟูระบบ

ชลประทานแบบเดิมไปพร้อมๆ กับการทำนาแบบยั่งยืน ซึ่ง ณ วันนี้ในพื้นที่ปฏิบัติการของเครือข่ายจะเห็นภาพของการฟื้นฟูสิ่งดังกล่าวอย่างชัดเจน แม้ว่าจะพอรับรู้ได้ว่าการฟื้นฟูดังกล่าวยังทำได้เพียงบางส่วนก็ตาม

พร้อมๆ กับการฟื้นฟูทรัพยากรทางเครือข่ายสามารถสร้างระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนด้วย โดยเฉพาะการจัดการป่าสาคู ลำคลอง และน้ำ โดยการจัดการป่าสาคูนั้นหากเป็นในส่วนพื้นที่สาธารณะทางเครือข่ายก็ออกระเบียบการใช้อย่างชัดเจน ทั้งการใช้ส่วนต่างๆ ของต้นสาคู การเก็บพืชผักในป่าสาคู และการจับสัตว์น้ำในป่าสาคู ส่วนป่าสาคูในพื้นที่ส่วนตัวก็มีแนวทางปฏิบัติร่วมกันอย่างชัดเจน เช่น ไม่ตัดต้นสาคูโดยทิ้งส่วนต่างๆ ลงในลำคลอง ไม่ตัดต้นสาคูที่ยังไม่แก่ (แตกหูกวาง)ออก ส่วนลำคลองก็มีแนวปฏิบัติร่วมกันในการแต่งสางคลองและไม่ทำให้คลองสกปรก เป็นต้น

2. ผลทางสังคม

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายฯได้มีส่วนสร้างสรรค์ชีวิตความเป็นอยู่ด้านต่างๆ ของชาวบ้านในพื้นที่อย่างมาก พอสรุปได้ดังนี้

2.1 ด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านได้พึ่งพาป่าสาคูเป็นแหล่งอาหารในครัวเรือนทั้งแป้ง พืชผัก และกุ้ง ปู ปลา ทำให้ค่าใช้จ่าย ด้านอาหารของครัวเรือนลดลง ชาวบ้านบางส่วนได้รื้อฟื้นอาชีพบางอย่างจากการใช้ส่วนต่างๆ ของสาคู เช่น การทำตับจากมุงหลังคา การทำขนมขาย การขายแป้งสาคู การทำเครื่องจักสาน เป็นต้น

ไม่เพียงผลที่เกิดจากการมีอาชีพเพิ่มขึ้นมานั้น แต่รวมถึงการเปลี่ยนวิธีคิดในทางการผลิต การบริโภค รวมไปถึงการให้ความหมายของความสุขที่ไม่ได้อยู่ที่เงินทองเป็นสำคัญ ซึ่งอาจเรียกได้

ในเบื้องต้นว่าเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งถึงแม้ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นภาพรวมทั้งหมดแต่ก็เห็นการเคลื่อนไหวนี้ชัดเจนมากขึ้น เช่น การเกิดขึ้นของกลุ่มทำนาแบบปลอดสารพิษ เป็นต้น

2.2 ความเข้มแข็งของชุมชน ที่ผ่านมาชาวบ้านได้พึ่งพาระบบเศรษฐกิจภายนอกชุมชนเป็นส่วนใหญ่ การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างล้างผลาญ และละเลยวิถีการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเอง ส่งผลให้ระชาชนต้องได้รับผลกระทบต่างๆ มากมายในการดำรงชีวิต การเคลื่อนไหวของเครือข่ายทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถที่จะต่อสู้กับวิกฤติที่เกิดขึ้นได้ มีอำนาจในการกำหนดเรื่องราวของตนเพิ่มขึ้นมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการทรัพยากร การวางเป้าหมายการพัฒนา กระทั่งการใช้งบประมาณในการพัฒนา ด้วยระบบภูมิปัญญาที่ชุมชนฟื้นฟูและสร้างสรรค์ขึ้นมาอย่างสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน กล่าวได้ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคู สามารถสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาจนได้รับความชอบธรรมและมีศักยภาพที่จะจัดการเรื่องต่างๆ ของตนเองได้บนพื้นฐานของความร่วมมือและร่วมใจกัน ลักษณะเช่นนี้จึงกล่าวได้ว่าชุมชนมีความเข้มแข็งกว่าเดิมมาก

3. ผลทางจิตใจ

ไม่ใช่เพียงผลภายนอกหรือทางภววิสัยเท่านั้นที่กระบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายสามารถสร้างสรรค์ขึ้น แต่ปรากฏว่าผลทางด้านจิตใจก็เกิดขึ้นด้วย กล่าวคือได้พัฒนาจิตใจของผู้ที่อยู่ในขบวนการให้สูงขึ้นในลักษณะของการเอาธุระของส่วนรวมหรือมีจิตใจสาธารณะ ทุกคนมีความเต็มใจและมีความสุขที่ได้ทำงานเพื่อส่วนรวม มีความอดทน ให้อภัย และมีเมตตา ดังจะเห็นว่าการเคลื่อนไหวในการทำงานแต่ละเรื่องต้องเหนื่อยทั้งกายและใจ ต้อง

เสียเวลาส่วนตัว และบางครั้งเต็มไปด้วยความขัดแย้ง แต่สมาชิกของเครือข่ายก็ฝ่าฟันมาได้ โดยไม่มีการบังคับหรือเพราะมีผลประโยชน์ตอบแทน แต่ขึ้นอยู่กับจิตใจที่ดีงามของสมาชิกเป็นสำคัญด้วย

ความขัดแย้งอันเนื่องมาการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างทุนทางสังคม

การสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายถึงแม้จะมีผลในเชิงสร้างสรรค์วิถีชีวิตของชาวบ้านดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ว่าในขณะเดียวกันก็สร้างความขัดแย้งบางประการกับคนบางกลุ่มขึ้นมาด้วย ทั้งนี้เพราะคนในหมู่บ้านก็ไม่มีกลุ่มเดียวที่กลมกลืนเหมือนกัน แต่มีแตกต่างกันไปหลายกลุ่ม กลุ่มคนที่ชาวบ้านติดต่อด้วยก็ไม่ได้มีกลุ่มเดียวเช่นกัน

ความขัดแย้งสำคัญที่เกิดขึ้นคือความขัดแย้งในแต่ละชุมชน โดยเงื่อนไขสำคัญอยู่ที่ว่าแต่เดิมการพัฒนาแบบใหม่ของรัฐได้สร้างความไม่เท่าเทียมกันให้เกิดขึ้นแล้วในชุมชน โดยมีคนบางส่วนมีฐานะดีกว่าคนอื่น โดยฐานะดีดังกล่าวมักจะได้มาจากการเข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่าคนอื่นหรือเข้าถึงอำนาจรัฐมากกว่าคนอื่น ซึ่งทั้งสองส่วนนี้จะสัมพันธ์กันในทางบวก คือผู้เข้าถึงทรัพยากรได้มากก็จะเข้าถึงอำนาจรัฐได้มาก หรือผู้ที่เข้าถึงอำนาจรัฐได้มากก็จะเข้าถึงทรัพยากรได้มากเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นว่าคนกลุ่มนี้มักจะสามารถบุกรุกที่ดินสาธารณะ ทั้งคลอง หนอง บึง และต่อมาได้รับเอกสารสิทธิ์ด้วย หรือไม่ก็เป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพในเชิงธุรกิจขนาดที่ค่อนข้างใหญ่ เช่น เพาะพันธุ์กล้ายางขาย หรือไม่ก็เป็นกลุ่มที่มีประโยชน์จากการเป็นพ่อค้าคนกลางหรือนายทุนเงินกู้

เมื่อเกิดการเคลื่อนไหวของเครือข่ายไม่ว่าจะเป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศหรือการสร้างระบบเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง คนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ก็เสียประโยชน์ จึงไม่ให้ความร่วมมือ รวมถึงบางส่วนเคลื่อนไหวต่อต้านด้วย เช่น การไปกล่าวโจมตีในบางที่ ทำให้การดำเนินงานของชาวบ้านมีความติดขัดอยู่พอสมควร เช่น คลองบางแห่งฟื้นฟูไม่ได้เต็มที่เพราะมีผู้ถมดินบุรุกเข้าไปมาก และผู้บุกรุกดังกล่าวไม่ให้ความร่วมมือกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ชาวบ้านฝ่ายเคลื่อนไหวบางส่วนรู้สึกท้อแท้เพราะเห็นว่าจะเคลื่อนไหวอย่างไรก็คงสำเร็จยากเพราะผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นไม่ให้ความร่วมมือ

อย่างไรก็ตามทางเครือข่ายก็พยายามแก้ปัญหานี้ แต่ตั้งใจอย่างยิ่งที่จะใช้สันติวิธี ผลจึงยังเห็นไม่ชัดเจน โดยใช้วิธีใช้กระบวนการเรียนรู้ไปส่งผลกระทบต่อคนเหล่านี้ ถึงแม้ไม่สามารถสร้างการพูดคุยได้โดยตรงแต่ก็หวังว่าข้อมูลจะส่งผ่านคนอื่นไปถึงได้เช่น ใช้กระบวนการเรียนรู้ของนักเรียนนำข้อมูลไปสู่ผู้ปกครอง หรือการเรียนรู้ของเครือญาติอาจจะนำข้อมูลไปสู่ญาติพี่น้องที่ยังไม่ให้ความร่วมมือได้ อีกทั้งหวังว่าหากคนในชุมชนให้ความร่วมมือกันมากขึ้นในที่สุดคนกลุ่มนี้ก็จะฝ่าฝืนไม่ได้

ความขัดแย้งอีกประการหนึ่งที่ยังเกิดอยู่ในบางชุมชน คือ ความขัดแย้งระหว่างเครือข่ายกับสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งในกรณีนี้พบว่าถึงแม้ในหลายหมู่บ้านสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลจะให้ความร่วมมือดี แต่ในบ้างหมู่บ้านกลับไม่สนับสนุน ซึ่งมีตั้งแต่วางตัวเฉยและต่อต้าน การต่อต้านก็คือการไม่ยอมสนับสนุนโครงการต่างและการพูดให้เสียหาย ซึ่งในปีที่ผ่านมาทางเครือข่ายพยายามแก้ปัญหาด้วยการส่งคนในเครือข่ายลงสมัครเป็น

สมาชิก อบต. ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จในบางพื้นที่แต่บางพื้นไม่ประสบผลสำเร็จ ซึ่งในกรณีหลังนี้ความขัดแย้งยิ่งมากขึ้น แต่ทางเครือข่ายก็พยายามแก้โดยการไม่ไปยุ่งเกี่ยวด้วยในลักษณะต่างคนต่างทำงานของตน แต่หวังว่าเมื่องานของเครือข่ายเกิดรูปธรรมมากขึ้นสมาชิก อบต.กลุ่มนี้ก็คงจะฝืนความจริงไปไม่ได้ เพราะจะต้องฟังเสียงของประชาชนเป็นสำคัญ

ความขัดแย้งที่เคยขึ้นมากแต่ในปัจจุบันเบาบางมากแล้วคือความขัดแย้งกับทางราชการ ทั้งนี้แต่เดิมทางราชการจะมองว่าชาวบ้านไม่รู้เรื่องอะไร ทางราชการคือผู้ที่จะนำความทันสมัยไปให้ การดำเนินงานของข้าราชการจึงเป็นไปในลักษณะของการไม่ฟังชาวบ้าน เช่น กรณีของการขุดลอกคลองและโค่นป่าสาคู และการประชุมร่วมกันไม่ว่าจะเรื่องอะไรก็มักจะมีลักษณะนี้แต่สถานการณ์เหล่านี้คลี่คลายลงเรื่อยๆ เมื่อชาวบ้านพยายามสร้างความรู้ของตนเองขึ้นอย่างชัดเจนและใช้ความรู้ดังกล่าวในเวทีการประชุมร่วมกัน หรือการยื่นข้อเสนอต่อรองต่างๆ ประกอบกับเครือข่ายสามารถสร้างพื้นที่ทางสังคมได้มาก การเคลื่อนไหวของเครือข่ายเป็นที่รับรู้และยอมรับโดยทั่วไป ในที่สุดทางราชการก็เปลี่ยนท่าทีไปมากโดยทำงานในลักษณะร่วมมือกันมากขึ้น มีเรื่องอยู่ 2 ลักษณะที่มักจะยังคงความขัดแย้งอยู่ คือเรื่องที่จะทำให้ข้าราชการสูญเสียผลประโยชน์ เช่นจะไม่ได้ควบคุมการใช้จ่ายงบประมาณ หรือจะไม่ได้รับงบประมาณลงมาในหน่วยงานของตน และในกรณีที่ส่วนกลางมีนโยบายเฉพาะเรื่องกำหนดลงมาถึงจะเป็นนโยบายที่ขัดแย้งกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ข้าราชการก็จะปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล ดังนั้นความขัดแย้งในส่วนนี้จึงยังคงมีอยู่บ้างในบางโอกาสและบางเรื่อง

สรุป

ในปัจจุบันกล่าวได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ป่าสาคู อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง สามารถเคลื่อนไหวเพื่อให้สังคมในวงกว้างเห็นความสำคัญของป่าสาคูและสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูอย่างจริงจัง และได้รับความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ด้วยดี สามารถสร้างการเรียนรู้และความเข้มแข็งให้แก่ชาวบ้านและเครือข่ายของชาวบ้านได้มาก เครือข่ายของชาวบ้านมีมิตรมากมายที่เข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และนอกจากเครือข่ายชาวบ้านจะสามารถเคลื่อนไหวเรื่องการอนุรักษ์ป่าสาคูโดยตรงแล้ว ยังสามารถเคลื่อนไหวในประเด็นและด้วยวิธีคิดที่ใหญ่ขึ้น และสัมพันธ์กับชีวิตโดยส่วนรวมของพวกเขามากขึ้น ทั้งนี้ก็เกิดจากการที่ชาวบ้านสามารถสร้างและพัฒนาเครือข่ายจากใกล้ตัวจนไปถึงไกลตัวอย่างซับซ้อน และที่สำคัญคือการเกิดขึ้นของเครือข่ายดังกล่าวล้วนเป็นการสร้างทุนทางสังคมให้แก่เครือข่ายของชาวบ้าน จนพวกเขาอาศัยทุนที่มีดังกล่าวไปสร้างตัวตนและสร้างพื้นที่การต่อรองกับอำนาจต่างๆได้มากและเกิดผลดีต่อวิถีชีวิตของพวกเขามากกว่าแต่ก่อน

การเกิดขึ้นของเครือข่ายทางสังคมที่มีลักษณะเป็นทุนทางสังคมอันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีทั้งเครือข่ายแบบพันธะผูกพัน (Bonding) ซึ่งเป็นเครือข่ายที่เนื่องมาจากสถาบันเดิมของสังคม คือเครือข่ายที่เชื่อมโยงมาจากการเป็นสมาชิกของครอบครัว เครือญาติ ผู้อาวุโส วัด โรงเรียน เครือข่ายลักษณะนี้สมาชิกในกลุ่มจะมีความเหนียวแน่น มีความใกล้ชิดกัน มีความผูกพันกัน แต่ก็พบว่าเครือข่ายลักษณะนี้เป็นได้เพียงเครือข่ายขนาดเล็ก และแม้ว่าจะจัดการกับปัญหาบางอย่างได้ แต่ว่ายากที่จะเคลื่อนไหวต่อ

รองกับปัญหาที่มีความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีความรุนแรงและสลับซับซ้อน ดังนั้นขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านจึงต้องสร้างเครือข่ายแบบสะพานเชื่อม(Bridging) คือเครือข่ายกับบุคคล กลุ่ม องค์การ ภายนอกอย่างหลากหลายและมีพลวัต เครือข่ายแบบนี้ถึงแม้ว่าจะมีความสัมพันธ์กับแบบหลวมๆ แต่ว่าก็สามารถช่วยเสริมซึ่งกันและกันทำให้ส่วนที่เครือข่ายของชาวบ้านขาดแคลนได้รับการหนุนเสริมอย่างครบถ้วน ช่วยเปิดข้อจำกัดการเคลื่อนไหวของชาวบ้านให้ออกสู่การเคลื่อนไหวต่อรองในพื้นที่สาธารณะได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น

อย่างไรก็ตามการที่ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านจะสามารถเชื่อมต่อกับเครือข่ายจากภายนอกได้อย่างกว้างขวางนั้น จำต้องมีกลุ่มที่เป็นตัวเชื่อม เพราะประสบการณ์ของชาวบ้านเองมีจำกัด จึงยากที่จะสร้างเครือข่ายลักษณะนี้ได้เองอย่างกว้างขวางเพียงพอ ซึ่งกรณีการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคูของชาวบ้าน อ.นาโยงนี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าสมาคมหยาดฝนได้เข้ามาแสดงบทบาทนี้อย่างสำคัญ

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายอนุรักษ์ป่าสาคู อ.นาโยง จ.ตรัง ในปัจจุบันสามารถกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จในหลายเรื่อง ทั้งในด้านการฟื้นฟูป่าสาคูและในด้านที่ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักรู้ถึงความมั่นคงในชีวิตที่จะเกิดจากการรักษาทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติให้สมบูรณ์ตลอดไป รวมทั้งเข้าใจและเห็นทางเลือกของการใช้ชีวิตไปข้างหน้าที่หลุดพ้นจากการกำหนดจากอำนาจที่มาจากภายนอกแต่เพียงฝ่ายเดียว ไม่ว่าจะเป็นอำนาจที่มาจากการพัฒนาของรัฐ หรือจากตลาด

อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของชาวบ้านก็ยังคงต้องดำเนินต่อไป และต้องยกระดับความรู้และการเคลื่อนไหวต่อไปอย่างต่อเนื่อง เพราะบริบททางสังคมโดยรอบทั้งระดับใกล้ตัวและไกลตัวล้วนมีความเชื่อโยงและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ในขณะที่ในชุมชนต่างๆ เองก็มีปัญหาความขัดแย้งของคนต่างกลุ่มที่มีผลประโยชน์แตกต่างกันดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนอยู่ตลอดเวลาด้วยเช่นกัน

ดังนั้นการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรของชาวบ้านจึงต้องเป็นกระบวนการที่ทำไปอย่างต่อเนื่อง ภายใต้การตระหนักว่าการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาอย่างเข้มแข็งเท่านั้นชาวบ้านจึงจะสามารถต่อรองกับอำนาจต่างๆ ที่พยายามจะเข้ามาครอบงำและแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชนได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่**. กรุงเทพฯ : วิภาษา, 2540.

ศุภชัย เจริญวงศ์. **ถอดรหัสการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาการเมือง, 2544.

สมาคมหยาดฝน."รายงานสรุปผลการประชุมทางวิชาการเรื่องสาคู : การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน". ใน **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากข้อเท็จจริงยกระดับสู่กระบวนทัศน์ความเข้มแข็งชุมชน**. ณ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช วันที่ 24-25 มกราคม 2546.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

_____. **วัฒนธรรมกับการพัฒนา : มิติของพลังที่สร้างสรรค์.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.

_____. *"ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม"* ใน **แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม**. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,มปป.

เฮิร์ซ, ฟิลิป. *"หมู่บ้านสู่รัฐ-รัฐสู่หมู่บ้าน"* ใน **รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา**. บรรณาธิการโดย อนัญญา ภุชงคกุล. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

ภาษาอังกฤษ

Boudreau, Vincent ."*State Repression and Demorcracy Protest in Three Southeast Asian Country."* in **Social Movement**. Berlin : Oxford University press, 2002.

Bourdieu, Pierre. *"Cultural Reproduction and Social Reproduction."* Karabael and A.H. Ha'sey.(eds). in **Power and Ideology in Education**. New York : Oxford University Press, 1977.

Coleman, James. **Foundations of Social Theory**. Belknap Press, Cambridge MA.,1994.

Dale Shields M. and Others. *"Developing and Dismantling Social Capital : Gender and resource management in the Philippines"*, in **Feminist Ploitical Ecology : Global ssues and Local Experiences**. Dianne Rocheleau.(ed). London : Routledge,1996.

Hobart, Mark . *"Introduction : The Grown of Ignorance?"* in **Anthropological Critique of Development**. Hobart(eds.). London : Routledge.

Klatch, Rebecca E. "The Develop,ent of Individual Identity and Consciousness among Movement of the Left and Right." In **Social Movement**. Berlin : Oxford University press, 2002.

Putnam, Robert. **Bowling Alone: the collapse and revival of American communit**. New York : Simon and Schuster,2000.

_____. **Making Democracy Work:Civic traditions in modern Italy**.Princeton : Princeton University Press,1993.

Rager, Jo. *"More Than One Feminism : Organizational Structure and the Constrict of Collective Identity."* in **Social Movement**. Berlin : Oxford University press, 2002.

Wall, Ellen, Ferrazzi abriele and Schryer Frans. **Getting the Goods on Social Capital**. Farming Systems Research, Rural Studies Program,Department of Sociology and Anthropology,University of Guelph, Guelph, Ontario, Canada, 1998.

Whittier, Nancy. *"Meaning and Structure in Social Movement."* in **Social Movement**. Berlin : Oxford University press, 2002.

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

นโยบายสาธารณะ
กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ์ *

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ลุ่มน้ำหนึ่งของภาคใต้ ซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งตะวันออก มีพื้นที่ทั้งหมด 9,807 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุงทั้งจังหวัด จังหวัดสงขลาจำนวน 12 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสงขลา หาดใหญ่ สะเดา รัตภูมิ ระโนด สทิงพระ สิงหนคร กระแสสินธุ์ ควนเนียง นาหม่อม บางกล่ำ คลองหอยโข่ง และจังหวัดนครศรีธรรมราช 2 อำเภอ คือ อำเภอชะอวดและหัวไทร โดยแบ่งพื้นที่ออก 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นพื้นดิน มีพื้นที่ 8,761 ตารางกิโลเมตร และพื้นน้ำ 1,046 ตารางกิโลเมตรซึ่งเป็นส่วนของทะเลสาบ ซึ่งมีต้นน้ำอยู่ทางตะวันตก (เป็นเทือกเขาบรรทัด) มีสายลำคลองเล็กใหญ่ไหลลงสู่ทะเลสาบ แต่ละช่วงของฤดูกาลทะเลสาบจึงมีสภาพน้ำที่แตกต่างกัน เป็นพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ มีระบบนิเวศน์แบบเปิด 3 น้ำ ที่มีการผสมผสานทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็มโดยส่วนที่เป็นทะเลสาบแบ่งออกเป็น 4 ตอนด้วยกัน

** ที่ปรึกษาเครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*

** อดีตกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*

ได้แก่ ส่วนบนสุดเป็นทะเลน้อย ถัดมาเป็นทะเลหลวง ทะเลสาบและล่างสุดก็เป็นทะเลสาบสงขลา (ตอนล่าง)

พื้นที่ของลุ่มน้ำตั้งแต่ป่าต้นน้ำ ที่ราบ ปากแม่น้ำลำคลอง ทะเลสาบ และพื้นชายฝั่งทะเล ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ ความหลากหลายทางชีวภาพ เกื้อกูลต่อวิถีชีวิต ของชุมชนกลุ่มต่างๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรที่มีความหลากหลายนี้ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งที่ก่อเกิดการ เชื่อมโยงความสัมพันธ์ในเชิงวัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาแหล่งนี้มากมาย ในปัจจุบันนี้ พื้นที่แห่งนี้ได้กลายเป็นแหล่งที่ตั้งสำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศน์ ได้แก่ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตมากมายทั้งสัตว์น้ำและพืชพรรณธรรมชาติต่างๆ นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งประกอบอาชีพทำมาหากินที่สำคัญของประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันมากกว่า 1.6 ล้านคน เช่น การเพาะปลูกผลไม้ การทำสวนยางพารา การเลี้ยงสัตว์ การทำประมง และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง และยังเป็นแหล่งกักเก็บและระบายน้ำตามธรรมชาติ การอุปโภคบริโภค และเป็นแหล่งปล่อยน้ำทิ้งของชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม รวมถึงมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางด้านศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ มีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวมากมาย จนส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของลุ่มน้ำทะเลสาบในเรื่องหลักๆ ได้แก่ ป่าต้นน้ำ ป่าชายเลน และป่าพรุ คุณภาพน้ำ มลพิษ ทรัพยากรประมง คุณภาพของดิน แหล่งน้ำ และอุทกภัย สภาพดังกล่าวส่งผลกระทบโดยตรงหรือโดยอ้อมต่อประชาชนในท้องถิ่นที่หาเลี้ยงชีพและใช้ประโยชน์บนฐาน

ทรัพยากรดังกล่าว ซึ่งต้องผจญกับความยากลำบากในการประกอบอาชีพ ใช้ต้นทุนมากขึ้น ออกไปหากินจากชุมชนมากขึ้น ต้องอพยพย้ายถิ่นเข้าเมือง ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆตามมา ชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบตกอยู่ในสภาพ *"อ่อนแอ"* พึ่งตัวเอง พึ่งฐานทรัพยากรของชุมชนได้น้อยลง และในขณะเดียวกันชุมชนในลุ่มน้ำต้องประสบปัญหาซ้ำซากโดยเฉพาะอุทกภัยรุนแรง ภาวะสิ่งแวดล้อมเป็นพิษน้ำเสีย ขยะมูลฝอย และปัญหาที่มาจาก *"โครงการพัฒนาแบบแยกส่วน"* จนส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ และสังคมโดยรวมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยที่ต้องลงทุนใช้งบประมาณและทรัพยากรบุคคลเพื่อการแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างมหาศาล

นโยบายไม่ได้แก้ปัญหาแต่สร้างปัญหามายาวนาน

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่ ที่มีศักยภาพในหลายมิติที่เกี่ยวเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ศักยภาพของต้นทุนทางการผลิตการเกษตร การบริการ การท่องเที่ยว การอุตสาหกรรมและอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ประชาชนในด้านเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นและภูมิภาค หน่วยงานที่รับผิดชอบระดับนโยบายโดยตรงคือรัฐบาลกลาง โดยใช้กลไกบริหารการพัฒนาพื้นที่ในรูปของคณะกรรมการและมีการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไปพร้อมกันด้วยตั้งแต่ปีพ.ศ.2520 มีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

ปี 2520 ครม.อนุมัติแต่งตั้ง คณะกรรมการบริหารและพัฒนาสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาโดยมีปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน

ปี 2524-2525 สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สภาพัฒน์) ร่วมกับคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติได้จัดทำโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ปี 2526 ครม.แต่งตั้ง คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเล สาบสงขลา (พลส.) โดยมีเลขาสภาพัฒน์เป็นประธานคณะกรรมการฯ

และในช่วงปี พ.ศ.2527-2528 บริษัทจอห์น เทเลอร์ แอนซัน ได้ศึกษาเพื่อวางแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทำให้มีแผนงานพัฒนาลุ่มน้ำฯด้านต่างๆเกิดขึ้น แต่ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นมี 3 โครงการได้แก่

1. โครงการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
2. โครงการเขื่อนกักน้ำสะเดา
3. โครงการกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา

ในปี 2535 ครม.แต่งตั้ง คณะกรรมการวิจัยการแก้ปัญหาและประสานการ ใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำในทะเลสาบ โดยมี พล อ.วิมล วงวานิช รมว.กลาโหมในขณะนั้นเป็น ประธาน

ปี 2536 ครม.แต่งตั้ง คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี เป็นประธานคณะกรรมการฯ โดยที่คณะกรรมการชุดนี้ได้ตั้งคณะอนุกรรมการ 2 ชุด ได้แก่

- คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาทบทวนแผนหลักการพัฒนาลุ่มน้ำฯ
- คณะอนุกรรมการแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลามีรองปลัดกระทรวง มหาดไทยเป็นประธาน

ปี 2538 ครม.แต่งตั้งคณะกรรมพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ชุดใหม่และในปีต่อมา (ปี 2539) ก็ได้แต่งตั้งอนุกรรมการเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมทะเลสาบสงขลา

เดือนกันยายน 2541 ครม.เห็นชอบแผนแก้ไขความเสื่อมโทรมทะเลสาบสงขลา 374.95 ล้านบาท ซึ่งได้เริ่มดำเนินงานในปี พ.ศ.2543(ผลการดำเนินเป็นอย่างไรก็ไม่มีหลักฐานยืนยัน) และเมื่อ เดือนมีนาคม2542 คณะอนุกรรมการฯชุดนี้ก็ได้ตั้งคณะทำงานเพื่อติดตามผลการแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา15 คน โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลาเป็นประธานคณะทำงาน

จะเห็นว่าตั้งแต่ปี 2520 มีกลไกในการบริหารการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างชัดเจนแต่ไม่เห็นรูปธรรมของการพัฒนาอย่างชัดเจนแต่อย่างใด เพียงแต่เน้นเรื่องการวิจัยศึกษา จัดทำแผนการประชุมคณะกรรมการ และบางคณะมีการแต่งตั้งแล้วไม่มีโอกาสแม้กระทั่งการประชุมร่วมกันเช่น คณะทำงานติดตามผลการแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา (ปี2543) เป็นต้น และหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องก็ยังคงต่างหน่วยต่างทำ ชุมชนในพื้นที่รับรู้รับทราบได้ เมื่อมีโครงการหรือกิจกรรมของหน่วยงานลงไปทำแล้ว หรือไม่ก็ทราบเพราะชาวบ้านได้รับผลกระทบจากโครงการที่หน่วยงานจัดทำจัดสร้างขึ้น เช่น **ท่าเรือน้ำลึก** เมื่อมีการก่อสร้างและขยายในเวลาต่อมาทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำทะเลสาบในวงกว้างและเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดอุทกภัยรุนแรงในเมืองหาดใหญ่และสงขลาในช่วงปลายปี 2548 หรือกรณี**เขื่อนปากระวะ**ที่ อ.ระโนด สร้างความขัดแย้งให้กลุ่มชาว ประมงกับชาวนามาอย่างต่อเนื่อง ส่วนโครงการ

เขื่อนกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา ก็ทำให้ชุมชนรอบทะเลสาบจังหวัดพัทลุงและสงขลาตอนล่าง กับชุมชนในทุ่งระโนด-กระแสสินธุ์ ก็มีความคิดเห็นขัดแย้งกันมาตลอด กรณีการจัดการน้ำในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ต.เขาพระ อ.รัตภูมิ จ.สงขลา ชาวบ้านในชุมชนต้องการจัดการน้ำเพื่ออุปโภค-บริโภคโดยการทำประปาภูเขา แต่หน่วยงานที่รับผิดชอบกลับจัดทำ **โครงการอ่างเก็บน้ำเขาพระ** ซึ่งจะก่อปัญหากับชุมชนอย่างใหญ่หลวง นับจนวันนี้ก็ยังมีข้อขัดแย้งระหว่างหน่วยงานกับชุมชนมาถึง ปัจจุบัน

การเคลื่อนไหวของชุมชนต่อนโยบายการแก้ปัญหาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

การเริ่มต้นของการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำมาตั้งแต่ในช่วง ตุลาคม 2539-เมษายน 2542 ซึ่งช่วงดังกล่าวสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.) กระทรวงวิทย์ ในขณะนั้น ร่วมกับสำนักงานความร่วมมือพัฒนาสิ่งแวดล้อม ประเทศเดนมาร์ก (DANCED) จัดทำโครงการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (EmSong Project) มีแผนระยะยาวและแผนเร่งด่วน โดยได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบในขณะนั้นแล้วแต่ก็ไม่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้สาเหตุที่แท้จริงคืออะไรประชาชนในพื้นที่ไม่ทราบได้ อย่างไรก็ตามกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องบางหน่วยในการจัดทำแผน นโยบายและการปฏิบัติการในพื้นที่ก็เริ่ม ณ จุดนี้

ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกือบทุกด้านเสื่อมโทรม ลงเรื่อยๆจนเป็นภาวะวิกฤติผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียโดย

เฉพาะชุมชนซึ่งใกล้ชิดกับปัญหาที่สุด มีการรวมตัวกันของกลุ่มชุมชน ตามพื้นที่ภูมินิเวศน์ย่อย และตามประเด็นของปัญหาในลุ่มน้ำทะเลสาบเพื่อดำเนินกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน หลายกลุ่ม หลายกิจกรรมและหลายพื้นที่ มีตัวอย่างพอลำดับได้ดังต่อไปนี้

ปี 2536 ได้มีการรวมตัวของชาวประมงรอบทะเลสาบในนามเครือข่าย**สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา** ได้ดำเนินกิจกรรมการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การจัดทำเขตอนุรักษ์ ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำทะเลหน้าบ้านจนถึงขณะนี้ได้ 30 จุด พื้นที่รวมกว่า 12,000 ไร่ และปลูกป่าชายเลนและป่าชายฝั่งเพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ และกันการกัดเซาะของชายฝั่ง การทดลองขุดลอกทะเลหน้าบ้าน 2 พื้นที่และการแก้ปัญหาเครื่องมือประมงทำลายล้างเช่นอวนรุนเมื่อปี 2541 นอกจากนั้นเครือข่ายนี้มี**ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อให้มีการพัฒนาทะเลสาบโดยภาพรวม** ได้แก่ การพัฒนาทะเลสาบทั้งระบบเช่นการขุดลอกเพื่อแก้ความตื้นเขิน การจัดระเบียบเครื่องมือประมง การเปิดปากระวะและรื้อท่าเรือน้ำลึกเพื่อแก้ระบบไหลเวียนของทะเลสาบเพื่อคืนระบบนิเวศน์3น้ำแก่ทะเลสาบ และให้ยกเลิกมติครม.ที่ให้มีโครงการสร้างเขื่อนกั้นทะเลสาบเมื่อปี 2535

เครือข่ายสมาพันธ์ฯยังคงมีการทำงานอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันกระบวนเคลื่อนของกลุ่มดังกล่าวมีภาคีพัฒนาที่สำคัญได้แก่ สถาบัน มูลนิธิ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการมหาวิทยาลัย เป็นที่ปรึกษาและสนับสนุน เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชาวประมง จัดเวทีปรึกษาหารือ อบรมสัมมนา การศึกษาดูงาน สนับสนุนกิจกรรมเพื่อประสานงานให้ชุมชนระดมทรัพยากรเพื่อการ

ฟื้นฟูและอนุรักษ์ ป้องกันรักษาทรัพยากรประมง และทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการประมงได้แก่สำนักงานประมงจังหวัด สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ สถานีเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ หน่วยปราบปรามประมง หน่วยป่าชายเลน และในระยะหลังก็มีหลายหน่วยงานที่ร่วมสนับสนุนกิจกรรม ได้แก่ สกว. สสส. สวรส. พอช. มสช. และองค์การพัฒนา นานาชาติต่างๆในรูปแบบของการวิจัยจัดทำข้อมูล จัดทำสื่อ สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์และงบประมาณดำเนินกิจกรรม

ปี 2539 ได้มีกลุ่มเครือข่ายภาคประชาชนที่ดำเนินงานเพื่อพัฒนาจิตสำนึกของคนลุ่มทะเลสาบสงขลาได้แก่ **กลุ่มรักษ์คูขุด**ร่วมกับกลุ่มครูรอบทะเลสาบสงขลาเพื่อดำเนินกิจกรรมเยาวชน เช่นการอบรม จัดค่ายเยาวชน **กลุ่มอนุรักษ์ไก่เถื่อน**ดำเนินงานในพื้นที่โรงเรียนเขตลุ่มน้ำอู่ตะเภาตอนบน (อ.สะเดา จ.สงขลา) กลุ่มเครือข่ายพระรอบทะเลสาบและประชาชนทั่วไปได้จัดกิจกรรมเดิน**ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา**เพื่อเน้นสร้างจิตสำนึกให้ผู้เข้าร่วมและชุมชนในลุ่มน้ำ ดำเนินงานถึงปัจจุบัน 9 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมทั้งคนไทย ชาวต่างประเทศ พระ ชี สามเณร ฆราวาส เด็กเยาวชน รวม 1,000 คน

กลุ่มเครือข่ายดังกล่าวเกิดจากกลุ่มภาคประชาชนสาขาอาชีพต่างๆ เช่นนักธุรกิจ นักวิชาการ ครู นักเรียน นักศึกษา นักบวช ฯลฯด้วยจิตสำนึกรักบ้านเกิดจึงได้มีรวมกลุ่มกันเพื่อดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อมประเทศไทย กองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (GEF) มหาวิทยาลัย องค์กรทำงานด้านศาสนา และการระดมทุนจากภาคประชาชน ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

ปี 2541 เกิดกลุ่ม เครือข่ายของชุมชนบริเวณป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้แก่ คณะทำงานอนุรักษ์ป่าตะโหมดของ**สภาลานวัดตะโหมด** จ.พัทลุง **เครือข่ายรักษ์ป่าต้นน้ำชุมชนเขาพระ** อ.รัตภูมิ **กลุ่มประชาคมผาดำ** อ.คลองหอยโข่ง จ.สงขลา ได้ดำเนินกิจกรรม ร่วมกันรักษาป่า ลดการใช้สารเคมีในการทำการเกษตร กำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ของชุมชน การจัดตั้งกรรมการดูแลรักษาป่า จัดตั้งป่าชุมชนการริเริ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยชุมชน

กลุ่มเครือข่าย เกิดจากการรวมตัวกันเองของชุมชน เพื่อดูแลรักษา อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำ โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าไปหนุนเสริมกิจกรรมต่างๆเช่นกิจกรรมเสริมสร้างจิตสำนึกกิจกรรมการอนุรักษ์และพื้นฟูป่า กิจกรรมวนเกษตร ภาคีพัฒนาได้แก่ กรมอุทยานแห่งชาติ กรมทรัพยากรน้ำ สำนักงานเกษตรจังหวัด มหาวิทยาลัย เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและอื่นๆ

ปี 2545 เครือข่ายชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาร่วมกับสำนักงานแผนนโยบายสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ (เดิม) ดำเนินกิจกรรมนำร่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยประชาชนมีส่วนร่วมได้แก่ กิจกรรมการจัดการประมงอย่างยั่งยืน อำเภอเขาชัยสน-บางแก้ว จังหวัดพัทลุง กิจกรรมการจัดการป่าชุมชน บ้านตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง กิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิงแวดล้อมแบบผสมผสาน บริเวณเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย อำเภอควนขนุนจังหวัดพัทลุงและกิจกรรม การจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บริเวณเขตห้ามล่าสัตว์ป่าคูขุดและเกาะต่างๆแต่ดำเนินงานนำร่องทั้ง4พื้นที่ดังกล่าวได้เฉพาะการประชุมร่วมกันวางแผนแบบ

มีส่วนร่วมของชุมชนเท่านั้น หน่วยงาน (สผ.กระทรวงวิทยาศาสตร์-เดิม) ได้ยุติการสนับสนุนกิจกรรม เนื่องจากได้มีการปรับโครงสร้างของกระทรวงใหม่ แต่ในส่วนของชุมชนยังมีดำเนินงานต่อไปโดยการช่วยเหลือตัวเองและการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ

ปี 2546 ได้มีการประชุมหารือขององค์กรชุมและเครือข่ายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตัวแทนจาก 37 องค์กร ใน 6 ภูมินิเวศน์ย่อยได้แก่ ชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำ ชุมชนพรุควนเคร็ง ชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย ชุมชนคาบสมุทรสทิงพระ ชุมชนประมงฝั่งตะวันตก ชุมชนประมงตอนล่างและเมืองแลกเปลี่ยนสถานการณ์และติดตามความคืบหน้าการดำเนินงานของแต่ละเครือข่ายและขณะที่ปัจจุบันนี้สถานการณ์ที่คุกคามต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมของลุ่มน้ำทะเลสาบยังคงมีความรุนแรงมากขึ้น ไม่ว่าการเพิ่มขึ้นของประชากร การเติบโตของเมืองของอุตสาหกรรม การใช้ที่ดินและน้ำที่ไม่มีขอบเขตจำกัด การทำการประมงที่เกินศักยภาพของทะเลสาบ การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่มีผลกระทบกับสิ่งแวดล้อม การบุกเบิกป่าพรุและป่าต้นน้ำและการใช้สารเคมีในกิจกรรมเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนที่ต้องพึ่งพิงฐานทรัพยากรพื้นที่ต่างๆนับวันจะรุนแรงมากขึ้นและได้จัดตั้ง **เครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา** ขึ้นเป็นเครือข่ายชุมชนในลุ่มน้ำเพื่อเชื่อมประสานกันในการมีส่วนร่วมพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบต่อไป

เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2545 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติงบประมาณ 16 ล้านบาท ให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(สำนักงานนโยบายและแผนฯกระทรวง

ทรัพยากรธรรมชาติฯได้ดำเนินการแทนในเวลาต่อมา) ไปดำเนินการศึกษาแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยให้มีระยะเวลา 12 เดือน และมีมติเรื่องกลไกการบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ โดยมี ฯพณฯรองนายกฯพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นประธาน (ชุดล่าสุดมี รองนายกฯวิษณุ เครืองาม เป็นประธาน) มีตัวแทนผู้ทรงคุณวุฒิและตัวแทนภาคประชาชนเข้าร่วมเป็นกรรมการด้วย และที่สำคัญฯได้กำหนดบทบาทของคณะกรรมการฯไว้ว่า... เสนอแนวนโยบายและทิศทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาพื้นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยให้มีกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยส่วนของรัฐบาลได้มีนโยบายที่ชัดเจนเพื่อที่จะสร้างต้นแบบหรือเป็นตัวอย่างของการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้แก่การบริหารจัดการการพัฒนาลุ่มน้ำอื่นๆทั่วประเทศในโอกาสต่อไป

ปี 2546-2548 เป็นช่วงที่มีการจัดทำแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยนักวิชาการ ม.สงขลานครินทร์ ม.ทักษิณ และม.ราชภัฏสงขลา ร่วมกับชุมชนในพื้นที่ โดยการจัดเวทีระดมความคิดเห็นในพื้นที่และระดับลุ่มน้ำ 16 เวที ได้ดำเนินการจนเสร็จในแผนแม่บทได้ กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไว้ดังนี้

1. ฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ
2. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรลุ่มน้ำแบบบูรณาการและใช้อย่างยั่งยืน
3. การควบคุมมลพิษ

4. การอนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะ ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติ-ศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรม
5. การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม

ในช่วงระหว่างการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การพัฒนาและแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำทะเลสาบก็มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเช่นกัน โดยใช้การบูรณาการแผนงบประมาณของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สำนักงานนโยบายและแผนฯ) เป็นหน่วยประสานงาน และได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีการประชุมกันอย่างต่อเนื่องจำนวน 9 ครั้ง

ในส่วนของภาคประชาชนและชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นอกจากการเข้าร่วมในการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเวทีต่างๆแล้ว ได้ดำเนินกิจกรรมต่างๆในพื้นที่จากการสนับสนุนจากภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น องค์กรมหาชน องค์กรพัฒนาเอกชน การระดมทรัพยากรกันเองภายในชุมชน และองค์กรอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เพื่อการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าปัญหาเร่งด่วนในพื้นที่ต่างๆของลุ่มน้ำ เช่นการแก้ปัญหาทรัพยากรประมง การฟื้นฟูคลองอู่ตะเภา การจัดการฝายขนาดเล็กในพื้นที่ป่าต้นน้ำ การจัดการน้ำในพรุเป็นต้น นอกจากนี้กลุ่มองค์กรชุมชนได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนประสบการณ์หนุนช่วยกันตามความเหมาะและที่สำคัญคือการเสนอทิศทาง

และแนวทางในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบทั้งระยะสั้นและระยะยาว ในนามเครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาขึ้น โดยมีการจัดกลุ่มประสาน 7 ภูมินิเวศน์ย่อย (โซน) ดังนี้

1. โซนป่าพรุควนเคร็ง
2. โซนป่าต้นน้ำ
3. โซนคาบสมุทรสทิงพระ
4. โซนทะเลน้อย
5. โซนทะเลสาบฝั่งตะวันตก
6. โซนทะเลสาบตอนล่าง
7. โซนเมือง-ลุ่มน้ำอู่ตะเภา

โดยที่ชุมชนในโซนต่างๆดังกล่าว มีลักษณะของฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เหมือนกัน ประเพณีวัฒนธรรม องค์ความรู้ภูมิปัญญา การประกอบอาชีพ ความเป็นอยู่ที่คล้ายกัน สามารถประสานเชื่อมโยง ร่วมพลัง ดำเนินกิจกรรมต่างๆทั้งระดับพื้นที่และระดับเครือข่ายได้คล่องตัว ซึ่งชุมชนในทุกโซนล้วนแต่มีต้นทุนประสบการณ์ บทเรียน ในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่แตกต่างกันตามรายละเอียดของฐานทรัพยากรธรรมชาติและขึ้นกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้าไปหนุนเสริมกิจกรรมต่างๆในระดับพื้นในบางพื้นที่ในปัจจุบันกิจกรรมต่างๆจากหลายภาคส่วนในลุ่มน้ำทะเลสาบสาบมีความหลากหลายซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในส่วนต่างๆ ของลุ่มน้ำ ถึงแม้ว่ามีการแยกส่วนกันทำแต่ผลกระทบจะมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน คือ ภูเขา ป่าไม้ ทุ่งนาและทะเล เช่น พื้นที่ป่าบริเวณเทือกเขาบรรทัดใกล้กับชุมชนตะโหมดเป็นแหล่งต้นน้ำของคลองต่างๆ หลายสายที่ไหลผ่าน

อำเภอต่างๆ ลงสู่ทะเลสาบสงขลา ดังนั้นความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าจึงส่งผลต่อความสมบูรณ์ของเรือกสวนไร่นาที่อยู่ตามที่ราบตลอดจนการเพิ่มปริมาณและคุณภาพของน้ำในทะเลสาบอันเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำขณะที่ความเสื่อมโทรมของพื้นที่บริเวณทะเลน้อยก็มีผลกระทบต่อการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนของน้ำและทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลหลวง ทะเลสาบ และทะเลสาบตอนล่างตามลำดับ

ปี 2547-2549 หลังจากมีการเชื่อมโยงกลุ่มกิจกรรมเครือข่ายชุมชนในภูมินิเวศน์ย่อยต่างๆของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นเครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้จัดกลไกประสานงานโดยมีคณะทำงานเครือข่ายซึ่งเป็นตัวแทนของโซนพื้นที่ทั้ง7โซนรวมถึงมีผู้ประสานงานโซน ที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ มีสำนักงานประสานงานที่บ้านคูขุด อ.สทิงพระ จ.สงขลา ซึ่งเครือข่ายมีบทบาทหลักคือ **การมีส่วนร่วมกับกลไกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง**ในการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำและ**การติดตามประเมินผล**ในประเด็นต่างๆ การ**ดำเนินกิจกรรมต่างๆ**ในชุมชนและการ**ร่วมกับหน่วยงาน**ปฏิบัติการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำในระดับพื้นที่ **การจัดทำข้อมูล องค์ความรู้ สื่อเผยแพร่**สถานการณ์ลุ่มน้ำและผลการดำเนินงานแก้ปัญหารูปธรรมที่เครือข่ายชุมชนได้ดำเนินงานได้แก่ การรวบรวมองค์ความรู้และปฏิบัติการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมนำร่องในพื้นที่7โซนโดยการสนับสนุนจาก UNDP และ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) การใช้กระบวนการแผนแม่บทชุมชนเพื่อเสริมความเข้มแข็งองค์กรชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ ภาคีพัฒนาได้แก่ ศูนย์ต่อสู้เอาชนะความยากจนภาคประชาชน (ศตจ.ปชช.)

และมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.) การเสริมสร้างศักยภาพผู้นำชุมชนและการเรียนรู้แผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำฯสนับสนุนโดยกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม การร่วมจัดทำแผนงบประมาณพัฒนาลุ่มน้ำปี 2550 และการประชุมหารือในระดับโซนเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาปีพ.ศ.2551 มีภาคีพัฒนาคือสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติ (สผ.) นอกจากนั้นก็เข้าไปมีส่วนร่วมและเชื่อมโยงกับแผนนโยบายที่เกี่ยวข้องเช่น แผนสิ่งแวดล้อมจังหวัดสงขลา แผนจัดทำผังเมือง แผนจัดการมลพิษ เป็นต้น

องค์ความรู้ชุมชนพลังขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะจากชุมชนในพื้นที่

นอกจากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีคุณค่าในด้านเศรษฐกิจสังคม การท่องเที่ยว แล้ว ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังเป็นแหล่งเรียนความรู้สำหรับนักเรียนนักศึกษาทั้งในและนอกพื้นที่รวมถึงต่างประเทศ เป็นแหล่งศึกษาวิจัย ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการทุกสาขา เมื่อปี 2547 สวรส.ภาคใต้ มอ. ได้มีการรวบรวม วิเคราะห์สังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัยทั้งหมดมี 644 ผลงาน มีการศึกษาด้านกายภาพ 122 ผลงาน ด้านชีวภาพ 151 ผลงาน ด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ 88 ผลงาน ด้านคุณภาพชีวิต 211 ผลงาน และด้านบริหารจัดการ 72 ผลงาน ผลงานดังกล่าวมีคุณค่าทางวิชาการมากแต่ยังไม่สามรถนำมาเชื่อมโยงทั้งระบบ การปรับไปใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาของลุ่มน้ำทะเลสาบในปัจจุบันได้ เนื่องจากสถานการณ์ปัญหาซับซ้อน เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว และขาดองค์กรที่เป็นหลักในการจัดการองค์ความรู้

ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนรวมถึงไม่สามารถนำมาประยุกต์ใช้บูรณาการ และเสริมพลังกับองค์ความรู้ชุมชนให้ส่งผลทางปฏิบัติได้อย่างแท้จริง

จากประสบการณ์บทเรียนการดำเนินงานของชุมชนในระดับพื้นที่ในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จะโดยการร่วมการดำเนินงานของชุมชนเองหรือชุมชนได้ร่วมการดำเนินงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีผลที่เกิดขึ้นสามารถแก้ปัญหาเป็นรูปธรรมสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และปัญหาของพื้นที่ องค์ความรู้ บทเรียนที่เกิดขึ้น มีประเด็นหลักๆได้แก่

1. การจัดการพื้นที่ป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำ โดยการสร้างฝายกั้นน้ำชุมชน (ฝายแม้ว) การทำป่ายาง (พืชร่วมยาง) เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าต้นน้ำ

2. การจัดการเลี้ยงปลาน้ำจืดแบบยั่งยืน การเลี้ยงปลาครบวงจร ผลิตอาหารเอง การเพาะพันธุ์ปลาโดยชุมชน การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคปลา

3. การจัดการน้ำป่าพรุควนเคร็ง โดยการก่อสร้างฝายกั้นน้ำชุมชนเพื่อรักษาระดับน้ำในพรุป้องกันไฟไหม้ มีเพิ่มสัตว์น้ำ ขยายพื้นที่กระจูด และเพิ่มรายได้ให้ชุมชน

4. ระบบการทำนาข้าวแบบยั่งยืน โดยการทำนาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและใช้ปุ๋ย ชีวภาพ นำฟางข้าวเก็บเป็นอาหารสัตว์ ลดต้นทุน และใช้น้ำน้อยลง

5. การจัดการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยองค์กรชุมชนเพื่อการอุปโภค บริโภค และเพื่อการเกษตร เป็นที่เก็บน้ำและจัดการระบบประปา

6. การจัดการน้ำในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ในรูปแบบของประปาภูเขาที่จัดการชุมชนแทนการสร้างอ่างเก็บน้ำ

7. การจัดการทรัพยากรประมง ฟื้นฟูสัตว์น้ำชายฝั่งทะเลสาบ ด้วยการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การดูแลโดยทีมผู้นำชุมชนซึ่งเป็นประมงอาสาสมัคร

8. การฟื้นฟูสายน้ำ แก้ปัญหามลพิษ ในระดับชุมชน ธนาคารขยะ อีเอ็มบอล และทำฝายกั้นขยะ

9. การพัฒนา และใช้ประโยชน์พลังงานทางเลือก การทำแก๊สชีวภาพระดับครอบครัว

กระบวนการสร้างองค์ความรู้ บทเรียนของชุมชนในประเด็นดังกล่าว ขั้นตอนที่สำคัญได้แก่ การลุกขึ้นมาร่วม รวมตัวของชุมชนเพื่อแก้ปัญหาที่ได้รับผลกระทบ ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มองค์กรในระดับพื้นที่เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงอาสา กรรมการป่าชุมชน หรือเครือข่ายองค์ชุมชนเช่นชมรมชาวประมง สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเขาพระ เครือข่ายรักษ์คลองอู่ตะเภา เครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเน้นการเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้การปรึกษาหารือ ประชุมสัมมนา ทำความเข้าใจข้อมูลในระดับพื้นที่และภาพรวมของลุ่มน้ำ การประสานความร่วมมือกับองค์กรภาครัฐและเอกชนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มองค์กร เครือข่าย และการร่วมดำเนินกิจกรรมที่หลากหลาย สอดคล้องกับพื้นที่ และกระบวนการแลกเปลี่ยน สรุปประเมินผลการดำเนินงาน บทเรียน รวมถึงการร่วมกันจัดทำข้อมูลความรู้ที่เกิดขึ้น (โดยการสนับสนุนของ สกว. สสส. พอช. ศตจ.ปชช. และอื่นๆ) เพื่อใช้ในการสื่อสารเผยแพร่และร่วมกันวางแผนการดำเนินงานต่อไป พร้อมทั้งการนำเสนอการแก้ปัญหาลุ่มน้ำทะเลสาบทั้งระบบของภาคชุมชน

นโยบาย และแผน พัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจากภาคประชาชน

เครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีการประชุมหารือระดมความคิดเห็นทั้งระดับพื้นที่โซน ใน 7 โซน และภาพรวมของลุ่มน้ำ โดยช่วยกันสรุปบทเรียนของการดำเนินงานพัฒนาทั้งโดยชุมชนเองและของหน่วยงานที่เกี่ยว ประเมินสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคต และมีข้อเสนอในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบทั้งระดับพื้นที่และระดับนโยบายมีดังต่อไปนี้

1. พัฒนาคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจ สังคม ชุมชน

การสร้างงาน,เพิ่มรายได้ อาชีพเสริม การแก้ปัญหาที่ทำกินของชุมชน การสร้างจิตสำนึก ตระหนักร่วม การมีส่วนร่วม และพัฒนาหลักสูตรการศึกษาท้องถิ่นทุกระดับ

2. อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ป่าพรุ ป่าชายเลน การฟื้นฟูและอนุรักษ์สัตว์น้ำ สอดคล้องกับพื้นที่ (น้ำเค็ม กร่อย จืด) การแก้ปัญหาดินเปรี้ยว ดินเค็ม ดินถูกกัดเซาะ ฟื้นฟูนากุ้งร้าง ฟื้นฟูกระจูด และส่งเสริมอนุรักษ์ พัฒนาตาลโตนด

3. ฟื้นฟูอาชีพที่สอดคล้องกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

จัดการระบบการไหลเวียนของน้ำ ร่องน้ำ ช่องน้ำ คูคลองพัฒนา จัดการน้ำจืดเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภค เช่นแหล่งน้ำใต้ดิน แหล่งน้ำขนาดเล็ก ธนาคารน้ำ และแก้มลิง ตามความเหมาะสมแต่ละพื้นที่ จัดระเบียบการประมง จัดการน้ำเสียจากชุมชน-เมือง โรงงาน นากุ้ง การใช้ประโยชน์ที่ดิน เขตที่อยู่อาศัยชุมชน-ที่สาธารณะ/เขตอุทยาน/เขตห้ามล่าฯ/เขตป่าสงวน/ป่า

ต้นน้ำ จัดโซน นาข้าว-นากุ้ง ระบบการทำการเกษตรยั่งยืน จัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำโดยชุมชน จัดการรังนกแอ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อท้องถิ่น

4. ติดตามผล ตรวจสอบผลกระทบจากโครงการพัฒนา, โครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำ

ได้แก่ประตูน้ำกั้นปากระวะและระบบชลประทานต่างๆ ท่าเรือน้ำลึกสงขลาและโครงการท่าเรืออื่นๆ โครงการคันกั้นน้ำเค็มทะเลสาบ ระบบบ่อบำบัดน้ำเสียรวมเมืองหาดใหญ่ โครงการป้องกันน้ำท่วมหาดใหญ่ อ่างเก็บน้ำ รัตภูมิ อ่างเก็บน้ำตะโหมด ฯลฯ โครงการขุดลอกทะเลน้อย และคูคลองอื่นๆ การก่อสร้างถนนหนทางที่ผ่านมา

5. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ในพื้นที่ ที่มีศักยภาพของชุมชนและ ทรัพยากรธรรมชาติของลุ่มน้ำทะเลสาบได้แก่ นกน้ำ เกาะแก่งต่างๆ เขตป่าเขาต้นน้ำ ชุมชนเกาะยอ ท่าหิน ทะเลน้อย คูขุด ฯลฯ วัฒนธรรมตาลโตนด ศิลปโบราณสถาน

6. อนุรักษ์ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีชีวิต

7. พลังงานทางเลือก (พลังงานเขียว)

ศึกษา จัดทำโครงการนำร่อง พลังงานลม พลังงานแสงแดด พลังงานแก๊สชีวภาพ

8. การใช้กฎหมายและการบังคับในการแก้ปัญหาโดยยุติธรรมและไม่รุนแรง

ได้แก่ พรบ.ประมง ปราบอวนรุน ประมงผิดกฎหมาย พรบ.ควบคุมมลพิษ พรบ.ของกรมป่าไม้ กรมอุทยาน พรบ.กรมโรงงาน

9. เขตพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นเขตพื้นที่พิเศษ

มีแผนแม่บทกำหนดทิศทางการพัฒนา มีสถาบันลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา กลไกต่างๆเช่น คณะกรรมการบริหาร กองทุนลุ่มน้ำทะเลสาบ บุคลากร ที่ทำการสำนักสถาบัน

10.การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

สนับสนุน ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย

11.การสื่อสาร ข่าวสาร ข้อมูลในพื้นที่และภายนอก

การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นโยบายสาธารณะที่ต้องร่วมกันผลักดัน

ผลจากดำเนินงานการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง นับตั้งแต่ฝ่ายนโยบาย (รัฐบาล) เริ่มต้นดำเนินงานอย่างจริงจัง ได้สนับสนุนทั้งทรัพยากรบุคคล งบประมาณ กลไกองค์กร (หน่วยงานราชการ) ที่เกี่ยวข้อง และการขับเคลื่อนของภาคประชาชนชน นักวิชาการ ตลอดมาตั้งแต่ ปีพ.ศ.2545 จนถึงปัจจุบัน แต่ยังไม่สามารถบรรลุผลที่เป็นรูปธรรมในพื้นที่มากนัก สืบเนื่องมาจาก

1. ฝ่ายนโยบาย (รัฐบาล) ถึงแม้ประกาศชัดเจนว่าจะดำเนินการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างจริงจัง แต่ยังขาดความต่อเนื่อง เนื่องจากกลไกที่ตัดสินใจทางนโยบายคือคณะกรรมการ (บอร์ด) พัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ การประชุมไม่ต่อเนื่อง เปลี่ยนประธานบอร์ดบ่อยครั้ง (ล่าสุดเป็นคนที่ 4) การตัดสินใจไม่ทันสถานการณ์ ประชาชนไม่มั่นใจ

2. การบูรณาการงบประมาณของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันตั้งงบประมาณ หน่วยงานแยกกันทำ งานซ้ำซ้อน ยังไม่ประสานกัน ประชาชนสับสน

3. ถึงแม้ว่าแผนแม่บทมียุทธศาสตร์การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาแล้ว ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรม โครงสร้างพื้นฐานเพื่อการท่องเที่ยว โครงการการจัดการน้ำขนาดใหญ่ยังจะมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นทรัพยากรที่สำคัญในพื้นที่ลุ่มน้ำ อย่างรุนแรงและต่อเนื่องต่อไป แนวทางดังกล่าวยังไม่มีความสมดุลย์กันและยังเป็นเงื่อนไขสร้างความขัดแย้งในพื้นที่ด้วย

4. การมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนมีมากในช่วงการวางแผนพัฒนา แต่ในการปฏิบัติ และการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน ชุมชนยังไม่มีส่วนร่วม

5. ไม่ได้นำเอาประสบการณ์ ความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชนในมิติต่างๆมาหนุนเสริม ต่อยอด หรือละเลยข้อเสนอ หรือแผนงานของชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นเฉพาะที่ แผนงานภาครัฐจึงเป็นกิจกรรมที่เหมือนกันหมดทั้งพื้นที่ ไม่ได้แยกแยะให้เหมาะสมสอดคล้อง กับบริบทของชุมชนในพื้นที่ภูมินิเวศน์ย่อยของลุ่มน้ำทะเลสาบ

6. นโยบายหรือแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังมีภาพ *"รัฐเป็นเจ้าของ"* เรื่องดังกล่าวยังไม่เป็นเรื่องของ *"ส่วนร่วม"* ไม่ได้เป็นของทุกภาคส่วน คุณค่าของการร่วมคิดร่วมทำ การพยายามแก้ปัญหาด้านต่างๆของชุมชนยังไม่ได้ยกระดับหรือพัฒนาให้เป็น

นโยบายของรัฐ ความรู้ประสบการณ์ของชุมชนยังไม่เป็นวิชาการในสายตานักวิชาการสมัยใหม่ ความร่วมแรงร่วมใจ ของรัฐ ประชาชน และนักวิชาการ ยังไม่เกิดขึ้น

7. ยังไม่มีองค์กรหรือสถาบันหลักที่รับผิดชอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยตรงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังคงเชื่องช้า งบประมาณน้อย ไม่ทันการ และขึ้นกับการเมือง (ไม่ต่อเนื่อง) ทั้งระดับนโยบายและท้องถิ่น ต่อไป

จากข้อจำกัดดังกล่าวแล้ว ในสภาวะท่ามกลางปัญหาวิกฤติของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของลุ่มน้ำ โดยที่ชุมชนจะต้องใช้ประโยชน์เพื่อประกอบอาชีพ ดำเนินชีวิตดำรงต่อไปให้ได้ และพร้อมกับการเข้าไปมีส่วนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การดำเนินดังกล่าวให้ไปด้วยกันได้จำเป็นต้องหนุนเสริมให้ชุมชนมีความ *"แข็งแรง"* ตั้งแต่ระดับชุมชนในเรื่องของจิตสำนึก การตระหนักถึงสุขภาวะตัวเอง ชุมชน เครือข่าย การเห็นคุณค่าและนำไปประยุกต์ใช้ องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ของการมีวิถีชีวิตอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนตลอดมา การเปิดกว้าง รับทราบข้อมูลใหม่ ติดตามสถานการณ์ ความคืบหน้าของการดำเนินงานของหน่วยงาน การสร้างเงื่อนไขเพื่อเสนอความคิดเห็น บทเรียน ประสบการณ์ องค์ความรู้ของชุมชน ต่อแนวนโยบาย การวางแผนตลอดจนการปฏิบัติงานในพื้นที่ลุ่มน้ำ กับกลไก หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ด้วยความเท่าเทียมกัน มีการสื่อสารข้อมูลกันอย่างต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้จะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบจะต้อง *"แข็งแรง"* ขึ้น ทำให้นโยบายและแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็น

"ของเรา" ของทุกภาคส่วนทุกภาคส่วน นำไปสู่การพัฒนาทั้งทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรมนุษย์ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้อย่างยั่งยืนต่อไป

กระบวนการ *"นโยบายสาธารณะ"*

การที่จะเคลื่อนไหว นโยบายสาธารณะในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยให้ภาคส่วนที่เกี่ยวได้มีส่วนร่วม และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงตั้งแต่ระดับพื้นที่ถึงระดับนโยบายควรมีกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การทำความเข้าใจ ร่วมระดมความคิดเห็น สร้างการเรียนรู้ นำเสนอข้อมูลข้อเท็จจริง สร้างความชัดเจนแก่ชุมชน หน่วยงาน และภาคส่วนที่เกี่ยวข้องถึง กระบวนการ แนวทางนโยบายสาธารณะลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในรูปแบบต่างๆ

2. การดำเนินงานใช้พื้นที่เป็นศูนย์กลาง เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ทั้งการวางแผน การปฏิบัติการ การติดตามประเมินผล

3. การประสานเพื่อหนุนเสริมกิจกรรมของเครือข่ายองค์กรชุมชนที่มีอย่างหลากหลายในพื้นที่ลุ่มน้ำ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องภาคส่วนต่างๆ อย่างจริงจัง

4. หนุนเสริมให้มีองค์กร กลไก ที่รับผิดชอบ ดำเนินงานในด้านต่างๆที่เกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำทะเลสาบได้อย่างอิสระในอนาคต

5. ยกระดับ ประสบการณ์ องค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมพร้อมกับการบูรณาการ ประยุกต์ กับองค์ความรู้จากนักวิชาการ เพื่อนำไปให้มีการปฏิบัติการจริงของชุมชนในพื้นที่ตัวอย่างและสามารถขยายผลได้

6. มีความร่วมมือหน่วยงานหรือกลไกที่เกี่ยว เช่น คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ(บอร์ด)องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษาของท้องถิ่นเพื่อให้มีการดำเนินงานทั้งการปฏิบัติการในพื้นที่และการจัดการองค์ความรู้ได้อย่างต่อเนื่อง

7. จัดทำข้อมูล สื่อที่มีประสิทธิภาพ เพื่อสื่อสาร และเสนอแนวทางการแก้ปัญหาลุ่มน้ำระดับพื้นที่และระดับนโยบายจากการปฏิบัติการจริงของชุมชนแต่ละภูมินิเวศน์น์ของลุ่มน้ำ

สรุปกลไกและกระบวนการนโยบายสาธารณะพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

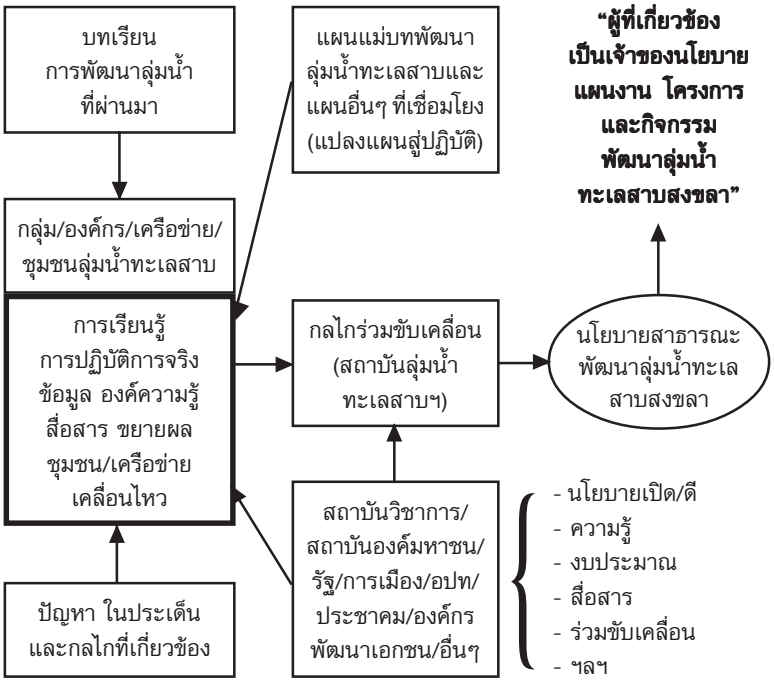

ลุ่มน้ำปากพนัง

การปรับตัวของชาวนาชุมชนขนาบนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตามแนวทาง *"ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง"*

พรไทย ศิริสาธิตกิจ [1]

"เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเสมือนรากฐานของชีวิต
รากฐานความมั่นคงของแผ่นดินเปรียบเสมือนเสาเข็ม
ที่ถูกตอกรองรับบ้านเรือนตัวอาคารไว้นั่นเอง
สิ่งก่อสร้างจะมั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็ม
แต่คนส่วนใหญ่มองไม่เห็นเสาเข็ม
และลืมเสาเข็มไปเสียด้วยซ้ำ"

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จากวารสารชัยพัฒนา

1. บทนำ

บทความเรื่องนี้เขียนขึ้นเพื่อชี้ให้เห็นผลกระทบของกระบวนการพัฒนาโดยเล่าเรื่องผ่านชุมชนเล็กๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ชื่อว่า ชุมชนขนาบนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งแต่เดิมเป็นชุมชนที่ดำรงชีพด้วยการพึ่งพิงฐานทรัพยากรที่

[1] อาจารย์หลักสูตรพัฒนาชุมชน คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

สมบูรณ์ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนมีรากฐานชีวิตที่มั่นคง สามารถปลูกข้าว หาปลาไว้บริโภคและขายได้ การทำน้ำตาลจาก (น้ำตาลปี๊บ) การเย็บจากมุงหลังคา และทำน้ำส้มจากขาย มีรายได้พอส่งเสียให้ลูกได้เล่าเรียน

ครั้นในช่วงต้นทศวรรษที่ 30 ชุมชนได้เปลี่ยนวิถีการผลิตหันไปเลี้ยงกุ้งกุลาดำโดยพึ่งพิงเทคโนโลยีอย่างเข้มข้น ละทิ้งระบบการผลิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง การทำนา การทำจากซึ่งเคยเป็นรากฐานของชีวิต ถูกลืมและมองไม่เห็น การขูดรีดทรัพยากรในรูปแบบการผลิตเชิงเดี่ยวดำเนินไปได้ไม่นาน ชุมชนก็ได้รับบทเรียนจากความล่มสลายของฐานทรัพยากรอย่างใหญ่หลวง เช่น เสียที่ดินสำหรับนากุ้งไปเป็นจำนวนมาก ระบบนิเวศน์เดิมที่เคยเป็นระบบนิเวศน์ 3 น้ำ คือ จืด เค็ม กร่อย เหลือเพียงนิเวศน์น้ำจืดและน้ำเค็ม อย่างไรก็ดี

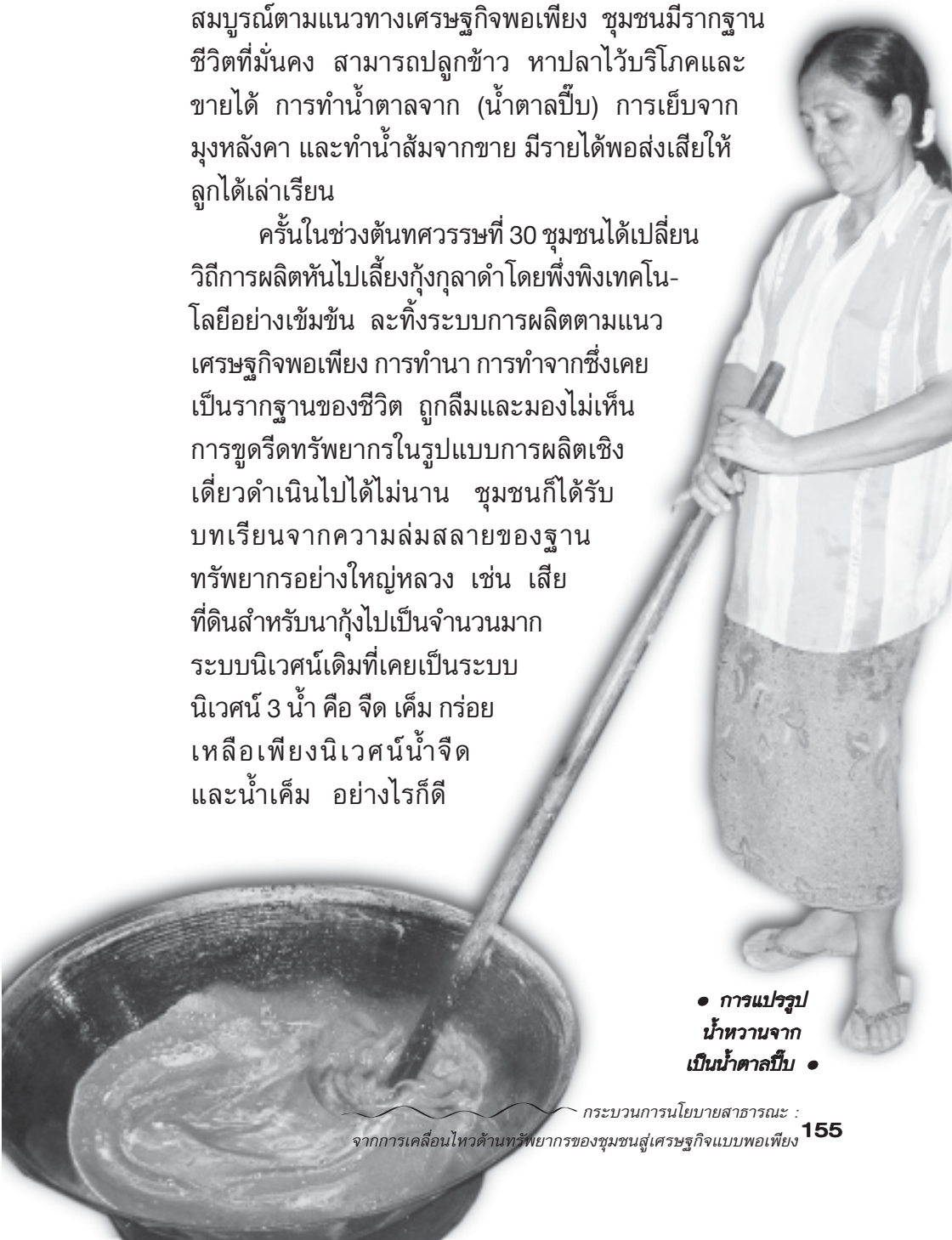

• การแปรรูปน้ำหวานจากเป็นน้ำตาลปี๊บ •

ท่ามกลางอุปสรรคนานัปการ ชาวขนาบนากก็ไม่ได้ย่อท้อแต่ได้พยายามต่อสู้ และปรับตัว บนฐานของทรัพยากรที่ยังเหลืออยู่ โดยเฉพาะที่ดินมีเหลือพอให้เกษตรกรสามารถทำจากได้ประมาณ 2,600 ไร่ ทำนาได้ประมาณ 2,700 ไร่ โดยได้น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการดำรงชีพและการปฏิบัติตน โดยมีกรณีศึกษาที่สำคัญคือ การปรับตัวของกลุ่มทำนาแบบอินทรีย์ในชุมชนที่กำลังดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามพัฒนาการต่างๆ ที่ผ่านมาชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่มีพลวัตรที่เชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการหนึ่งๆ ต่อปรากฏการณ์อื่นๆ บทความชิ้นนี้จึงมีประเด็นหลักที่กล่าวถึงความเป็นมาและผลกระทบของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังต่อการดำรงชีพของชุมชน รวมทั้งการค้นหาบทเรียนจากประสบการณ์ของการเป็นชาวนา รวมไปถึงการปรับตัวและค้นหาทางออกโดยถอดบทเรียนและจัดการความรู้ใหม่ ทั้งจากการตั้งคำถาม เรียนรู้จากผู้รู้กว่า และนำมาทดลองปฏิบัติจริง ซึ่งรายละเอียดต่อไปนี้

2. การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 1.9 ล้านไร่เศษอยู่ในเขตการปกครอง 7 อำเภอ ของจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอร่อน-พิบูลย์ อำเภอเมือง ซึ่งในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีแม่น้ำสายหลักคือ แม่น้ำปากพนังซึ่งประกอบด้วย

● *การทำนากุ้งในพื้นที่น้ำจืด*
ยังดำเนินการอยู่บ้างในปัจจุบัน ●

ลำคลองสาขามากกว่า 119 คลอง ทำให้ราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างหลากหลายได้ตามความต้องการ ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่มน้ำจืดใช้ทำนามาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ลำคลอง และบริเวณปากน้ำใช้ทำประมง พื้นที่น้ำกร่อยและป่าชายเลนเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำที่สำคัญ ส่วนป่าจากที่ขึ้นในป่าชายเลนและริมคลองมีการนำมาเป็นน้ำตาลจาก น้ำส้มจาก และเย็บจากมุงหลังคา

ความหลากหลายของทรัพยากรทำให้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีระบบการผลิตที่พึ่งพิงฐานทรัพยากรในชุมชนเป็นหลัก ดังนั้นการดำรงชีพของครัวเรือนจึงมีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรในชุมชนมาอย่างต่อเนื่องบนพื้นฐานของวิถีการผลิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง (Self sufficiency economy) จนกระทั่งในทศวรรษที่ 30 ชุมชนทั่วลุ่มน้ำปากพนังเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตในการดำรงชีพที่หลายหลาย (Livelihood diversification) เป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ (Commercialization) อันเป็นผลสืบเนื่องมา

จากในปี พ.ศ.2532 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบและอนุมัติตามข้อเสนอของกรมประมง ให้ดำเนินการ *"โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการเลี้ยงกุ้งทะเล โดยใช้เทคโนโลยีแผนใหม่และระบบชลประทานน้ำเค็ม"* โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะมุ่งพัฒนาอาชีพ ลดปัญหาความยากจนด้วยการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง

จากมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวส่งผลให้เกิดการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งในรูปแบบต่างอย่างกว้างขวาง เช่น มีนโยบายให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ปล่อยสินเชื่อสำหรับการเลี้ยงกุ้งแก่เกษตรกร การส่งเสริมความรู้เรื่องวิธีการเลี้ยงและพันธุ์กุ้ง เมื่อผนวกเข้ากับกระแสจากประสบการณ์ของผู้เลี้ยงกุ้งว่า *"สามเดือนได้เป็นเป็นล้าน"* การทำนากุ้งจึงขยายตัวไปทั่วลุ่มน้ำ ปากพนังอย่างรวดเร็ว พร้อมทั้งกระตุ้นให้ที่ดินป่าชายเลน ป่าจาก นาข้าว ถูกเปลี่ยนเป็นบ่อกุ้งจำนวนมาก เมื่อป่าชายเลนถูกทำลาย มีการผันน้ำเค็มเข้ามาในพื้นที่น้ำจืด น้ำเค็มจึงรุกตัวเข้ามาในแผ่นดิน (น้ำจืด) กินพื้นที่เพิ่มขึ้น ทำให้วิถีชีวิตของราษฎรบางส่วนที่ไม่ได้

• ประตูน้ำกั้นพื้นที่น้ำเค็มและน้ำจืดที่ประตูระบายน้ำเสือหึง •

เลี้ยงกุ้งได้รับความเดือดร้อนไปด้วย ขณะเดียวกันการเลี้ยงกุ้งในขณะนั้นเริ่มแนวโน้มที่ไม่ดีโดยเฉพาะความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและความเสี่ยงต่อการทำลายสิ่งแวดล้อม (environmental risk) จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการริเริ่มคิดโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว และเริ่มดำเนินการจริงในปี พ.ศ. 2538 โดยก่อสร้างประตูระบายน้ำและคันกั้นน้ำเพื่อป้องกันการรุกล้ำของน้ำเค็มเข้ามาในแม่น้ำปากพนัง

โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การจัดการน้ำ โดยมีประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์เป็นประตูหลักที่กั้นแม่น้ำปากพนัง รวมทั้งประตูน้ำท่าพญา ประตูน้ำเสือหึง ประตูน้ำแพรกเมือง ซึ่งก่อสร้างเสร็จพร้อมกับเปิดทำการในปีพ.ศ. 2542 อย่างไรก็ดีด้วยปริมาณน้ำจืดต้นทุนมีน้อย ประตูระบายน้ำดังกล่าวจึงไม่สามารถบริหารจัดการน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2542 เป็นต้นมา ประตูระบายน้ำทั้งหมดปิดประตูเพื่อกั้นน้ำเค็มมากกว่าเปิดประตูเพื่อไล่ขับน้ำเค็ม เงื่อนไขดังกล่าวกลายเป็นสาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ครั้งใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เช่น ชุมชนที่ตั้งอยู่ล่างประตูระบายน้ำซึ่งเป็นโซนน้ำจืดต่างได้รับความเดือดร้อนจากสภาพน้ำไม่ไหลเวียน ชาวบ้านเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า ***"น้ำตาย"*** ทำให้เกิดน้ำเสียไม่สามารถใช้เพื่อการเกษตรได้เต็มที่ ขณะที่ชาวประมงในพื้นที่ป่าพรุในอำเภอเฉลิมพระเกียรติและเชียรใหญ่จับปลาได้น้อยลง ส่วนการทำนาข้าวในบางพื้นที่ เช่น ตำบลขนาบนากและตำบลปากแพรกยังประสบปัญหาจากการขาดแคลนน้ำจืดเพื่อทำนาปรัง ทั้งนี้เพราะปริมาณน้ำในแม่น้ำปากพนังเหนือประตูระบายน้ำมีระดับที่ต่ำกว่าคลองย่อยทำให้ไม่สามารถผันน้ำมาใช้

ทำนาปรังได้สะดวก การทำนาข้าวจึงมีรอบการผลิตน้อย อย่างไรก็ดีในพื้นที่บางส่วน เช่น อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอหัวไทร ก็ได้รับผลดีจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ดังกล่าวสามารถปลูกผักและทำนาข้าวได้ตลอดทั้งปี

ในขณะที่ชุมชนทำจากที่อยู่เหนือประตูระบายน้ำซึ่งเป็นโซนน้ำเค็ม เช่นในตำบลเสือหึง อำเภอเชียรใหญ่ และพื้นที่ส่วนใหญ่ตำบลขนาบนาก อำเภอปากพนัง ได้รับความเดือดร้อนจากน้ำเค็มรุกเข้าท่วมป่าจาก ทำให้สภาพดินเค็ม ต้นจากให้ผลผลิตน้ำหวานน้อยลงและมีแนวโน้มปัญหาจะรุนแรงมากขึ้น ทั้งนี้เพราะป่าจากนั้นชอบระบบนิเวศน์น้ำกร่อย เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังแม้จะมีมานานกว่า 10 ปี แต่ยังมีประเด็นที่ต้องถูกตั้งคำถาม และถกเถียงกันอย่างกว้างขวางถึงผลดี ผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ เศรษฐกิจของชุมชน และแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

3. บ้านขนาบนาก : ชุมชนนาข้าวและทำจาก

ลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปของชุมชนขนาบนากเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งอ่าวไทยฝั่งตะวันตกติดต่อกับแม่น้ำปากพนัง ลักษณะของภูมิประเทศเช่นนี้ส่งผลให้ในอดีตพื้นที่ของขนาบนากมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากทางฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำปากพนังซึ่งหมายถึงต้นกำเนิดของสายน้ำสายนี้ (เทือกเขานครศรีธรรมราช) ได้พัดพาตะกอนดินมาทับถมบริเวณปากแม่น้ำตลอดระยะเวลายาวนาน ชุมชนขนาบนากซึ่งถือเป็นส่วนปลายของลำน้ำจึงรับเอาความสมบูรณ์นี้มาตลอดระยะเวลายาวนาน ทำให้เกิดเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะสมแก่การเพาะปลูก และการทำประมง วิถีการผลิตของคน

ในชุมชนจึงประกอบด้วย 2 นิเวศน์ที่สำคัญคือ นิเวศน์ที่พึ่งพิงน้ำจืดและนิเวศน์ที่พึ่งพิงน้ำกร่อย

นิเวศน์น้ำจืด : การทำนาข้าว พื้นที่ของชุมชนขนาบนากเป็นที่ราบทุ่งนากว้างใหญ่ ในอดีตทุกหมู่บ้านในชุมชนมีการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลัก แม้กระทั้งชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้บริเวณชายฝั่งทะเล เช่น บ้านบางตะหลุมพอ บ้านบ่อคณฑี และบ้านหน้าโกฏิ เงื่อนไขสำคัญที่ชุมชนริมชายฝั่งทะเลสามารถปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก เพราะในอดีตมีชายหาดและป่าชายเลนทอดตัวกั้นระหว่างทะเลกับผืนดินกว่า 2 กิโลเมตร นอกจากนี้ในพื้นที่ชุมชนขนาบนากยังมีพันธุ์ข้าวที่ทนทานต่อความเค็มของน้ำได้เป็นพิเศษ เช่น ข้าวพันธุ์ยาโค รวมทั้งมีระบบการจัดการน้ำที่เรียกว่า ***"มาบ"*** [2] กั้นไม่ให้นำเค็มรุกเข้าท่วมนาข้าว แต่ด้วยข้อจำกัดของปริมาณน้ำชุมชนจึงทำนาหยาม (ปี) เป็นหลัก หากปีไหนฝนตกสม่ำเสมอข้าวในนาได้ผลดี ***"ข้าวเต็มท่ง"*** ชุมชนต้องใช้เวลาเก็บข้าวนานนับ 4 เดือน กว่าจะข้าวหมดทุ่งนา (เดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม) ในอดีตพื้นที่บริเวณชุมชนขนาบนากจึงกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของลุ่มน้ำปากพนัง

นิเวศน์น้ำกร่อย : ทำจาก เป็นระบบนิเวศน์ที่สำคัญในการดำรงชีพในฐานะทุนในการผลิตเทียบเท่ากับนิเวศน์น้ำจืด พื้นที่เกือบครึ่งหนึ่งของชุมชนขนาบนากเป็นป่าชายเลนที่มีต้นจาก(Nipa fruticans Wurm) ขึ้นอยู่หนาแน่น ดังนั้นชุมชนจึงมีอาชีพทำจากเป็นอาชีพหลักควบคู่มากับการทำนามานานกว่า 200 ปี

---

[2] ***"มาบ"*** มีลักษณะเป็นลำคลองขนาดเล็กตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งกั้นระหว่างพื้นที่น้ำเค็มและน้ำจืดช่วยในการจัดการน้ำเพื่อทำการเกษตรโดยอาจจะขุดขึ้นโดยชุมชนหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ.

การทำจากนั้นจะมีการแปรรูปน้ำหวานต้นจากเป็นน้ำตาลจาก (น้ำตาลปี๊บ) เป็นหลัก ส่วนการทำน้ำส้มสายชูจาก การเย็บจากสำหรับมุงหลังคา และการทำใบจากสำหรับมวนบุหรี่ เป็นเพียงการผลิตเสริม

4. ลักษณะประชากรบ้านขนาบนากในปัจจุบัน

จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานชุมชนในปี พ.ศ.2549 พบว่าชุมชนขนาบนากมีประชากรทั้งสิ้น 5,665 คน จำนวน 1,020 ครัวเรือนแยกเป็นเพศชาย 2,882 คน เพศหญิง 2,783 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 2,500 คน/ตารางกิโลเมตร ตำบลขนาบนากแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน มีพื้นที่ทั้งหมดจำนวน 17,220

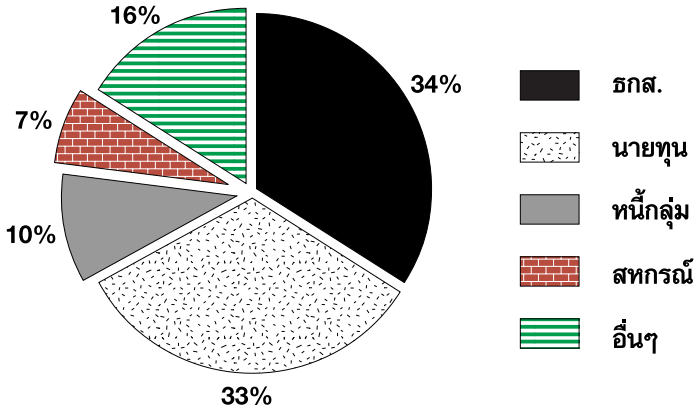

แผนภูมิ แสดงการเป็นหนี้ของชุมชนขนาบนาก

ที่มา : *ประยุกต์จากรายงานความก้าวหน้า โครงการศึกษาและจัดทำแผนแม่บทชุมชน ตำบลขนาบนาก กรกฎาคม-กันยายน 2545, มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์*

ไร่ หรือประมาณ 54 ตารางกิโลเมตร ครัวเรือนในตำบลขนาบนาก มีสมาชิกเฉลี่ย 4.42 คนต่อครัวเรือน และโดยเฉลี่ยแล้วมีสมาชิกในครัวเรือนทำงานในพื้นที่ตำบลขนาบนาก 3.37 คนต่อครัวเรือน ทำงานนอกพื้นที่ 1.05 คนต่อครัวเรือน เมื่อพิจารณารายได้ของครัวเรือนพบว่าครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ย 4814.8 บาทต่อเดือนต่อครัวเรือน และเมื่อพิจารณาแหล่งที่มาของรายได้ พบว่า ครัวเรือนในตำบลขนาบนากส่วนใหญ่มีรายได้จากการรับจ้างในภาคการเกษตร การทำน้ำตาลจากจาก รับราชการ ตามลำดับ

ส่วนรายได้จากการทำนาข้าวนั้นมีน้อยมาก คือมีเพียงร้อยละ 1.5 ของรายได้เฉลี่ยทั้งหมด ทำให้ครัวเรือนในตำบลขนาบนากมีค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวสารบริโภคค่อนข้างมากคือ **เฉลี่ยเดือนละ 589 บาทต่อครัวเรือน** ครัวเรือนในตำบลขนาบนากมีหนี้สินเฉลี่ย 94318.6 บาทต่อครัวเรือน แหล่งเงินกู้ที่ครัวเรือนกู้มากที่สุดคือ

ตารางแสดงลักษณะการใช้ที่ดินของชุมชน

ประเภทการใช้	จำนวนไร่	ร้อยละ
ทำนา	2,761	16.03
ป่าจาก	2,606	15.14
นากุ้ง (ร้างส่วนใหญ่)	3,955	22.97
เกษตรอื่นๆ	1,500	8.71
ที่อยู่อาศัย	5,035	29.24
สถาบันศาสนา	30	0.17
สถาบันการศึกษา	70	0.40
สถานที่ราชการ	11	0.06
อื่นๆ	1,252	7.28
รวม	**17,220**	**100**

ที่มา : การสำรวจขององค์การบริหารส่วนตำบลขนาบนาก ในปี พ.ศ.2545

กองทุนหมู่บ้าน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และเงินกู้นอกระบบ

ส่วนการถือครองที่ดินครัวเรือนในตำบลขนาบนากมีที่ดินถือครองเฉลี่ย 11 ไร่ ต่อครัวเรือน (เฉพาะที่ดินในตำบล) โดยที่ดินจะใช้ในการผลิตเพียง 6.8 ไร่ต่อครัวเรือน (คิดเป็นร้อยละ 61.82 ของพื้นที่ถือครอง) ส่วนอีก 4.2 ไร่จะปล่อยทิ้งร้าง (คิดเป็นร้อยละ 38.18 ของพื้นที่ถือครอง) โดยเฉพาะพื้นที่บ่อกุ้งร้างโดยเฉลี่ย 2.7 ไร่ต่อครัวเรือน ที่นาร้างเฉลี่ย 1.2 ไร่ต่อครัวเรือน

5. พลวัตรการทำนาชุมชนขนาบนาก

ในอดีตการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านตำบลขนาบนาก ชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนมีห้องเก็บข้าวไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนและมีข้าวเปลือกสำหรับจำหน่าย การทำนาข้าวในอดีตมีระบบการผลิตแบบเกษตรปลอดสารเคมี และพึ่งพิงตนเองสูง นิยมใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ใช้แรงงาน วัว ควายไถนา มีการจัดการแรงงานโดยใช้ระบบความสัมพันธ์แบบ ***"ออกปาก"*** หรือเรียกว่า ***"ซอมือ"*** ชาวนาจะใช้เวลาตั้งแต่ช่วงก่อนเข้าพรรษาก็หว่านข้าว ชุมชนเรียกกระบวนการผลิตดังกล่าวว่า ***"หว่านข้าวรับหัวษา"*** พันธุ์ข้าวที่ชุมชนใช้ปลูกในอดีตมีความหลากหลายและเหมาะสมกับพื้นที่ เช่น ข้าวยาโค พันธุ์ข้าวช่อนางงาม ข้าวศรีรักษ์ ข้าวคอปิดำ ข้าวเหลือง ข้าวนางฝ้าย ข้าวช่อลูกดำ ข้าวงาช้าง และข้าวกาบดำ โดยชุมชนทำนาหว่านปีละ 1 ครั้ง อาศัยน้ำฝนอย่างเดียวในการทำนา เรียกว่า "***นาหยาม***" ช่วงเข้าพรรษาหากฝนตกต้องตามฤดูกาล ต้นกล้าก็เจริญงอกงามโดยไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีในนาข้าว

อย่างไรก็ตาม การทำนาของชาวนาขนาบนาก หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาเริ่มมีการใช้เทคโนโลยีตอบสนองการผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้น เช่น ในช่วง พ.ศ. 2510-2520 ชาวนาเริ่มใช้รถแทรกเตอร์ไถนา [3] โดยในช่วงแรกจะมีการจ้างรถแทรกเตอร์มาไถนา ทำให้ชาวนาได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น การใช้รถแทรกเตอร์จึงแพร่หลายมากขึ้นเป็นลำดับ (trac torization) สำหรับชาวนาที่มีนาจำนวนมากบางรายจะซื้อรถแทรกเตอร์ใช้เองพร้อมๆ กับรับจ้างไถนาคนอื่นๆ ด้วย หลังจากนั้นรถแทรกเตอร์เข้ามามีบทบาทมาก จนประมาณปี พ.ศ.2520 เริ่มมีการใช้รถไถเดินตาม รถไถเดินตามนี้ชาวนามักเรียกกันว่า ***"ควายเหล็ก"*** หรือ ***"รถจักรลูกหมา"*** [4] เริ่มเข้ามามีบทบาทในการเตรียมดินในการทำนามากขึ้นเป็นลำดับ เพราะรถไถเดินตามราคาไม่แพงมากเมื่อเทียบกับรถแทรกเตอร์ ประกอบกับมีความคล่องตัวสูง ใช้งานได้ดีทั้งในพื้นที่ขนาดใหญ่ หรือที่นาแปลงเล็กๆ และสามารถดัดแปลงไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นในชุมชนได้ดี เช่น เครื่องสูบน้ำ และเครื่องนวดข้าว จนกระทั่งมีการใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มชาวนาในปัจจุบัน เพราะประสิทธิภาพของรถไถเดินตามนี้เอง ทำให้สามารถช่วยแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานของชาวนา ทำให้ชาวนาสามารถผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดได้มากขึ้น บทบาทของการแลกเปลี่ยนแรงงานโดยใช้ระบบความสัมพันธ์แบบ ***"ออกปาก"*** และการใช้แรงงานวัว ควายในการทำนาจึงลดลงไป ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้

---

[3] สัมภาษณ์คล้อย เนินพรหม (อายุ 88 ปี), 34/55 หมู่ 8 ตำบลขนาบนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช, 5 พฤศจิกายน 2548.

[4] สัมภาษณ์พวน สนธมิโนและเสริม เกิดสม, 26 หมู่ 3 ตำบลขนาบนาก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช, 21 กุมภาพันธ์ 2549.

● *การทำนาโดยใช้แรงงานควาย*
ในพื้นที่ชุมชนขนาบนาก ●

ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์ที่ดิน วิถีการผลิต และรายได้ของเกษตรกร ที่ชัดเจนมากคือ การเพิ่มขึ้นของพื้นที่ทำนา วิถีการผลิตของชุมชน โดยเฉพาะผู้คนที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงเร็ว จะทำนาแบบเข้มข้นมากขึ้น มีการใช้เครื่องจักรในการเตรียมดินซึ่งทำให้ดินอัดแน่น มีการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่จากส่งเสริมของหน่วยงานราชการ มีการใช้ปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืช ซึ่งจะเห็นได้ว่าชาวนาได้พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกในการทำนาเพิ่มขึ้นมาก ประกอบกับชาวนาส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ในการใช้ปัจจัยดังกล่าว ใช้ในระดับที่ไม่เหมาะสม ต้นทุนการผลิตข้าวของชาวนาก็สูงขึ้นเป็นเงาตามตัว เริ่มเสี่ยงต่อการขาดทุน โดยเฉพาะในช่วงที่ราคาข้าวตกต่ำซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ส่อเค้าให้เห็นตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตามการทำนาข้าวในตำบลขนาบนาก เริ่มมีปัญหาอย่างชัดเจน เมื่อปี พ.ศ.2530 เนื่องจากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ส่วนปี พ.ศ.2531 น้ำก็ท่วมหนัก ทำให้ไร่นา พันธุ์ข้าวเสียหายเป็นจำนวนมาก ประกอบกับราคาข้าวในท้องตลาดตกต่ำลง และในปี พ.ศ.2532 การทำนาข้าวในชุมชนต้องหยุดลงอย่างสิ้นเชิง เพราะเป็นปีที่คณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบและอนุมัติตามข้อเสนอแนะของกรมประมง ให้ดำเนินการ ***"โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเพื่อการเลี้ยงกุ้งทะเล โดยใช้เทคโนโลยีแผนใหม่และระบบชลประทานน้ำเค็ม"*** โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะมุ่งพัฒนาอาชีพ ลดปัญหาความยากจน ด้วยการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณลุ่มน้ำปากพนังเพื่อเพาะเลี้ยงกุ้ง ส่งผลให้ชุมชนทำนาข้าวเปลี่ยนมาทำนากุ้งกุลาดำ เป็นจำนวนมาก โดยทิ้งนาข้าวให้รกร้างว่างเปล่า และพื้นที่นาข้าวบางส่วนก็ขุดเป็นบ่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ภูมิปัญญาการทำนาข้าวพร้อมกับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่บรรพบุรุษสืบทอดกันมานาน เริ่มเลือนหายไปจากทุ่งนาตำบลขนาบนากนับแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตามสถานการณ์การเลี้ยงกุ้งในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังดำเนินการมาถึงปี พ.ศ.2536 สัญญาณของความไม่ยั่งยืนของอาชีพเลี้ยงกุ้งก็แสดงให้เห็น เริ่มมีปัญหาน้ำเสีย ดินเค็ม อันเป็นผลมาจากการขยายพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำจากบริเวณชายฝั่งเข้ามาพื้นที่น้ำจืด โดยไม่มีการควบคุม การใช้น้ำ ใช้ที่ดิน ผลที่ตามมาทำให้การเลี้ยงกุ้ง ก่อให้เกิดการทำลายระบบนิเวศน์ของชุมชน เช่น ป่าจาก และนาข้าวถูกขุดเป็นนากุ้ง ที่ดินกลายเป็นหลุมเป็นบ่อ น้ำเค็มรุกล้ำเข้ามาในพื้นที่น้ำจืดชุมชนสูญเสียที่ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินจนไม่สามารถใช้ทำประโยชน์ได้อีกต่อไปเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ผลกระทบจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยง

กุ้ง ส่วนใหญ่มีหนี้สินล้นพ้นตัว เกิดการย้ายถิ่น การเปลี่ยนอาชีพสู่แรงงานรับจ้าง อาศัยผู้หญิงไปทำงานรับจ้างในโรงงาน ไปรับจ้างในต่างถิ่นครอบครัวต้องแยกกันอยู่ แยกกันทำงาน หลายวันกว่าจะได้มาพบกันพร้อมหน้า ทำให้ครอบครัวขาดความอบอุ่น

เมื่อการทำนากุ้งเกิดวิกฤติ บ่อกุ้งก็ถูกทิ้งรกร้างว่างเปล่า เกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้ง ก็เลิกเลี้ยงกุ้งชาวนาข้าวต้องซื้อข้าวสารราคาแพงไว้กิน ปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนคือการรอรับการบริจาคข้าวสารในช่วงที่มีฤดูน้ำท่วม เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนก็มีความรู้สึกนึกถึงอาชีพดั้งเดิม มีไร่จากก็ทำน้ำตาลจาก พื้นที่ทุ่งนาที่เคยรกร้างว่างเปล่าถูกทอดทิ้งเมื่อตอนทำนากุ้งก็เริ่มหันมาทำนาข้าว กล่าวคือ ทำแบบข้าวนาปี นาหว่านแบบดั้งเดิม เนื่องจากชาวนาได้หยุดทำนาข้าวหลายปี การทำนาในปัจจุบัน ก็เริ่มหาพันธุ์ข้าวกันใหม่ ในตำบลใกล้เคียงบ้าง ในอำเภอใกล้เคียงบ้าง ทำข้าวพันธุ์ส่งเสริมจากหน่วยงานราชการบ้าง และหาพันธุ์พื้นบ้านที่พอจะหาได้บ้างทั้งนี้การทำนาส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกที่ชุมชนไม่สามารถควบคุมทิศทางได้ การทำนา ขาดพันธุ์ข้าวที่ดีมีคุณภาพ ขาดความรู้ในการจัดการแปลงนาโดยไม่พึ่งสารเคมี ทั้งนี้สารเคมีมีราคาแพงขึ้นทุกปี ในขณะเดียวกันนาข้าวต้องใส่ปุ๋ยเพิ่มขึ้นทุกปีด้วยเช่นเดียวกัน

6. กระบวนการกลับมาทำนาชุมชนขนาบนาก

ในยุคปัจจุบันนี้พื้นที่ชุมชนขนาบนากนับว่าเป็นยุคที่มีความตั้งใจและมีพลังของเครือข่ายจำนวนมากขึ้น ภายหลังจากเว้นวรรคในช่วงการทำนากุ้ง การหันกลับมาทำนาข้าวและเป็นการปรับตัวครั้งสำคัญของเกษตรกรในตำบลขนาบนาก เกษตรกรมีความ

ตระหนักว่าการทำนาข้าวจะต้องทำอย่างยั่งยืน เพราะเพิ่งได้รับบทเรียนจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ดังนั้นเกษตรกรในหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 4 ได้รวมกลุ่มกันก่อตั้งเป็นกลุ่มอาชีพนาข้าว ตำบลขนาบนาก มีสมาชิกจำนวน 118 ครัวเรือน และมีพื้นที่เหมาะสมสำหรับการทำนาประมาณ 2,716 ไร่ ซึ่งเป็นการทำนาที่ต้องพึ่งพิงพันธุ์ข้าวจากการแจกฟรีของหน่วยงานราชการเป็นหลัก มีการซื้อปุ๋ยเคมีจากภายนอก ดินในนาข้าวด้อยคุณภาพลงทุกปีพร้อมกับชุมชนต้องใช้งบประมาณซื้อปุ๋ยเพิ่มขึ้นเช่นกัน แม้นว่าชุมชนจะเรียนรู้ว่าในการทำนาข้าว จะต้องรักษาคุณภาพของดิน ควบคู่กันไปด้วย ต้องผลิตข้าวที่เป็นที่ต้องการของตลาด ลดต้นทุนการผลิตให้ได้มากที่สุด และต้องให้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้น การทำนาจึงจะมีความมั่นคง แต่ชุมชนก็ยังขาดองค์ความรู้ในการจัดการให้เกิดผลดังที่กล่าวมา ชุมชนขนาบนากจึงมีความต้องการที่จะ *"ศึกษาฟื้นฟูการทำนาข้าวแบบพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนของเกษตรกรชุมชนขนาบนาก"* เพื่อให้เกษตรกรทำนาข้าวได้ใช้ประโยชน์จากที่ดิน รู้จักรักษาระบบนิเวศน์ รู้จักวิธีการผลิตแบบต้นทุนต่ำ และมีความรู้เรื่องการตลาด และเป็นทางออกที่สำคัญในการดำรงชีวิตภายใต้วิกฤตของอาชีพที่ชุมชนประสบปัญหาอยู่

6.1 เริ่มจากแกนนำ : เรียนรู้จากทุกข์และผู้รู้กว่า

พื้นที่การทำนาในชุมชนขนาบนาก กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีแนวโน้มได้รับผลดีจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังโดยหากมีการทำนาและจัดการน้ำอย่างถูกต้อง แต่ข้อเท็จจริงกลับพบว่ากระบวนการกลับมาทำนาของชาวนาเป็นแบบ *"นักจัดการนา"* มากกว่า *"การเป็นชาวนา"* การทำนาแบบนักจัดการนา มีการพึ่งพิงเมล็ดพันธุ์และปุ๋ยเคมีจากทางราชการ ทำให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองหาย

ไป การว่าจ้างเก็บเกี่ยวจากภายนอก ประกอบกับระบบชลประทานและการจัดการน้ำไม่สมบูรณ์ มีศัตรูข้าวระบาด ทำให้ต้นทุนการปลูกข้าวมีแนวโน้มสูงขึ้นทุกปี เมื่อผลกำไรน้อยไม่คุ้มทุน ชาวนาจึงขาดความมั่นใจในการทำนา

อย่างไรก็ดีแกนนำกลุ่มทำนามีความเห็นที่สอดคล้องกันที่จะริเริ่มการทำนาแบบอินทรีย์ขึ้นในพื้นที่ชุมชนขนาบนาก จึงได้จัดโครงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เรื่องการทำนาแบบอินทรีย์และคัดเมล็ดพันธุ์ข้าว ณ วัดขนาบนาก เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน 2549 โดยเชิญ คุณเดชา ศิริภัทร จากมูลนิธิข้าวขวัญจังหวัดสุพรรณบุรีมาเป็นวิทยากร ซึ่งได้รับความสนใจจากชาวนาเป็นจำนวนมาก จึงส่งตัวแทนชาวนาเข้าร่วมอบรมเพิ่มเติมความรู้ที่มูลนิธิข้าวขวัญจังหวัดสุพรรณบุรี ระหว่างวันที่ 19-23 กรกฎาคม 2549 โดยการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และภายหลังจากการอบรมได้มีการจัดเผยแพร่ข้อมูลแก่เกษตรกรและผู้นำชุมชนขนาบนากและชุมชนปากแพรกในเวทีประชุมประจำเดือนของชุมชนเป็นระยะๆ โดยทั้ง 2 ชุมชนมีความสัมพันธ์กันทั้งในเรื่องของแรงงาน การจัดการน้ำ เพื่อการทำนามาอย่างต่อเนื่องและมีแนวโน้มที่จะร่วมมือกันในการทำนาต่อไปในอนาคต

ผลลัพธ์จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทั้งในระดับชุมชนและระดับกลุ่มย่อยหลายครั้งนำไปสู่การบรรลุข้อตกลงที่สำคัญคือการร่วมมือกันทำแปลงสาธิตการทำนาข้าวแบบอินทรีย์และคัดเมล็ดพันธุ์ ทั้งนี้ข้อตกลงดังกล่าวเริ่มต้นเป็นจริงเป็นจังมากขึ้นหลังจากการลุกขึ้นประกาศบริจาคที่ดินกลางที่ประชุมหมู่บ้านในวันที่ 7 สิงหาคม 2549 ของคุณถาวร ชูสิทธิ์ ซึ่งอยู่บ้านเลขที่ 41

หมู่ที่ 1 ตำบลขนาบนาก จำนวน 18 ไร่ ให้แก่กลุ่มชาวนาขนาบนากปากแพรกใช้เป็นผืนนาแห่งการเรียนรู้การทำนาข้าวแบบอินทรีย์ในนาม ***"แปลงสาธิตการทำนาแบบอินทรีย์และคัดเมล็ดพันธุ์ขนาบนาก-ปากแพรก"***

6.2 เริ่มตั้งกลุ่มทำนาแบบอินทรีย์ด้วยทุนส่วนตัว : เรียนรู้จากประสบการณ์จริง

เมื่อได้รับการบริจาคที่ดินเพื่อทำแปลงนาสาธิต แกนนำได้จัดประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและจัดทำแผนในการดำเนินงาน เวทีการประชุมกลุ่มย่อยเต็มไปด้วยความตึงเครียด จริงจัง คิดแตกต่าง และสอดคล้อง ผสมผสานกัน ตลอดการประชุมจึงได้ข้อสรุปถึงจุดอ่อนที่สำคัญของการตั้งกลุ่มอาชีพในชุมชนจากประสบการณ์ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการเริ่มตั้งกลุ่ม 2 ประการกล่าวคือ

ประการแรก กลุ่มต้องมีขนาดเล็ก บทเรียนที่ผ่านมาการตั้งกลุ่มมักจะเริ่มต้นจากปริมาณก่อนที่จะเน้นเรื่องคุณภาพ ดังนั้นในอดีตจนปัจจุบันกลุ่มอาชีพต่างๆ จึงมักจะประกอบด้วยสมาชิกมิจำนวนมาก โดยสมาชิกบางส่วนหวังเพียงผลประโยชน์จากงบประมาณและของแจกฟรี เมื่อมีการจัดประชุมในประเด็นที่ต้องแลกเปลี่ยนและแสดงความคิดเห็นอย่างจริงจัง มักจะได้รับความร่วมมือจากสมาชิกกลุ่มน้อย ในขณะเมื่อมีการประกาศล่วงหน้าว่ามีการแจกสิ่งของในที่ประชุม สมาชิกส่วนใหญ่ก็จะให้ความร่วมมือเข้าประชุม เมื่อเป็นเช่นนี้การขับเคลื่อนกลุ่มแบบแนวทางการพึ่งตนเองจึงไม่ได้ผลอีกทั้งยังเกิดข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิกด้วยกันเสมอ ความแตกต่างด้านความคิด เป้าหมาย และโลกทัศน์ ทำให้การติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกมีข้อจำกัด และเมื่อเวลาล่วงเลย

ไปกลุ่มก็จะเหลือเพียงแต่ชื่อโดยไร้กิจกรรมขับเคลื่อนด้วยข้อจำกัด ดังกล่าวและประเด็นที่จะดำเนินการยังเป็นเรื่องที่ใหม่สำหรับชุมชน การตั้งกลุ่มทำนาแบบอินทรีย์จึงมีสมาชิกเริ่มต้นเพียง 10 คน และตั้งเป้าว่าต้องการทำให้ได้เห็นผลจริงก่อนแล้วจึงแลกเปลี่ยนความรู้ให้แก่ผู้สนใจภายหลังโดยไม่ปิดบังความรู้ตามแนวคิด *"ปิ้งปลาใกล้จมูกแมว"*

ประการที่สอง การตั้งกลุ่มแบบเงินต้องมาก่อน เป็นการตั้งกลุ่มโดยเริ่มจากแนวคิดที่ว่าต้องมีเงินสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐหรือจากแหล่งทุนภายนอกชุมชน กลุ่มจึงจะริเริ่มได้ คำพูดว่า *"เอาตังค์มาก่อนแล้วเราทำถูกแหละ"* จึงผุดออกมาจากที่ประชุมสม่ำเสมอ ปรากฏการณ์นี้ได้ก่อกำเนิดกลุ่มแบบเงินนำหน้าเป็นจำนวนมากในชุมชน ซึ่งหน่วยงานของราชการก็นิยมปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวเพราะตั้งง่าย และรวดเร็ว วิธีการที่สำคัญคือให้งบประมาณเพื่อซื้อเครื่องมือการผลิตและวัตถุดิบ ก่อสร้างโรงเรือนให้ แจกของเป็นระยะๆ นำสมาชิกไปศึกษาดูงาน และอบรมนอกสถานที่แต่เมื่อกลับมาแล้วไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังสมาชิกในกลุ่มขาดจิตสำนึกว่าตนเป็นเจ้าของเมื่อเงินหมดก็ปล่อยโรงเรือนและวัสดุทิ้งร้างไว้ รอจนกว่าจะมีหน่วยงานเขามาส่งเสริมและสนับสนุนใหม่อีกครั้ง จากประสบการณ์ดังกล่าวจึงสรุปบทเรียนในประเด็นนี้ตรงกันว่าการตั้งกลุ่มที่ผ่านมานั้น *"เงินมาก่อนพังทุกที"* ดังนั้นการตั้งกลุ่มจึงมีการระดมทุนเริ่มต้นจากสมาชิกกลุ่มเป็นหลัก ทั้งนี้กลุ่มไม่ได้ปฏิเสธการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกแต่ต้องตั้งอยู่บนเงื่อนไขของการนำงบประมาณไปใช้ที่สอดคล้องตามแนวทางของกลุ่มซึ่งอยู่บนพื้นฐานที่ยึดหลักประหยัดและพอเพียง

● *การเรียนรู้การทำปุ๋ยอินทรีย์ ที่มูลนิธิข้าวขวัญ ในช่วงที่เข้าร่วมอบรมที่จังหวัดสุพรรณบุรี* ●

6.3 แปลงสาธิตแบบผสมผสานภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาและประสบการณ์ในการทำนาของสมาชิกกลุ่มนั้นเมื่อผนวกเข้ากับความรู้ใหม่ที่ได้จากการเข้ารับอบรมที่มูลนิธิข้าวขวัญ วิธีการทำแปลงนาสาธิตจึงอยู่บนฐานที่สมาชิกร่วมกันคิดและเข้าใจตรงกันได้ง่าย โดยสมาชิกกลุ่มตั้งเป้าหมายในการดำเนินงานไว้ 2 ประเด็นสำคัญกล่าวคือ

ประเด็นที่ 1 การทำปุ๋ยอินทรีย์แบบใหม่ตามสูตรมูลนิธิข้าวขวัญโดยเน้นการขยายเชื้อจุลินทรีย์ และทดลองปฏิบัติซึ่งทำได้ไม่ยากเพียงแต่ปรับแนวคิดเดิมมาผสมสานกับความรู้ใหม่ โดยมีวัตถุดิบใหม่ คือ 1.กากน้ำตาล 2 ช้อน ผสมน้ำ 2 ลิตร 2.รำอ่อน 5 กิโลกรัม 3.วัสดุที่สำคัญคือเศษใบไม้ ใบไผ่ในพื้นที่ป่าสมบูรณ์ 1 กิโลกรัม คลุกเคล้าเข้าด้วยกันห่อด้วยกระสอบป่านและถุงปุ๋ยทิ้งไว้ใต้ร่มไม้ 7 วันจะพบเชื้อจุลินทรีย์สีขาวแพร่กระจายไปทั่ว โดยสามารถนำหัวเชื้อจุลินทรีย์นี้ไปขยายเป็นปุ๋ยน้ำชีวภาพได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งจากการทดลองใช้ในแปลงนาสาธิตพบว่าหญ้าจาก

นารั้งสามารถย่อยสลายได้ดีสภาพดินสมบูรณ์หลังจากการตีดินและเมื่อหว่านข้าวต้นข้าวก็งอกและเจริญเติบโตดี

ประเด็นที่ 2 การคัดเลือกและขยายพันธุ์ข้าวโดยการคัดเลือกจากข้าวกล้อง เป็นความรู้ใหม่ที่ได้จากการเข้าร่วมอบรมที่มูลนิธิข้าวขวัญโดยใช้ข้าวกล้องที่สีหรือแกะเปลือกออกโดยไม่ให้จมูกข้าวหักแล้วนำมาคัดเมล็ดที่สวยด้วยแว่นขยายแล้วนำไปเพาะในภาชนะหรือแปลงดินขนาดเล็กแล้วค่อยขยายพันธุ์ต่อเนื่องไปประมาณ 3 รอบ ก็จะได้พันธุ์ข้าวที่เมล็ดสวย เมล็ดและรวงใหญ่เหมาะสำหรับไว้สำหรับเป็นพันธุ์ข้าวปลูกต่อไปวิธีการนี้กลุ่มได้เริ่มดำเนินการแล้วแต่ต้องใช้ระยะเวลาในการดำเนินการต่อเนื่องอย่างน้อย 3 ปี การคัดเมล็ดพันธุ์นอกจากจะได้ลักษณะเด่นของข้าวในแต่ละพันธุ์แล้วกลุ่มสมาชิกต้องการรวบรวมและทดลองปลูกพันธุ์ข้าวท้องถิ่นในลุ่มน้ำปากพนังด้วย

6.4 แปลงนาทดสอบใจ

เมื่อสมาชิกกลุ่มเริ่มลงปฏิบัติการจริงในแปลงนาสาธิตโดยใช้ระบบการจัดการแรงงานแบบ

"ซอแรง" ของครัวเรือนและญาติ ของสมาชิกกลุ่มเป็นหลัก ประเด็นสำคัญที่เป็นอุปสรรคมากในช่วงแรกคือ การจัดการความสัมพันธ์ ของคนในกลุ่ม ในเรื่องการบริหารและเสียสละเวลา ความคิดเห็น ที่แตกต่าง คำสบประมาท ความเหนื่อยล้าของร่างกาย การรู้ข้อมูล เรื่องเดียวกันแตกต่างกัน การประสานความสัมพันธ์กับหน่วยงาน และองค์กรภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้อง การขอถ่ายทำสารคดีเพื่อจำหน่ายปุ๋ย ความต้องการบริจาคพันธุ์ข้าวแล้วปักป้าย บริจาคปลา เพื่อเลี้ยงในนาข้าว ความต้องการอบรมเพิ่มความรู้ให้ใหม่โดยไม่ถามถึงการอบรมที่ผ่านมาความต้องการให้เงินสนับสนุนงบประมาณแก่กลุ่มเพิ่มเติมภายใต้เงื่อนไขของผู้ให้ รวมไปถึงความต้องการให้ไปเป็นวิทยากรทั้งๆที่กลุ่มยังเพิ่งเริ่มต้นลงมือดำเนินการ ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้ล้วนแล้วกระทบและสร้างความหวั่นไหวให้ แก่กลุ่มได้ไม่น้อย แต่ทั้งหมดก็เป็นบททดสอบจิตใจของสมาชิกกลุ่ม ที่ดีและเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการดำรงอยู่ของกลุ่ม ประสบการณ์ที่ผ่านมาได้สรุปบทเรียนว่า *"แปลงนา 18 ไร่นอกจากจะเป็นแปลง นาสาธิตการปลูกข้าว*

แบบอินทรีย์แล้วยังเป็นแปลงนาปลูกจิตใจ... ข้าวจะงอกงามเขียวชอุ่มได้ก็ต่อเมื่อเกิดจากพลังความสามัคคีของสมาชิกกลุ่ม” เรื่องจิตใจของสมาชิกจึงเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ซึ่งถอดออกมาเป็นแนวทางการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ร่วมกัน 5 หัวใจสำคัญ ดังนี้

1. จิตใจ หมายถึง การทำงานร่วมกันต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งและตั้งมั่นว่าจะเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมกับกลุ่มอย่างต่อเนื่องแม้ว่าสภาพร่างกายอาจจะไม่สามารถงานหนักได้แต่ก็มีงานอื่นๆ ที่สามารถช่วยกลุ่มได้ เช่น การเงิน การแสวงหาพันธุ์ข้าว

2. ปรับใจ หมายถึง การปรับความคิดให้ตรงกัน ทั้งนี้สมาชิก กลุ่มต้องรู้ว่าความคิดเห็นที่แตกต่าง กันเป็นเรื่องปกติของการดำเนินการกลุ่ม ความแตกต่างทางความคิดช่วยในการตรวจสอบให้ข้อเสนอแนะระหว่างกันได้ดี แต่เหนือสิ่งอื่นใดภายหลังได้แลก

• ชาวนาชุมชนบางลึก อ.ปากพนัง ร่วมแลกเปลี่ยนความรู้

เปลี่ยนความคิดการปรับใจและปรับความคิดเห็น เข้าหากันในการร่วมงานก็เป็นเรื่องสำคัญ

3. ร่วมใจ หมายถึง การทำงานร่วมกันด้วยความปรองดองไม่แตกแยก ตรงต่อเวลา เมื่อถึงเวลานัดก็มาตามนัด รู้จักการแบ่งปันข้อมูล ความรู้ที่มีอยู่แก่สมาชิกกลุ่ม รวมทั้งให้และรับข้อมูลจากกลุ่มบุคคลและหน่วยงานภายนอกอย่างสุจริตใจ

4. อยู่ในใจ หมายถึง การทำงานเมื่อได้แบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจนแล้วต่างคนต่างรู้ว่าบทบาทหน้าที่ของตนในกลุ่มคืออะไร ต้องไม่แสดงบทบาทเหนือหน้าที่ของคนอื่นๆ หากต้องคอยสนับสนุนอยู่ข้างหลัง รวมทั้งไม่นำอุปสรรคต่างๆ ของกลุ่มไปเปิดเผยกับบุคคลภายนอกในทางที่ไม่สร้างสรรค์

5. ชื่นใจ หมายถึง การแสดงความชื่นชมในผลงานและความสำเร็จของกลุ่มให้กำลังใจซึ่งกันและกันในยามที่พบอุปสรรค ไม่ซ้ำเติมความผิดพลาดแต่หาวิธีการและทางออกร่วมกัน

การดำเนินการตาม 5 หัวใจสำคัญที่ผ่านมาสามารถลุล่วงได้เป็นที่น่าพอใจระดับหนึ่งหากเมื่อกลุ่มเข้มแข็งเป้าหมายที่จะถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่แก่ชุมชนอื่นๆ ก็สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ภูมิปัญญาในการทำนาข้าวแบบอินทรีย์เรียนรู้ได้ง่าย แต่หัวใจสำคัญคือ กลุ่มต้องมีระบบความสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง

6.5 เป้าหมายบนวิถีแห่งการพึ่งตนเอง

ตลอดระยะเวลา 9 เดือน (พฤษภาคม 2549-มกราคา 2550) นับตั้งแต่การเริ่มต้นปรับตัวจาก *"นักจัดการนา"* มาเป็น *"ชาวนา"* โดยยึดแนวทางการทำนาแบบอินทรีย์และพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด อันเป็นผลมาจากการทดลองปฏิบัติจริงบนฐานความรู้ ผนวกเข้า

กับการได้รับคำแนะนำ ติชมจากการเข้าเยี่ยมและแลกเปลี่ยนความรู้ ทั้งจากหน่วยงานราชการ ชุมชนชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังด้วยกัน และชาวนาที่ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักพระราชวัง รวมทั้งสมาชิกกลุ่มได้เดินทางการกลับไปสุพรรณบุรีเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติม อีกครั้งในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2549 ที่ผ่านมา ความมั่นใจของกลุ่มตามแนวทางตามวิถีของการพึ่งตนเองเริ่มมีความแจ่มชัดและขยายผลต่อยอดทั้งภายในกลุ่มและภายนอกกลุ่มมากยิ่งขึ้น

เป้าหมายในการดำเนินการในอนาคตของกลุ่มจึงชัดเจนขึ้นกล่าวคือ

1. ศึกษาและคัดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมสภาพพื้น เช่น ข้าวยาโคที่เหมาะสมกับพื้นที่ดินเค็มซึ่งปัจจุบันกลุ่มได้ค้นพบข้าวดังกล่าวและกำลังอยู่ในช่วงทดลองเพาะพันธุ์

● *พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่รวบรวมไว้ที่แปลง* ●

2. การใช้จุลินทรีย์ปรับปรุงดิน และใช้สารชีวภาพกำจัดแมลง

3. สร้างเวทีประชุมแลกเปลี่ยนก็หน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้ปัญหาการจัดการน้ำเพื่อทำนาปรัง

4. เพิ่มมูลค่าข้าวจากแปลงนาให้สูงขึ้นโดยแปรรูปข้าวเป็นข้าวซ้อมมือ

5. รื้อฟื้นวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมข้าวกลับคืนมา

6. การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันโดยขยายผลสู่ชุมชนอื่นที่สนใจ

การดำเนินการตามเป้าหมายดังกล่าว ตั้งมั่นอยู่บนพื้นฐานของการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี มีเหตุมีผล และมีความพอประมาณ โดยใช้ระบบการเกษตรที่เน้นธรรมชาติ มุ่งสร้างความมั่นคงด้านอาหาร พึ่งพิงตนเองบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้ใหม่ สร้างความหลากหลายด้านอาชีพ โดยไม่ลืมทบทวนและถอดบทเรียนจากประสบการณ์อย่างสม่ำเสมอ ทั้งนี้ต้องดำเนินการอย่างเอื้ออาทรต่อชุมชน สังคม และทรัพยากร เหล่านี้คือ การสนองพระราชดำริและแสดงกตเวทิตาต่อพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามแนวทาง ***"ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง"***

ลุ่มน้ำตาปี

สถานการณ์การจัดการลุ่มน้ำ โดยชุมชนในจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน

ทวีศักดิ์ สุขรัตน์
บันทึก/เล่าขาน

จังหวัดสุราษฎร์ธานีตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของภาคใต้ ห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางรถยนต์ประมาณ 645 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 12,891 ตารางกิโลเมตร หรือ 8,057,125 ไร่ มากที่สุดในภาคใต้ และมากเป็นอันดับ 6 ของประเทศ ชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทยยาว 156 กม. มีเกาะขนาดใหญ่ ได้แก่ เกาะสมุย เป็นเกาะ ที่ใหญ่ที่สุดมีเนื้อที่ 227.250 ตารางกิโลเมตร และรองลงมาคือ เกาะพะงัน มีเนื้อที่ 194.2 ตารางกิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีหมู่เกาะอ่างทอง และเกาะบริวารต่าง ๆ จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดชุมพรและอ่าวไทย
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดนครศรีธรรมราชและกระบี่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดพังงาและระนอง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับอ่าวไทยและจังหวัดนครศรีธรรมราช

ประวัติศาสตร์ชุมชน

ดินแดนประวัติศาสตร์รอบอ่าวบ้านดอน ถือเป็นศูนย์ กลางอาณาจักรศรีวิชัยที่สะสมอารยธรรมและสืบทอดกันมายาวนาน จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในดินแดนแห่งนี้ทำให้ทราบว่าสภาพภูมิศาสตร์ ทำให้มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาการของเมืองเป็นอย่างยิ่ง สุราษฎร์ธานีเป็นศูนย์กลางชุมชนเมืองที่ถูกจัดตั้งด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์รอบอ่าวบ้านดอนเป็นศูนย์กลาง

การค้าขายนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยพัฒนามาพร้อมๆ กับชุมชนโบราณอีกหลายแห่งที่อยู่บริเวณรอบอ่าวบ้านดอน ประกอบด้วยชุมชนเมืองสำคัญ ๆในอดีตดังต่อไปนี้

เมืองไชยา เมืองโบราณมีศูนย์กลาง**ที่ราบลุ่มคลองไชยา** เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 10 เกิดผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมด้านศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธแบบเถรวาท มีชื่อเสียงมากเมื่อครั้งวัฒนธรรม ศรีวิชัยเจริญรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ 13-17เมืองไชยาเป็นเมืองหนึ่งในเมืองสิบสองนักษัตรของอาณาจักร นครศรีธรรมราช ชื่อว่าเมืองบันทางทะเลไม่ได้การไทยสมอ

เมืองเวียงสระ มีอายุรุ่นเดียวกับเมืองไชยาอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตาปี และ**แม่น้ำ**

พุมดวง มีศูนย์กลางอยู่บริเวณตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-15 หรือ 16 สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินใหญ่ ติดต่อกับคมนาคมลำบาก ความสำคัญจึงลดถอยลงไป เป็นเพียงการขยายชุมชน สะสมแหล่งอาหารเพื่อบำรุงเมืองเท่านั้น

เมืองคีรีรัฐนิคม เป็นเมืองขนาดเล็กที่เป็นบริวารของเมืองเวียงสระ เรียกกันว่าเมือง *“ธาราวดี”* บ้าง *“คงคาวดี”* บ้าง มีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาโอบล้อมไปด้วยลำน้ำที่ไหลผ่านเดิมเมืองนี้ตั้งอยู่ที่บ้านน้ำรอบ ภายหลังมาขึ้นกับเมืองตะกั่วป่า และยังไม่มีการปกครองเป็นหัวเมืองจึงเรียกกันว่า *“คีรีรัฐนิคม”* เมืองนี้มิได้เป็นศูนย์กลางทางการค้าแต่เป็นเมืองหน้าด่านควบคุมสินค้าทางเดินบกข้ามแหลมมลายูระหว่างฝั่งทะเลตะวันตกกับฝั่งทะเลตะวันออก

เมืองท่าทอง เป็นเมืองขนาดใหญ่ เชื่อกันว่าเป็นเมืองสิบสองนักษัตรของนครศรีธรรมราช ชื่อ *"เมืองสะอุเลา"* ตั้งอยู่บริเวณ**ที่ราบลุ่มลำน้ำท่าอุแท และคลองกะแดะ**ควบคู่กันในอำเภอกาญจนดิษฐ์ อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 เป็นต้นมา เป็นชุมชนกระจัดกระจายพบว่าตำบลช้างขวาและใกล้เคียง มีศิลปกรรมสมัยทวาราวดี สมัยรัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าให้ย้าย *"เมืองท่าทอง"* จาก**ริมคลองท่าเพชร**

คลองท่าทองใหม่ มาตั้งที่ *"บ้านดอน"* เนื่องจากบริเวณนี้เป็นชุมชนหนาแน่นชาวบ้านส่วนหนึ่งอพยพมาจากเมืองท่าทองได้รับความเสียหายจากศึกพม่าครั้งก่อน และบ้านดอนเป็นท่าเรือรับส่งสินค้า โปรดเกล้าให้ยกฐานะเป็นเมืองจัตวาขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานครพระราชนามใหม่ให้ว่า *"เมืองกาญจนดิษฐ์"* สมัยรัชกาลที่ 5 ร.ศ. 117 (พ.ศ.2441) ทางการได้ออกข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง โดยปฏิรูปการปกครองให้ท้องที่หลาย

● ***สภาพเมืองสุราษฎร์ธานีในอดีต*** ●

อำเภอรวมกัน มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้บังคับบัญชาและรวมหลายหัวเมือง เป็นมณฑลเรียกว่า ปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โปรดเกล้าให้รวมเมืองไชยา เมืองกาญจนดิษฐ์ เมืองหลังสวน และเมืองชุมพรเป็น *"มณฑลชุมพร"* พ.ศ.2442 รวมเมืองไชยา เมืองกาญจนดิษฐ์เป็นเมืองเดียวกัน (เมืองคีรีรัฐนิคมรวมกับเมืองไชยาก่อนแล้ว) เข้าเป็นเมืองไชยา

สมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ.2458 ย้ายศาลาว่าการมณฑลจากชุมพรมาตั้งที่บ้านดอนบริเวณเดียวกับ ศาลากลางเมืองไชยา (บ้านดอนเดิม) ยกฐานะเมืองท่าทองเป็นอำเภอกาญจนดิษฐส่วนเมืองไชยาเก่าให้เป็น *"อำเภอพุมเรียง"* แต่ราษฎรยังเรียกว่าเมืองไชยาเมื่อครั้งเสด็จประพาสมณฑลปักษ์ใต้ ได้ประทับ ณ เนินเขาใกล้กับเมืองพุนพินทรงเห็นภูมิประเทศคล้ายกับเมือง *"สุรัฐ"*ของอินเดียมีแม่น้ำ *"ตาปิตี"* ไหลผ่าน จึงพระราชทานนามเมืองนี้ว่า *"สุราษฎร์ธานี"* คือเมืองคนดี เมื่อ 29 กรกฎาคม 2458 หลังจากนั้นอีก 1 เดือน จึงพระราชทานชื่อแม่น้ำสายที่ไหลผ่านว่า ***"แม่น้ำตาปี"*** เมื่อเดือนสิงหาคม 2458 และพระราชทานพลับพลาที่ประทับว่า *"พระตำหนักสวนสราญรมย์"* พร้อมทั้งให้เรียกชื่อควนท่าข้ามว่า *"สวนสราญรมย์"* สำหรับอาคารที่ทำการมณฑล (ศาลากลางจังหวัด) เคยย้ายไปตั้งที่ทำการที่ตำบลท่าข้ามอำเภอพุนพินแล้วย้ายกลับมาที่บ้านดอนเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่บ้านดอน ในวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ศาลากลางจังหวัดถูกเผาทำลายและสร้างขึ้นใหม่ในพื้นที่เดียวกัน แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ.2497 และอาคารหลังนี้ถูกวางระเบิดเสียหาย จึงได้ย้ายไปทำการสร้างใหม่ที่ถนนดอนนก ซึ่งเดิมเป็นสนามกีฬาจังหวัดจนกระทั่งปัจจุบัน

สุราษฎร์ธานีเป็นเมืองแห่งนามพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6

จึงสรุปได้ว่า *"จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีความเจริญรุ่งเรืองมีการคมนาคมติดต่อไปมาทางน้ำมาก่อน ดังนั้นสายน้ำ ลำคลองจึงเป็นทั้งสถานที่ติดต่อค้าขาย การตั้งบ้านเรือนและเป็นแหล่งชุมชน ประกอบกับภูมิประเทศเป็นที่ลุ่ม มีคลองเล็กคลองน้อยเป็นจำนวนมาก ทำให้เห็นวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับลำน้ำแทบทั้งสิ้น อันสะท้อนให้เห็นถึงการบ่มเพาะทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นวิธีคิด วิถีปฏิบัติ การดำรงอยู่ ความเชื่อ การเมือง การปกครอง อาชีพและเศรษฐกิจของพลเมืองในแถบลุ่มน้ำตาปี สุราษฎร์ธานี มีความผูกพันกับสายน้ำ อันสงบเย็นและมีความอุดมสมบูรณ์ นี่คือรากเหง้าของชุมชนแถบนี้ทางประวัติศาสตร์"*

ประชากรจังหวัดสุราษฎร์ธานี

ประชากร ณ วันที่ 21 มกราคม 2547 รวมทั้งสิ้น 939,731 คน เป็นชาย 468,340 คน หญิง 471,391 คน

แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำธรรมชาติ

จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ คือ แม่น้ำพุมดวง คลองแสง และแม่น้ำตาปี มีแม่น้ำ ห้วย ลำธาร คลอง 1,102 สาย ซึ่งในจำนวนนี้ มีที่ใช้งานได้ในฤดูแล้ง 1,085 สาย มีหนอง บึง 239 แห่ง ที่มีสภาพใช้งานได้ในฤดูแล้ง

232 แห่ง มีน้ำพุ น้ำซับ 23 แห่ง ที่มีสภาพใช้งานได้ในฤดูแล้ง 21 แห่ง และ อื่นๆ 55 แห่ง ที่มีสภาพใช้งานได้ในฤดูแล้ง 55 แห่ง

แหล่งน้ำชลประทาน

แหล่งน้ำชลประทานที่มีอยู่ภายในจังหวัด ประกอบด้วย แหล่งน้ำ ตามโครงการขนาดใหญ่ และขนาดกลาง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และโครงการขนาดเล็กที่สร้างเสร็จแล้ว ถึงสิ้นปีงบประมาณ 2542 รวม 102 โครงการ สามารถเก็บกักน้ำได้ 2.20 ล้าน ลบ.ม. และพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากโครงการ 273,825 ไร่ หรือร้อยละ 12.16 ของพื้นที่ถือครองทางการเกษตร

สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า

กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ได้ดำเนินการจัดตั้งสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าในจังหวัดสุราษฎร์ธานี จำนวน 15 สถานี พื้นที่โครงการ 40,444 ไร่ เพื่อประโยชน์ในด้านเกษตรกรรม และขจัดปัญหาความแห้งแล้งของพื้นที่ ที่อยู่นอกเขตชลประทานตารางแสดงที่ตั้งและสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าของจังหวัดสุราษฎร์ธานี สะสม ถึงปี 2543

พื้นที่และการถือครองที่ดินทางการเกษตร

จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีพื้นที่ทั้งหมด 8,057,168 ล้านไร่ พื้นที่เพื่อการเกษตร จำนวน 4,528,918 ไร่และเป็นพื้นที่ไม่ได้จำแนก 3,551,624 ไร่

การตื่นตัวของคนสุราษฎร์ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มกำเนิดขึ้นเมื่อปี 2531 เมื่อประชาชนได้รับบทเรียนที่แสนเจ็บปวดจากการสร้างเขื่อนเชี่ยวหลาน หรือ

ชื่อใหม่ เขื่อนรัชชะประภา ที่วันนี้น้ำยังเสีย สีสนิมเหล็กขุ่นข้น ใช้อาบและดื่มกินไม่ได้ ปลาหลายชนิดได้สูญพันธุ์ไป และไม่มีคนหาปลาในแม่น้ำพุมดวงให้เห็นอีกเลย แต่ต่อมารัฐบาลยุคชวนหลีกภัยได้มีการสร้างเขื่อนแก่งกรุงคลองยันที่ยังมีสายน้ำใสบริสุทธิ์เหลืออยู่แห่งเดียวที่เป็นสายน้ำหลัก แต่ชาวบ้านได้ออกมารวมตัวคัดค้านยาวนานที่สุดเป็นเวลาสองเดือนติดต่อกัน ซึ่งไม่เคยมีม็อบครั้งใดที่อยู่ได้นานเท่าครั้งนี้ ผลคือประชาชนชนะ ฝ่ายรัฐบาลต้องระงับการสร้างเขื่อนแก่งกรุงในที่สุด

ต่อมาเมื่อเขื่อนแก่งกรุงหยุดการสร้าง ชุมชนส่วนหนึ่งในแถบลุ่มน้ำคลองยันและบรรดานักพัฒนาจังหวัดสุราษฎร์ธานีร่วมกับกลุ่ม นักพัฒนาเอกชน หรือ เอ็น จี โอ ได้ร่วมกันทำงานพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนโดยเริ่มจากกิจกรรมเล็กๆ เริ่มจากอาชีพที่เป็นเรื่องใกล้ตัว โดยการรณรงค์ให้เกิดการทำเกษตรทางเลือก เกษตรกรรมเพื่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์ โดยไม่ใช้สารเคมี เมื่อปี 2535 เป็นต้นมา ภายใต้โครงการเกษตรทางเลือกภาคใต้พัฒนามาเป็นโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตลุ่มน้ำคลองยัน จากคลองยันได้ขยายเครือข่ายไปยังลุ่มน้ำคลองครามโดยทั้งลุ่มน้ำคลองยันและคลองคราม ริเริ่มโดยโครงการเสริมศักยภาพองค์กรชาวบ้าน อันเป็นองค์กรเล็กๆที่รู้จักกันในนาม เอ็นจีโอ กลุ่มแรกในจังหวัดสุราษฎร์ธานี

ปัจจุบัน**ลุ่มน้ำคลองยัน** ได้มีการพัฒนาไปสู่หลายมิติ ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างกิจกรรมเหล่านี้ ปรากฏออกมาในรูปของร้านค้าชุมชนบ้านปากหาร โดยส่งเสริมให้สมาชิกได้เรียนรู้ระบบการบัญชี การจัดการด้านตลาด การลงทุนซื้อสินค้าในราคาที่เป็นธรรม การแบ่งปันผลกำไร

การจัดตั้งกองทุนธนาคารหมู่บ้านเกษตรเพื่อสิ่งแวดล้อมเพื่อลดการพึ่งพาแหล่งทุนจากภายนอก การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ โดยจัดสรรจากรายได้จากกิจกรรมและการรับบริจาคยังดำเนินกิจกรรมอยู่อย่างต่อเนื่อง มีกลุ่มกิจกรรมเกษตรเพื่อสิ่งแวดล้อม ที่นำไปสู่การลด ละเลิก การใช้สารเคมี แต่ได้หันไปใช้เครื่องตัดหญ้าแทนการใช้ยาฆ่าหญ้าที่เป็นสารเคมีอันตรายการปลูกพืชผักที่ปลอดจากสารเคมีในแถบลุ่มน้ำแห่งนี้อันเป็นการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนบริเวณป่าต้นน้ำ ควบคู่ไปกับการสร้างเขตอภัยทานวังปลา ตามจุดต่างๆในลุ่มน้ำคลองยัน ขยายเป็นเครือข่ายเขตอภัยทาน เป็นการอนุรักษ์ลำน้ำพร้อมๆไปกับการสร้างสำนึกแห่งการเมตตาอภัยทานไม่ทำลายและรังแกสัตว์น้ำ เป็นการฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำ สะท้อนให้เห็นถึงการใช้กุศโลบายที่ดีในการพัฒนาของชุมชน และนอกจากนี้การรณรงค์สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลุ่มน้ำคลองยันได้ดำเนินติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย นำไปสู่การประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนและกลไกภาครัฐมากยิ่งขึ้น และได้ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเพื่อสุขภาวะของบุคคลและชุมชน เพื่อนำไปสู่การเมืองภาคพลเมืองที่เข้มแข็งในอนาคต

ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นแล้วในเชิงกลไกมีคณะกรรมการเครือข่ายปกป้องสิทธิ มีการประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน และชุมชน เกิดผลสำเร็จในเชิงนโยบาย เช่น การประกาศให้ลุ่มน้ำคลองยันเป็นลุ่มน้ำตัวอย่าง 1 ใน 3 ของประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางระบบนิเวศน์ ตลอดจนได้มีการศึกษาความเหมาะสมในการสร้างทางหลวงหมายเลข 4191 บ้าน

เขาหลัก ตำบลปากหมาก ไปยังจังหวัดระนอง ซึ่งมีผลกระทบต่อผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ จนทำให้บริษัทที่ปรึกษา SEATEC ต้องรับเรื่องไปพิจารณา เกิดการเรียนรู้ด้านสิทธิมนุษยชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งชุมชน และเกิดการเรียนรู้สิทธิส่วนบุคคล และแกนนำชุมชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว

ลุ่มน้ำคลองคราม เป็นสายน้ำที่มีแหล่งต้นน้ำจากเทือกเขาหลวงแยกมาจากลำคลองกะแดะ ก่อเกิดจากการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ โดยมีโครงการเสริมศักยภาพองค์กรชุมชน เข้าไปสนับสนุนในระยะแรกๆ ประมาณ ปี 2537 และพัฒนาไปสู่การทำเกษตรทางเลือก และขยายการพัฒนาไปสู่การจัดการเรื่องลุ่มน้ำ พัฒนาไปสู่กิจกรรมการออมทรัพย์ชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การทำกิจกรรมศึกษาชนิดของพันธุ์ปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติคลองคราม เขตอภัยทานวังปลา การจัดทำเกษตรแบบวนเกษตรบริเวณป่าต้นน้ำ เป็นการอนุรักษ์พันธุ์พืชดั้งเดิมของชุมชน

ผลการจัดกิจกรรมมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน จนสามารถทำให้แกนนำชุมชนแห่งนี้ ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

คลองกะแดะ เป็นลำคลองเล็กๆ ที่มีแหล่งกำเนิดมาจากเมือกเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นกรณีตัวอย่างในการจัดการของคนกลุ่มเล็กๆและเป็นคลองสายสั้นๆเกิดวิกฤติเมื่อปี 2547 หนักที่สุด จนทำให้ชาวบ้านต้องลุกขึ้นมาจัดการน้ำด้วยตัวของชุมชนเอง

ก้าวแรกของคนกะแดะกับการจัดการลุ่มน้ำ

เมื่อกลางปีที่แล้ว ก่อนเดือนสิงหาคม 2547 ผมได้รับเชิญให้ไปร่วมจุดประกายเรื่องคลองกะแดะ ณ วัดพ่วง หมู่ที่ 5 ตำบลพลายวาส อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นครั้งแรกของคนที่รู้จักคลองกะแดะ อาบน้ำคลองกะแดะ และกินยอดกะแดะ อันเป็นบ้านเกิดของตัวเอง คิดในใจ ใครกันที่เชิญเรามาคงคิดเหมือนเราที่เห็นลำคลองสายนี้วิกฤติ และอยากจะทำอะไรบางอย่างเพื่อลำคลองกะแดะ สิ่งที่ผมพูดเป็นเรื่องความภูมิใจของตัวเอง ที่ผูกพันกับสายน้ำแห่งนี้ สะท้อนให้เห็นความจริงของวิถีคนกับลำน้ำกะแดะ และตั้งคำถามอย่างตรงไปตรงมา เพื่อตอกย้ำให้ทุกคนตระหนักในปัญหาวิกฤติน้ำบางครั้งก็อธิบายด้วยการเขียนออกมาเป็นภาพให้เห็น ทำให้เวทีครั้งนั้นคึกคักมีชีวิตชีวา มีพลังมีผู้คนอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง ทั้งผู้เฒ่าผู้แก พระสงฆ์ และคนหนุ่มสาว ปัญหาลำน้ำแห่งนี้ มีทั้งขยะ น้ำแห้ง น้ำเน่าเสีย ช็อตปลาและใช้ยาเบื่อปลา ทำให้ปลาเป็นหมันและสูญพันธุ์ จนทุกคนฟังแล้วคิดว่าคงยากที่จะแก้ไข และโดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องไกลตัว ไกลจากวิถีของชุมชน จึงไม่ง่ายที่จะรวมคนและให้คนในชุมชนมาร่วมกันทำกิจกรรม หลังจากนั้นไม่กี่วันแกนนำก็ไปตกลงร่วมกันที่จะให้มีการทำวังปลาเป็นเขตอภัยทาน ผสมผสานระหว่างธรรมะกับกับวิถีชุมชน และเป็นการเพิ่มปริมาณพันธุ์ปลาที่กำลังสูญหายให้กลับคืนมาดังเดิม ให้วังปลาเป็นตัวรวมคน เชื่อมคนและเชื่อมโยงไปสู่กิจกรรมต่างๆ ต่อมา *"วังปลาโชงโลง"* ก็เกิดขึ้นที่บ้านพ่วงเป็นเขตอภัยทานแห่งแรกที่ชุมชนร่วมกันสร้าง โดยวันปล่อยปลาจัดให้มีการรณรงค์ ประชาสัมพันธ์งานและให้มีเวที

เสวนาเรื่องคลองกะแดะเปลี่ยนไป เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาคราชการและเอกชนเข้าร่วม หลังจากนั้นต่อมาวังปลาโชง โลงกลายเป็นจุดรวมคนให้เข้ามาพบกัน เป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชน คนทั่วไปทั้งในและนอกชุมชน จากชุมชนที่ก่อนหน้านั้นต่างคนต่างอยู่ไม่สนใจส่วนรวม ก็หันมาสนใจวังปลา ชีวิตปลาที่แหวกว่ายในน้ำ ตั้งคำถามกับตัวเขาเอง ทำอย่างไรจะให้มีน้ำไหลเป็นปกติปลาจะได้เติบโต เริ่มคิดถึงเพื่อนบ้านที่อยู่เหนือน้ำและปากน้ำ ถ้ามีการไปเชื่อมต่อและจุดประกายไปเรื่อยก็น่าจะเกิดวังปลาตลอดลำน้ำ ที่สุดแกนนำชุมชน บ้านพ่วงก็ไปเชื่อมกับแกนนำที่บ้านปากกะแดะ บ้านหนองสวน และบ้านดอนยา แต่ละชุมชนมีการประชุมกันหลายครั้งเพื่อสร้างความเข้าใจ จนนำไปสู่การเกิดวังปลาแห่งใหม่เพิ่มขึ้น ได้แก่วังปลากดที่ชุมชนปากกะแดะ วังปลาโสดที่ชุมชนบ้านหนองสวน วังปลาแก้มช้ำที่ชุมชนบ้านดอนยา ตามลำดับ

ไกลไปกว่านั้น คือการเกิดเครือข่ายวังปลาใหม่ๆเพิ่มขึ้นอีกตลอดลำน้ำ และเป็นไปได้ว่า น่าจะมีการรุกคืบไปถึงบริเวณป่าต้นน้ำ นั่นแสดงว่าชุมชนได้เชื่อมเป็นเครือข่ายการอนุรักษ์คลองกะแดะลำน้ำแห่งนี้ไว้อย่างเบ็ดเสร็จ

ส่วนชุมชนที่ลงลึกไปอีก ผสมผสานกระบวนท่าทางสังคมที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง คือชุมชนบ้านหนองสวน ที่ได้ชื่อว่าเป็นชุมชนวังปลาโสด มีผู้คนเข้าไปเยี่ยมชมมากที่สุดและไม่ขาดสาย บางคนไปเพลิดเพลินวันละหลายครั้งก็มี เพราะสถานที่แห่งนี้มีประวัติศาสตร์ความเป็นที่สาธารณะมาก่อน คือศาลาท่าโพธิ์ สถานที่พักพิง ค้างคืน สำหรับคนเดินทางไปมาในสมัยก่อน และท่าโพธิ์คือแหล่งติดต่อไปมาของคนยุคก่อนที่ใช้เส้นทางน้ำเป็นทาง คมนาคม โดนนายเสม รัตนสมาหาร ผู้มีจิตใจเพื่อส่วนรวมเป็นผู้สร้างศาลาแห่งนี้ นี่คือสำนึกสาธารณะของผู้นำชุมชนแห่งนี้ที่สืบทอดมานาน วันนี้จึงมีรูปปั้นตาเสม ที่คนในชุมชนเลื่อมใสให้ความเคารพสักการะบูชา เป็นสัญญลักษญ์ของผู้ทำงานเพื่อประโยชน์สาธารณะหรือส่วนรวม ชุมชนบ้านหนองสวนมีกระบวนการทำงานที่น่าสนใจ แม้ว่าจะมีการรวมตัวค่อนข้างยากในระยะแรกๆ แต่เป็นเพราะความมุ่งมั่นของแกนนำที่พยายามหมั่นประชุมกันบ่อยครั้ง จนเกิดเป็นคณะกรรมการวังปลา ได้เริ่มเขตอภัยทานภายใต้เงื่อนไข จังหวะ เวลา และโอกาสที่ทำให้เป็นไปสู่การเรียนรู้ของคนในชุมชน กล่าวคือวันปล่อยปลาตรงกับ 10 เมษายน อันเป็นวันรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ในวันสงกรานต์มีการปล่อยนกปล่อยปลา หรือที่เรียกกันว่าเทศกาลวันจบปีจบเดือน คนส่วนใหญ่จะรักษาศีลและแผ่เมตตาให้แก่สรรพชีวิตและสัตว์ ผู้ร่วมเกิด

แก่ เจ็บ ตาย และจังหวะเวลาที่เป็นฤดูแล้งปีนี้ น้ำแห้งขอด เกิดวิกฤตินำ้ขาดแคลน ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนและไม่มีใครคาดคิดว่าน้ำคลองกะแดะ ซึ่งชื่อเดิมคือคลองหวาด ซึ่งหมายถึงน้ำเชี่ยว น้ำลึก เป็นที่น่ากลัวของคนในสมัยก่อน และไม่มีวันที่จะเหือดแห้งแน่นอน ตามความเชื่อของคนก่อนๆ เพราะมีเรื่องเล่าว่า ในการยืมเงินของคนแต่ก่อน ได้สัญญากันไว้ว่า *"รอให้น้ำคลองหวาดแห้งก่อนจึงจะมาชดใช้ให้"* แต่วันนี้ไม่เป็นดังแต่ก่อน ดังนั้นการทำงานส่วนรวมเรื่องวังปลาของชุมชนหนองสวนไม่ง่ายอย่างที่คิด น้ำแห้งนำไปสู่การค้นหาปัญหาน้ำและการแก้ปัญหาน้ำของแกนนำชุมชน นำไปสู่การเจรจาต่อรองการเปิดปิดประตูน้ำที่เขื่อนกั้นน้ำบ้านไสขาม แรกๆสำเร็จแก้ปัญหาได้เฉพาะหน้า แต่ต่อมาไม่ได้ดังที่เจรจาต่อรอง ต้องมีการเจรจาหลายครั้งจนเกิดการปะทะ ขัดแย้งเรื่องน้ำของชุมชนเครือข่ายวังปลา กับนายกอบต.กรูด จนนำไปสูการก่อเกิด *"คณะกรรมการประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแดะ"* ที่มีหลายภาคส่วนเข้าร่วม การก่อเกิดปัญหาเด็ก เยาวชนกับผู้ใหญ่ที่ดูแลเขตอภัยทาน เด็กๆต้องการเล่นน้ำที่ท่าน้ำ แต่ผู้ใหญ่นำไปทำเป็นเขตอภัยทาน ฉะนั้นการปล่อยปลาในสัปดาห์แรกต้องการอนุบาลลูกปลาไว้ให้รอดปลอดภัยก่อน เกิดการประชุมเพื่อคลี่คลายปัญหาเด็กโดยใช้กระบวนการร่วมทั้งเด็กและผู้ปกครอง มาสร้างและทำความเข้าใจร่วมกัน ต่อมาเกิดกฎ กติกา ข้อห้ามในเขตอภัยทานวังปลาโสด เมื่อทุกคนต่างเข้าใจวัตถุประสงค์และประโยชน์วังปลา สำนึกรักปลา รักธรรมชาติและสายน้ำก็เกิดขึ้น เด็กและเยาวชนรู้สึกเป็นเจ้าของวังปลา ชุมชนต่างรู้ตัวว่าเป็นเจ้าของวังปลา สำนึกรักและหวงแหนก็เกิดขึ้น วันดีคืนดีเด็กๆก็เฝ้า

ระวังมิให้ผู้ใดทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูลลงคลอง บางวันก็มีพี่ๆจากกลุ่มยุวชนสร้างสรรค์มาชวนไปสำรวจพันธุ์ไม้และศึกษาสภาพน้ำในลำคลอง ทำให้พ่อแม่รู้สึกชื่นชมกับกิจกรรมวังปลา ปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน และวันที่ 13 สิงหานี้ ก็จะมีการลงแรงทำความสะอาดคลองและแผ้วทางเล็กๆริมคลองตลอดแนวเขตอภัยทาน เพื่อเดินชมภูมิทัศน์และเป็นทางจักรยาน และจากเครือข่ายวังปลา ได้นำไปสู่การจัดงาน *"ชีวิตกับสายน้ำ"* เนื่องในวันสิ่งแวดล้อมโลก ของเครือข่ายลุ่มน้ำกะแดะ คลองยันและคลองคราม ก่อผลสะเทือนในวงกว้าง ทำให้เกิดการตื่นตัวของคนในกาญจน-ดิษฐ์เองและคนที่สนใจสิ่งแวดล้อมเรื่องน้ำและทรัพยากรธรรมชาติในสุราษฎร์ธานี

บทสรุปเรื่องนี้ พบว่า ปัญหาวิกฤติน้ำคลองกะแดะเป็นเรื่องใหญ่ หลายคนมองแล้วเป็นเรื่องยากที่จะแก้ไข แต่หากเริ่มจากสิ่งเล็กๆที่ใกล้ตัว เริ่มต้นจากวิถีชุมชนเองด้วยคนในชุมชน จากคนที่

ไม่เคยเข้าร่วมก็จะเข้ามาร่วม **วังปลาและเขตอภัยทานเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่ง ที่จะทำให้คนมาร่วมใจกัน จากคนจะเชื่อมโยงไปสู่ชุมชน จากชุมชนจะเชื่อมโยงไปสู่สายน้ำ จากสายน้ำจะเชื่อมโยงไปสู่เพื่อนต่างชุมชน จากเพื่อนต่างชุมชนก็จะนำไปสู่การผนึกกำลังร่วมกันเป็นประชาคมลุ่มน้ำ จากประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแดะ ก็จะนำไปสู่การจัดการน้ำที่เป็นระบบยั่งยืน** การจัดสมดุลของคนในลุ่มน้ำ ขยายเครือข่ายไปสู่ลุ่มน้ำคลองคราม ลุ่มน้ำคลองยัน และลุ่มน้ำอื่นๆในจังหวัดสุราษฎร์ธานี การเกิดสำนึกต่อส่วนรวมหรือสาธารณะ วันนี้น้ำในคลองกะแดะได้เริ่มไหลแล้วพร้อมๆไปกับการ ร้อยใจคนกะแดะเข้าด้วยกัน คลองกะแดะได้ปลุกคนกะแดะและคนใกล้เคียงให้ตื่นขึ้นแล้วและตื่นอย่างรู้เท่าทัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีความมุ่งมั่นไปข้างหน้าอย่าง**มีเป้าหมาย คือ ทิศทางการจัดการน้ำ อย่างเป็นระบบ ถูกต้อง เหมาะสม ทุกคนมีส่วนร่วม** นี่คือการลุกขึ้นมาเอาธุระของส่วนรวม ธุระที่เป็นสาธารณะ ชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ซึ่งเกิดขึ้นแล้วกับชุมชนเล็กๆ บ้านพ่วง ปากกะแดะ บ้านหนองสวน และบ้านดอนยา แถบลุ่มน้ำคลองกะแดะ

ลุ่มน้ำคลองกะแดะ

บทบาทของภาคประชาชน ในการจัดการลุ่มน้ำคลองกะแดะ

ทวีศักดิ์ สุขรัตน์

ในวันที่ 28 มิถุนายน 2548 ได้มีการประชุมประชาคมลุ่มน้ำกะแดะ นับเป็นครั้งที่สองอย่างเป็นทางการ เพราะก่อนหน้านี้ได้จัดมาแล้วหนึ่งครั้ง เป็นการพิจารณาปัญหาข้อขัดแย้งของคนในชุมชนผู้ใช้น้ำตลอดสายน้ำ เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2548 และสามารถคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งไปได้ในระดับหนึ่ง แต่นั่นเป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า สำหรับเวทีครั้งที่สอง เป็นการระดมความคิดเห็นและประสบการณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องในการหาแนวทางการจัดทำแผนการจัดการลุ่มน้ำในระยะยาวอย่างยั่งยืนและเป็นระบบจากหลากหลายผู้คนหลากหลายองค์กร

เป้าหมาย

ประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแดะมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำอย่างมีระบบและยั่งยืน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้เกิดความร่วมมือขององค์กรต่างๆ ตลอดสายน้ำทั้งภาคประชาชน ภาครัฐและภาคเอกชน

2. เพื่อร่วมกันค้นหาทางออกในการจัดการน้ำคลองกะแดะอย่างยั่งยืน

มีองค์กรร่วมจัด ประกอบด้วย

โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ เทศบาลกาญจนดิษฐ์ องค์การบริหารส่วนตำบลที่เกี่ยวข้องตลอดสายน้ำ เช่น ตำบลคลองสระ ตำบลกะแดะ ตำบลพลายวาส ตำบลกรูด เป็นต้น

การเตรียมการ ประกอบด้วย

1. การจัดนิทรรศการและข้อมูลคลองกะแดะ
2. การฉายวีดีทัศน์ *"วิถีคน วิถีคลอง ที่สุราษฎร์ธานี"*
3. การผลิตเอกสารวิชาการ เชิงบทความ ข้อมูล บทกลอน ตลอดจนเสนอแผนงานกิจกรรมในเชิงได้รับการสนับสนุนงบประมาณ

ระยะเวลาในการจัด จำนวน 1 วัน

กระบวนการดำเนินการ ได้ดำเนินการดังนี้

1. ประชุมแกนนำเพื่อเตรียมจัดเวทีเสวนา
2. ร่วมกันออกแบบเวทีการเสวนา
3. ร่วมกันกำหนดเนื้อหาสาระทางวิชาการ/ข้อมูล
4. การกำหนดบุคคลเป้าหมายที่จะเข้าร่วมเวทีเสวนา
5. การแบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานในแต่ละฝ่ายของแกนนำ
6. การประสานงานหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง และบุคคลที่มีบทบาททางสังคม
7. ความคาดหวังที่จะให้เกิดขึ้นจากการจัดเวทีครั้งนี้

บุคคลเป้าหมาย ประกอบด้วย

แกนนำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกสภาเทศบาล ครู อาจารย์ นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน จำนวน 30 คน

ผลการเสวนา

1. เนื้อหาสาระที่ได้จากเวที

2. งานที่จะต้องทำต่อ

เนื้อหาสาระที่ได้จากเวที

เป้าหมายร่วมที่อยากให้เกิดขึ้น

1. ให้ลูกหลานได้มีน้ำใช้บริโภคตลอดไปโดยไม่ต้องซื้อ และเป็นการประหยัด

2. อยากให้น้ำไหลสะดวกตลอดสายน้ำ ตั้งแต่ต้นน้ำจนจรดปากน้ำกะแดะ

3. อยากให้มีการกระจายน้ำใช้กันทั่วทุกพื้นที่ อาจะหาทางในการระบายน้ำผ่านไปตามสถานที่ชุมชนต่างๆ

4. ให้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชนและบุคคลทั่วไปถึงวิธีการจัดการน้ำที่ถูกวิธี เป็นระบบ มีประสิทธิภาพ ชุมชนมีการเรียนรู้แหล่งน้ำธรรมชาติและรู้จักการจัดการน้ำร่วมกัน และสามารถนำไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้

สถานการณ์เกี่ยวกับคลองกะแดะ คลองกะแดะในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก มีต้นไม้หนาแน่น เช่น ต้นโศกน้ำ ต้นหลาโอน ต้นระกำ ต้นหยี ต้นมะเดื่อ ต้นกะแดะ ไม้ยาง ไม้ไผ่ที่มีหน่อนำมาดองไว้เป็นอาหาร มีปลาชุกชุมมาก บางปีชาวบ้านจะร่วมมือกันโหลงคลอง คือแผ้วถาง ตัดไม้ริมคลองให้ดูพองามให้น้ำไหลผ่านได้สะดวก โดยไม่ทำลายตลิ่ง ไม่โค่นทำลายต้นไม้ริมคลอง ให้คงอยู่ในสภาพดังเดิม ซึ่งผิดกับปัจจุบันนี้ เนื่องจากมีการพัฒนามาก คนก็มาก มีการใช้ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า เมื่อใช้ในสวนก็ส่งผลกระทบกับลำน้ำ ปลาสูญพันธุ์ มีการช็อตปลา และเบื่อปลา จนหายาก เมื่อปีที่แล้ว 2548 เกิดความแห้งแล้งรุนแรง

ขาดตอน ท้องคลองลงไปเดินเล่นได้ น้ำเน่าเสีย ไม่มีน้ำให้อาบ ใช้บริโภค บ้างก็มีการใช้รถแม็คโครขุดลอกคลอง ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ผิดวิธี ทำให้ตลิ่งพัง ต้นไม้ริมคลองหมดไปเมื่อ 4-5 ปีที่ผ่านมา และวิธีคิดอย่างนี้ยังมีอยู่ในผู้ที่ทำการลอกคลอง

แนวทางในการจัดการน้ำคลองกะแดะ

1. การสร้างความร่วมมือของคนในชุมชนตลอดสายน้ำ

2. การให้ข้อมูลแก่ประชาชนเพื่อประกอบการตัดสินใจ และรู้ถึงผลได้ผลเสีย

3. มีการประสานความร่วมมือกับกรมทรัพยากรน้ำ กรมประมง กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. การร่วมกันรักษาปริมาณป่าต้นน้ำให้เพียงพอที่จะเป็นตัวผลิตน้ำและให้ความชุ่มชื่นแก่ป่าและธรรมชาติบริเวณป่าต้นน้ำ

5. เขื่อนเก่าที่ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ควรพิจารณาตัดสินใจร่วมกันว่าจะบูรณะหรือ ทำลายทิ้ง

6. เขื่อนแม้วที่ทำด้วยวัสดุหาง่ายในท้องถิ่นน่าจะเป็นทางออกกับคลองกะแดะอันเป็นคลองสายเล็กๆ และประหยัดงบประมาณ

7. เขื่อนปากคูที่เป็นต้นตอแห่งการปิดและเปิดประตูน้ำจะมีการจัดการอย่างไรเพื่อนำไปสู่การสร้างความยุติธรรมในการใช้น้ำเมื่อยามหน้าแล้งและเกิดปัญหาทุกปี

8. กำหนดให้มีเขตอนุรักษ์ที่แน่นอน เช่น เขตอภัยทานวังปลาเป็นกิจกรรมที่ควรขยายต่อเพราะนำไปสู่การอนุรักษ์ลำน้ำได้เป็นอย่างดี

9. รณรงค์ให้มีการปลูกป่าริมคลองเป็นประจำทุกปีอย่างต่อเนื่อง

10. กำหนดให้เกิดแผนการจัดการลุ่มน้ำร่วมกันทั้งภาคประชาชน อบต. เทศบาล

11. ควรให้มีการจัดกักเก็บน้ำในอ่างเก็บน้ำหรือแก้มลิงทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน

12. มาตรการการถ่ายเทสิ่งปฏิกูล ของเสียลงคลอง เทศบาล และ อบต.จะวางมาตรการอย่างไรควรที่จะร่วมกันหาทางออกด้วยกัน

ชุมชนที่เกี่ยวข้อง /หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ชุมชนตำบลช้างซ้าย ช้างขวา พลายวาส ป่าร่อน คลองสระเขานัน เขาน้อย กรูด กะแดะ เทศบาล อบต. ประชาคมลุ่มน้ำ กลุ่มโรงเรียนต่างๆ เป็นต้น

ในการจัดการน้ำคลองกะแดะ สรุปได้ดังนี้

เป้าหมายร่วมที่อยากให้เกิดขึ้น

1.ให้ลูกหลานได้มีน้ำใช้บริโภคตลอดไปโดยไม่ต้องซื้อและเป็นการประหยัด

2.อยากให้น้ำไหลสะดวกตลอดสายน้ำ ตั้งแต่ต้นน้ำจนจรดปากน้ำกะแดะการจัดการคลองกะแดะด้วยวิถีของชุมชนจากวิกฤตปัญหาน้ำและความขัดแย้ง

จากสมมติฐานเดิมที่ว่า *“ชุมชนใดก็ตามที่ก้าวเดินออกมาแล้วเอาใจใส่กับธุระที่เป็นสาธารณะ ย่อมจะนำพาชุมชนนั้นไปสู่การเรียนรู้ในการคลี่คลายปัญหาข้อขัดแย้งนานา สุดท้าย คือความน่าอยู่และยั่งยืนของชุมชนแห่งนั้น ที่ได้มีการจัดการกันแล้วอย่าง*

ลงตัว" นี่คือวิถีคนกับวิถีคลอง ที่คลองกะแดะ อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

หากย้อนไปดูประวัติศาสตร์ชุมชน พบว่า ผู้คนและชุมชนดินแดนประวัติศาสตร์รอบอ่าวบ้านดอนถือว่าเป็นชุมชนศูนย์กลางแห่งอาณาจักรศรีวิชัยที่มีการสะสมวัฒนธรรมและสืบทอดกันมายาวนาน

เมืองท่าทองเป็นชุมชนโบราณที่อยู่บริเวณอ่าวบ้านดอนตอนใต้ อันเป็นแหล่งกำเนิดเมืองกาญจนดิษฐ์ มีที่ราบลุ่ม คลองกะแดะ รวมถึงคลองท่าทองใหม่ เป็นคลองเล็กคลองน้อย และสายสั้น ๆ สองฝั่งคลองมีการทำนา เพาะปลูกได้เพียงพอสำหรับชุมชนขนาดเล็ก อยู่ใกล้ทะเลติดต่อค้าขายกับเมืองอื่นได้ ที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าทอง มีคลองเล็กคลองน้อย เช่น คลองสระ คลองคราม เป็นแอ่งอารยธรรมติดต่อกับอำเภอขนอม จังหวัดนครศรีธรรมราช

เมืองท่าทองมีกล่าวถึงไว้ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชหลายแห่ง อาทิ *"เมื่อพระพนมวังและนางสะเดียงทองแลศรีราชาออกมาสร้างเมืองนครดอนพระนั้น แลพระพนมวังแลนางสะเดียงทองก็มาตั้งบ้านอยู่จงสระ อยู่นอกเมืองดอนพระ สร้างป่าเป็นนา สร้างนาทุ่งเขน สร้างนาท่าทอง สร้างนาไชยคราม สร้างนากะนอม สร้างนาสะเพียง สร้างนาตระชน สร้างนากลอง แลให้นายรักนายราช นายเขียว ไปอยู่ สร้างนาเมืองไชยา..."*

เมืองสะอุเลา อันเป็นเมือง 12 นักษัตรของนครศรีธรรมราช คือ เมืองท่าทอง อุแท หรือเมืองกาญจนดิษฐ์นั่นเอง ประมาณได้ว่า มีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงชั้นเอก ในอดีตมีความเจริญรุ่งเรือง มีผู้สร้างวัดวาอาราม

และพระพุทธรูปขึ้นไว้มากมาย เช่น วัดประสพ วัดขนุน วัดเสมา วัดม่วงงาม วัดดอนเนา วัดชลคราม เป็นต้น อันสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า มีพื้นที่เพาะปลูกทำนามาแต่โบราณ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 พระเจ้าปะดุง กษัตริย์พม่าแต่งกองทัพยกมาตีเมืองปักษ์ใต้ เมืองท่าทองได้ย้ายไปตั้งที่ริมคลองกะแดะ อยู่ได้ไม่นานก็ต้องย้ายไปตั้งที่ฝั่งซ้าย ริมคลองท่าเพชร อยู่ในเขตตำบลบางกุ้ง ปัจจุบัน คลองท่าเพชรเปลี่ยนเป็นคลองท่าทองใหม่ ตามนามเมืองท่าทองใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้รวมเมืองชุมพร เมืองหลังสวน เมืองไชยา และเมืองกาญจนดิษฐ์ ตั้งเป็นมณฑลชุมพร

ต่อมา พ.ศ.2442 ให้รวมเมืองไชยากับเมืองกาญจนดิษฐ์เข้าเป็นเมืองเดียวกัน เรียกเมืองไชยา ตั้งศาลากลางไชยา ที่บ้านดอน

ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อมีการจัดระเบียบการปกครองท้องที่ใหม่ เป็นอำเภอ จังหวัด เมืองกาญจนดิษฐ์ หรือเมืองท่าทองเดิม ได้ยกตั้งขึ้นใหม่เป็นอำเภอ เรียกอำเภอกาญจนดิษฐ์ แต่ย้ายกลับไปตั้งที่ริมฝั่งซ้ายคลองกะแดะ ที่บ้านกะแดะ อันเป็นเมืองเก่าอีกครั้ง และคงอยู่สืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

คลองกะแดะ มีชื่อเดิมเรียกว่า คลองหวาด อันเป็นชื่อพื้นเมืองที่คนแถบลุ่มน้ำรุ่นเก่าแก่รู้จักกันดี เพราะเป็นคลองที่มีน้ำลึกน้ำไหลเชี่ยว ทุกปีจะต้องมีคนตาย แต่วันนี้คลองกะแดะ มิได้มี

ความน่ากลัวดังแต่ก่อน เพราะต้องประสบปัญหาน้ำแห้ง ปริมาณน้ำไม่มากดังแต่ก่อน บางปีแล้งจนสามารถลงไปเดินเล่นได้ สายน้ำขาดตอนเป็นช่วงๆ ผู้คนที่ใช้ประโยชน์จากลำคลองเริ่มเดือดร้อนและได้รับผลกระทบ

สภาพทั่วไปของคลองกะแดะ

คลองกะแดะ มีต้นกำเนิดมาจากเขาน้อย อันเป็นเทือกเขาหนึ่งในเทือกเขาหลวง นครศรีธรรมราช ติดกับตำบลเขาน้อย อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช มีสายน้ำเป็นลำธารเล็กๆ ประมาณ 14 ลำธาร มารวมกันที่ปากงาย ก่อเกิดเป็นลำคลองกะแดะที่มีความยาวประมาณ 20 กิโลเมตร ไหลผ่านหมู่บ้าน ชุมชนต่างๆ ไม่ต่ำกว่า 15 ชุมชน ได้แก่ บ้านวังรี ม่วงลีบ วัดหวาด วังไทร กรูดไสใน ปากคู ดอนยา หนองสวน พลายวาส กะแดะ พ่วง และบ้านปากกะแดะ อันเป็นชุมชนประมงปากน้ำคลองกะแดะ ซึ่งทั้งหมดนี้อยู่ในเขตอำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

อาชีพที่เกิดขึ้นบริเวณป่าต้นน้ำและที่ราบลุ่มลำคลองกะแดะเต็มไปด้วย สวนยางพารา ปาล์มน้ำมัน สวนไม้ผล พืชไร่ พืชผัก นาข้าว นากุ้ง รวมตลอดถึงการหาปลาในลำคลอง และทำประมงอ่าวกะแดะ ในอดีตชุมชนมีอาชีพที่สำคัญ 3 ประเภท คือ ทำนา ทำประมง และทำสวนผลไม้ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป ผืนนาหายไปกลายเป็นนาปาล์ม นาร้าง ป่าชายเลน เปลี่ยนไปเป็นนากุ้ง สวนผลไม้ลดลง แต่สวนยางพารา ขยายเพิ่มมากขึ้น วิถีการเกษตรมีความผันผวนขึ้น-ลง ตามภาวะราคาตลาด ช่วงใดที่พืชผลชนิดใดราคาพุ่งสูง เกษตรกรก็จะหันไปปลูกพืชนั้นกันมาก ท้ายสุด คือ

ปริมาณมากเกินแล้วราคาตกต่ำ หมุนเวียนกันอยู่เช่นนี้ เป็นเวลาหลายสิบปี อาทิ ช่วงปี 2529-2531 ราคากาแฟพุ่งสูงถึงกิโลกรัมละ 100 บาท ปีถัดมา เกษตรกรก็จะหันไปปลูกกาแฟ กันอย่างแพร่หลาย ช่วงปี 2534 อาชีพการทำนากุ้งเข้ามา ทำให้เกษตรกรหลายรายมีฐานะทางเศรษฐกิจดี หลายคนก็หันไปบุกป่าชายเลนและทำนากุ้ง ปัจจุบันนากุ้งลดลง เป็นนากุ้งร้าง นาข้าวล่มสลาย วิถีชีวิตเกษตรกรมิได้ดีขึ้นอย่างที่ควรจะเป็น

การพัฒนาจากภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ลำคลองกะแดะ ได้รับการพัฒนาจากภาครัฐ และองค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล อย่างขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนและภาคองค์กรทางสังคม ได้มีการสร้างเขื่อนกั้นน้ำ และฝายน้ำล้น มากมายเป็นช่วงๆ อย่างขาดความรับผิดชอบ และขาดการวิเคราะห์ ผลได้-เสีย และผลกระทบอย่าง

รอบด้าน ทำให้เขื่อนเหล่านั้น กลายเป็นสิ่งชำรุด เหลือซากปรักหักพังอย่างน่าเสียดายงบประมาณที่สูญเปล่า ส่วนอาชีพที่ตามมากับสายน้ำคลองกะแดะ คือ การทำนา ทำสวน และทำนากุ้ง ผลที่เกิดขึ้นในสภาพปัจจุบันคือ นาข้าวล่ม เป็นนาร้าง แปรสภาพไปเป็นนาปาล์ม บ้านจัดสรร การนำเข้าของนากุ้งโดยสหกรณ์นิคม ผู้บุกเบิก ส่งผลให้เกษตรกรไปบุกป่าชายเลน วันนี้เหลือเพียงซากนากุ้งร้างเต็มไปด้วยขยะ เกษตรกรเป็นหนี้สิน ล้มละลาย ปัญหาเหล่านี้รอวันแก้ไข

สภาพปัญหาของคลองกะแดะ

สามารถที่จะสรุปออกมาเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

1. ขาดการศึกษาและขาดข้อมูลลำคลองกะแดะ อย่างรอบด้านถึงประโยชน์ และการใช้น้ำที่เป็นระบบและมีประสิทธิภาพ

2. ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาคลองกะแดะ

3. มีการสร้างเขื่อนและฝายน้ำล้นมากถึง 5 เขื่อน ในขณะที่ลำคลองกะแดะ เป็นสายสั้นๆ และบางเขื่อนก็ชำรุดใช้การไม่ได้

4. มีการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าบริเวณต้นน้ำ อันเนื่องมาจากการขยายตัวของการปลูกยางพาราที่มีราคาสูงขึ้น

5. น้ำในลำคลองแห้ง ขาดตอนเป็นช่วงๆ ไม่สามารถใช้บริโภคได้ในยามหน้าแล้ง น้ำเน่าเสียจากการถ่ายเทสิ่งปฏิกูลลงคลองของชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม

6. มีการทิ้งขยะลงคลอง และขาดความสำนึกรับผิดชอบเรื่องสิ่งแวดล้อม

7. มีการแย่งชิงน้ำ และนำไปสู่ความขัดแย้งของคนระหว่างชุมชน

8. พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำลดลง และสูญพันธุ์เนื่องจากการใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย เช่น การเบื่อปลา ช็อตปลา และการใช้โพงพาง ซึ่งเป็นการทำประมงแบบทำลายล้าง

9. มีการขุดลอกคลองที่ผิดวิธี ส่งผลให้ตลิ่งพัง ต้นไม้ริมคลองถูกทำลาย คลองตื้นเขิน

กล่าวโดยสรุป **ปัญหาการใช้ทรัพยากรน้ำคลองกะแดะ** สามารถจำแนกได้ดังนี้

บริเวณต้นน้ำ : เกิดปัญหาการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำอันเป็นต้นกำเนิดสายน้ำ

บริเวณกลางน้ำ : เกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำใช้เพื่อการเกษตรและการอุปโภคบริโภคน้ำไม่เพียงพอ และขาดความยุติธรรมในการใช้น้ำ การจัดสรรน้ำ

บริเวณปลายน้ำ : เกิดปัญหาน้ำเสียจากชุมชน และโรงงานอุตสาหกรรม จนถึงขั้นวิกฤติ ไม่สามารถนำมาใช้บริโภคได้ น้ำเค็มรุกล้ำเข้ามาเป็นบริเวณยาว ทำให้ปลาน้ำจืดตายเนื่องจากไปชนเขื่อนหน้าอนามัย ไม่มีทางหนีรอดได้ ระบบนิเวศน์ถูกตัดขาด

การใช้ประโยชน์จากลำน้ำคลองกะแดะ

จำแนกออกได้ 3 ระดับ คือ ใช้น้ำเพื่อการเกษตร ใช้น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค ใช้น้ำเพื่อการอุตสาหกรรม และเพาะเลี้ยงชายฝั่ง

การใช้น้ำเพื่อการเกษตร มีปริมาณผู้ใช้น้ำสูงสุด ประมาณ 80% โดยใช้กับแปลงเกษตร เช่น สวนผลไม้ สวนปาล์มน้ำมัน พืชผัก ปศุสัตว์ ใช้ในการแปรรูปยางแผ่น น้ำยางสด และใช้ในการทำนาบางพื้นที่ การใช้น้ำเพื่อการเลี้ยงปลาน้ำจืด ในบ่อ หรือแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น มาของชุมชน การใช้น้ำสำหรับเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งและบริเวณปากอ่าวกะแดะ ซึ่งต้องอาศัยคุณภาพน้ำที่ดี และระบบนิเวศน์น้ำที่ดี และมีความสมดุลย์

การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำกะแดะส่วนใหญ่ ยังใช้น้ำในลำคลองกะแดะ สำหรับในครัวเรือน เช่น การอาบน้ำในคลองของเด็กและเยาวชน คนในชุมชน การใช้น้ำซักผ้า การใช้น้ำสำหรับพืชผักสวนหลังบ้าน ไม้ดอก ไม้ประดับ ตลอดจนเครื่องใช้อื่นๆ

การใช้น้ำเพื่อการอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่จะใช้น้ำคลองกะแดะเพื่อการอุตสาหกรรมขนาดเล็ก และขนาดกลาง เช่น คาร์แคร์ โรงงานอุตสาหกรรมริมคลอง ที่เริ่มก่อตั้งและขยายตัว เช่น บริษัทฟุกเทียน บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ เป็นต้น

โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่ กับบทบาทและการเข้ามาสู่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ คลองกะแดะ

3 มิถุนายน 2547 โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่ ได้รับเชิญให้เข้าไปร่วมจุดประกาย ความคิดในเวทีเสวนา กิจกรรมร้อยดวงใจรักษ์คลองกะแดะ ในหัวข้อ *"เมื่อฉันถูกทำร้าย"* อันหมายถึง คลองกะแดะ วิกฤติ จากน้ำมือของมนุษย์ ในเวทีเสวนาครั้งนั้น มีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คนเศษ จากหลายองค์กร เช่น พระสงฆ์ โรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบลกาญจนดิษฐ์ ครู นักวิชาการ สื่อสารมวลชน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ข้าราชการ และประชาชน

จุดเริ่มต้นคือ ความท้าทาย การเปลี่ยนแปลงสู่สิ่งใหม่และเรื่องราวใหม่ๆ

ในเวทีเสวนา เริ่มด้วยการเล่าเรื่องจากผู้เฒ่าในหมู่บ้าน ตามด้วยคนที่มีอายุรุ่นถัดมา และต่อๆ มาจนถึงคนหนุ่มสาวยุคปัจจุบัน มีบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกัน

และกัน ภายใต้สถานที่ที่เป็นธรรมชาติ ลานต้นไม้ร่มรื่นริมฝั่งคลอง เป็นการประชุมสนทนาที่สนุกสนาน และได้ความรู้ เป็นความภูมิใจของคนพื้นถิ่นที่รู้สึกได้กับตัวเองว่า *"นี่แหล่ะ ใช่ คือการพัฒนาที่คนหลากหลายต่างมีส่วนร่วมในการคิด และกำหนดอนาคตของตัวเองได้ จะให้คลองกะแดะของตัวเองเป็นไป และก้าวไปข้างหน้าอย่างถูกต้องได้อย่างไร"* นี่เป็นคำถามและคำตอบของคนที่นั่นเมื่อเกิดปัญหา คนที่นั่นจะแก้ไขกันอย่างไร คลองกะแดะ ไม่ต่างอะไรกับอาการป่วยไข้ของคนกะแดะ ที่จะรักษาเยียวยาให้อาการหายไประหว่างภาพเก่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ของลำคลองกะแดะที่เป็นทั้งขุมทรัพย์และอาหาร กับภาพใหม่แห่งปัจจุบันที่ลำคลองกลับกลายเป็นที่รองรับขยะและสิ่งปฏิกูล ไร้ทรัพย์ที่จะค้นหา และไม่มีอาหาร (ปลา) ไว้ให้กินอีกต่อไป แล้วเราจะหาทางออกร่วมกันอย่างไรดี

บทบาทนักเปลี่ยนแปลงสังคม ในโครงการชีวิตสาธารณะ

ก็จะทำหน้าที่เสมือนโค้ชที่พยายามตั้งคำถามในที่ประชุมให้ได้คำตอบ และได้คิดกันอย่างลุ่มลึก เพื่อค้นหาทางออกร่วมกันการเป็นผู้เอื้ออำนวยให้การประชุมสำเร็จ บรรลุเป้าหมาย หรือการเป็น Facilitator ที่คอยพยายามบันทึกเรื่องราว และจับประเด็นสรุปออกมาให้ที่ประชุมเห็นได้ เป็นภาพที่จำติดตาติดใจ ถามว่านี่

คือเครื่องมือใหม่ที่นำไปใช้ในกระบวนการทำงานของสังคมใช่หรือไม่ ก็ต้องตอบว่าใช่ มิใช่ชี้นำ แต่ช่วยจุดประกายความคิดให้เกิดขึ้นในเวทีสัมมนาด้วยคำถาม เริ่มจากเรื่องใกล้ตัว เช่น อาชีพและวิถีของคนที่อยู่กับคลอง หาปลาในคลอง และอาบน้ำในคลอง ปลาที่ขึ้นชื่อว่าอร่อย ทุกคนอยากได้ คือปลาโชงโลง เมื่อวันนี้ไม่มีปลาโชงโลงให้จับ เราจะทำอย่างไรให้ปลาโชงโลงตัวแรกว่ายน้ำกลับคืนมาสู่คลองกะแดะอีกครั้ง การจะทำให้คลองใส สะอาด สวยงาม เราจะร่วมกันได้อย่างไร เสร็จการสัมมนา ก็ได้คณะอาสาที่จะทำงานเรื่องคลองกะแดะขึ้น 1 ชุด หลังจากนั้นแกนนำก็ได้มีการหารือร่วมกัน เพื่อจัดกิจกรรมครั้งแรก บทบาทคนทำงานชีวิตสาธารณะจึงได้เฝ้ามอง และติดตามอย่างใกล้ชิด ขั้นต่อไปก็เป็นเรื่องของชุมชนที่จะต้องเดินกันต่อไปด้วยตัวของเขาเอง

กระบวนการจัดการลุ่มน้ำคลองกะแดะโดยชุมชน

ความคาดหวังที่จะให้บรรลุคือการจัดการน้ำลำคลองกะแดะให้เป็นระบบ มีการใช้น้ำกันอย่างมีสำนึก มีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การจัดการอย่างยั่งยืนของคนในชุมชนตลอดสายน้ำ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ไกลและยิ่งใหญ่ ต้องใช้ระยะเวลา

ก่อนที่โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่จะเข้ามายังชุมชน คลองกะแดะ ต่างคน ต่างอยู่ และไม่สนใจต่อลำคลองแห่งนี้สักเท่าใดนัก แต่เมื่อมีการเปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ซึ่งกันและกัน ถึงความห่วงใยสายน้ำ อันเป็นถิ่นกำเนิด ความผูกพัน ความรัก และความภาคภูมิใจ คุณค่าแห่งอดีตย่อมสะท้อนความรู้สึกของคนในวงเสวนาได้ เป็นอย่างดี สิ่งที่บอกได้คือ **กิจกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากเวทีเสวนาได้จบไปแล้ว** คือ

การจัดวันปล่อยปลาให้เป็นเขตอภัยทาน มีการแข่งขันกิจกรรมวาดภาพของนักเรียนโรงเรียนในชุมชน การเปิดเวทีอภิปรายเชิงวิชาการ โดยการเชิญตัวแทนภาครัฐ และเอกชน เข้าร่วมที่หลากหลายมากขึ้น

17 สิงหาคม 2547 กำเนิด *"เขตอภัยทาน วังปลาโชงโลง"* ที่ชุมชนบ้านพ่วง หมู่ 5 ต.กะแดะ มีการปล่อยปลา จำนวน 100,000 ตัว และพร้อมๆ ไปกับการเดินรณรงค์ ปลุกจิตสำนึกผู้คนให้ตื่นขึ้น มีคนเข้าร่วม 560 คน

จากจุดเกิดที่บ้านพ่วง สำนึกคนในชุมชนได้ขยายเติบโตขึ้น แพร่สะบัดไปสู่ชุมชนบ้านปากกะแดะ เกิดวงสนทนาและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนกับชุมชน ในที่สุด กำเนิด**วังปลากด** เขตอภัยทานแห่งที่สอง เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2548 มีคนมาร่วมประมาณ 400 คน และในเดือนเดียวกัน ก็กำเนิด ***"เขตอภัยทานวังปลาโสด"*** ในวันที่ 10 เมษายน 2549 ในหมู่ที่ 8 ตำบลกะแดะ

คือ ชุมชนบ้านหนองสวน เนื่องจากช่วงเดือนเมษายน 2548 เกิดภาวะแห้งแล้งอย่างหนัก และเขื่อนใหญ่ตอนบนไม่ยอมปล่อยน้ำให้ข้างล่างได้ใช้ ทำให้วังปลาโชงโลง และวังปลากด เสียหายและตายเนื่องจากน้ำเค็มรุกล้ำ

ความขัดแย้งและการคลี่คลาย

เป็นจุดเกิดของชุมชนระหว่างท้ายน้ำกับกลางน้ำ เพราะแห้งแล้งรุนแรง ประกอบกับการจัดการน้ำของ อบต.กรูด ซึ่งอยู่เหนือเขื่อน มีความเห็นแก่ตัว จึงส่งผลให้เกิดการทะเลาะวิวาทถึงขั้นต้องหาคนกลางเข้าไปประนีประนอม และนี่คือ *"การก่อเกิดประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแดะ"* ที่ส่งผลให้เกิดการจัดการน้ำอย่างมีส่วนร่วมจากผู้คนที่หลากหลายอาชีพ

6 มิถุนายน 2548 เครือข่ายวังปลาในเขตอภัยทานได้จัดงานที่ขยายการรณรงค์ และสื่อสารต่อสาธารณะให้กว้างขวางขึ้น ภายใช้ชื่องาน ***"ชีวิตกับสายน้ำ"*** เนื่องในวันสิ่งแวดล้อมโลก ซึ่งมีกิจกรรมที่ขยายปริมาณมากขึ้น มีการแสดงนิทรรศการจากหลายหน่วยงาน เช่น กรมประมง กรมทรัพยากรน้ำ สิ่งแวดล้อม โรงเรียน เครือข่ายองค์กรชุมชน เครือข่ายลุ่มน้ำคลองยัน และคลองคราม เป็นต้น มีเวทีเสวนาทางวิชาการ การแข่งขันวาดภาพ และการแสดงภาคกลางคืน พร้อมๆ กับเกิด *"วังปลาแก้มช้ำ"* เป็นเขตอภัยทานแห่งที่สี่

การเกิดขึ้นของคณะกรรมการวังปลา

เนื่องจากการดูแลรักษาปลาในเขตอภัยทาน เป็นเรื่องของส่วนรวม มีอาณาบริเวณยาวเป็นกิโลเมตร โดยเฉพาะชุมชนบ้านหนองสวน ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการวังปลาโสด และกำหนดกฎ กติกา ในเขตอภัยทานไว้ ดังนี้

กฎ กติกา เขตอภัยทานวังปลาโสด บ้านหนองสวน

1. ห้ามจับสัตว์น้ำทุกชนิดในเขตอภัยทานซึ่งมีอาณาเขตตั้งแต่บริเวณลำคลองหน้าโรงเรียนกาญจนดิษฐ์ จนถึงสะพานคอนกรีตข้ามคลองกะแดะซึ่งเชื่อมต่อถนนสายสุราษฎร์-นครศรี ธรรมราช
2. ห้ามตัดต้นไม้และทำลายพันธุ์พืชทุกชนิดริมสองฝั่งคลองในเขตอภัยทาน
3. ห้ามทิ้งขยะ สิ่งปฏิกูล เช่น น้ำเสีย น้ำมันเครื่อง ทรากสัตว์ตาย ลงคลอง
4. ห้ามทิ้งสารเคมี หรือล้างภาชนะที่ใช้สารเคมี เช่นยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง รวมทั้งการถ่ายเทน้ำซักผ้าลงคลอง
5. ห้ามสร้างสิ่งกีดขวางทางน้ำในลำคลอง
6. ห้ามจับสัตว์น้ำเป็นระยะเวลา 2 ปีติดต่อกัน หลังจากนั้นจะมีการประชุมพิจารณาข้อตกลง และกฎกติกาใหม่เพิ่มเติมโดยผ่านกรรมการและสมาชิกชุมชน
7. ห้ามจับสัตว์น้ำเด็ดขาด และไม่กระทำการใดๆ อันส่งผลกระทบต่อปลาที่จะวางไข่ ณ บริเวณจุดศูนย์กลางวังปลา (วังท่าโพธิ์) ในรัศมีข้างละ 100 เมตร

บทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎ

1. หากพบเห็นบุคคลใดทิ้งขยะลงคลองให้ตักเตือนก่อน
2. หากพบผู้ใดจับสัตว์น้ำและทำลายพันธุ์พืชให้แจ้งเจ้าหน้าที่ตำรวจ
3. พบเห็นเด็กอายุต่ำกว่า 12 ปี ฝ่าฝืนกฎ ให้แจ้งผู้ปกครองทราบ
4. เขตอภัยทานตรงหน้าบ้านผู้ใดต้องดูแลรับผิดชอบ
5. ทุกคนต้องร่วมมือร่วมใจเมตตาสัตว์น้ำในเขตอภัยทาน

บทบาทของคณะกรรมการ

ทำหน้าที่ดูแลมิให้ใครคนใดคนหนึ่งในชุมชนหรือต่างชุมชนเข้ามาละเมิดกฎ กติกา ในเขตอภัยทานเด็ดขาด หากมีคนฝ่าฝืน คณะกรรมการก็จะนัดประชุมเพื่อพิจารณาไต่สวน และลงโทษภายใต้มติและข้อตกลงร่วมกัน ตามกฎ กติกาที่เขียนไว้ ซึ่งได้มีการลงโทษไปแล้ว 3 ราย

เยาวชนกับเขตอภัยทาน

กรณีเขตอภัยทานวังปลาโสด ชุมชนบ้านหนองสวน มีสถานที่สาธารณะ แห่งเดียวที่เยาวชนไปใช้ประโยชน์จากการอาบน้ำและเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน เรียกว่า *"ท่าโพธิ์"* ซึ่งในอดีตเป็นท่าจอดเรือ แพ และเป็นที่พักแรมของคนในสมัยก่อน แรกๆ ในการทำเขตอภัยทาน จะไม่เป็นที่พอใจของเด็กๆ และเยาวชน เพราะเขาไม่ได้เล่นน้ำในช่วงอนุบาลลูกปลา ผู้ใหญ่ที่เห็นการเล่นน้ำของเด็กไปรบกวนลูกปลาในกระชัง ก็ได้มีการห้ามปรามและตักเตือน จนเกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่และเด็ก จึงต้องมีการประชุมร่วมเพื่อหาทางสร้างความเข้าใจร่วมกัน ระหว่างกรรมการวังปลา ผู้ปกครอง และเด็กในชุมชน กรรมการได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงข้อดี และข้อเสีย และปรึกษาหาทางออกร่วมกัน ให้เด็กเล่นน้ำได้ ปลาไม่ถูกกระทบกระเทือน และไม่โดนรังแกในที่สุด เด็กและยาวชนได้ร่วมกันเป็นกรรมการวังปลา และมีส่วนร่วมในการเฝ้าระวังปลาและสายน้ำคลองแนวเขตอภัยทาน และได้เล่นน้ำกันอย่างเพลิดเพลิน

การขยายแนวเขตอภัยทานไปยังชุมชนต่าง ๆ

การเกิดเขตอภัยทานวังปลาโสด ที่ชุมชนบ้านหนองสวน ส่งผลให้เกิดการขยายผลไปสู่องค์กรการเงินกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์บ้านม่วงลีบ ซึ่งอยู่บริเวณป่าต้นน้ำ ได้มีการติดต่อแกนนำ ชุมชนให้ไปช่วยจัดกระบวนการ และประชุมชาวบ้าน ที่ศาลาเอนกประสงค์ บ้านม่วงลีบ และได้เกิดการจัดกิจกรรม *"วังนาคราช แหล่งท่องเที่ยว"* และปล่อยปลาในเขตอภัยทาน วังนาคราช เพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง เป็นแห่งที่ห้า เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2549 เพื่อเฉลิมฉลอง

การครองราช 60 ปี ของในหลวง และเป็นวันรำลึกวันสิ่งแวดล้อมโลก โดยได้จัดเป็นกิจกรรมทั้งภาคกลางวันและกลางคืน เช่น พิธีกรรมในการปล่อยปลา การเล่าเรื่องตำนานนาคราช ให้แก่เยาวชน นักเรียนโรงเรียนบ้านม่วงลีบ และโรงเรียนวัดคงคาล้อม การแข่งขันวาดภาพ การแสดงภาคกลางคืน เป็นต้น

การขยายเขตอภัยทาน ยังมีการขยายเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง ซึ่งจะมีการจัดงาน จัดกิจกรรมในชุมชนบ้านแม่โมกข์ ในวันที่ 10 สิงหาคม 2549 ณ หมู่ที่ 7 ตำบลกรูด สำนึกสาธารณะ เพื่อท้องถิ่นที่น่าอยู่ ยังมิได้จบเพียงเท่านี้ แม้ว่าโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นน่าอยู่ จะปิดโครงการไปในเร็วๆ นี้ก็ตาม

บทบาทประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแดะกับการจัดการน้ำในอนาคต

เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2549 ประชาคมลุ่มน้ำคลองกะแดะ ได้มีการประชุมเสวนาแกนนำชุมชน และฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ส่วนราชการ อบต. เทศบาล กรมทรัพยากรน้ำ ณ ห้องประชุมเทศบาล ตำบลกาญจนดิษฐ์ ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกัน

1.อยากให้มีการกระจายน้ำใช้กันทั่วทุกพื้นที่ อาจะหาทางในการระบายน้ำผ่านไปตามสถานที่ชุมชนต่างๆ

2.ให้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชนและบุคคลทั่วไปถึงวิธีการจัดการน้ำที่ถูกวิธี เป็นระบบที่มีประสิทธิภาพ ชุมชนมีการเรียนรู้แหล่งน้ำธรรมชาติและรู้จักการจัดการน้ำร่วมกัน และสามารถนำไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้

การจัดการน้ำที่คลองกะแดะ

คลองกะแดะในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก มีต้นไม้หนาแน่น เช่น ต้นโศกน้ำ ต้นหลาโอน ต้นระกำ ต้นหยี ต้นมะเดื่อ ต้นกะแดะ ไม้ยาง ไม้ไผ่ที่มีหน่อนำมาดองไว้เป็นอาหาร มีปลาชุกชุมมาก บางปีชาวบ้านจะร่วมมือกันโหลงคลอง คือแผ้วถาง ตัดไม้ริมคลองให้ดูพองาม ให้น้ำไหลผ่านได้สะดวก โดยไม่ทำลายตลิ่ง ไม่โค่นทำลายต้นไม้ริมคลอง ให้คงอยู่ในสภาพดังเดิม ซึ่งผิดกับปัจจุบันนี้ เนื่องจากมีการพัฒนามาก คนก็มาก มีการใช้ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า เมื่อใช้ในสวนก็ส่งผลกระทบกับลำน้ำ ปลาสูญพันธุ์ มีการช็อตปลา และเบื่อปลา จนหายาก เมื่อปีที่แล้ว 2548 เกิดความแห้งแล้งรุนแรง ขาดตอน ท้องคลองลงไปเดินเล่นได้ น้ำเน่าเสีย ไม่มีน้ำให้อาบ ใช้บริโภค บ้างก็มีการใช้รถแม็คโครขุดลอกคลอง ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ผิดวิธี ทำให้ตลิ่งพัง ต้นไม้ริมคลองหมดไปเมื่อ 4-5 ปีที่ผ่านมา และวิธีคิดอย่างนี้ยังมีอยู่ในผู้ที่ทำการลอกคลอง

แนวทางในการจัดการน้ำคลองกะแดะ

1. การสร้างความร่วมมือของคนในชุมชนตลอดสายน้ำ

2. การให้ข้อมูลแก่ประชาชนเพื่อประกอบการตัดสินใจ และรู้ถึงผลได้ผลเสีย

3. มีการประสานความร่วมมือกับกรมทรัพยากรน้ำ กรมประมง กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. การร่วมกันรักษาปริมาณป่าต้นน้ำให้เพียงพอที่จะเป็นตัวผลิตน้ำและให้ความชุ่มชื่นแก่ป่าและธรรมชาติบริเวณป่าต้นน้ำ

5. เขื่อนเก่าที่ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ควรพิจารณาตัดสินใจร่วมกันว่าจะบูรณะหรือ ทำลายทิ้ง

6. เขื่อนแม้วที่ทำด้วยวัสดุหาง่ายในท้องถิ่นน่าจะเป็นทางออกกับคลองกะแดะอันเป็นคลองสายเล็กๆ และประหยัดงบประมาณ

7. เขื่อนปากคูที่เป็นต้นตอแห่งการปิดและเปิดประตูน้ำจะมีการจัดการอย่างไรเพื่อนำไปสู่การสร้างความยุติธรรมในการใช้น้ำเมื่อยามหน้าแล้งและเกิดปัญหาทุกปี

8. กำหนดให้มีเขตอนุรักษ์ที่แน่นอน เช่น เขตอภัยทานวังปลาเป็นกิจกรรมที่ควรขยายต่อเพราะนำไปสู่การอนุรักษ์ลำน้ำได้เป็นอย่างดี

9. รณรงค์ให้มีการปลูกป่าริมคลองเป็นประจำทุกปีอย่างต่อเนื่อง

10. กำหนดให้เกิดแผนการจัดการลุ่มน้ำร่วมกันทั้งภาคประชาชน อบต. เทศบาล

11. ควรให้มีการจัดกักเก็บน้ำในอ่างเก็บน้ำ หรือแก้มลิงทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน

12. มาตรการการถ่ายเทสิ่งปฏิกูล ของเสียลงคลอง เทศบาลและ อบต.จะวางมาตรการอย่างไรควรที่จะร่วมกันหาทางออกด้วยกัน

ชุมชนที่เกี่ยวข้อง /หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง

ประกอบด้วย ชุมชนตำบลช้างซ้าย ช้างขวา พลายวาส ป่าร่อน คลองสระ เขานัน เขาน้อย กรูด กะแดะ เทศบาล อบต. ประชาคมลุ่มน้ำ กลุ่มโรงเรียนต่างๆ เป็นต้น

งานที่จะต้องทำต่อ

การจัดตั้งคณะกรรมการประชาคมลุ่มน้ำกะแดะที่ถาวร ซึ่งที่ประชุมได้มีมติร่วมกันดังนี้

1. ควรมีการคัดสรรคนที่จะเข้าร่วมให้ครบทุกชุมชนริมลำน้ำ

2. นำเสนอแนวคิด ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของสภาพคลองให้คนในพื้นที่ได้รับรู้ รับทราบและเข้าใจ

3. ผลการเสวนาครั้งนี้ควรได้มีการนำเสนอผลการประชุมให้นายอำเภอทราบ เพื่อแจ้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ร่วมมือกันต่อไป

4. ให้มีคณะทำงานชั่วคราว ทำหน้าที่ประสานงานเป็นเบื้องต้นไปก่อน

5. ให้มีการนัดประชุมเพื่อตั้งคณะกรรมการประชาคมอีกครั้ง

ผลการขับเคลื่อน กรณีการจัดการน้ำคลองกะแดะโดยวิถีของชุมชน

1. เกิดการตื่นตัวของผู้คนในชุมชนตลอดสายน้ำกะแดะ การตื่นตัวเช่นนี้ ลักษณะที่หนึ่งตื่นตัวในลักษณะชะเง้อมองกิจกรรมที่กลุ่มคนในชุมชนปฏิบัติด้วยความสงสัย ส่วนอีกลักษณะหนึ่งเห็นแล้ว เข้าร่วมกิจกรรมทันที คือ การเข้ามาเป็นเกลอ เป็นเครือข่ายร่วมกัน

2. เกิดกระบวนการทำงานของชุมชน เริ่มจากสิ่งที่เล็กๆ ก่อนแล้ว จึงค่อยพัฒนาไปสู่เป้าหมายใหญ่ ในที่นี้ คือ การกำเนิดและก่อเกิดกิจกรรมเขตอภัยทาน วังปลา ขยายผลเป็นเครือข่ายเขตอภัยทานวังปลา กะแดะ ไปในหลายจุด ในลำคลองกะแดะ ตั้งแต่บริเวณป่าต้นน้ำจนจรดปากแม่น้ำ

3. เกิดเป็นประชาคมลุ่มน้ำกะแดะ ซึ่งมีคณะบุคคลจากหลากหลายสาขาอาชีพ เป็นคณะทำงาน และเอาธุระกับส่วนรวมในการจัดการน้ำคลองกะแดะให้บรรลุเป้าหมาย

4. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะเทศบาลตำบลกาญจนดิษฐ์ ให้การสนับสนุนในด้านงบประมาณ

5. ก่อให้เกิดคุณค่าใหม่ของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะเขตอภัยทานที่ชุมชนร่วมกันสร้าง ส่งผลให้เกิดสำนึกใหม่ เปลี่ยนทัศนะใหม่ ให้ความสำคัญกับลำน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

6. สื่อสาธารณะ ที่เข้าไปทำสารคดีการจัดการคลองกะแดะ ทำให้ชุมชนมีความภาคภูมิใจ และมีความมั่นใจตัวเองมากขึ้น ในการพัฒนาเชิงสาธารณะ

7. เขตอภัยทาน ส่งผลต่อการเรียนรู้ต่อเยาวชนในโรงเรียน เชื่อมโยงไปสู่สิ่งแวดล้อม และเป็นที่ศึกษาดูงานของคนทั่วไป

8. ส่งผลให้เกิดเป็นสถานที่พักผ่อนและเป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนทั่วในทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

9. นำไปสู่การคลี่คลายข้อขัดแย้งของคนในชุมชนได้ โดยเฉพาะประเด็นความขัดแย้งในเรื่องการใช้น้ำ ในยามฤดูแล้ง ที่น้ำเริ่มขาดแคลน อันเนื่องจากการปิด-เปิด ประตูเขื่อน ที่ขาดการสร้างความเข้าใจในการใช้น้ำอย่างยุติธรรม ระหว่างคนที่อยู่เหนือเขื่อนคนที่อยู่ล่างเขื่อนลงมา

10. กรณีการเกิดสิ่งใหม่ เขตอภัยทานวังปลา ขึ้นในชุมชน ส่งผลกระทบต่อการเล่นน้ำของเด็กและเยาวชนในเขตชุมชนที่ใช้ท่าน้ำสาธารณะที่ชุมชนเคยใช้มาก่อน เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก แต่ท้ายสุดสามารถนำไปสู่การคลี่คลายข้อขัดแย้งได้ และเด็ก ๆ ก็หันมาร่วมมือในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาในเขตอภัยทาน

การเรียนรู้ใหม่จากกรณีการจัดการน้ำคลองกะแดะ

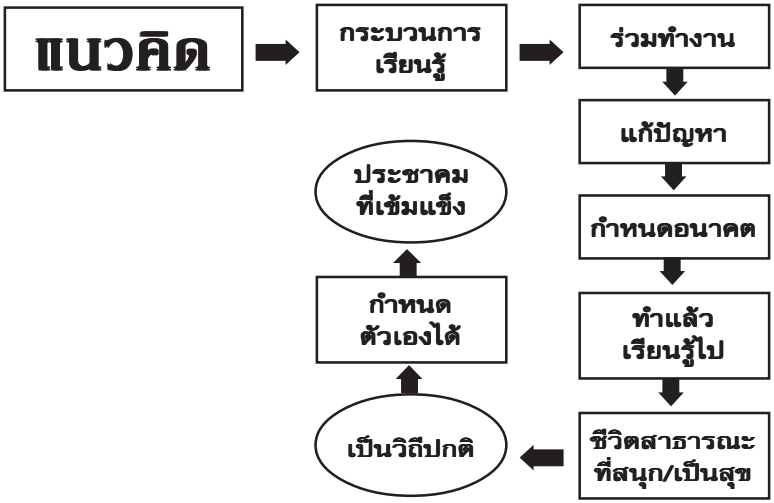

พบ 3 ประเด็นหลักๆ ที่สำคัญ คือ

ประการที่ 1 ลำคลองวิกฤตทั้งปัญหาน้ำแห้ง น้ำเสีย และพันธุ์ปลา ลดน้อยลง ชุมชนจะร่วมกันหาทางออกได้อย่างไร เพราะต่างคนต่างอยู่ ไม่สนใจปัญหาสาธารณะ

ประการที่ 2 ความขัดแย้งของคนระหว่างชุมชนเหนือเขื่อนกับล่างเขื่อน จะหาทางออกในการใช้น้ำอย่างสมดุลได้อย่างไร

ประการที่ 3 ระหว่างเด็กและยาวชนที่ต้องการเล่นน้ำในเขตอภัยทาน อันเป็นท่าน้ำสาธารณะ อันเป็นวิถีดั้งเดิมที่สืบทอดกันมา กับผู้ใหญ่ที่สร้างวังปลา จะคลี่คลายได้อย่างไร

ผลจากการเรียนรู้ที่ได้โดยจำแนกตามประเด็นที่กล่าวมาข้างต้น

1. กรณีลำคลองกะแดะ วิกฤติในปี 2547-2548 เป็นความจริงที่ปรากฏให้คนในชุมชนได้ประสบในรอบ 100 ปี ที่ผ่านมา

ลำคลองแห่งนี้ไม่เคยแห้งมาก่อน ประกอบกับการมีระบบประปาเข้ามาในชุมชน ทำให้คนส่วนใหญ่ไม่สนใจที่จะให้ความสำคัญกับลำคลอง ทำให้ละเลย ไม่เคยตั้งคำถามว่า น้ำประปามาจากไหน ไม่เคยเปรียบเทียบว่า ระหว่างการดำรงวิถีกับสายน้ำ และการใช้น้ำประปาอย่างไหนจะมีความสุขมากกว่ากัน การทำให้คนตื่นขึ้นมาเอาธุระส่วนรวม ในการฟื้นฟูคลองกะแดะได้สำเร็จ มี**จุดเริ่ม**มาจากการหยิบยกเอา**คุณค่า ความดี ความงาม** ของวิถีชีวิตคนริมคลองในอดีตมาสนทนา เรียนรู้แลกเปลี่ยนกัน จากคนหลายวัย ตั้งแต่อายุ 60 ปีขึ้นไป จนมาถึงคนหนุ่มสาว เยาวชน เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และรักในบ้านเกิดของตัวเอง อันส่งผลให้เกิด**พลัง**ในด้านจิตสำนึก ความรู้สึกต่อทรัพยากรธรรมชาติ ให้เกิดการ**ผลักดัน**ไปสู่การเชิญชวน และชักชวนคน**เข้าร่วม**โดยการสร้างกิจกรรมที่เป็นเรื่องใกล้ตัว เป็นวิถีประจำ นั่นคือ การหยิบยกเอาเรื่อง **อาชีพ**การหาปลา มาเป็นตัวเดินเรื่อง ผสมผสานกับการใช้หลักคุณธรรมจริยธรรมเข้าไปกำกับ เกิดเป็นกิจกรรมที่สร้างขึ้นด้วย *“เขตอภัยทานวังปลา”* เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ แหล่งเรียนรู้ และแหล่งพักผ่อน หย่อนใจ **ฝึกนิสัย**การให้ทานและมีเมตตาบารมีแก่ธรรมชาติ จุดเริ่มต้น จึงมีความสำคัญและมีความหมาย เพราะเมื่อสร้างให้สำเร็จ ผลพวงคือ คนทั้งครอบครัวพากันไปที่เขตอภัยทานวังปลา ให้อาหารปลา ชมความงดงามของธรรมชาติ สำนึกและเห็นคุณค่าแห่งความรัก ความเมตตาต่อธรรมชาติ และคนในครองครัวก็จะ**เกิดความรัก** ความสุข ความผูกพัน นับแต่วินาทีนั้น ที่เข้าไปสัมผัส เป็น**พลัง**ไปเชื่อมผู้คน เพื่อนบ้าน คนอื่นๆ ให้เข้ามาสัมผัสเรียนรู้ และข**ยายเครือข่าย จากปลาไปสู่คน**

สู่ครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม จนถึงคนต่างถิ่น ด้วยเงื่อนไข ปัจจัย สื่อสาธารณะ และผู้นำการเปลี่ยนแปลงจากโครงการวิจัย และพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นน่าอยู่ คอยเข้าไปเพิ่มเติม ให้ข้อมูลเชิงสร้างสรรค์ ให้รู้ในสิ่งที่ไม่รู้ ผสมผสานกระบวนการทำงานแนวใหม่ภายใต้การมีส่วนร่วมในการตั้งคำถามและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันในหาหาทางออกและคำตอบของชุมชนสุดท้าย คนแตกต่างที่หลากหลายต่างก็เข้ามาร่วมกิจกรรมฟื้นฟูอนุรักษ์คลองกะแดะกันมากมาย

2. ความขัดแย้งของคนระหว่างชุมชนในการใช้น้ำ ระหว่างคนเหนือเขื่อนกับคนล่างเขื่อน นำไปสู่การคลี่คลายได้เพียงระดับหนึ่ง คือการต่อรอง และหันหน้าเข้าหากัน ภายใต้ความเป็นสาธารณะ การรวมใจของคนในการสร้างเขตอภัยทานวังปลา เป็นพลังในการขับเคลื่อนยกระดับกิจกรรมไปสู่ระดับนโยบายการพัฒนา และการจัดการน้ำที่เป็นระบบมากขึ้น จากเมื่อก่อน ชุมชนเหนือเขื่อน และ อบต.กรูด ไม่สนใจในการปล่อยน้ำให้คนล่างเขื่อน ชุมชนกรูดเองก็ปิดน้ำเพื่อหาปลาแบบทำลายล้าง ส่งผลกระทบต่อคนล่างเขื่อน ทำให้น้ำแห้งขาดตอน น้ำเน่าเสีย ทิ้งขยะในคลอง คลองกะแดะ จึงไม่ต่างกับที่รองรับสิ่งปฏิกูล ของมนุษย์ แต่เมื่อมนุษย์ต้องกินปลา ก็ไม่มีปลาให้กิน ถ้าจะทำให้มีปลากิน ก็ต้องสร้างวังปลา จะให้ปลาอยู่รอด ก็ต้องทำในลักษณะเขตอภัยทาน น้ำจะต้องใสสะอาด และต้องมีน้ำไหลตลอด เมื่อประโยชน์ร่วมที่สาธารณะสร้างขึ้นย่อมเป็นพลังแห่งสาธารณะที่จะไปต่อรองผู้ดูแลประตูน้ำเขื่อน การจะทำอะไรแบบตัวใครตัวมัน เป็นไปไม่ได้อีกแล้ว การตั้งวงคุยปรึกษาหารือร่วมกันของคนระหว่างชุมชนทั้งเหนือ

และล่างเขื่อนจึงเป็นไปอย่างราบรื่น สามารถคลี่คลายข้อขัดแย้งได้ ทั้งนี้มีส่วนราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าร่วมกับชุมชนโดยตลอด

3. ความขัดแย้ง ระหว่างการสร้างสิ่งใหม่กับวิถีดั้งเดิมที่ชุมชนดำรงอยู่ กรณีเด็กและเยาวชนที่ใช้ท่าน้ำสาธารณะเป็นที่อาบน้ำ เล่นน้ำ ซึ่งสืบทอดติดต่อกันมานานในชุมชน แต่เมื่อผู้ใหญ่มีการสร้างวังปลาเป็นเขตอภัยทาน ในระยะเริ่มแรก ถูกขัดขวางจากเด็กๆ เช่น การขว้างโคลน ที่ป้ายเขตอภัยทาน การเล่นน้ำที่รุนแรง จนส่งผลกระทบกระเทือน ถึงลูกปลา ที่อนุบาลไว้ จนนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างเด็กและผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ ถูกตั้งคำถามจากเด็กๆ ว่า *"ทำไมต้องสร้างวังปลาในที่เล่นน้ำ"* วังปลาทำให้ตนเองเล่นน้ำไม่สนุก จนมีเด็กเยาวชนคนหนึ่งไปแสดงความท้าทายต่อผู้ใหญ่ ขอให้นัดประชุมด่วน ถ้าจะทำให้ความขัดแย้งนี้ลดลงและคลี่คลายไปในที่สุด การจัดประชุมเด็ก เยาวชน และผู้ปกครองก็ได้เริ่มขึ้น พร้อมกับคณะกรรมการวังปลา โดยใช้กระบวนการตั้งโจทย์ร่วมว่า การสร้างเขตอภัยทานวังปลา มีประโยชน์ และสำคัญอย่างไร และจะหาทางออกได้อย่างไร ระหว่างการเล่นน้ำของเด็ก กับปลาในเขตอภัยทานให้อยู่ร่วมกันได้ ที่ประชุมได้ใช้กระบวนการระดมความเห็นทั้งเด็กและผู้ปกครอง แล้วเขียนออกมาเป็นภาพแผนที่ความคิด ผู้ดำเนินการประชุมได้แสดงความเห็นและหาคำตอบร่วมกัน เพื่อทำความเห็น ความเข้าใจให้กระจ่าง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการระดมความเห็นร่วม กลุ่มเด็ก จะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า *"ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขตอภัยทานวังปลา"* มีเพียงคนเดียวเท่านั้นที่เห็นว่า การสร้างเขตอภัยทานวังปลาดีและมีประโยชน์ สุดท้าย การประชุมจบลงด้วยข้อยุติ ให้เด็กเล่น

น้ำได้ด้วย แต่ปลาที่อนุบาลต้องไม่เป็นอันตรายและอยู่รอดด้วย ซึ่งผู้ใหญ่ขอเวลาประมาณ 1 สัปดาห์ เท่านั้นก็จะปล่อยให้คลองเข้าสู่ภาวะปกติ อยู่ร่วมกันได้ ทั้งปลาและคนเล่นน้ำหลังจากนั้น แกนนำชุมชนได้นำเด็กไปดูเขื่อนเจ้าปัญหา ที่เขาไม่ปล่อยน้ำลงมา ทำให้เด็กเข้าใจสภาพข้อเท็จจริง ว่าทำไมถึงต้องสร้างวังปลา เด็กทุกคนพร้อมใจกันอนุรักษ์วังปลา และเฝ้าระวังเขตอภัยทาน นี่เป็นจุดเปลี่ยนของเด็กและเยาวชน กลุ่มบ้านหนองสวนจนถึงปัจจุบันนี้

ทำไมถึงสำเร็จในการจุดประกายความคิดด้วยกิจกรรมการสร้างวังปลาในเขตอภัยทาน

1. เป็นเพราะใช้กระบวนการในการทำงานแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่การเห็นร่วม คิดร่วม พิจารณาร่วม วิเคราะห์ ตั้งคำถาม แล้วจึงตัดสินใจร่วมกัน ตกลงทำงานร่วมกัน

2. ประชุมและพบปะสนทนากันบ่อยครั้ง นี่คือการทำงานสาธารณะ

3. มีการประสานร่วมกัน ทั้งการเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ

4. ขึ้นอยู่กับความจริงของวิถีชุมชนที่ดำรงอยู่ ท่ามกลางขีดความสามารถของชุมชนและขีดจำกัดชุมชน

5. เป็นเรื่องใหม่ และการทำงานแนวใหม่ ว่าชุมชนบริเวณคลองกะแดะยังไม่ได้สัมผัส

6. มีฐานด้านองค์กรการเงินชุมชน (กลุ่มสัจจะ รองรับ และเป็นเครือข่ายมาก่อน)

7. วิกฤติ ทำให้เกิดโอกาส และทางเลือกใหม่ๆ เสมอกับชุมชนที่มีความพร้อม

8. มีแกนนำที่เกาะติดการทำงานอย่างต่อเนื่อง

9. แต่ก็มีข้อระมัดระวัง และรู้จักใช้ประโยชน์จากนักการเมืองท้องถิ่น ในยามที่ชุมชนมีการแยกขั้ว แบ่งฝ่าย

10. การรู้จักดึงทรัพยากร ภายนอก เข้าไปสนับสนุนชุมชน เช่น โครงการ ดับบ้านดับเมือง หรือพัฒนาชุมชนเป็นสุขที่ปากใต้ โครงการจาก สำนักงานเทศบาล วิทยาลัยการจัดการทางสังคมในกลุ่มเยาวชน เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

1. เกิดการประสานความร่วมมือหลายฝ่าย ทั้งภาคราชการส่วนปกครอง ส่วนท้องถิ่น (อบต. อบจ. เทศบาล) ภาคธุรกิจ เอกชน พัฒนาไปสู่ *"ประชาคมลุ่มน้ำ"*

2. เกิดคณะกรรมการวังปลา และประชาสังคมลุ่มน้ำ มีกฎกติกา ข้อห้ามของชุมชน เสมือน มีสภาประชาชนและธรรมนูญชุมชนในการจัดการน้ำคลองกะแดะ

3. เกิดเครือข่ายวังปลาในเขตอภัยทาน กระจายตัวอย่างรวดเร็ว

4. ชุมชนที่มีความขัดแย้งพัฒนาไปสู่ความร่วมมือกันทำงานและคลี่คลายไปได้

5. ชุมชนมีความสามัคคีกันมากขึ้น เปลี่ยนจากต่างคนต่างอยู่ มาสนใจการประชุม ถามหา ตรวจสอบ ยกระดับไปสู่การพัฒนาเชิงทักษะมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ที่โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นน่าอยู่ จะเข้ามา

6. วัด โรงเรียน และชุมชนเริ่มมีการประสานเข้าด้วยกันในยามที่มีกิจกรรมแต่ละครั้ง สะท้อนให้เห็นถึงการผนึกกำลังร่วม

7. ชุมชนมีการรวมตัวออกกำลังกาย โดยใช้ที่สาธารณะใกล้เขตอภัยทาน ทุกวันยามเย็น

8. สามารถนำเงินสวัสดิการ กลุ่มสัจจะไปสร้างเรือพนมพระยามที่วัดไม่มีเงินทุนในการทำเรือพนมพระ

9. เกิดความคิดและจินตนาการใหม่ของคนในชุมชนด้วยการสร้างทางจักรยานริมคลอง

บทสรุปส่งท้าย

การจัดการลุ่มน้ำคลองกะแดะ ด้วยวิถีของชุมชนจากวิกฤติน้ำและความขัดแย้งของคนในชุมชน สิ่งแรกต้องให้ความหมายและคุณค่าความสำคัญไปที่ตัวคนก่อนสิ่งอื่นใด เพราะถ้าโจทย์แรกผ่าน และมีการตั้งโจทย์ได้ถูกต้อง นั่นแหละ คือความสำเร็จ เพราะคนจะไปสร้างสิ่งต่างๆ ที่จะตามมาต่อไปในอนาคตได้จริง เขตอภัยทานวังปลา และการจัดการน้ำ คลองกะแดะไปสู่ความยั่งยืนเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งในการใช้เป็นกลยุทธ์ในการสร้างคนลุ่มน้ำกะแดะ ให้ลุกขึ้นมาเอาธุระกับส่วนรวม ธุระสาธารณะ ที่เกิดขึ้นแล้วกับท้องถิ่นที่น่าอยู่ ท้องถิ่นน่าอยู่ คือบททดสอบการทำงานตามแนวประชาสังคม ที่ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในการคิดและมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเองได้อย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน แม้ว่าโลกจะเจริญก้าวหน้าด้วยเทคโนโลยีอันทันสมัยสักเพียงใด แต่ปัญหายิ่งมากมายและนับวันยิ่งสลับซับซ้อนมากขึ้นจนยากที่จะแก้ไขได้ด้วยคนเพียงคนเดียว โดยเฉพาะปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเชื่อมโยงกับวิถีและ

วัฒนธรรมชุมชนอย่างแยกไม่ออก จำเป็นต้องใช้ความรู้ความสามารถที่เพิ่มพลังเป็นทวีคูณผสมผสานกับคุณค่าแห่งความดีงามแห่งธรรมชาติ ย่อมโน้มนำผู้คนให้รวมใจเป็นหนึ่งเดียวในการเข้าถึงความจริง เพื่อเรียกคุณค่าแห่งอดีตให้กลับคืนมา คลองกะแดะวันนี้เริ่มมีน้ำใสไหลเย็น เห็นตัวปลาแหวกว่ายอยู่ไวๆ เหล่าบรรดาลูกหลาน เด็กเล็ก และผู้เฒ่าได้ลงเล่นน้ำ อาบน้ำได้ดังแต่ก่อน วิถีคนวิถีคลองกลับฟื้นคืนมา ชุมชนมีอาชีพกสิกรรมที่บริบูรณ์ เรียบและง่าย สุดท้ายคือ *"สุขภาวะชุมชน"* ที่สืบทอด ยืนหยัด มั่นคง ครั้งแล้วครั้งเล่า สืบทอดต่อไปจนชั่วลูกชั่วหลาน หากทุกคนเอาใจใส่ต่อส่วนรวมธุระที่เป็นสาธารณะในท้องถิ่นและประเทศชาติ

ลุ่มน้ำปัตตานี

ความพอเพียงในความเป็นจริง ของชาวประมงพื้นบ้านที่ปัตตานี

สุวิมล พิริยธนาลัย
โครงการการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดปัตตานี
สมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

จังหวัดปัตตานีเป็นจังหวัดหนึ่งใน 14 จังหวัดภาคใต้ และเป็นจังหวัดหนึ่งใน 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ลักษณะเฉพาะด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง และสังคมจิตวิทยา เนื่องจากประชาชน ส่วนใหญ่ ประมาณร้อยละ 73 นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ จึงเป็นปัจจัยที่ทำให้ สภาพแวดล้อมทางสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภาษา ศาสนา และความคิดความเชื่อแตกต่างไปจากประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ

จังหวัดปัตตานีมีพื้นที่ชายฝั่งทะเล 2 ด้าน คือ ด้านฝั่งอ่าวไทย ยาว 85 กิโลเมตร และด้านอ่าวปัตตานี ยาว 31 กิโลเมตร รวม 116 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 6 อำเภอ ตลอดแนวชายฝั่งจังหวัดปัตตานี ตั้งแต่อดีตมี ชาวประมงพื้นบ้านตั้งถิ่นฐานมาไม่ต่ำกว่า 200 ปีจนถึงปัจจุบัน มีชุมชนประมงพื้นบ้าน จำนวน 52 หมู่บ้าน ประชากรที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน จำนวน 83,001 คน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวประมงพื้นบ้าน จะอาศัยอยู่ริมทะเล และอีกด้านหนึ่งเป็นคลอง เพื่อใช้ทำการประมงในช่วงฤดูมรสุม จอดเรือและเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน การทำการประมงของชาวประมง พื้นบ้านจะแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่ไม่ใช้เรือและเครื่องยนต์ ชาวประมงพื้นบ้านกลุ่มนี้จะใช้ความสามารถที่ตัวเองมีอยู่ในการหาสัตว์น้ำ เช่น การงมกุ้ง ทอดแหตามชายฝั่งทะเล เป็นต้น

2. กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่มีเรือ แต่ไม่มีเครื่องยนต์ จะเป็นลักษณะของเรือแจวหรือเรือพาย จะใช้เครื่องมือประมงที่หากินได้ง่าย ๆ เช่น แร้วดักปู ลอบปูดำ อวนปลากระบอก เป็นต้น

3. กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่มีเรือและเครื่องยนต์ซึ่งเป็นชาวประมงกลุ่มใหญ่ที่สุด จะมีเรือขนาดตั้งแต่ 5 ถึง 10 แรงม้า จะทำการประมงไม่ไกลฝั่งมากนัก คือ ห่างจากฝั่งไม่เกิน 7 กิโลเมตรทั้งนี้เพราะขนาดของเรือและกำลังของเครื่องยนต์ทำให้ไม่สามารถออกไปไกลได้

การเปลี่ยนแปลงของวิถีชุมชน

วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านในจังหวัดปัตตานีเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อหน่วยงานภาครัฐมีการส่งเสริมให้พัฒนาเทคโนโลยีทางการประมงให้สามารถจับสัตว์น้ำได้คราวละมากๆ รวมทั้งนโยบายที่มุ่งเน้นในเรื่อง การส่งสินค้าออกนอกประเทศ มีการพัฒนาอุตสาหกรรมต่างๆ เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งอุตสาหกรรมทางการประมงด้วย ส่งผลให้มีการพัฒนาการจับสัตว์น้ำ โดยการใช้เครื่องมือประมงที่ไม่เหมาะสมเกิดขึ้นอย่างมากมาย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน จากการผลิตเพื่อ

การยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อการค้ามีการบุกรุกทำลายทรัพยากรทางทะเลอย่างรวดเร็ว รุนแรง ทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดน้อยลง ชาวประมง พื้นบ้านซึ่งเป็นกลุ่มคนที่จำเป็นต้องพึ่งพิงกับทรัพยากรเหล่านั้นจึงเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบอย่างเห็นได้ชัด

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่เห็นได้อย่างชัดเจนและเป็นปัญหาหลักที่ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีประสบก็คือ ปัญหาทรัพยากรชายฝั่งเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการ ทำลายสูง จำพวกอวนรุน อวนลาก

จากการศึกษาของกรมประมง เรื่อง *"การประมงอวนรุนบริเวณอ่าวไทยตอนล่าง"* (สมศักดิ์ ปราโมกข์ชุติมา, 2536) พบว่าอวนรุนเป็นเครื่องมือประมงทะเลชนิดหนึ่งที่พัฒนามาจากระวะ ซึ่งทำการรุนไสด้วยแรงคน เพื่อจับสัตว์น้ำจำพวกกุ้ง ปู ปลา และกุ้งเคยตามบริเวณชายฝั่ง ต่อมาได้พัฒนามาใช้เรือและ เครื่องยนต์แทนแรงงานคน ทำให้สามารถออกทำการประมงได้ไกลฝั่งมากขึ้น เครื่องมือประมงอวนรุนจะใช้อวนตาถี่ เนื้ออวนที่ใช้ประกอบกันเป็น 3 ชิ้น คือ เนื้ออวนบน เนื้ออวนล่าง และก้นถุง โดยมีขนาดลดหลั่นกันไปจาก 2.50-3.00 เซนติเมตร ที่ปากอวนถึง 0.5-1.50 เซนติเมตรที่ก้นถุง เมื่อเปรียบเทียบขนาดความกว้างปากอวนของอวนรุนใหญ่จะกว้างกว่าอวนรุนเล็กประมาณ 4 เท่า และยาวกว่าประมาณ 2.5 เท่า แล้วมีคันรุนที่ใช้สำหรับเรืออวนรุนขนาดใหญ่ จะเป็นไม้ตะเคียนซุยมีขนาด เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 8 นิ้ว ความยาวประมาณ 24-34 เมตร และเหล็กสแตนเลสกลวงมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10-14 นิ้ว ความยาวระหว่าง 24-50 เมตร และสำหรับคันรุนที่ใช้สำหรับเรืออวนรุนขนาดเล็ก จะใช้ไม้ไผ่ธรรมดา

ลักษณะของอวนรุนจะมีสกีอยู่ตรงปลายคันรุนดันไปข้างหน้า กวาดต้อนสัตว์น้ำทุกประเภท ทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ตั้งแต่ใต้ผิวทะเลถึงผิวน้ำ

จากการศึกษาของศูนย์พัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง กรมประมง พบว่าสัดส่วนลูกสัตว์น้ำเศรษฐกิจและปลาเป็ดแท้จากการทำประมงอวนรุน มีความแตกต่างกันมากระหว่างอวนรุนใหญ่และอวนรุนเล็กมีค่าเท่ากับ 58 : 42 และ 70 : 30 ตามลำดับ เมื่อเฉลี่ยสัดส่วนของอวนรุนทั้ง 2 ประเภท มีค่าเท่ากับ 60 : 40 จากสัดส่วนดังกล่าวนี้นำมาประเมินหาปริมาณลูกสัตว์น้ำเศรษฐกิจที่ปะปนอยู่ในปลาเป็ด โดยน้ำหนักของอวนรุนบริเวณอ่าวไทยตอนล่างที่นำขึ้นมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 836 ตันคิดเป็นมูลค่า 2.23 ล้านบาท คิดเฉลี่ยโดยน้ำหนักเป็นลูกสัตว์น้ำเศรษฐกิจปะปนอยู่ในปลาเป็ดทั้งสิ้น 502 ตัน จะเห็นว่าในปีหนึ่งๆ อวนรุนบริเวณอ่าวไทย ตอนล่างทำลายลูกสัตว์น้ำที่ถูกจับขึ้นมาก่อนวัยอันเหมาะสม คิดเป็นมูลค่ามหาศาล ทั้งนี้เพราะอวนรุนจะทำการประมงบริเวณใกล้ฝั่งหรือกล่าวได้ว่าอยู่ในเขต 3,000 เมตรทั้งสิ้น ซึ่งเป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์น้ำวัยอ่อน ยกเว้นการทำประมงอวนรุนใหญ่ในบางฤดูกาลเท่านั้น นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรถูกใช้ไปอย่างขาดประสิทธิภาพ กล่าวคือ แทนที่จะปล่อยให้สัตว์น้ำที่ยังเติบโตไม่ได้ขนาดนั้นเจริญเติบโตไปอีกระยะหนึ่ง ซึ่งจะเป็นการเพิ่มขนาดและมูลค่า และได้รับผลตอบแทนที่สูงกว่า กลับนำเอาสัตว์น้ำนั้นมาใช้ เมื่อยังมีขนาดเล็กมากและขายในราคาต่ำรวมกับปลาเป็ด หากมีการชะลอการจับลูกสัตว์น้ำเศรษฐกิจเหล่านี้ โดยรอให้เจริญเติบโตขึ้นมาถึงขนาด พอสมควร สัตว์น้ำต่างๆ จะมีโอกาสขยาย

พันธุ์ให้ลูกสัตว์น้ำไว้สืบต่อทดแทนสัตว์น้ำขนาดใหญ่ที่ถูกจับไป ทรัพยากรก็จะไม่เสื่อมโทรมอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

จากรายงานการศึกษาวิจัยดังกล่าวสามารถประมาณความสูญเสียมูลค่าทางเศรษฐกิจร่วม 135 ล้านบาทต่อปี ซึ่งเป็นการคิดคำนวณจากสภาพทางเศรษฐกิจไทยในปี พ.ศ. 2536 ซึ่งเป็นปีที่ได้มีการทำการศึกษาวิจัย ดังกล่าว ซึ่งหากนำมาคิดจากราคาของสัตว์น้ำในปัจจุบันนี้ มูลค่าความสูญเสียทางเศรษฐกิจจะเพิ่มสูงขึ้นอีกหลายเท่าตัว

ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีกับการแก้ไขปัญหา

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในจังหวัดปัตตานีก็มีสภาพเช่นเดียวกับชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอื่นๆ ในพื้นที่แนวชายฝั่งทะเลในเขตประเทศไทยที่ต้องประสบกับปัญหาการทำประมงโดยใช้เครื่องมืออวนรุน ที่มี ประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำสูงมาก โดยชุมชนประสบกับปัญหาดังกล่าวมาร่วม 30 ปีแล้ว และวิกฤตมากในช่วงระยะ 15 ปีที่ผ่านมาที่ปริมาณของทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็ว ชาวประมงพื้นบ้านไม่สามารถ ทำมาหากินได้ ก่อให้เกิดการอพยพไปขายแรงงานยังต่างถิ่น ทั้งในตัวเมือง และต่างประเทศ ซึ่งเป็นสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจำนวนมากในช่วงเวลานั้น ผลที่เกิดตามมาก็คือ เมื่อหัวหน้าครอบครัวไปทำงานนอกหมู่บ้าน เด็กๆ ที่อยู่บ้านก็ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่ ไม่ได้รับการอบรมบ่มเพาะและการศึกษาที่ดีพอ เด็กบางส่วนติด ยาเสพติด กลุ่มที่ไปทำงานนอกหมู่บ้านก็นำเอาค่านิยมใหม่ๆ กลับมาสู่ชุมชน เช่น ค่านิยมในเรื่องการแต่งกายตามยุคสมัยที่ขัดกับวิถีแห่งอิสลามที่นิยม

การแต่งกายที่มิดชิด ค่านิยมเรื่องการสูบบุหรี่ต่างประเทศ เป็นต้น บางส่วนที่ไปขายแรงงานอยู่ในภาคอุตสาหกรรมการประมง หรือท่าเทียบเรือ ก็จะซึมซับและมีแนวโน้มที่จะก่อปัญหาอาชญากรรมได้ง่ายเนื่องจากติดยาเสพติดมา

ปัญหาต่างๆ ของชุมชนที่ถูกสั่งสมมาสิบกว่าปีนั้น ในระยะแรกแม้ชาวชุมชนจะรับรู้ถึงปัญหา สาเหตุ ที่มาของปัญหา แต่ชุมชนก็ไม่สามารถที่จะเข้าไปจัดการแก้ไขได้ เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่ ยิ่งใหญ่เกินกว่าชุมชนจะแก้ไขได้โดยลำพัง และภายหลังจากได้เรียนรู้จากชุมชนอื่นๆ และบุคคลภายนอก ชุมชนก็เริ่มที่จะมีการมาเกาะกลุ่มกัน เพื่อที่จะร่วมกับหน่วยงานภาครัฐจัดการทรัพยากรหน้าหมู่บ้านของตนเอง โดยมุ่งหวังว่า หากทรัพยากรในท้องทะเลอุดมสมบูรณ์ การทำมาหากินของชุมชนก็ไม่ฝืดเคือง สามารถแก้ปัญหาปากท้องและการอพยพไปทำงานต่างถิ่นได้ การจัดการทรัพยากรของสมาชิกในชุมชนแห่งนี้จึงได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ คือมาร่วมมือกันเป็นเครือข่าย โดยการเชื่อมประสานกับชาวประมงพื้นบ้านหมู่บ้านอื่นๆ ที่ประสบปัญหาใกล้เคียงกัน โดยมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาของชาวประมงพื้นบ้านอย่างมีระบบและมีพลังในการขับเคลื่อนโดยเน้นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ทุกส่วนของภาคประชาสังคมได้ร่วมกันเข้ามารับรู้ รับทราบปัญหาและช่วยกันแสวงหาวิธีการในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยสามารถสรุปแนวทางในการ แก้ไขปัญหาของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีจากอดีตถึงปัจจุบันได้เป็น 5 ยุคสมัยด้วยกันดังนี้

ยุคที่ 1 : ยุคเริ่มต้นปัญหา (ปี พ.ศ. 2516-2519) เป็นช่วงที่ชาวบ้านยังไม่รู้ถึงผลกระทบของเครื่องมือประมงอวนรุน

จึงไม่รู้สึกต่อต้านอะไร คิดว่าเป็นชาวประมงเหมือนกันอาศัยทะเลเดียวกันมีอะไรก็ช่วยเหลือแบ่งปันกันไปและเมื่อเริ่มตระหนักว่าเป็นปัญหาเพราะทรัพยากรลดน้อยลงไป ก็ไปแจ้งเจ้าหน้าที่รัฐให้เข้ามาดำเนินการ ในยุคนี้สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านเองก็ไม่รู้จักเครื่องมือประมงอวนรุนมาก่อน เป็นสิ่งแปลกใหม่ของท้องทะเล เมื่อเห็นว่าเป็นชาวประมงด้วยกันก็มีสิทธิใช้ทรัพยากรในท้องทะเลเหมือนกัน เกิดเหตุเภทภัยใดๆ ในทะเลก็จักต้องช่วยเหลือกันตามสำนึกของคนเป็นลูกทะเล แต่เมื่อเห็นว่าเครื่องมือประมงดังกล่าวส่งผลให้ทรัพยากรลดน้อยลง ก็มิได้ไปดำเนินการอะไรด้วยตนเอง แต่เลือกที่จะไปแจ้งเจ้าหน้าที่รัฐให้เข้ามาจัดการดูแลปัญหา ทั้งนี้เพราะชาวบ้าน คิดว่ากลุ่มเรือประมงอวนรุน มิได้เป็นชาวประมงเหมือนกับพวกเขา ที่ใช้เครื่องมือแบบเรียบง่าย จับสัตว์น้ำเฉพาะอย่าง มีตาอวนขนาดใหญ่ที่สัตว์น้ำตัวเล็กสามารถหลุดรอดไปได้ในทาง ตรงกันข้ามเครื่องมือประมงอวนรุนจะใช้ตาอวนที่มีความถี่มาก จับสัตว์น้ำทุกประเภททุกขนาด ชาวบ้านจึง คิดว่าเป็นเรื่องที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง นอกจากนี้ยังคิดว่าเครื่องมือชนิดนี้เป็นเครื่องมือประมงที่รัฐส่งเสริม รวมทั้งรัฐได้ประกาศให้รู้ว่ารัฐเป็นผู้มีอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากรทั้งหมดจึงตัดสินใจไปแจ้งให้เจ้าหน้าที่รัฐมาแก้ไขปัญหา

ยุคที่ 2 : ยุคแห่งการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา (ปี พ.ศ. 2520-2525) ภายหลังการไปแจ้ง เจ้าหน้าที่รัฐแล้ว ปัญหาต่างๆ ก็ไม่ได้ลดน้อยลง กลับทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น จึงตัดสินใจหันกลับมาแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง แต่เมื่อผนวกกับความไม่พึงพอใจที่ถูกกระทำสะสมมานานจึงเลือกที่จะใช้ความรุนแรงในการจัดการ แต่ก่อนจะใช้ความรุนแรงนั้น ชาวบ้านยังเลือกที่จะเรียก

ผู้ทำการประมงอวนรุนมาพูดคุยกันก่อนว่าไม่ให้ทำเพราะทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนแต่ไม่เป็นผล จึงได้ใช้ความรุนแรงในขั้นต่อมา แต่เมื่อไม่สามารถแก้ปัญหาได้ก็ปรับเปลี่ยนไปใช้วิธีการอื่นต่อไป

ยุคที่ 3 : ยุคการประสานรัฐเพื่อแก้ไขปัญหา : (ปี พ.ศ. 2526-2532) เมื่อจัดการแก้ปัญหาด้วยตัวเองไม่ได้ ก็ย้อนกลับไปหาเจ้าหน้าที่รัฐอีกครั้ง แต่เปลี่ยนจากเจ้าหน้าที่รัฐในระดับอำเภอเป็นระดับภูมิภาค รวมทั้งไปประสานกับนักการเมือง เพื่อร่วมคลี่คลายปัญหาด้วย แต่ก็ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

ยุคที่ 4 : ยุคท้อถอย : (ปี พ.ศ. 2533-2535) เมื่อแก้ไขปัญหาไม่ได้อีก ก็เกิดความรู้สึกท้อถอยอพยพออกจากชุมชนตนเองไปประกอบอาชีพยังต่างถิ่น คือประเทศมาเลเซีย และไปอย่างผิดกฎหมาย เป็นการลักลอบ เข้าเมือง รวมทั้งประสบปัญหาต่างๆ นานา ทั้งการถูกโกงค่าแรง ถูกจับกุม ติดยาเสพติด ฯลฯ

ในช่วง 4 ยุคดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เมื่อในอดีตชุมชนเคยใช้สิทธิของตนเองในการดูแลจัดการทรัพยากรมาเป็นระยะเวลานาน โดยมีกฎเกณฑ์ข้อตกลงธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งมีมาตรการในการตรวจตราควบคุม ให้สมาชิกในชุมชนดำเนินชีวิตโดยไม่ละเมิดข้อตกลงต่างๆ ร่วมกันนั้น ชุมชนสามารถดำรงอยู่มาได้อย่างสันติสุข ไม่มีปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ และสังคม แต่เมื่อมีปัจจัยภายนอกเข้ามา คือการทำการประมงโดยเครื่องมืออวนรุนนั้น เป็นปัญหาที่รุกคืบเข้าสู่ชุมชนอย่างรวดเร็ว จนอยู่ในสภาวะ สับสนกับการตั้งรับและตอบโต้ สับสนว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่รัฐหรือชุมชนที่มีสิทธิและอำนาจเข้าไป จัดการได้เมื่อไปแจ้งเจ้าหน้าที่รัฐ ก็ไม่มีการคลี่คลายปัญหา ชุมชนก็กลับมา

จัดการกันเอง แต่วิธีการจัดการของชุมชนนั้นเป็นไปในลักษณะที่ยังใช้มาตรการเช่นเดิมในการตรวจตราควบคุมกลุ่มอวนรุน คล้ายกับที่ใช้กับกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนซึ่งเป็นวิธีคิดที่ชาวบ้านมีประสบการณ์มาแต่เดิม จึงทำให้ปัญหาไม่ได้รับการ คลี่คลายเช่นกัน เพราะมาตรการตรวจตราควบคุมที่ใช้ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นการว่ากล่าวตักเตือนไปจนถึงการใช้กำลังในการแก้ปัญหานั้นในกรอบของชุมชนนั้น สามารถทำได้ เพราะสมาชิกที่อยู่ร่วมกันในชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีสถาบันศาสนา ระบบครอบครัวและระบบเครือญาติมาช่วยควบคุม ในขณะที่กลุ่มผู้ทำประมงอวนรุนเป็นกลุ่มบุคคลที่ไม่ได้ดำรงอยู่เป็นชุมชน เป็นการดำรงอยู่อย่างปัจเจกบุคคล ที่มาตรการในการตรวจตราควบคุมดังกล่าวไม่มีผลในทางปฏิบัติโดยสิ้นเชิง

ชุมชนที่อยู่ในสภาวะสับสนกับสิทธิในการดูแลจัดการทรัพยากร จึงมีการเปลี่ยนแปลงการแก้ปัญหา โดยไปพึ่งรัฐบ้างกลับมาพึ่งตัวเองบ้าง และย้อนกลับมาพึ่งรัฐอีกครั้ง เมื่อจัดการปัญหาไม่ได้ จึงหมดสิ้น ความหวังและอพยพไปทำมาหากินยังต่างถิ่น แต่เมื่ออพยพไปแล้ว ก็ยังประสบปัญหาต่างๆ อีกมากมาย เสมือนกับการหนีเสือปะจระเข้ จึงได้ย้อนกลับมายังชุมชนอีกครั้ง เพราะสำนึกของการเป็น *"ลูกทะเล"* ที่ยังคงผูกพันกับท้องทะเล ผูกพันกับชุมชนของตนเองอย่างเหนียวแน่น

ยุคที่ 5 : ยุคแห่งการรวมกลุ่ม (ปี พ.ศ. 2536-ปัจจุบัน) เป็นยุคที่เกิดขึ้นเมื่อ 10 กว่าปี ที่ผ่านมา ภายหลังจากการอพยพไปขายแรงงานยังต่างถิ่น แล้วประสบปัญหา จึงได้กลับมาตั้งหลักที่ชุมชนของตนเอง และเป็นโอกาสที่ได้รับรู้ข้อมูลว่าชาว

ประมงพื้นบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ ใกล้เคียงก็ประสบปัญหาเดียวกัน จึงได้พยายามหาแนวทางและประสานกับกลุ่มคนภายนอกต่างๆ เช่น นักพัฒนาเอกชน, นักวิชาการมาร่วมกันคลี่คลายปัญหา

ความพยายามในการที่จะกลับมาร่วมกัน ฟื้นความอุดมสมบูรณ์ให้กับท้องทะเลโดยการควบคุมไม่ให้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูงมาทำลายพันธุ์สัตว์น้ำนั้น เกิดจากความต้องการที่จะอยู่ใน ชุมชนดั้งเดิมของตนเอง ต้องการที่จะคงอาชีพประมงพื้นบ้านเอาไว้ ซึ่งความพยายามดังกล่าวนั้น ได้ไปเชื่อมประสานกับบุคคลภายนอกให้มาร่วมกันคิด วิเคราะห์ หาแนวทางในการคลี่คลายปัญหา ซึ่งสามารถสรุปเป็นกระบวนการต่างๆ ได้ ดังนี้

1. การสร้างสำนึกร่วมของชุมชน

กระบวนการสร้างสำนึกร่วมชุมชนเป็นการสร้างความภาคภูมิใจในประวัติความเป็นมาของชุมชน ทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าในวิถีชีวิตและจารีตของชุมชน โดยชุมชนได้มีการสร้างสำนึกต่อภูมิปัญญาของ บรรพบุรุษและผู้อาวุโสในชุมชน และการสร้างอุดมการณ์ร่วมในความเชื่อมั่นต่อองค์อัลลอฮฺ นับเป็นการฟื้นฟูจิตสำนึกและรากเหง้าของชุมชน เพื่อสร้างความภาคภูมิใจ และพร้อมที่จะต่อสู้ สร้างสรรค์ เพื่อดำรงวิถีชีวิต ชุมชนให้ดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมีศักดิ์ศรี อันนำไปสู่การเกิดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเพื่อการแก้ปัญหาโดยเฉพาะในเรื่องของการจัดการทรัพยากร

การมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาในเรื่องของทรัพยากรของชุมชนมีอยู่หลากหลายกิจกรรม เช่น ร่วมกันจัดทำปะการังเทียม หรือ *“ซั้ง”* โดยใช้วัสดุพื้นบ้านที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาชาวบ้าน อันได้แก่ ไม้ไผ่ ทางมะพร้าว กระสอบทราย มาผูกติดกันเป็นแหล่ง

ให้สัตว์น้ำได้ใช้เป็นแหล่งอาหารและที่อาศัย ซึ่งเป็น องค์ความรู้ที่ได้จากการเข้าใจธรรมชาติ ถึงแม้ว่าในระยะหลังการทำซั้งจะถูกทำลายจากอวนรุนที่เข้ามา แต่การทำซั้งกลับเห็นผลเป็นรูปธรรมในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างความสามัคคี มีการลงแรงทำกิจกรรมร่วมกัน สร้างความรู้สึกสำนึกร่วมว่าเป็นสมบัติของชุมชนและชุมชนต้องช่วยกันดูแลซั้ง ดูแลทะเล สิ่งเหล่านี้ถ้าอวนลาก อวนรุน เข้ามาทำลายสิ่งเหล่านี้ ชุมชนก็จะเกิดความรู้สึกเหมือนกับมากระทำกับ ชุมชน ดังนั้น *"ซั้ง"* จึงไม่ได้เป็นแค่ซั้งในความหมายโดยทั่วไป แต่ซั้งถูกให้ความหมายใหม่โดย ชุมชนที่มีความหมายลึกซึ้งถึงความเป็นชุมชนและสำนึกร่วมของชุมชนเลยทีเดียว ซั้งจึงเป็นกิจกรรมที่เป็นสื่อในการร่วมแรงร่วมใจ เป็นกิจกรรมร้อยรัดในชุมชน สร้างฐานชุมชนให้มั่นคง อีกทั้งเป็นสื่อสัมพันธ์กับชุมชนหรือ กลุ่มประมงพื้นบ้านอื่นๆ ที่เข้ามาทำกินที่ซั้งด้วย ดังนั้นซั้งจึงไม่ใช่ตัวล่อปลาเพียงอย่างเดียว แต่ซั้งเป็นสื่อสัมพันธ์ของชาวประมงพื้นบ้านด้วย ดังเช่นที่ผู้อาวุโสของชุมชนกล่าวว่า *"ซั้งเป็นตัวล่อทั้งคน ล่อทั้งปลา ล่อทุกอย่างที่จะมารวมกันได้"* และนี่เองที่เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่จะนำไปสู่กิจกรรมอื่นๆ ต่อไป

2.การสร้างองค์กรชุมชน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นนั้นจำเป็นที่จะต้องมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กร เพื่อเพิ่มอำนาจและศักยภาพในการจัดการหรือประสานงานกับองค์กรหรือหน่วยงานของภาครัฐหรือองค์กร อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อการสร้างความชอบธรรมในการจัดการและการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน และพัฒนาไปสู่การเคลื่อนไหวในภาคประชาสังคมที่กว้างขึ้น

เครือข่ายชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีมีกระบวนการการเสริมสร้างจิตสำนึกร่วมในรูปของประชาสังคมของชุมชน เริ่มจากการให้ชุมชนตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เช่น การประชุม การสัมมนา การศึกษาดูงาน การทำกิจกรรมร่วมกัน ตลอดจนการประสานกับภายนอกชุมชน และค่อยๆ ก่อตัวขึ้นเป็นองค์กรประมงพื้นบ้านของชุมชนจนกระทั่งชุมชนเกิดการเรียนรู้ ตระหนักและหวงแหนในสิทธิของชุมชนในการจัดการและเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน นำไปสู่การจัดกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นการประกาศสิทธิของชุมชนอย่างมากมาย เช่น การประสานกับภาครัฐเพื่อให้ชุมชนมีสิทธิในการ จัดการทรัพยากรของชุมชน การจัดกิจกรรมเชิงรณรงค์ เช่น การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การทำซั้ง หรือ ปะการังเทียม หรือการจัดกิจกรรมเชิงรุก เช่น การเจรจาให้มีการปรับแก้กฎหมายเพื่อยกเลิกการใช้เครื่องมือ อวนรุน เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้คือความพยายามในการที่จะสร้างองค์กรของชุมชนให้เข้มแข็งโดยวิธีการหลากหลายวิธี ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ที่กระทำนั้น ไม่ได้กระทำโดยโดดเดี่ยว แต่ชุมชนพยายามดึงเอาองค์กรภาครัฐระดับปฏิบัติ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด กรมประมง ฯลฯ หรือภาครัฐระดับนโยบาย เช่น รัฐมนตรี วุฒิสมาชิก ตลอดจนฝ่ายที่สนับสนุนไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาสังคมต่างๆ เพื่อสร้างพลังในการเคลื่อนไหวของชุมชน

3. การประสานกับองค์กรภายนอก

การประสานกับองค์กรภายนอกต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน สื่อมวลชน นักวิชาการ ฯลฯ เพื่อสร้างพลังในการเคลื่อนไหวของ

ชุมชน โดยในส่วนของการประสานงานกับภาครัฐ เพื่อนำเสนอปัญหาของชุมชนให้ภาครัฐได้รับรู้เพราะสิ่งที่ชุมชนคิดมาตลอดก็คือ ภาครัฐมีหน้าที่ในการแก้ไขปัญหา แต่ก็ไม่แน่ใจว่าภาครัฐรู้ปัญหาจริงหรือไม่ จึงได้เกิดความคิดที่จะนำเสนอปัญหาให้ภาครัฐได้รับรู้และเชิญเข้ามาดูปัญหารับรู้วิถีชีวิตของชุมชนและประสานในเรื่องการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งมีการลาดตระเวนป้องปรามเรือประมงอวนรุน อวนลากที่กระทำผิดกฎหมายประมง ในส่วนของนักวิชาการจะมีการแลกเปลี่ยนประเด็นปัญหาที่สัมพันธ์กับชาวประมงพื้นบ้านและมีการร่วมเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านการวิจัยต่างๆ โดยชุมชนมีส่วนร่วมและในส่วนของสื่อมวลชนก็จะร่วมในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กับสาธารณชนทั่วไป ทั้งประเด็นเรื่องวิถีชีวิต สภาพปัญหา รวมทั้งความพยายามในการคลี่คลายปัญหาของชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

จึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การดำเนินงานในช่วงยุคนี้เป็นการผสมผสานทั้งการดึงเอาปัจจัยภายในที่แข็งแกร่งของชุมชน เช่น องค์ความรู้ของชุมชน ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรที่มีมาแต่ดั้งเดิม มาผสานเข้ากับปัจจัยภายนอก ซึ่งก็คือ องค์ความรู้ของโลกสมัยใหม่ เช่น การจัดระบบข้อมูล การดำเนินงานวิจัย หรือการเผยแพร่สื่อสารกับสาธารณชน รวมไปถึงการใช้ช่องทางของข้อมูลข่าวสารจากโลกภายนอก เช่น การระบุถึงสิทธิของชุมชนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 46 ฯลฯ มาประยุกต์ใช้ร่วมกัน โดยคำนึงถึงการคลี่คลายปัญหาของชุมชนโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ และนำไปสู่การที่รัฐยอมรับศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา

รูปธรรมของกิจกรรมต่างๆ ที่ชาวประมงพื้นบ้านได้ร่วมกันดำเนินการในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา สามารถกล่าวโดยสังเขปได้ดังนี้

1) การประชุมพูดคุยเครือข่ายของชมรมฯ เพื่อเป็นการเรียนรู้ วิเคราะห์ปัญหาและการหา ทางออกของปัญหา

2) การทำงานวิจัยการเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เป้าหมายของการทำงานวิจัย คือ เพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และเข้าใจปัญหาของตนเองให้ชัดเจน รวมทั้งเพื่อสร้างการตกผลึกและสร้างความมั่นใจให้ ชาวบ้านในการนำข้อมูลที่ได้ศึกษาไปใช้ในการเจรจาในระดับนโยบาย

3) การประชุมพูดคุยร่วมกับส่วนราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการบอกเล่าสถานการณ์และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

4) การทำซั้งปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน เป็นการรื้อฟื้นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านนำมาใช้ วัสดุที่ใช้ในการทำซั้งปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน คือ เชือก ทางมะพร้าว กระสอบทราย และไม้ไผ่ วัสดุ บางชนิดที่ใช้ทำซั้งมีการเปลี่ยนแปลงไป เช่น ในอดีตเคยใช้เถาวัลย์ มาในปัจจุบันนี้เถาวัลย์หายากขึ้น จึงปรับมาใช้เชือกเป็นตัวผูกถุงทรายเพื่อถ่วงไม้ไผ่ไม่ให้ลอยหายไป หรือในอดีตเคยใช้เศษไม้ กิ่งไม้ต่างๆ ในแถบ ชุมชนไปกองสุมในทะเล ปัจจุบันสิ่งต่างๆ เหล่านั้นมีลดน้อยลงจึงปรับเปลี่ยนมาใช้ทางมะพร้าว ซึ่งก็เกิดขึ้นจากการเฝ้าสังเกตของชาวประมงพื้นบ้านว่าทางมะพร้าวนั้นมีกลิ่นหอม ที่สามารถดึงดูดสัตว์น้ำได้ ลักษณะของซั้งในยุคปัจจุบันจึงเป็นการใช้ไม้ไผ่มาผูกโยงกับทางมะพร้าวแล้วใช้กระสอบบรรจุทรายมาเป็นตัวถ่วง ไม่ให้ไม้ไผ่ลอยหายไป โดยจะทิ้งเป็นกลุ่มๆ แล้วแต่ความต้องการของชุมชน โดยทั้งนี้วัสดุที่

นำมาประกอบเป็น ซั้งปะการังเทียมจะเป็นวัสดุธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่และหาได้ง่ายในท้องถิ่น รวมทั้งไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ทางทะเล กล่าวคือ หากซั้งเกิดการเสียหาย ไม้ไผ่จะลอยน้ำเข้าสู่ฝั่งได้ ทางมะพร้าวจะย่อยสลายได้ตามธรรมชาติ ในส่วนของกระสอบบรรจุทรายนั้น เมื่อกระสอบขาด ทรายก็จะจมลงสู่ทะเล ส่วนกระสอบก็ลอยกลับสู่ฝั่งได้เช่นกัน

5) กิจกรรมการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อน เช่น การปล่อยพันธุ์กุ้งและปลา

6) กิจกรรมการทำปะการังเทียมแบบคอนกรีตของกรมประมง และกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เป้าหมายเพื่อเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน และยังใช้เป็นแนวเขตที่สามารถป้องกันอวนรุน อวนลากเข้ามาในเขตอนุรักษ์ และยังทำให้หน่วยงานภาครัฐได้เข้ามารับรู้ปัญหา โดยในส่วนของชาวประมงพื้นบ้านได้มีส่วนร่วมในกระบวนการทำงาน ต่างๆ เช่น การกำหนดรูปแบบของปะการังเทียม, การกำหนดจุดที่จะวาง ฯลฯ

7) โครงการคลังปูม้า เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง เป้าหมายเพื่อเพิ่มปริมาณพันธุ์ปูม้าในทะเลให้เพิ่มมากขึ้น วิธีการดำเนินโครงการ คือ นำปูไข่นอกกระดองมาเลี้ยงในกระบะเพื่ออนุบาลไว้จนแม่ปูฟักไข่และสลัดไข่จนไข่ปูหมด ซึ่งไข่ปูที่สลัดออกมาแล้วจะอาศัยอยู่ตามแนวลำคลองที่มีป่าชายเลนที่สมบูรณ์

8) การออกลาดตระเวนตรวจจับเรือประมงที่กระทำผิดกฎหมายและทำลายทรัพยากรธรรมชาติหลังจากที่ชาวประมงพื้นบ้านร่วมกันออกลาดตระเวนเฝ้าระวังอวนรุนอย่างเดียวก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาได้ และมีปัญหาตามมาอีกมากมาย เช่น กำลังเจ้าหน้าที่รัฐไม่เพียงพอ, อวนรุนหลบหนี ฯลฯ ทำให้ต้องหาวิธีการ

ในการแก้ปัญหาใหม่ คือ ทำโครงการปรับเปลี่ยนเครื่องมืออวนรุน เพื่อเป็นการเสนอทางเลือกในการประกอบอาชีพให้กับกลุ่มที่ใช้เครื่องมือประมงอวนรุน ซึ่งเมื่อปรับเปลี่ยนแล้วหากมีการกระทำผิดกฎหมายประมงอีกก็จะออกลาดตระเวนตรวจจับ รวมทั้งผลักดันให้มีการทำสำนวนสั่งฟ้องศาลให้มีบทลงโทษที่หนักยิ่งขึ้น โดยเรือที่ใช้ในการออกลาดตระเวนชายฝั่ง เป็นเรือที่ได้จากงบประมาณของโครงการนำร่องการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดปัตตานี กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นหน่วยงานที่สนับสนุนงบประมาณโครงการ ปัจจุบันได้สิ้นสุดงบประมาณไปแล้ว แต่ทางชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีก็ยังคงดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยการขอรับบริจาค, ผลักดันเป็นแผนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเสนอเป็นแผนยุทธศาสตร์จังหวัด เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดหาน้ำมันเชื้อเพลิง และการซ่อมบำรุงเรือเพื่อใช้ในการออกลาดตระเวนต่อไป

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีตลอดช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ซึ่งเป็นรูปธรรมและเป็นที่เฝ้าจับตาดูของคนทั่วไปก็คือ การลดปริมาณของจำนวนเรืออวนรุน อวนลาก และการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทะเล ซึ่งเป็นปัญหาหลักที่ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีประสบมาโดยตลอด นอกจากนี้จากกระบวนการทำงานดังกล่าวยังก่อให้เกิดสิ่งที่มีคุณค่าและเป็นต้นทุนที่สำคัญยิ่งของพี่น้อง ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี กล่าวคือ

1. การลดลงของเครื่องมือประมงอวนรุน อวนลาก

ในด้านการป้องกันและปราบปรามการกระทำผิดกฎหมายและทำลายทรัพยากรธรรมชาติของ เรือประมงอวนรุน อวนลาก นั้น ทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้มีการดำเนินการทั้งการโน้มน้าว ชักจูงให้กลุ่มเรือประมงอวนรุนขนาดเล็กดำเนินการปรับเปลี่ยนเครื่องมือจากการใช้เครื่องมืออวนรุนไปใช้เครื่องมือประมงชนิดอื่นๆ เช่น อวนปู อวนกุ้ง ฯลฯ ซึ่งไม่ทำลายทรัพยากรชายฝั่ง โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ผ่านทางโครงการนำร่องการจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดปัตตานี ซึ่งจากการดำเนินการดังกล่าวมีเจ้าของเรือประมงอวนรุนขนาดเล็กสมัครใจเข้าโครงการ ปรับเปลี่ยนเครื่องมือจำนวน 134 ราย จากทั้งหมด 152 ราย คิดเป็นร้อยละ 88.16 ผู้ที่ไม่เข้าโครงการมี 18 ราย คิดเป็นร้อยละ 11.84 โดยบางรายเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ค้าขาย แทน ส่วนผู้ที่ยังทำอวนรุนอยู่ก็มีมาตรการในการปราบปรามโดยการตรวจจับตามกฎหมาย

สำหรับเรืออวนรุนขนาดใหญ่ซึ่งเป็นเรือของกลุ่มทุนทั้งจากภายในจังหวัดปัตตานีและจังหวัดอื่นๆ นั้น ทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้มีการประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐในการออกลาดตระเวนตรวจจับ เพื่อมิให้เกิดการกระทำผิดกฎหมาย โดยในส่วนของพื้นที่จังหวัดปัตตานีนั้น ทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้เรียกร้องและผลักดันจนมีประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อง ห้ามใช้เครื่องมืออวนรุนที่ใช้ประกอบเรือยนต์ทำการประมงในพื้นที่บางแห่ง ฉบับลงวันที่ 17 กรกฎาคม 2546 ซึ่งผลจากการออก ลาดตระเวนตรวจจับอย่างสม่ำเสมอ ได้ส่งผลให้เรืออวนรุนออกทำการประมงลดน้อยลงในพื้นที่จังหวัด

ปัตตานี และนอกจากการลดจำนวนอวนรุน ซึ่งเป็นปัญหาหลักของชาวบ้านแล้ว ยังทำให้ในบางพื้นที่ที่มีปัญหาอวนลากและเรือปั่นไฟปลากระตักมีจำนวนลดลงด้วยเช่นกัน ดังรายละเอียดสรุปผลการจับกุมเรือประมงที่กระทำ ความผิดตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2490 ในพื้นที่จังหวัดปัตตานี ระหว่างปี พ.ศ.2536-พ.ศ.2549

ตารางผลการจับกุมเรือประมงที่กระทำความผิดตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2490 ในพื้นที่จังหวัดปัตตานี

ปี พ.ศ.	ประเภทของเครื่องมือประมงที่ถูกจับกุม (ลำ)				หมายเหตุ
	อวนรุน	อวนลาก	อวนครอบปลากระตัก	คราดหอย	
2536	46	-	-	-	เริ่มก่อตั้งชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี
2537	77	3	-	-	
2538	48	13	13	-	
2539	18	25	-	-	
2540	2	55	3	-	
2541	-	29	1	-	
2542	-	13	-	-	
2543	6	7	-	-	
2544	4	5	-	2	
2545	3	17	-	-	
2546	4	1	1	-	
2547	3	3	4	-	
2548	8	12	1	-	
2549	1	11	1	-	เดือนมกราคมถึงสิงหาคม
รวม	220	194	24	2	

ที่มา : สารบบคดีอาญา ศาลจังหวัดปัตตานี

2. การฟื้นตัวของทรัพยากรประมง

เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูงจำพวกอวนรุน อวนลากมีจำนวนลดน้อยลง โดยผ่านมาตรการต่างๆ ดังได้กล่าวมาข้างต้น รวมทั้งมาตรการในการอนุรักษ์ฟื้นฟูต่างๆ ของชาวประมงพื้นบ้านใน พื้นที่ ประกอบกับลักษณะเฉพาะของทรัพยากรประมงที่สามารถฟื้นตัวได้เร็วหากไม่ถูกรบกวนมาก ส่งผลให้ทรัพยากรต่างๆ ในท้องทะเลฟื้นสู่ความอุดมสมบูรณ์ มีปริมาณที่เพิ่มขึ้น มีความหลากหลายมากขึ้น ดังสะท้อนผ่านการทำการประมงของชาวบ้านในพื้นที่ดังนี้

สรุปผลการเปรียบเทียบสถานภาพผลผลิต จากการทำประมงพื้นบ้านระหว่างปี พ.ศ.2543 กับ พ.ศ.2547

ประเภทเครื่องมือประมงพื้นบ้าน	ปี พ.ศ.2543		ปี พ.ศ.2547		สถานภาพของการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านแต่ละชนิด
	ผลผลิตโดยเฉลี่ย (กก./วัน/ราย)	รายได้โดยเฉลี่ย (บาท/วัน/ราย)	ผลผลิตโดยเฉลี่ย (กก./วัน/ราย)	รายได้ (บาท/วัน/ราย)	
1. อวนกุ้ง 3 ชั้น (ตาอวน 3-4 ซม.)	2	200	5	500	ในปี 2547 มีการใช้เครื่องมืออวนกุ้งที่มีขนาด ตาอวนกว้างขึ้น โดยส่วนใหญ่จะใช้ 3.5-4 เซนติเมตร และเครื่องมืออวนกุ้งมีจำนวนเพิ่มขึ้น
2. อวนใย (อวนกุ้ง)	1.5	200	5	600	ในปี 2547 มีการใช้เครื่องมือชนิดนี้เพิ่มมากขึ้น หลังจากหยุดการทำมานาน

ประเภทเครื่องมือประมงพื้นบ้าน	ปี พ.ศ.2543		ปี พ.ศ.2547		สถานภาพของการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านแต่ละชนิด
	ผลผลิตโดยเฉลี่ย (กก./วัน/ราย)	รายได้โดยเฉลี่ย (บาท/วัน/ราย)	ผลผลิตโดยเฉลี่ย (กก./วัน/ราย)	รายได้ (บาท/วัน/ราย)	
3. อวนปูม้า (ตาอวน 9 ซม.)	2	200	5	500	ในปี 2547 มีการใช้เครื่องมือนี้เพิ่มขึ้น เพราะไม่ถูกทำลายจากเครื่องมือทำลายล้าง อย่างเช่น อวนรุนและจำนวนสัตว์น้ำก็เพิ่มขึ้นด้วย
4. ลอบปู	-	-	3-5	300	ในอดีตไม่มีการใช้เครื่องมือชนิดนี้ เพราะบริเวณหน้าบ้านเต็มไปด้วยเรืออวนรุน ปัจจุบันนี้มีการใช้เครื่องมือชนิดนี้เพิ่มขึ้น
5. อวนเอ็นลอยปลาทู	15	375	100	3,000	สามารถทำได้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
6. อวนลอยปลาหลังเขียว	-	-	750	2,250	หยุดมาแล้ว 5-6 ปี เพราะไม่มีปลา แต่ปัจจุบันสามารถใช้เครื่องมือชนิดนี้

หมายเหตุ : 1) เป็นการศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลในช่วงปี 2543 กับ 2547 เพราะเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านนโยบายการเลิกใช้เครื่องมืออวนรุนในพื้นที่จังหวัดปัตตานี

2) เป็นการสุ่มตัวอย่างศึกษาจากชุมชนประมงพื้นบ้านในเขตอำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี

ที่มา : ชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี, 2548.

3. วิธีคิดของชาวประมงพื้นบ้าน

จากการสรุปบทเรียนร่วมกันของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีร่วมกับนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ (ดร.เลิศชาย ศิริชัย) ได้ข้อสรุปในด้านวิธีคิดของชาวประมงพื้นบ้านที่น่าสนใจยิ่ง กล่าวคือ ในกระบวนการเคลื่อนไหวทำงานมาตลอด 15 ปีขบวนการชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้เติบโตทางความคิดขึ้นมาก สามารถสรุปประสบการณ์ด้านต่างๆ เป็นความรู้ ความคิดสามารถจัดการทั้งปัญหาในวันนี้และการมองไกลไปในอนาคต ชาวบ้านสามารถพัฒนาวิธีคิดที่สามารถเผชิญหน้ากับปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี เช่น การไม่ยึดติดกับความเป็นขั้วตรงกันข้าม

แต่ที่เห็นได้ชัดเจนอีกประการหนึ่งในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาก็คือ การไม่มองปัญหาหรือความสำเร็จแบบหยุดนิ่งตายตัว (static) หรือมีจุดจบ ณ กาลเวลาใดเวลาหนึ่ง แต่มองอย่างมีพลวัต (dynamic) ตลอดเวลา ที่เห็นได้ชัดเจนคือปัญหาที่เกิดขึ้นจากกระบวนการแก้ปัญหาอวนรุน ซึ่งมีปัญหาสำคัญ 2 ประการตามมา คือ (1) ในกระบวนการปรับเปลี่ยนเครื่องมือของเรืออวนรุนเล็กนั้นปรากฏว่าเจ้าของเรืออวนรุนบางส่วนที่ปรับเปลี่ยนเครื่องมือแล้วและรับเงินไปเรียบร้อยแล้ว กลับนำเงินไปซื้อเครื่องมือทำอวนรุนอีก บางส่วนไปซื้อเครื่องมือทำอวนลากข้าง ปัญหานี้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับเสียงวิจารณ์ของคนภายนอกบางคนว่าการดำเนินโครงการดังกล่าวล้มเหลว (2) การตรวจจับเรืออวนรุนที่ผ่านมาจับได้แต่เรืออวนรุนเล็กของชาวบ้าน แต่เรืออวนรุนใหญ่จับไม่ได้เลย ซึ่งนอกจากจะมีเรืออวนรุนใหญ่เข้ามาน้อยแล้ว เรือประเภทนี้ยังหลบหนีได้ไว รวมทั้งยังมีปัญหาแง่กฎหมายว่าตรงไหนคือเขต 3,000 เมตรแน่ และต้องทำอย่างไรจึงจะถือว่าเรืออวนรุนทำผิด

กฎหมาย เช่น ถ้าเข้ามาจอดอยู่เฉยๆ โดยยังไม่ได้เริ่มรุนถือว่าผิดกฎหมายหรือไม่ นอกจากนี้เรืออวนรุนใหญ่ซึ่งมีทุนมากและมีอิทธิพลหลายแบบหนุนหลังอยู่ พร้อมที่จะฟ้องร้องเจ้าหน้าที่ที่เข้าจับกุมได้ตลอดเวลา ทำให้เจ้าหน้าที่ไม่อยากเข้าไปตอแยกับเรืออวนรุนใหญ่ ยกเว้นจะทำผิดอย่างชัดเจน ลักษณะเช่นนี้ทำให้ถูกโจมตีจากเรืออวนรุนเล็กว่าทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านมุ่งจับแต่เรืออวนรุนเล็กของชาวบ้าน (3) หลังจากตรวจจับมาได้ระยะหนึ่ง เรืออวนรุนเล็กที่ไม่ยอมเข้าโครงการปรับเปลี่ยนเครื่องมือและที่ปรับเปลี่ยนเครื่องมือแล้วแต่กลับไปใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมายอีกถูกจับหลายลำ ก็เกิดปฏิกิริยาขึ้นโดยกลุ่มเรือดังกล่าวได้นำสมัครพรรคพวกจำนวนหนึ่งไปประท้วงทางราชการให้หยุดจับ เมื่อเกิดกรณีอย่างนี้ขึ้นทางราชการซึ่งไม่อยากออกตรวจจับอยู่แล้วก็ใช้โอกาสนี้ บ่ายเบี่ยงในการออกตรวจจับตามปกติ โดยเสนอว่าให้ชาวบ้านไปตกลงกันให้ได้เสียก่อน

ชาวบ้านที่ร่วมกันดำเนินโครงการดังกล่าวไม่ได้ตื่นตกใจไปกับปัญหานี้และข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ แต่มองปัญหานี้อย่างสงบและอธิบายว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นถือเป็นเรื่องปกติ เพราะการแก้ปัญหาที่ยากๆ ไม่ใช่เรื่องง่าย และเป็นธรรมดาที่จะเกิดผลข้างเคียงบ้าง เช่น ชาวบ้านที่เคยใช้อวนรุนจับกุ้งปลาได้มาก จะให้เขาพอใจที่จะมาใช้เครื่องมือแบบพื้นบ้านครบทั้งหมดไม่มีบิดพลิ้วคงจะเป็นเรื่องยาก เพียงแต่ว่าเป็นคนกลุ่มน้อยเท่านั้น และเมื่อปัญหาเกิดขึ้นก็ต้องหาทางแก้ ไม่ใช่ตีโพยตีพายหรือด่วนสรุปว่าล้มเหลว ดังนั้นชาวบ้านจึงยังคงเดินหน้าทำงานต่อและพยายามหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นใหม่ควบคู่กันไป

นอกจากนี้ยังเห็นได้ชัดเจนว่าไม่ใช่เฉพาะชาวบ้านที่เป็นแกนนำเท่านั้นที่มีความคิดดังกล่าวนี้ ชาวบ้านทั่วไปก็มีความคิดไม่ต่างกัน ดังจะเห็นว่าปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นไม่มีชาวบ้านคนใดต่อว่าแกนนำเลย และไม่มีใครคิดเลยว่าเป็นการทำงานที่ล้มเหลว ทุกคนยังคงให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ และเห็นว่าการทำงานที่ผ่านมานั้นได้ผลดีแล้ว ส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นก็ต้องช่วยกันแก้ไขต่อไป

ทั้งนี้ถ้าหากทางชาวประมงพื้นบ้านจะใช้วิธีที่รุนแรงแก้ปัญหาก็ทำได้ไม่ยาก เช่น เจ้าของเรืออวนรุนเล็กที่ปรับเปลี่ยนเครื่องมือนั้นได้ทำสัญญาการปรับเปลี่ยนเครื่องมือกับทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านไว้แล้วหากบิดพลิ้วกลับมาใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมายอีก ทางชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีสามารถฟ้อง ร้องเรียกค่าเสียหายทางแพ่งได้

ทางชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีสามารถที่จะเรียกร้องทางราชการให้ออกตรวจจับอย่างจริงจังได้ เพราะเป็นการปฏิบัติตามกฎหมาย และตามข้อตกลงที่ทางชมรมฯทำกับรัฐบาลไว้ แต่ทางชมรม ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานียังไม่คิดที่จะใช้มาตรการเช่นนี้ เพราะเห็นว่าการใช้ความรุนแรงกับชาวบ้านด้วยกัน ถึงจะแก้ปัญหาได้ก็เพียงเป็นการแก้ปัญหาระยะสั้นเท่านั้น และอาจก่อให้เกิดความร้าวฉานขึ้นใน ท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้ปัญหาบานปลายไปอีก สิ่งที่ชาวบ้านคิดในช่วงนี้ก็คือ (1) ร่วมมือกับทางราชการออก ตรวจจับเรืออวนรุนใหญ่ให้มากขึ้น และทำอย่างจริงจัง เพื่อให้อวนรุนเล็กเห็นว่าทางกลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน ไม่ได้เลือกปฏิบัติ และหากเรืออวนรุนใหญ่หมดไปหรือเหลือน้อยลงทาง

เรืออวนรุนเล็กก็จะนำมาเป็นข้ออ้าง ไม่ได้ (2) หาทางติดตามช่วยเหลือชาวเรืออวนรุนเล็กที่ปรับเปลี่ยนเครื่องมือไปแล้วให้เขาสามารถเลี้ยงตัวได้ เช่น การขอความสนับสนุนจากทางราชการให้สนับสนุนทุนเรื่องการเพาะเลี้ยง หรือการทำอาชีพเสริมอื่นๆ การดำเนินการเช่นนี้นอกจากป้องกันไม่ให้ผู้ที่ปรับเปลี่ยนเครื่องมือแล้วกลับมาใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมายอีก ยังหวังว่าจะเป็นแรงจูงใจให้ผู้ที่ยังไม่เข้าโครงการปรับเปลี่ยนเครื่องมือได้เปลี่ยนใจมาเข้าโครงการฯแทนที่จะไปประท้วงขอทำอวนรุนต่อ (3) ส่วนเรื่องการตรวจจับนั้นจะใช้วิธีเลือกทำในบางพื้นที่ก่อน เมื่อเรียบร้อยแล้วจึงค่อยเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่อื่น ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดปฏิกิริยามากเกินไป

สิ่งที่ชาวบ้านคิดและทำดังกล่าว ไม่ได้คิดมาล่วงหน้า แต่คิดขึ้นภายใต้บริบทของปัญหาที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งสะท้อนให้เห็นวิธีคิดที่สำคัญคือ **การให้ความสำคัญต่อพลวัตของปัญหา และพยายามแก้ปัญหาโดยวิธีการที่สันติให้มากที่สุด** ซึ่งสันติวิธีในทัศนะของชาวประมงพื้นบ้านที่จังหวัดปัตตานี ไม่ใช่การสยบยอมโดยไม่ทำอะไรเลย หากแต่การกระทำหรือตอบโต้ด้วยสันติวิธีจะต้องยึดมั่นในหลักการ ความถูกต้อง ชอบธรรมตามกรอบของกฎหมายเป็นสำคัญด้วย

ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อว่าการทำงานของเขาคงไม่มีจุดจบ เพราะแม้แก้ปัญหาเก่าได้ ปัญหาใหม่ๆ ก็จะเกิดขึ้นอีก ชาวบ้านจึงคิดในมุมใหม่ว่าขบวนการของพวกเขาต้องเรียนรู้ให้มาก ต้องเข้มแข็งให้มากเพื่อจะสามารถเผชิญปัญหาได้ และหาทางออกจากปัญหาหรือปรับตัวได้อย่างเหมาะสม ซึ่งก็คือ ชาวบ้านเน้นที่กระบวนการแก้ปัญหาที่ชาวบ้านจะต้องมีความเข้มแข็งมากกว่าการแสวงหาจุดจบที่ลงตัว

การมองปัญหาแบบพลวัตไม่ใช่มองแบบหารูปแบบตายตัว ดังกล่าว ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของ ชุมชนเน้นที่กระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและองค์กรของชาวประมงพื้นบ้าน ไปพร้อมๆ กับการแก้ปัญหาด้วยวิธีการและเป้าหมายที่หลากหลายขึ้น ด้วยวิธีคิดและการเคลื่อนไหวเช่นนี้ทำให้ชุมชนฝ่าวิกฤติมาได้ในลักษณะของการแก้ปัญหาแบบค่อยๆ สะสมประสบการณ์และความรู้ไปพร้อมกับปัญหาค่อยๆ ได้รับการคลี่คลาย ในขณะเดียวกันก็มีความสำเร็จและวิธีคิดแบบใหม่ๆ ที่ไม่เคยได้คิดหรือเข้าใจมาแต่เดิมค่อยๆ ก่อรูปขึ้นด้วย

ในทำนองเดียวกันในกระบวนการดังกล่าวก็อาจเกิดเหตุการณ์ที่ไม่พึงปรารถนา แทรกซ้อนขึ้นได้ แต่ชุมชนก็สามารถเผชิญปัญหาเหล่านี้ได้ เนื่องจากในการเคลื่อนไหวไม่ได้มีเป้าหมายแค่สำเร็จหรือล้มเหลว แล้วดีใจหรือผิดหวัง แต่เน้นที่ความเติบโตของความคิดและความเข้มแข็งของกระบวนการ เพื่อสามารถรับรู้และเผชิญหน้าปัญหาได้อย่างปกติ

4. ความเติบโตของขบวนการชาวบ้าน

เนื่องจากการเคลื่อนไหวของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีในการแก้ปัญหาของตนนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานที่สำคัญ 3 ประการ คือ (1) เน้นการศึกษาเรียนรู้ทั้งเรื่องของตนเอง และเรื่องภายนอกที่เกี่ยวข้อง (2) เน้นปฏิสัมพันธ์กับฝ่ายต่างๆ ในเชิงของการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน หรือไม่ก็เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา (3) เน้นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการปฏิบัติการของสมาชิกชุมชน โดยผู้นำและสมาชิกมีความสัมพันธ์กันใน แนวราบ

ลักษณะที่กล่าวนี้ขบวนการชาวประมงพื้นบ้านได้ทำมาตลอดระยะเวลาประมาณ 15 ปี ที่พวกเขาได้ออกมาเคลื่อนไหวแสดงตัวตน จึงทำให้ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีสามารถพัฒนาวุฒิภาวะของตนได้อย่างต่อเนื่องพวกเขาเป็นกลุ่มคนที่สนใจเรียนรู้ มีความเป็นปึกแผ่น และมีความเสียสละต่อส่วนรวมสูง รวมทั้งมีความสามารถในการทำงานร่วมกับฝ่ายต่างๆ ได้เป็นอย่างดี รู้จักแยกแยะและแสดงบทบาทที่เหมาะสมสำหรับสถานการณ์ต่างๆ

ดังนั้นชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี ซึ่งปัจจุบันได้จดทะเบียนเป็นองค์กรนิติบุคคลตามกฎหมายในนาม สมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี จึงมีการคิดและดำเนินงานต่างๆ เพื่อนำไปสู่การตอบสนองกับการแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าผลลัพธ์จากการดำเนินงานของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีจะเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น สามารถสร้างความหวังกำลังใจในการดำเนินชีวิตให้กับชาวบ้านในพื้นที่ได้ แต่ก็ยังมิใช่การแก้ปัญหาที่เบ็ดเสร็จ เป็นเพียงการบรรเทาปัญหาให้ลดน้อยลงในระดับหนึ่ง เพราะหากชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานีหรือเจ้าหน้าที่รัฐอ่อนกำลังลงในการปฏิบัติงาน กลุ่มผู้ประกอบการที่ใช้เครื่องมือประมงที่มี ประสิทธิภาพในการทำลายสูงก็จะออกปฏิบัติการ ซึ่งส่งผลต่อการทำลายทรัพยากรประมงอย่างรวดเร็วและ รุนแรง ดังนั้นกระบวนการขับเคลื่อนขององค์กรชาวประมงพื้นบ้านจึงยังจะต้องดำเนินต่อไปอย่างแข็งขัน โดยใช้ต้นทุนทางสังคม, ต้นทุนทางระบบนิเวศ, ทุนทางสติปัญญาและต้นทุนทางวัฒนธรรม ทั้งความเป็นมุสลิม ระบบเครือญาติ ระบบภูมิปัญญาชุมชน ฯลฯ มาใช้ในการขับเคลื่อนการดำเนินงานโดย

มุ่งหวังให้การดำเนินงานต่างๆ ทุกงานเป็นเสมือน *"แบบฝึกหัด"* ในการให้ชาวประมงพื้นบ้านได้ฝึกฝน เพื่อเรียนรู้ กระบวนการแก้ปัญหาในบริบทต่างๆ และนำไปสู่การเสริมสร้างให้องค์กรชาวประมงพื้นบ้านมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นในการมีส่วนร่วมฟื้นฟูระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในระยะยาวต่อไป

ความพอเพียงในวิถีของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามและดำรงชีวิตโดยผูกพันและพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรทางทะเลเป็นสำคัญ วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านเหล่านี้ยืนอยู่บนพื้นฐานของความพอเพียงมา ช้านาน โดยสามารถจำแนกได้ 3 ประเด็นหลักด้วยกัน คือ หลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่สะท้อนถึงความพอเพียง วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านที่ดำรงอยู่แบบพึ่งพิงธรรมชาติ รวมทั้งการใช้เหตุผลและคุณธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1. หลักคำสอนของศาสนาอิสลาม : หลักแห่งความพอเพียง

ศาสนาอิสลามนับเป็นสถาบันทางศาสนาที่สำคัญยิ่งต่อการขัดเกลาพี่น้องมุสลิม โดยเฉพาะในส่วนของชาวประมงพื้นบ้านมีหลักคำสอนทางศาสนาอิสลามที่เกี่ยวพันกับวิถีชีวิตและส่งผลอย่างใหญ่หลวงต่อการ จัดการทรัพยากรทางทะเลที่สะท้อนถึงความพอเพียง ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการแบ่งปันแก่เพื่อนมนุษย์ ดังนี้

- คำสอนที่ว่า ***"มุสลิมทุกคนในโลกนี้เป็นพี่น้องกัน"*** คำสอนดังกล่าวจัดได้ว่าเป็นคำสอนที่เป็นแก่นกลางหลักที่เป็น

อุดมการณ์ที่อยู่เหนือหลักปฏิบัติหลายประการที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณที่ร้อยรัดคนมุสลิมทุกคนไว้ด้วยความเป็นพี่น้อง ซึ่งสำนึกดังกล่าวนั้นนำไปสู่การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน การแบ่งปัน การให้อภัย การยินดีร่วมทุกข์ร่วมสุข การเอาใจเขามาใส่ใจเรา ฯลฯ ของคนมุสลิมไม่ว่าจะประกอบอาชีพอะไร อาศัยอยู่ในส่วนใดของโลกนี้ก็ตาม ในชุมชนชาวประมงพื้นบ้านแห่งนี้ก็เช่นกัน *"ความเป็นมุสลิม"* ได้หล่อหลอมให้สมาชิกในชุมชนเป็นเสมือนพี่น้องกันทั้งชุมชนและขยายความเป็นพี่น้องไปยังชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอื่นๆ อีกด้วย ซึ่งความผูกพันในลักษณะดังกล่าวนั้นมีผลต่อการจัดการทรัพยากรอย่างใหญ่หลวง ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งปันข้อมูลข่าวสาร แหล่งพื้นที่ในการทำการประมง เทคนิควิธีในการประดิษฐ์เครื่องมือประมง หรือแม้กระทั่งการร่วมมือร่วมใจกันในการร่วมคลี่คลายปัญหาของชุมชนที่อยู่ในขั้นวิกฤตได้

นอกจากนี้คำสอนดังกล่าวข้างต้นยังได้สะท้อนผ่านรูปแบบการปฏิบัติของหลักศาสนาอิสลาม อีกประการหนึ่งอย่างเห็นได้ชัดก็คือ การจ่ายซะกาต หรือการบริจาคให้กับผู้ที่ยากไร้กว่า ดังจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

- คำสอนที่ว่า ***"ทรัพยากรในโลกนี้ รวมทั้งท้องทะเลเป็นขององค์อัลลอฮฺ ให้คนมุสลิมดำเนินชีวิตอยู่อย่างนก"*** ซึ่งมีเจตนาที่ต้องการให้คนมุสลิมดำเนินชีวิตอยู่อย่างพอเพียง มิใช่มุ่งกอบโกยหรือสะสมไว้แต่เพียงผู้เดียว โดยไม่มีการแบ่งปันให้กับผู้อื่น เช่นเดียวกับนกที่จะหาอาหารหรือสร้างรังเพียงแค่พออยู่ได้ เท่านั้น

- คำสอนที่ว่า ***"ทรัพยากรในโลกนี้เป็นขององค์อัลลอฮฺ การนำทรัพยากรดังกล่าวมาใช้จะต้องใช้อย่างคุ้มค่า และไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน"*** ซึ่งเจตนาของคำสอนดังกล่าวก็ต้องการให้มีการ

ใช้ทรัพยากรทุกอย่างที่มีบนโลก ทั้งทรัพยากรบนบกและในท้องทะเลอย่างคุ้มค่า ไม่ทิ้งขว้าง รวมทั้งการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจะต้องไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนอีกด้วยซึ่งหลักคำสอนนี้ผู้นำทางศาสนาในชุมชน จะเป็นผู้ถ่ายทอดคำสอนดังกล่าวไปยังสมาชิกในชุมชนและนำไปสู่การอธิบายกรณีการทำการประมงอวนรุน ซึ่งเป็นปัญหาหลักของชุมชนว่า ผู้ทำการประมงอวนรุนเป็นผู้ทำผิดตามหลักศาสนา หรือเป็นคนบาปในทางศาสนาอิสลามนั่นเอง ทั้งนี้เพราะเครื่องมือประมงอวนรุนจะมีการกวาดต้อนเอาสัตว์น้ำทุกประเภทและทุกขนาดไปด้วยการใช้เครื่องมือประมงที่มีเทคโนโลยีสูงเข้ามาช่วยซึ่งทรัพยากรที่กวาดต้อนไปนี้บางประเภทยังเป็นเพียงลูกสัตว์น้ำวัยอ่อนที่ยังไม่มีโอกาสเจริญเติบโต ซึ่งเมื่อจับสัตว์น้ำเหล่านี้ไปแล้วก็นำไปขายอย่างไม่มีราคา ในส่วนของชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนมองว่าหากปล่อยให้สัตว์น้ำวัยอ่อนเหล่านี้เจริญเติบโตต่อไปได้ ก็จะเป็นการเพิ่มมูลค่าของสัตว์น้ำได้ รวมทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้สัตว์น้ำเหล่านี้ได้ขยายพันธุ์ต่อไปด้วย

นอกจากนี้ชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนยังมองว่าเครื่องมือประมงอวนรุนไม่เพียงแต่เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างไม่คุ้มค่าแล้วยังเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นอีกด้วย กล่าวคือ การใช้เครื่องมือประมงอวนรุนนั้น ส่งผลให้ชาวประมงพื้นบ้านซึ่งเป็นกลุ่มคนจำนวนมากได้รับผลกระทบ ทั้งออกทะเลไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้และเรือประมงอวนรุนบางลำยังไปทำลายเครื่องมือประมงของชาวประมงพื้นบ้านที่วางอยู่ในทะเล อีกด้วย

- หลักการจ่ายซะกาต ซะกาตในที่นี้คือบทบัญญัติหนึ่งของบุคคลที่นับถือศาสนาอิสลามจะต้องปฏิบัติตาม คือ เงินบริจาคของผู้ที่มีรายได้ถึงเกณฑ์ที่ตั้งไว้ จะต้องนำเงินส่วนหนึ่งไปบริจาค เพื่อ

ช่วยเหลือผู้คนที่เป็นผู้ยากไร้ ผู้ทำนุบำรุงศาสนา เด็กกำพร้า ผู้เป็นหนี้สินอันเกิดจากการเผยแพร่ศาสนา ผู้รับศาสนา ผู้ทำสงครามศาสนาและผู้พลัดถิ่น ซึ่งหลักคำสอนดังกล่าวมีอิทธิพลให้ชาวประมงพื้นบ้านในชุมชน ไม่มุ่งสะสมทรัพย์สินมากนักหรือหากสะสมก็จะรู้จักแบ่งปันให้กับผู้อื่นที่มีความเดือดร้อน เป็นการขัดเกลาที่ทำให้สมาชิกรู้จักก็ การให้ กับบุคคลอื่นๆ เช่น หากมีสมาชิกในชุมชนออกไปทำการประมงในทะเลแล้วสามารถจับสัตว์น้ำได้เป็นจำนวนมาก ในขณะที่สมาชิกคนอื่นๆ ไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้เลยในวันเดียวกันนั้น เมื่อกลับมาสู่ชุมชนมีการพูดคุยบอกเล่าแลกเปลี่ยนกัน สมาชิกคนที่สามารถจับสัตว์น้ำได้ก็จะยินดีบอกแหล่งของทรัพยากรว่าตนเองไปจับสัตว์น้ำมาจากบริเวณใด มีการใช้เทคนิคใดช่วยบ้าง โดยไม่มีการปิดบังหรือบิดเบือนข้อมูลของตนเอง ซึ่งสมาชิกคนอื่นๆ ก็จะออกไปทำการประมงในบริเวณดังกล่าวบ้างในวันถัดไป

- **หลักการถือศีลอด** การถือศีลอดในศาสนาอิสลามมีเจตนาเพื่อจะฝึกความอดทนให้กับ ศาสนิกชนให้รู้จักอดทนต่อความหิวโหย ให้เรียนรู้ถึงความหิวโหยของผู้ที่ยากไร้ ไม่มีจะกิน ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าอกเข้าใจกับกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสกว่าและรู้จักแบ่งปันให้กับผู้อื่นบ้างชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความอดทนอย่างยิ่งใหญ่ นอกเหนือจากการออกทำการประมงในท้องทะเลที่ต้องเผชิญกับคลื่นลม ความร้อนจากแสงแดดและความไม่แน่นอนของธรรมชาติแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความอดทนเมื่อเผชิญกับปัญหาทรัพยากรชายฝั่งเสื่อมโทรมจากการรุกล้ำเข้ามาทำการประมงด้วยเครื่องมืออวนรุน เป็นความ อดทนที่ยาวนานร่วม 20 ปี รวมทั้งอดทนที่จะร่วมกันคลี่คลายปัญหาไปทีละ

เล็กละน้อย ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากหลักคิดของชาวบ้านที่มีความศรัทธาต่อองค์อัลลอฮฺที่อาจจะกำลังทดสอบความอดทนและความพยายามของ ชาวบ้านอยู่ก็ได้ จึงทำให้สมาชิกในชุมชนอยู่และร่วมกันแก้ปัญหาอย่างมีความหวังและกำลังใจมาโดยตลอด

นอกจากนี้การถือศีลอดยังเป็นการประกอบศาสนกิจที่เจตนาให้คนทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันไม่ว่าจะรวยหรือจนก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันต้องอดอาหารเช่นเดียวกัน ซึ่งในส่วนของการดำรงชีวิตของ ชาวประมงพื้นบ้านที่ได้สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อชาวประมงทุกคนนำเรือของตนเองออกสู่ท้องทะเล พวกเขาต่างอยู่ภายใต้ท้องฟ้าและท้องทะเลเดียวกันอย่างเสมอภาค พวกเขาจะได้ทรัพยากรกลับมามากหรือน้อยก็เป็นไปตามพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าที่ทรงประทานมาให้

หลักคำสอนทางศาสนาอิสลามดังกล่าวข้างต้นเป็นไปโดยสังเขป แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงพลังของความศรัทธาของสมาชิกในชุมชนประมงพื้นบ้านที่มีต่อพระเจ้าของตนเอง เป็นพลังความศรัทธาที่ครอบคลุมชีวิตของชาวบ้านในทุกมิติ ไม่ใช่เพียงความเชื่อความศรัทธา จากหลักคำสอนเท่านั้น แต่เป็นความเชื่อในอำนาจขององค์อัลลอฮฺที่ว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ขึ้นมา ความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ดังกล่าวขึ้นอยู่กับอำนาจของพระเจ้าที่จะดลบันดาลให้เป็นไป

จะเห็นได้ว่า การที่หลักคำสอนหรือความศรัทธาที่มีต่อองค์อัลลอฮฺในศาสนาอิสลามมีบทบาทอย่างมากต่อความสัมพันธ์และอุดมการณ์ของสมาชิกในชุมชน ไม่ใช่เพียงเพราะว่ามีหลักศาสนาให้ยึดเท่านั้น หากแต่สมาชิกในชุมชนเองก็พยายามเสริมสร้างให้หลักคำสอนและความศรัทธาดังกล่าวมีความเข้มแข็ง

ศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เพื่อสืบทอดความสัมพันธ์และอุดมการณ์ของการรักษาทะเลและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขให้ยั่งยืนตลอดไป

2. วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านที่ดำรงอยู่แบบพึ่งพิงธรรมชาติ

สิ่งมีชีวิตในท้องทะเลมีลักษณะจำเพาะที่แตกต่างจากป่าหรือสิ่งมีชีวิตบนผืนดิน ทั้งนี้เพราะทะเลทุก พื้นที่จะเชื่อมต่อกันตลอด สัตว์น้ำ ปะการังธรรมชาติ ลูกแพลงตอน สามารถเพาะฟักจากพื้นที่หนึ่งแล้วว่ายน้ำหรือลอยตามน้ำไปเจริญเติบโตในพื้นที่อื่นๆ ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดปัตตานีโดยส่วนใหญ่รู้ สถานภาพของสิ่งมีชีวิตหรือฐานทรัพยากรในทะเลหน้าชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงของตนเอง ตลอดจนรู้ พฤติกรรมต่างๆ ของสัตว์น้ำ เช่น ปลาบางชนิดออกลูกเป็นตัว ครั้งละไม่กี่ตัว มีอายุยืน หากพ่อแม่ถูกจับหมด สัตว์น้ำชนิดนั้นมีสิทธิ์สูญพันธุ์ได้ง่าย เช่น ปลากระเบน, ปลาฉลาม ฯลฯ นอกจากนี้ยังรู้ถึงกระบวนการทางทะเล เช่น กระแสน้ำ คลื่นลม ฯลฯ อันเป็นปัจจัยกำหนดการสืบพันธุ์ และการแพร่กระจายของสรรพสัตว์ การเรียนรู้ ทั้งการรู้สถานภาพของสัตว์น้ำ, รู้พฤติกรรม นิสัยของสัตว์น้ำแต่ละชนิด รวมทั้งรู้จักกระบวนการทางทะเล เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีทำการประมงโดยเคารพธรรมชาติและอยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นิสัยธรรมชาติของสัตว์น้ำ	บริบทแวดล้อมทางธรรมชาติ	การประดิษฐ์เครื่องมือประมง	สัตว์น้ำเป้าหมายที่ต้องการ
• ชอบอาศัยอยู่ตามดินโคลนที่มีน้ำขุ่น • ฝังตัวอยู่บริเวณพื้นผิวในทะเล • จะออกหากินเวลาที่น้ำขุ่นเพราะคิดอำพรางตัวเองให้พ้นจากอันตรายได้ • ช่วงกลางคืนกุ้งมักมาอยู่บริเวณผิวน้ำมากกว่าพื้นท้องทะเล	• ต้องมีลมที่พัดมาจากทางทิศตะวันออกส่งผลให้กระแสน้ำในท้องทะเลมีการพลิ้วไหวจนกลายเป็นระลอกคลื่นที่ภายใต้คลื่นแต่ละลูกจะไปพัดพาเอาดินหรือตะกอนให้เคลื่อนไปตามกระแสน้ำ ทำให้น้ำทะเลขุ่นและมีธาตุอาหารมาก	• ประดิษฐ์อวนที่จมไปใกล้พื้นผิวทะเลให้มากสุดด้วยการถ่วงด้วยตะกั่ว • ไม่ถ่วงอวนด้วยตะกั่วจะใช้เพียงก้อนหินเล็กๆ มาถ่วงเพื่อให้อวนลอยขึ้นมาดักกุ้งบริเวณกลางน้ำและผิวดิน	**กุ้ง**
• เป็นสัตว์น้ำที่ชอบเคลื่อนไหวตลอดเวลา • ชอบอาศัยอยู่บริเวณหน้าดินในทะเล • ชอบอยู่บริเวณเป็นโคลนปนทรายเพื่อไว้พรางตัวเอง • จะออกหากินเวลาที่น้ำทะเลใส	• ต้องมีลมที่พัดมาจากทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ โดยลมจะพัดเข้ามาแรงมากๆ แล้วสงบแล้วช่วงที่ลมพัดแรงจะมีคลื่นลมแรง หลังจากนั้นน้ำทะเลจะใส ปูจะออกมาหากิน	• อวนจะถูกถ่วงด้วยตะกั่วลงไปเกือบถึงหน้าดินคล้ายอวนกุ้ง • จุดต่างของอวนกุ้งและอวนปู คือ อวนปูจะเป็นเครื่องมืออยู่ติดกับที่แล้วปูวิ่งเข้ามาหา ส่วนอวนกุ้งจะพริ้วไหวให้กระแสน้ำพัดไปหากุ้ง	**ปู**

จะเห็นได้ว่า หากชาวประมงพื้นบ้านต้องการสัตว์น้ำชนิดใดชนิดหนึ่ง ต้องเริ่มต้นจากการค่อยๆ เรียนรู้ลักษณะอุปนิสัยของสัตว์น้ำชนิดนั้นๆ โดยการเฝ้าสังเกตอย่างต่อเนื่อง ต้องเรียนรู้บริบทแวดล้อมทางธรรมชาติที่สัมพันธ์และเอื้อกับการจับสัตว์น้ำชนิดนั้น แล้วจึงนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการประดิษฐ์เครื่องมือประมงเพื่อจับสัตว์น้ำต่อไป

ความเข้าใจ **ในธรรมชาติของสัตว์น้ำแต่ละชนิดและเข้าใจในบริบท**
เงื่อนไขทางธรรมชาติ ทั้งลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ ฯลฯ

การเข้าถึง ทรัพยากร โดยการประดิษฐ์เครื่องมือประมงแบบพื้นบ้านโดยคำนึงถึง
1. ตาอวนต้องมีขนาดใหญ่เพียงพอให้สัตว์น้ำขนาดเล็กหลุดรอดไป เจริญเติบโตได้
2. เป็นเครื่องมือประมงที่เลือกจับสัตว์น้ำเฉพาะอย่าง

ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ นอกเหนือจากเครื่องมือประมงที่ประดิษฐ์โดยยืนอยู่บนพื้นฐานของการเข้าใจธรรมชาติแล้ว ก็คือเรือประมงพื้นบ้านซึ่งวัสดุที่ใช้ในการประกอบเรือประมงจะมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย แต่ยังคงคำนึงถึงหลักของการเข้าใจและเรียนรู้ถึงกระบวนการทางทะเลทั้งกระแสน้ำ คลื่นลม เป็นสำคัญ นอกจากนั้นการเลือกขนาดของเรือประมงของชาวประมงพื้นบ้าน ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน จะใช้เรือที่มีขนาดความกว้างประมาณ 2 เมตร ความยาว ไม่เกิน 10 เมตร ซึ่งสามารถออกไปทำการประมงไกลจากฝั่งไม่เกิน 7 กิโลเมตร ชาวประมงพื้นบ้านจะไม่ใช้เรือที่มีขนาดใหญ่เกินไป ถึงแม้จะสามารถทำได้

ก็ตาม ทั้งนี้เพราะหากใช้เรือขนาดใหญ่ จะสัมพันธ์กับแรงงานในเรือ ในชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีนั้นส่วนใหญ่แล้วลูกเรือประมงจะหาได้ยาก เพราะส่วนใหญ่จะนิยมการเป็น *"นายของตัวเอง"* ไม่อยากไปเป็นลูกเรือของเรือลำอื่น เว้นเสียแต่ว่าเป็นเครือญาติ หรือเป็น เด็กวัยรุ่น ซึ่งกำลังเรียนรู้การออกทะเล แม้กระทั่งคนที่ยากจนยังมีเรือพายลำเล็กๆ เป็นของตนเองออกจับ สัตว์น้ำในลำคลองกับลูกหลาน

การเลือกขนาดของเรือประมงที่มีขนาดไม่ใหญ่นัก เป็นปัจจัยกำหนด *"ความรู้จักพอ"* ในการออกทำประมง กล่าวคือจะออกไปไกลจากฝั่งนักก็ไม่ได้ หากจับสัตว์น้ำมากเกินไปก็จะไม่สามารถบรรทุกกลับมาได้ เรืออาจจะล่มได้ และมีลักษณะของการทำประมงที่ ไป-กลับจากชุมชนภายในวันเดียว ซึ่งแตกต่างจากเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ ที่สามารถออกไปทำการประมงอยู่ในทะเลครั้งละเป็นเดือนๆ ถึงจะกลับเข้าฝั่ง สักครั้งหนึ่ง

จึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ มีการไหลบ่าของข้อมูลข่าวสารและทุน ชาวประมงพื้นบ้านในจังหวัดปัตตานีก็ยังคงดำรงชีวิตอย่างรู้จักที่จะพอ โดยเป็นความพอที่สัมพันธ์กับการรู้จักสถานภาพที่แท้จริงของทรัพยากรหน้าบ้าน และเคารพธรรมชาติ อยู่ภายใต้เงื่อนไขธรรมชาติ เป็นการดำรงชีวิตในสภาพความเป็นจริงที่ท้ายที่สุดแล้วมนุษย์สามารถดำรงอยู่รอดและธรรมชาติไม่ถูกทำลาย มีโอกาสฟื้นตัวตามระบบห่วงโซ่อาหาร เพื่อเป็นฐานทรัพยากรที่พึ่งพิงได้กับคนรุ่นต่อๆ ไป

3.การใช้ความรู้/เหตุผลและคุณธรรมในการจัดการทรัพยากรประมง

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีโดยส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาทรัพยากรชายฝั่งเสื่อมโทรมเนื่องมาจากการใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูงจำพวกอวนรุน อวนลาก ดังได้กล่าวมา ข้างต้นแล้ว ในอดีตเมื่อชุมชนประสบกับปัญหาก็ได้ใช้วิธีการต่างๆ ในการจัดการกับปัญหาทั้งการใช้ความรุนแรง การไปร้องขอให้ผู้แทนราษฎรในขณะนั้นช่วยเหลือ ฯลฯ ชาวประมงพื้นบ้านมีแต่ความทุกข์ ทั้งความทุกข์ที่ไม่สามารถออกทะเลทำการประมงได้และความทุกข์จากการที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาของตนเอง ไม่มีคนเหลียวแล จนกระทั่งมาในช่วงระยะหลังที่ได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการในการคลี่คลายปัญหาจนค่อยๆ ดีขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งนับได้ว่า ความทุกข์ที่ชาวประมงพื้นบ้านได้รับในอดีตนั้นได้นำไปสู่การเกิดปัญญาในการแก้ไขปัญหา ซึ่งจะขอกล่าวถึงในที่นี้ใน 2 ประเด็นก็คือ การใช้ระบบความรู้/เหตุผลและระบบคุณธรรมในการจัดการทรัพยากร

- ระบบความรู้และเหตุผล ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีมีการศึกษาถึงระบบความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนที่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรประมง ซึ่งชุดความรู้ดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านที่เกื้อกูลกับธรรมชาติและรักษาธรรมชาติเอาไว้เป็นฐานความอยู่รอดของชุมชน ซึ่งการศึกษาดังกล่าวนั้นได้ทำให้คนรุ่นปัจจุบันเกิดความภาคภูมิใจ ความมีศักดิ์ศรี ในวิถีชีวิตของตนเอง นอกจากนี้ยังมีการศึกษา ซึ่งเป็นการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ โดยเชื่อมกับนักวิชาการในพื้นที่ เพื่อที่จะได้เรียนรู้ถึงสถานภาพของทรัพยากรในเขตชุมชน

และบริเวณใกล้เคียง เพื่อที่จะได้นำไปสู่การวางแผนการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม รวมทั้งวางแผนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูอย่างถูกต้อง รวมทั้งมีการติดตามศึกษาการศึกษาวิจัยของหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาของตนเอง เช่น การศึกษาวิจัยเรื่อง *"อวนรุน"* เพื่อที่จะได้สร้างความ ชอบธรรมและมีน้ำหนักในการแก้ปัญหา

นอกจากการศึกษาเพื่อหาความรู้ให้กับตนเองในการจัดการทรัพยากรแล้ว กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านยังได้มีการใช้ *"กระบวนการในการวิจัย"* มาใช้ในการหาความรู้เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนตนเอง เช่น กรณีที่ชาวประมงพื้นบ้านร่วมกับตำรวจตระเวนชายแดน, หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงทะเลจังหวัดปัตตานี ได้ไปจับกุมเรืออวนรุนที่กระทำผิดกฎหมายเมื่อวันที่ 8 กันยายน 2548 และทำสำนวนจับกุมสั่งฟ้อง ภายหลังจากนั้นประมาณ 4 วัน เรืออวนรุนมาติดต่อขอเรือคืน ชาวบ้านจึงขอหลักฐานและขอให้เจ้าหน้าที่ตำรวจมาเป็นพยานในการรับมอบเรือของกลางคืน ทางเจ้าของเรืออวนรุนก็กลับไปและไปนำเอกสารมารับของกลางคืน แต่เจ้าหน้าที่ตำรวจไม่ว่างจึงไม่ได้มารับของกลางไป ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็สงสัยว่า เรือประมงที่ถูกจับทำไมถึงถูกปล่อยได้ง่ายดายทั้งๆ ที่ในพื้นที่จังหวัดปัตตานีเมื่อเกิดกรณีลักษณะนี้ศาลมักจะมีคำพิพากษาให้ริบของกลางเป็นหลัก ทางชาวบ้านจึงได้ไปติดตามคำพิพากษาของศาล และได้พบว่าศาลพิพากษาให้ริบของกลางเหมือนคดีอื่นๆ ในอดีต จึงเกิดเป็นประเด็นโต้เถียงกันและชาวบ้านรู้สึกว่าเรื่องนี้ไม่ชอบมาพากล ชาวบ้านก็เลยไปพบผู้ว่าราชการจังหวัด, ประมงจังหวัด, อัยการจังหวัด เพื่อไปขอติดตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นให้หายสงสัย

และจากการไปติดตามข้อมูลก็พบข้อเท็จจริงสำหรับกรณีคดีการจับกุมเรือประมงอวนรุนที่กระทำผิดกฎหมาย เมื่อวันที่ 8 กันยายน 2548 ดังนี้

รายละเอียดของกลางในบันทึกจับกุมโดยเจ้าหน้าที่หน่วยป้องกันและปราบปรามประมงทะเล จังหวัดปัตตานี กรมประมง	**รายละเอียดของกลางในสำนวนสอบสวนโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจ สภ.อ.หนองจิก จ.ปัตตานี**	**รายละเอียดของกลางในสำนวนสั่งฟ้องศาลของพนักงานอัยการจังหวัดปัตตานี**
1. เรือยนต์ประมง 2. เครื่องมืออวนรุน 3. วิทยุมดดำ 4. สัตว์น้ำเบญจพรรณ 5. คันรุนเหล็ก 6. ถัง, ตะกร้าพลาสติก	1. เรือยนต์ประมง 2. เครื่องมืออวนรุน 3. วิทยุมดดำ 4. สัตว์น้ำเบญจพรรณ 5. คันรุนเหล็ก 6. ถัง, ตะกร้าพลาสติก	1. สัตว์น้ำเบญจพรรณ สภาพ เน่าเสีย จำนวน 150 กิโลกรัม

คำพิพากษาของศาลจังหวัดปัตตานีในกรณีดังกล่าวคือ ปรับจำเลยผู้กระทำผิด 5 คนๆ ละ 9,000 บาท รับลดกึ่งหนึ่งริบของกลางซึ่งเหลือเพียงสัตว์น้ำเบญจพรรณสภาพเน่าเสียจำนวน 150 กิโลกรัม

จากรายละเอียดข้างต้นชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีพบว่า รายละเอียดของของกลางที่อยู่ในบันทึกสำนวนในขั้นตอนสุดท้ายได้ถูกลดจำนวนลง ส่งผลให้คำพิพากษาของศาลที่ให้ริบของกลางมีน้ำหนัก ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ชาวประมงพื้นบ้านยอมรับและเคารพในคำพิพากษาศาล ไปเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ แต่ก็

จะให้เรื่องนี้ยุติโดยไม่ทำอะไรเลยนั้นก็ไม่ได้เช่นกัน และได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ใช่ปัญหาของกระบวนการยุติธรรม แต่เป็นปัญหาของบุคคลในกระบวนการยุติธรรมบางคนเท่านั้น

หลังจากนั้นชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้ไปยื่นหนังสือกับรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี ว่าการกระทรวงยุติธรรม และทางรองนายกรัฐมนตรีรับปากว่าจะติดตามข้อเท็จจริงและดำเนินการให้ในเวลา 1 เดือน เมื่อครบกำหนด 1 เดือน ชาวบ้านก็ไปตามผลและพบว่าพนักงานอัยการคนดังกล่าวถูกสั่งย้ายไป เรียบร้อยแล้ว

จากกรณีดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ถึงวิธีคิดโดยย่อของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี เมื่อเผชิญกับปัญหา ดังนี้

1. เมื่อเกิดปัญหาขึ้น ชุมชนจะพยายามใช้ *"ความรู้"* ในการศึกษาข้อเท็จจริงของปัญหาให้ชัดเจน ร่วมกันกำหนดวิธีการในการจัดการกับปัญหาอย่างมีเหตุมีผล

2. วิธีการในการแก้ปัญหา ชุมชนจะใช้เหตุผลและไม่เลือกใช้วิธีการรุนแรงในการจัดการกับปัญหา หากการพูดคุย/ประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐได้รับการตอบสนองที่จะคลี่คลายปัญหาให้เว้นแต่เจ้าหน้าที่รัฐเพิกเฉยกับปัญหา ชุมชนก็จะใช้พลังของชุมชนที่มีอยู่ทั้งในด้านความรู้ ภูมิปัญญา ความจริง และกลุ่มคนจำนวนมากที่ประสบปัญหาเหมือนกัน มาร่วมกันต่อสู้ โดยชุมชนมีความหวังสูงสุดก็คือการมุ่งหวังให้ทรัพยากรฟื้นตัว ชาวประมงทุกคน ทุกประเภท สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเป็นธรรม สมาชิกในชุมชนประมงพื้นบ้าน ทุกเพศทุกวัยมีความสุขบนวิถีชีวิตที่พึ่งพิงอยู่กับฐานทรัพยากรอย่างพอเพียงเป็นสำคัญ

- ระบบคุณธรรม

วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีที่ดำรงอยู่ในคุณธรรมสะท้อนผ่านการทำการประมงแบบเคารพธรรมชาติ ไม่เอาชนะธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ เพียงเพื่อให้มนุษย์อยู่รอด เป็นคุณธรรมที่ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนั้นยังมีคุณธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน เมื่อคนอยู่กับคนเป็นกลุ่มใหญ่และใช้ทะเลซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะเป็นแหล่งในการ ทำมาหากิน ปัญหาต่างๆ ย่อมเกิดขึ้น แต่ชุมชนก็มีวิธีในการคลี่คลายปัญหาโดยใช้คุณธรรม โดยเฉพาะหลักศาสนาอิสลามมาเป็นหลักในการดำรงอยู่ร่วมกัน เช่น ในกรณีของการออกไปวางอวนในทะเล ก็จะมีกฎเกณฑ์เรื่องใครไปก่อนก็จะได้สิทธินั้นไปก่อน ผู้ไปทีหลังจะต้องไม่ไปวางอวนทับซ้อนกับอวนของผู้อื่น หากมีการกระทำผิดกฎกติกาของชุมชนก็จะมีผู้นำทางศาสนาหรือผู้อาวุโสมาร่วมคลี่คลายสถานการณ์ เพื่อให้สมาชิกอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

การใช้ระบบคุณธรรมในการจัดการทรัพยากรของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ กรณีการแก้ปัญหาอวนรุนซึ่งเป็นเครื่องมือที่สร้างปัญหาอย่างใหญ่หลวงให้กับชาวประมงพื้นบ้าน และหากเครื่องมือประมงอวนรุนเหล่านั้นออกทำการประมงอย่างผิดกฎหมายก็สามารถใช้มาตรการทางด้านนิติศาสตร์เข้าดำเนินการจับกุมและดำเนินการตามขั้นตอนได้เลย แต่ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีเลือกที่จะใช้วิธีการเจรจา พูดคุย และเสนอทางออกในการประกอบอาชีพอื่น โดยเฉพาะกลุ่มเรือประมงอวนรุนขนาดเล็ก ทางกลุ่มชาวประมง

พื้นบ้านจังหวัดปัตตานีได้มีการร้องขอให้หน่วยงานภาครัฐจัดตั้งกองทุนในการปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมงอวนรุนเพื่อให้ผู้ประกอบการเหล่านี้มีทางออกและปรับเปลี่ยนไปใช้เครื่องมือประมงชนิดอื่นที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม โดยอุปกรณ์ เครื่องมือประมงที่นำมาปรับเปลี่ยนนั้น ทั้งเสาคันรุน เครื่องยนต์ ก็จะให้ชุมชนอื่นๆ หรือหน่วยงานที่ต้องการเขียนโครงการมาขอรับบริจาคไปใช้ประโยชน์ เช่น เครื่องยนต์ นำไปใช้เป็นเครื่องปั่นไฟ เครื่องวิดน้ำของมัสยิด ,วัดหรือโรงเรียนต่างๆ เป็นต้น

การเลือกใช้วิธีการจัดการดังกล่าว นอกจากจะทำให้เครื่องมือประมงอวนรุนลดลงตามเจตนารมณ์ของชาวประมงพื้นบ้านแล้ว ยังเป็นการดำเนินการที่อยู่บนพื้นฐานของการเอาใจเขามาใส่ใจเรา การให้โอกาสแก่ผู้อื่น ซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมไม่สั่นคลอนไปด้วย

บทสรุป

วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีดำรงชีวิตอยู่บนความพอเพียง โดยปฏิบัติตามแนวทางหลักคำสอนของศาสนาอิสลามมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้เป็นความพอเพียงที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยที่มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้ ธรรมชาติไม่ถูกทำลาย มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขภายใต้สังคมคุณธรรม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีการให้โอกาสกัน มีหลักศาสนาเป็นทางนำแห่งชีวิต

ชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีก็เป็นคนที่ *“รักตัวเอง”* เฉกเช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม เพียงแต่ความรักตัวเองของ

พวกเขาไม่ใช่รักตัวเองเพียงแค่วันนี้ จึงมิได้คิดกอบโกยเอาทรัพยากรไปสร้างความร่ำรวยให้กับตัวเอง หากแต่เป็นความรักตัวเองที่เผื่อแผ่ไปถึงรุ่นลูกรุ่นหลานและสังคมรอบข้างที่จะมีทรัพยากรเป็นฐานความอยู่รอดของสมาชิกในชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ชุมชนเกษตรในหลายต่อหลายพื้นที่ในประเทศไทยอาจจะมีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีอยู่บ้าง สาธารณชนภายนอกทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนต่างๆ ควรจะร่วมกันส่งเสริม สนับสนุนให้สังคมเกษตรเหล่านี้ไม่ล่มสลาย ให้พวกเขาได้ดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ต้องการ ฝ่ายนโยบายก็กำหนดนโยบาย/กฎหมายที่เอื้อต่อการรักษาทรัพยากร ฝ่ายวิชาการก็สนับสนุนทั้งในเชิงการสร้างและเผยแพร่องค์ความรู้ที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ฝ่ายกระบวนการยุติธรรม ทั้งเจ้าหน้าที่ตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา ฯลฯ ก็ควรจะเข้าใจการบังคับใช้กฎหมายที่ทำลายทรัพยากรซึ่งเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของคนส่วนใหญ่อีกมากมาย เพราะกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบันยังมีช่องโหว่อยู่มากในบางกรณี เช่น อวนรุนถ้าไม่จับกุมขณะทำการประมง ก็ไม่สามารถเอาผิดได้ แต่การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว กุ้ง ปู ปลาหรือต้นไม้ต่างๆ ไม่สามารถไปเป็นพยาน ไม่มีปากเสียง ไม่สามารถร้องอุทธรณ์ได้แต่อย่างใด

หากทุกกลุ่มคนในสังคมร่วมกันสนับสนุน ส่งเสริม ตามสถานภาพที่เหมาะสมของแต่ละคน ก็จะเป็นการเสริมสร้างกำลังใจให้เกิดสังคมที่พอเพียง มีคุณธรรมและมีการใช้เหตุผลในการดำรงอยู่ร่วมกันได้อีก มากมายต่อไป

บรรณานุกรม

เลิศชาย ศิริชัย. 2546. **เหลียวหลังแลหน้า ชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี.** เอกสารรายงานชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี.

สมศักดิ์ ปราโมกข์ชุติมา. 2536. **การประมงอวนรุนในอ่าวไทยตอนล่าง.** เอกสารรายงานหมายเลข 2/2536. ศูนย์พัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง กรมประมง.

สุวิมล พิริยธนาลัย. 2546. **ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี.** ภาคนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ลุ่มน้ำหลังสวน

นวัตกรรมฟื้นคืนพื้นป่า ด้วยภูมิปัญญาเกษตร 4 ชั้น สู่เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชน คนอยู่กับป่าแห่งลุ่มน้ำหลังสวน

พงศา ชูแนม *

ปัญหาและที่มาของเกษตร 4 ชั้น

ความเป็นมาของเกษตร 4 ชั้น

ราวปี 2536 ก้าวแรกของการกำเนิดโครงการคนอยู่ป่ายังเพื่อให้ชุมชนคนอยู่กับป่าต้นน้ำแห่งผืนป่า พะโต๊ะ จังหวัดชุมพร อยู่กับป่าได้อย่างศานติ ตามแนวพระราชดำริขององค์พระสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ณ ก้าวนั้นแนวคิดและกระบวนการสู่การมีส่วนร่วมของชุมชน ในการค้นหาภูมิปัญญาเพื่ออยู่กับป่าได้อย่างยั่งยืน ก็เริ่มก้าวพร้อมกัน

คุณชัยรัตน์ แว่นแก้ว ชาวบ้านลูกอีสาน (ศรีสะเกษ) ผู้อพยพพาชีวิตร่อนเร่รอนแรมผ่านมาหลายอาชีพแห่งบ้านคลองเรือ และคุณไพศาล ทรงศิริ ชาวบ้านอีกคนหนึ่งแห่งบ้านหลางตาง (เดิม

* หัวหน้าหน่วยอนุรักและจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ ข้าราชการพลเรือนดีเด่น บุคคลดีเด่นด้านการอนุรักษ์รางวัลลูกโลกสีเขียว

บุรีรัมย์) ผู้พานพบกับความอดอยาก หิวโหยกับความแล้งของที่ราบสูง ซึ่งทั้งสองคนเป็นชาวบ้านผู้ร่วมโครงการคนอยู่-ป่ายัง กับหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ

ขณะที่เวลานั้นเขาทั้งสองและชาวบ้านทั่วไปหมกมุ่นอยู่กับการทำสวนกาแฟและทำอย่างใช้ประสบการณ์จากการทำพืชไร่ คือการปลูกพืชเพียงอย่างเดียวและรอการเก็บเกี่ยวเพียงครั้งเดียวในฤดูกาล

ราคากาแฟขึ้นลงอย่างโลกนี้มีมืดและสว่าง บางครั้งสูงถึงปลายฟ้า บางคราวดำดิ่งสู่ก้นเหว ทำให้ชาวบ้านอันเป็นเกษตรผู้ปลูกกาแฟปรับตัวไม่ทัน วันวานเป็นเศรษฐี วันนี้เป็นยาจกปานนั้น ค่าใช้จ่ายสูงหนี้สินพอกพูน

มองเห็นสัญญาณการล่มสลายของชุมชนเตือนอยู่ทุกอำเภอของจังหวัดชุมพร พื้นที่ป่าเคยอุดมสมบรูณ์ ฝนตกชุกตลอดปี ถูกประชาชนจากทุกสารทิศอพยพเข้ามาบุกรุกแผ้วถางตัดโค่นต้นไม้ขนาดใหญ่ ล้มป่าลง จุดไฟเผาให้เป็นเพียงเถ้าถ่าน เหลือผืนดินอันว่างเปล่า จากนั้นจึงปลูกกล้ากาแฟต้นเล็กๆ ลงแทนผืน ป่าใหญ่ ด้วยความหวังจะเป็นเศรษฐีสวนกาแฟ ช่วงขณะนั้นจึงเห็นแต่สวนกาแฟกว้างไกลสุดสายตากับป่าที่หายไป

คุณชัยรัตน์ แว่นแก้ว และคุณไพศาล ทรงศิริ ผู้มากประสบการณ์ เห็นแล้วว่าการล่มสลายจะมาเยือนจึงตัดสินใจปรับรูปแบบการเกษตรเชิงเดี่ยว คือสวนกาแฟ ไปสู่การเกษตรเชิงนิเวศ โดยใช้กระบวนการเทียบเคียงกับป่าธรรมชาติและนิยามชื่อใหม่ว่าเกษตร 4 ชั้น และสื่อกับของจริงให้ผู้อื่นก้าวเดินตาม

ความหมายของเกษตร 4 ชั้น

เกษตร 4 ชั้นคือการปรับเปลี่ยนพื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยวให้เป็นเกษตรเชิงนิเวศหรือเกษตรผสมผสาน ที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ โดยใช้หลักการค้นหาองค์ความรู้จากภูมิปัญญาการทำเกษตรของคนสมัยก่อนโดยเฉพาะคนลุ่มน้ำหลังสวน และเทียบเคียงจากในป่าธรรมชาติซึ่งจะมีเรือนยอดต้นไม้อยู่ 3 ระดับ ได้แก่ เรือนยอดชั้นบน ชั้นกลาง และชั้นล่าง (ผิวดิน)

รูปแบบการเกษตร 4 ชั้น

การเกษตร 4 ชั้น คือการปรับเปลี่ยนพื้นที่สวนกาแฟซึ่งเสมือนพืชไร่ซึ่งมีพืชกาแฟเพียงอย่างเดียวโดยการนำพันธุ์พืชที่มีชั้นเรือนยอดหลายชั้นมาปลูกผสมผสานลงไป ในสวนกาแฟโดยไม่ต้องเพิ่มพื้นที่ เช่น

1. มีสวนกาแฟเดิมอยู่ 10 ไร่ ก็มีรายได้เพียงจากกาแฟอย่างเดียวแค่ 10 ไร่ เป็นเกษตรเชิงเดี่ยวจึงมีพื้นที่ทำกิน 10 ไร่เท่านั้น

2. เมื่อนำเอาพันธุ์ไม้ เช่น สะตอปลูกลงไปในสวนกาแฟ 10 ไร่เดิมนั้นให้เต็มพื้นที่ก็จะเสมือนมีพื้นที่ 20 ไร่ โดยต้นสะตอจะมีเรือนยอดสูงอยู่ชั้นบนเป็นชั้นที่ 1 (ชั้นบน)

3. มีการปลูกหมากลงไปอีกในพื้นที่ 10 ไร่เดิมนั้น เสมือนมีพื้นที่ 30 ไร่ เป็นสวนกาแฟ 10 ไร่, สวนสะตอ 10 ไร่, สวนหมาก 10 ไร่ ซึ่งหมากและสะตอหรือไม้อื่นๆ ที่ต้นใหญ่เป็นเรือนยอดชั้นบนเรียกว่าชั้นที่ 1

4. ใต้ต้นสะตอสามารถปลูกลองกอง มังคุด ลางสาด ลงไปได้อีก เป็นเรือนยอดชั้นที่ 2 เหมือนมีพื้นที่ 40-50 ไร่ เรียกว่าพืชชั้นที่ 2 (ชั้นกลาง)

5. ใต้ต้นลางสาด ลองกอง ปลูกผักเหลียง ผักหวาน และพืชสวนครัวอื่นๆ เท่ากับเพิ่มพื้นที่เป็น 60-70 ไร่ และเป็นไม้เรือนยอดชั้นที่ 3 (ชั้นล่าง หรือชั้นผิวดิน)

6. ใต้ดินสามารถปลูกพืชที่ใช้หัวเป็นอาหาร ได้แก่ กลอย ขิง ข่า ขมิ้น เพิ่มสัดส่วนได้อีกชั้นเป็นชั้นที่ 4 (ชั้นใต้ดิน) หรือเหมือนมีพื้นที่เป็น 80 ไร่ เป็นสวนกาแฟ 10 ไร่ สะตอ 10 ไร่ หมาก 10 ไร่ ลองกอง 10 ไร่ มังคุด 10 ไร่ ผักเหลียง 10 ไร่ ขิง ข่า ขมิ้น 10 ไร่ กลอย 10 ไร่ จากเดิมแค่ 10 ไร่ เมื่อนับรวมชั้นเรือนยอด 3 ชั้น คือ ชั้นบน ชั้นกลาง ชั้นล่างและเมื่อรวมใต้ดินไว้ด้วยเป็น 4 ชั้น เรียกว่า เกษตร 4 ชั้น

มิติด้านต่าง ๆ ของเกษตร 4 ชั้น

- **มิติด้านภูมิปัญญา** การที่ชุมชนรู้จักค้นหา เทียบเคียงลงมือทำและเคี่ยวกรำจนเป็นองค์ความรู้อย่างเห็นรูปธรรม สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการคิดค้นหาความลงตัวโดยใช้หลักการของธรรมชาติ ใช้ภูมิปัญญาเดิมเป็นเครื่องมือ เป็นการวบรวมองค์ความรู้ที่ตกผลึกทางปัญญาแล้วมาสร้างนวัตกรรมการเกษตรที่เป็นแบบฉบับของตนเอง คือเป็นภูมิปัญญาอันสำคัญ

- **มิติในการลดการบุกรุกแผ้วถางป่า** กล่าวคือเมื่อเกษตร 4 ชั้นสามารถเพิ่มพูนผลผลิตให้ได้มากขึ้น หลากหลายขึ้นเสมือนมีพื้นที่มากขึ้น จึงทำให้ไม่ต้องขยายพื้นที่เพิ่มเติมเพื่อเพาะปลูกพืชเป็นชนิดใดชนิดหนึ่งรูปแบบเกษตรเชิงเดี่ยวนำไปสู่การลดปริมาณการบุกรุกแผ้วถางป่าได้

- **มิติการลดใช้สารเคมี** เกษตร 4 ชั้นไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีโดยระบบแล้วจะเกื้อกูลให้อยู่กันได้ตามธรรมชาติ ส่งผลให้ผู้ทำเกษตร 4 ชั้นห่างไกลจากสารเคมีได้อย่างยั่งยืน

- **มิติในการเพิ่มพื้นที่ป่า** คงปฏิเสธไม่ได้ว่าพื้นที่เกษตร 4 ชั้น นั้นเป็นแหล่งรวมของพืชพรรณนานาชนิด หลากหลายชั้นเรือนยอดมีสภาพนิเวศใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ จึงเป็นเสมือนการเปลี่ยนสวนกาแฟซึ่งเป็นเกษตรเชิงเดี่ยว ให้เป็นพื้นที่ป่าแต่เป็นป่าที่มีพันธุ์พืชอันเป็นประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ของชุมชน ซึ่งเป็นการเพิ่มพื้นที่ป่าขึ้นโดยดุษฎี

- **มิติด้านการสะสมสายพันธุ์พืช** เนื่องจากเกษตร 4 ชั้นไม่จำกัดชนิดและจำนวนพืชที่ปลูก และสภาพนิเวศเอื้ออำนวยต่อการเจริญเติบโตของพันธุ์ พืชเกษตร 4 ชั้นจึงสามารถนำสายพันธุ์พืช จากจากหลายแห่งมารวบรวมไว้ จึงเป็นเสมือนแหล่งรวมสายพันธุ์พืชและเป็นการรักษาพันธุกรรมพืชไว้อีกทางหนึ่ง

- **มิติด้านพฤติกรรมการบริโภค** เกษตร 4 ชั้นประกอบไปด้วยพืชกินได้อย่างหลากหลายทำให้เกษตรกรได้เก็บเกี่ยวมาบริโภคได้ตลอด ทำให้คนรุ่นหลังได้รู้จักการกินพืชผักผลไม้ที่หลากหลาย ซึ่งเกือบทุกชนิดเป็นพืชสมุนไพรและเป็นอาหารทำให้พฤติกรรมการบริโภคถูกสร้างสมให้มีการบริโภคที่หลากหลาย และธำรงอยู่ไว้ซึ่งภูมิปัญญาการบริโภคพืชพรรณที่เป็นประโยชน์ให้คนสืบทอดรุ่นต่อรุ่นต่อไป

- **มิติด้านสภาพนิเวศ** เกษตร 4 ชั้น ทำให้พื้นที่มีสภาพใกล้เคียงป่าธรรมชาติ จึงเสมือนเป็นการรักษาสภาพระบบนิเวศให้อยู่ในภาวะสมดุล

- **มิติการเก็บน้ำของตัวเอง** เกษตร 4 ชั้น นอกจากมีความหลากหลายและยังมีความหนาแน่นในการอยู่รวมกันของต้นไม้ ทำให้มีการเกื้อกูล แลกเปลี่ยนธาตุอาหารโดยกระบวนการย่อยสลาย ความหนาแน่นหลากหลายของพืชพรรณทำให้เกิดการอุ้มน้ำไว้ได้ด้วยการคลุมดิน และระบบรากที่คล้ายกับป่าธรรมชาติที่สามารถอุ้มน้ำไว้ได้ดีกว่าพื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยว เราจึงพบเห็นว่าฤดูแล้งป่าธรรมชาติยังเขียวสดอยู่ แสดงว่ายังมีน้ำอยู่ในระบบคอยเกื้อกูลตลอด จึงเป็นเสมือนมีการเก็บน้ำไว้ในพื้นที่โดยตัวมันเองของเกษตร 4 ชั้น

- **มิติด้านการสร้างรายได้ตลอดปี** เกษตร 4 ชั้นมีพืชเกษตรที่หลากหลาย ช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวไม่ตรงกัน บางชนิดเช่นผักป่าพื้นบ้าน อาทิ ผักเหลียง มะเดื่อ ผักหวาน สามารถให้ผลผลิตทั้งปี ช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวเกิดการกระจายให้มีทั้งปี ก่อเกิดรายได้ประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี หมุนวนกันก่อเกิดผลผลิตทั้งปี สร้างรายได้ตลอดปี

- **มิติด้านความยั่งยืน** เกษตร 4 ชั้นเป็นรูปแบบการเกษตรของคนตะวันออก เป็นการเกษตรที่ไม่หมดอายุเช่นพืชเชิงเดี่ยว เหมือนสวนยางพารา สวนปาล์มน้ำมัน หรือพืชไร่อื่นๆ เมื่อหมดอายุแล้วต้องโคนล้มตัดฟันแล้วสร้างขึ้นใหม่ แต่เกษตร 4 ชั้นแสดงถึงการปลูกลงไปแล้วไม่ต้องตัดฟันหรือรื้อแปลงทำใหม่ อายุของพืชพรรณนี้ปลูกลงไปยืนยาวเกื้อกูลกันก่อเกิดความยั่งยืนของระบบมีรูปแบบการปรับตัวของพันธุ์พืชให้อยู่ร่วมกันได้

- **มิติด้านเศรษฐกิจพอเพียง** เกษตร 4 ชั้นทำให้เกิดรายได้ตลอดปีเกิดการพึ่งพิงตนเอง ,เกิดภูมิคุ้มกันตนเองและสังคม และสร้างความยั่งยืน กล่าวคือเกษตรกรสามารถอยู่ได้แม้นยามเกิด

ภัยด้านเศรษฐกิจเพราะมีอาหารไว้บริโภคเป็นของตนเองอย่างพอเพียง และการสร้างรายได้อย่างสม่ำเสมอแม้นไม่มากนัก **คุ้มครองตัวเองได้โดยระบบเนื่องเพราะเกษตร 4 ชั้น ไม่ต้องใช้สารเคมีหรือปุ๋ยเคมีให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพหรือต่อรายได้**

- มิติด้านความผูกพันกับพื้นที่และการรักถิ่น การทำเกษตร 4 ชั้นทำให้ต้องใช้เวลาการเก็บเกี่ยวผลผลิตอยู่ตลอดเวลา ทำให้ต้องดูแล เก็บเกี่ยว ก่อเกิดความใส่ใจความรักผูกพันต่อพื้นที่ตลอดจนทำให้ไม่ต้องอพยพโยกย้ายไปหารายได้จากแหล่งอื่น ส่งเสริมให้เกิดการรักถิ่นรักแผ่นดินเกิด และความผูกพันต่อต้นไม้แต่ละต้นที่อยู่ในพื้นที่

สู่การสร้างศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อชุมชนคนอยู่กับป่า

แนวคิดการจัดการ

- ภูมิปัญญาการดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติของชาติพันธุ์ไทยที่ถูกถ่ายทอดต่อกันมายาวนาน แม้นจะถูกละเลยขาดช่วงไปบ้าง แต่ยังคงร่องรอยหลงเหลือสามารถถอดรหัส-บทเรียนที่แสดงให้เห็นถึงการพึ่งพิงตนเอง มีความพอดี การมีเหตุผลในการต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันแก่ตนเอง สังคมชาติพันธุ์ ท่ามกลางการปกป้อง ดูแล ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกันมาหลายพันปี แนวทางอันเป็นวิถีเดิมของชาติพันธุ์ไทยอันงดงาม ปรากฏอยู่โดยทั่วในอินโดจีนรวมถึงตอนใต้ของจีน ตอนเหนืออินเดีย ตอนเหนือในเวียดนาม ฉานในเมียนมาร์ ซึ่งวิถีนี้เริ่มเสื่อมสภาพสูญหายไป เมื่อกลางทศวรรษที่ 20 เพราะกระแสทุนนิยมและเศรษฐกิจการค้าแบบทุนนิยม

- หากแต่ความจริงอันหนึ่งที่ปรากฏ คือ วิถีชีวิตการดำรงอยู่ที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ที่สามารถใช้ให้เกิดความยั่งยืนทั้งธรรมชาติและวิถีชีวิตนั้นต้องมีความพอดีและป้องกันการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างล้นเกินของคนในสังคมนั้น

- ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นมีหัวใจหลักที่สอดคล้องกับวิถีและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาติพันธุ์ไทย และสามารถสร้างแนวต้านการไหลของกระแสทุนนิยมได้อย่างมีนัยสำคัญ เป็นทางออกที่สำคัญยิ่งของมวลมนุษยชาติที่จะต้องนำมาใช้ และจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับชุมชนที่อยู่กับป่า เนื่องเพราะกลุ่มคนหรือชุมชนที่อยู่ร่วมกับป่า โดยเฉพาะพื้นที่ป่าต้นน้ำแล้ว หากใช้ทรัพยากรเกินเลยจะส่งผลกระทบต่อผู้อื่นและระบบนิเวศทั้งระบบได้ง่ายและส่งผลเสียอย่างกว้างขวาง

- หากแต่ในปัจจุบันรูปธรรมแหล่งเรียนรู้ที่สามารถใช้เป็นแบบอย่างเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในภาคประชาชนที่อยู่อาศัยกับป่า หรือใกล้ป่าหรือในเขตพื้นที่ป่ายังไม่ชัดเจน

- สังคมมนุษย์หากได้รับแนวคิดที่ถูกต้อง คือ ความมีเหตุผลและรู้จักการสร้างภูมิคุ้มครองตนเองจะเกิดพฤติกรรมแห่งการพอเพียง เมื่อเกิดแล้วพฤติกรรมดังกล่าวจะส่งผลสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้พอดี เกิดนวัตกรรมการใช้ทรัพยากรอย่างพอดีจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันได้อย่างดีและเกิดความสมดุลของระบบนิเวศ ซึ่งระบบนิเวศที่ดีจะสร้างเสริมพฤติกรรม แนวคิดให้มีความรู้ความเข้าใจในความเรียบง่าย พอดีในชีวิต (ดังภาพ)

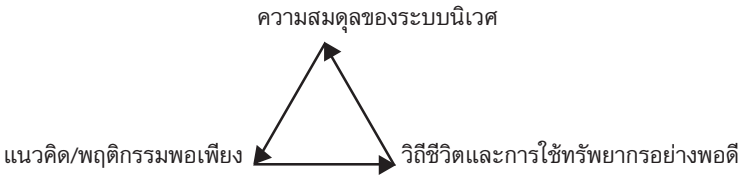

- หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร เป็นหน่วยงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจนได้รับการยอมรับจากชุมชน สภาพเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่มีคนอยู่ร่วมกับป่าอย่างหลากมิติจน สามารถนำเป็นภาพแทนหรือตัวอย่างการเรียนรู้แก่หน่วยงานอื่น ชุมชนอื่นๆ ที่มีสภาพใกล้เคียงกันได้อย่างดี

- องค์ความรู้ของทั้งสองหน่วยงานข้างต้นเกี่ยวกับปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประกอบไปด้วยกิจกรรมและฐานการเรียน รู้ที่หลากหลายมีอยู่ในระดับหนึ่งแล้ว และสามารถนำมาจากเครือ ข่ายมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ มูลนิธิเศรษฐกิจพอเพียง ฯลฯ อัน เป็นต้นแบบการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ ซึ่งมีความ สัมพันธ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้อยู่

- ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชนคนอยู่กับป่าจะ สามารถสร้างองค์ความรู้ในด้านการพึ่งพิงตนเอง ความรู้จักพอดี พอประมาณ การมีเหตุ มีผลในการดำรงอยู่การใช้ทรัพยากร เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทั้งวิถีชีวิต และธรรมชาติ ตลอดจนรูปแบบการ แบ่งปันสู่กันและกัน เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่ภราดรภาพ และ สงบศานติ

- ทั้งจะเป็นต้นแบบใช้เป็นฐานการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ และตามนโยบายรัฐสำหรับชุมชนคนอยู่กับป่าทั่วประเทศ

โดยตั้งวัตถุประสงค์ไว้คือ

1) สร้างศูนย์การเรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อใช้เป็นต้นแบบสำหรับการจัดการชุมชนคนอยู่กับป่าให้เกิดความยั่งยืนทั้งทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิต

2) สร้างและศึกษา องค์ความรู้การอนุรักษ์โดยใช้ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

3) นำเสนอรูปธรรมปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นนิทรรศการกลางแจ้งให้หน่วยงาน ชุมชนอยู่กับป่าและบุคคลทั่วไปได้มาศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

4) ผลิตอาหาร พลังงานและสิ่งจำเป็นให้เพียงพอ ในการพึ่งพิงตัวเองและสามารถแบ่งปัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตจริงได้

วิธีการจัดการ

จัดขึ้นจากแนวคิดที่จะสร้างรูปธรรมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้มีความชัดเจน โดยให้มองเห็นจับต้องได้ เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร ปฏิบัติได้อย่างไร ได้ปฏิบัติอย่างไร และปฏิบัติที่ไหน ปริมาณเท่าใด ณ เวลานี้

สำหรับประชาชนภาคการเกษตร หรือคนชนบทแล้ว วิถีแห่งเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต้องหมายถึง วิถีแห่งการดำรงชีพ อยู่บนพื้นฐานการรู้จักพอ รู้จักแบ่งปัน มีคุณค่าเชิงเหตุผลที่จะทำอะไรไปเพื่อสิ่งใด

รวมตลอดจนการสร้างสิ่งที่พึ่งพิงตนได้ เป็นภูมิคุ้มกันให้แก่ตน ทั้งตนเองและครัวเรือน และสังคมที่ตนอยู่อันเป็นไปตามวิถีการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติของชาติพันธุ์ไทยตั้งแต่โบราณกาล

สิ่งที่มองเห็นเชิงประจักษ์สำหรับประชาชนคนชนบทด้านเศรษฐกิจพอเพียง คือการสร้างความพออยู่ พอกิน พอใช้ และการพอกินอย่างปลอดภัยเป็นก้าวแรก ซึ่งการนำพาวิถีไปสู่การพอกินอย่างปลอดภัย มีนัยยะอธิบายได้ถึงรูปแบบของความรู้จักพอ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันอย่างลงตัว รูปธรรมการปฏิบัติสู่การพอกินอย่างปลอดภัย คือ ก้าวย่างด้วยการเกษตรอินทรีย์ เราจึงใช้คำว่า *"ก้าวย่างเกษตรอินทรีย์ สู่วิถีที่พอเพียง"* แต่เพื่อให้เกิดองค์ความรู้จัดรูปธรรมการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากชุมชนในพื้นที่มาเป็นฐานการจัดการ เพื่อวางแนวทางจึงสร้างรูปแบบการค้นหาโดยการประกวดเพื่อค้นหา โดยได้จัดทำโครงการรางวัลครัวเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 *"ก้าวย่างเกษตรอินทรีย์ สู่วิถีที่พอเพียง"* จัดขึ้นจากแนวคิดที่จะสร้างรูปธรรมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้มีความชัดเจนโดยให้มองเห็นจับต้องได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร ปฏิบัติอย่างไร ได้ปฏิบัติอย่างไร และปฏิบัติที่ไหน ปริมาณเท่าใด ณ เวลานี้ และการพอกินอย่างปลอดภัยเป็นก้าวแรกซึ่งการนำพาวิถีไปสู่การพอกินอย่างปลอดภัย มีนัยยะอธิบายได้ถึงรูปแบบของความรู้จักพอ มีเหตุผล และมีภูมิกันอย่าสงลงตัว รูปธรรม การปฏิบัติสู่การพอกินอย่างปลอดภัย คือ ก้าวย่างด้วยการเกษตรอินทรีย์ เราจึงใช้คำว่า *"ก้าวย่างเกษตรอินทรีย์ สู่วิถีที่พอเพียง"* และในการประกวดครั้งนี้ มีขั้นตอน รายละเอียดเพื่อค้นหานัยสำคัญ ดังนี้

ได้เริ่มดำเนินโครงการตั้งแต่ เมษายน 2549 มีคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิหลากหลายสาขา อาชีพ ซึ่งเป็นผู้มีแนวปฏิบัติตนอยู่บนวิถีแห่งเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรอินทรีย์ ซึ่งมี อ.วิวัฒน์ ศัลยกำธร ประธานสถาบันเศรษฐกิจพอเพียงแห่งประเทศไทย เป็นประธาน

ชื่อผู้เป็นคณะกรรมการตัดสิน

1. นายวิวัฒน์ สัลยกำธร	ประธานคณะกรรมการตัดสิน
2. นายอำเภอพะโต๊ะ	รองประธาน
3. ผู้กำกับการ สภ.อ.พะโต๊ะ	รองประธาน
4. พ.ท.ปัญญา โพธิ์แดง	กรรมการ
5. นายปัญญา ปุลิเวคิน	กรรมการ
6. นายทรงพล ชื่นอารมณ์	กรรมการ
7. นายจินดา บุญจันทร์	กรรมการ
8. นายไสว แสงสว่าง	กรรมการ
9. นายวริสร รักษ์พันธุ์	กรรมการ
10. นายบรรยงค์ ณ ธรรม	กรรมการ
11. นายธเนศร์ ชาญเชาว์	กรรมการ
12. นายกองค์การบริหารส่วนตำบลทุกตำบล	กรรมการ
13. นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลพะโต๊ะ	กรรมการ
14. กำนันทุกตำบลในเขตอำเภอพะโต๊ะ	กรรมการ
15. เกษตรอำเภอพะโต๊ะ	กรรมการ
16. พัฒนาการอำเภอพะโต๊ะ	กรรมการ
17. หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะ	กรรมการและเลขานุการ

การดำเนินงานของคณะกรรมการ ได้แก่

- การประชาสัมพันธ์แนวทาง
- การเปิดรับสมัครผู้ส่งผลงานเข้าประกวด ตั้งแต่ 1 ก.ย.-31 ต.ค.49
- การประเมินเบื้องต้นตลอดจนการประชุมวางแผน
- การลงพื้นที่ ประเมิน และตัดสิน
- มอบรางวัล วันที่ 28 ธันวาคม 2549

ผลการดำเนินการ

- ผู้ส่งผลงานเข้าประกวด 143 ครัวเรือน
- ผ่านคุณสมบัติรอบแรก 23 ครัวเรือน

เกณฑ์สำคัญคือ ต้องเป็นความพอเพียงฐานการเกษตรอินทรีย์ คือ ไม่ใช้ยา ฆ่าหญ้า ฆ่าแมลง

- คณะกรรมการตัดสินพิจารณาผลงานควรได้รับรางวัล จำนวน 12 ครัวเรือนเป็นรางวัลยอดเยี่ยม 1 ครัวเรือน รางวัลละ 10,000 บาท พร้อมโล่รางวัลและเกียรติบัตร

- รางวัลดีเด่น 11 รางวัล รางวัลละ 3,000 บาท พร้อมโล่รางวัลและเกียรติบัตร

ปรากฏผลดังนี้

รางวัลยอดเยี่ยม

1. นางจำลอง บุญเพชร

รางวัลดีเด่น

1. นายชัยรัตน์ แว่นแก้ว
2. นายมนัส นางพนา คล้ายรุ่ง
3. นายวินัย หล้าแหล่ง
4. นางมานี หนูจันทร์
5. นายมี คะเลารัมย์
6. นายไพศาล ทรงศิริ
7. นายสุคนธ์ เผ่าพะโต๊ะ
8. นายสมพร ศรีภูเก็ต
9. นายประเสริฐ เจียมวิจิตร
10. นางสุจิลา จันทร์สองศรี
11. นางเทียบ คงกุล

ตัวอย่างผลงาน

รางวัลยอดยี่ยม ครัวเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 ได้แก่นางจำลอง บุญเพชร **ที่อยู่** 64/1 หมู่ที่ 5 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร **ชื่อผลงาน** *"หญิงแกร่งผู้ธำรงความหลากหลายทางชีวภาพมั่นคงในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อสร้างสังคม ที่พอเพียง"*

หญิงทระนงชาวราชบุรีผู้นี้ก่อนที่เธอจะเป็นจำลองบุญเพชร ณ วันนี้ เธอผ่านการเรียนรู้และการต่อสู้ตลอดจนอยู่บนเวทีเสียสละเพื่อสร้างความก้าวหน้าสู่ความสำเร็จให้ใครต่อใครมานักแล้ว ทว่าทุกอณูความคิดของเธอได้รับการเคี่ยวกรำจนเป็นผลึกที่ลึกด้วยปัญญา รอบบ้านจำลอง บุญเพชร เนื้อที่ 5 ไร่ จึงเต็มไปด้วยหลักฐานทางปัญญา และความเพียรพยายาม เห็นการปลูก การเลี้ยง การจัดการดูแลรักษาพื้นที่ของเธอด้วยพละ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เธอเป็นแกนนำในการทำเกษตรอินทรีย์มายาวนาน และเป็นเพียงไม่กี่คนที่ยังคงรักษาอุดมการณ์นี้ไว้โดยไม่ปนเปื้อนไปด้วยสิ่งแอบแฝง พืชผัก พันธุ์ไม้แปลกและหลากหลายมาอยู่รวมกันเป็นพื้นที่แห่งความหลากหลายทางชีวภาพ สามารถใช้เป็นแบบอย่างที่ยอดเยี่ยมทั้งบนแผ่นดิน และในใจของเธอ

ข้อมูลพืชผักกว่า 42 ชนิด ได้แก่ ผักกูด, เล็บครุฑ, ผักเหลียง, ออดิบ, พริกไทย, ผักแว่น, ขี้เหล็ก, ดอกแค, มะปริง, เตยหอม, มะนาว, สาคูไทย, ไผ่ลาว, ระกำ, ผักกระเฉด, ข่า, กระชาย, ขมิ้น, ผักหนาม, ดาหลา, กล้วย, มะนาว, สัปปะรด, มะเฟือง, บอนครก, ใบกรูด, พริกไทย, ตะไคร้, ยอ, ตำลึง, ตะลิงปริง, พริก, มะระขี้นก, ใบแป้น, ส้มเคยขาว, ชะอม, ผักหวาน, เล็บรอก ฯลฯ

รางวัลดีเด่น ครัวเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 ได้แก่นายไพศาล ทรงศิริ **ที่อยู่** บ้านหลางตาง 13 หมู่ที่ 19 ตำบลพะโต๊ะ อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร **ชื่อผลงาน** *"แบบอย่างทางปัญญาในการสร้างตนอย่างพอเพียงด้วยดุลยภาพของพืชพันธุ์กับความมั่นคงใน ชีวิตและระบบนิเวศ"*

ไพศาล ทรงศิริ ผู้วางชีวิตด้วยสัมมาอาชีพ หลีกหนีจากห้วงอบาย คิดและทบทวนการดำเนินชีวิตเดินด้วยสติ นำทางด้วยความแหลมคมของปัญญา มีจุดยืนบนความถูกต้อง รักษาคุณธรรมและความเสียสละต่อสังคม ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านแห่งบ้านหลางตาง

เขาจัดองค์ประกอบพืชในสวนด้วยองค์ความรู้เกษตร 4 ชั้น และรำลึกถึงการมองลงไปสู่การสร้างมูลค่าอย่างละเอียดลออให้กับวิถีใช้ปุ๋ยทำเอง ทั้งปุ๋ยน้ำ ปุ๋ยหมัก ปลูกพืชผักและเลี้ยงสัตว์ในจุดเดียวกัน โดยไม่ให้มีการรังแกกัน หากเข้าไปที่ชุมชนคนอยู่-ป่ายังบ้านหลางตาง สามารถหยิบฉวยเอาพืชผักรอบๆ บ้าน ไพศาล ทรงศิริ มาเป็นอาหารอย่างเกินพอ เขามีบ่อปลา สัตว์เลี้ยง พืชผัก ผลไม้ และที่สำคัญเขามีคุณธรรม รักความถูกต้อง ยอมเสียสละต่อสังคมอย่างน่าเอาแบบอย่าง

ไพศาล ทรงศิริ มีถังจุลินทรีย์ขนาด 50,000 ลิตร พร้อมระบบประปาภูเขามาจัดการพื้นที่ให้เกิดระบบนิเวศที่เอื้อต่อการมีชีวิตของคน สัตว์ พืช และจุลินทรีย์

ข้อมูลพืชผัก พริก, มะเขือ, มันปู, ผักหวาน, ผักเหลียง, ข่า, ตะไคร้, กระเพรา, มะรุม, กระเจี๊ยบ, มะละกอ, ผักแว่น, ใบบัวบก, หมาก, ผักชีฝรั่ง, ผักกูด, ใบหูเสือ, ดอกแค, ทำมัง, โสน, มะกล่ำ, ทุเรียน, สะตอ, มังคุด, หน่อไม้, ลองกอง, กระถิน, ส้ม, เล็บครุฑ, สัปปะรด, เผือก, ออดิบ, มะนาว, ขมิ้น, ขิง, กลอย, กาแฟ, มันมือเสือ ฯลฯ รวมกว่า 40 ชนิด

รางวัลดีเด่น ครัวเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 ได้แก่ นายมนัส นางพนา คล้ายรุ่ง **ที่อยู่** 126 หมู่ที่ 9 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร **ชื่อผลงาน** *"รูปธรรมความพอเพียง มั่งคั่ง มั่นคง และเสียสละบนฐานการเกษตรอินทรีย์แห่งบ้านคลองเรือ"*

ครัวเรือนผู้ใหญ่บ้านแห่งชุมชนคนอยู่-ป่ายังบ้านคลองเรือ มีรูปธรรมที่เป็นแบบอย่างสัมผัสได้ เรียนรู้ได้แทบทุกมิติ ตั้งแต่การฟื้นฟูดินในพื้นที่การเกษตรด้วยการเกษตร 4 ชั้น การสร้างทางเลือกโดยเป็นผู้นำปลูกหมากเสริมในพื้นที่อันเกิดความมั่งคั่งบนแผ่นดิน ด้วยผลผลิตหมากมายาวนาน

แบบอย่างการใช้รูปแบบเกษตรอินทรีย์ จัดระบบการให้น้ำโดยมีถังสำรองน้ำ ขนาด 50,000 ลิตร พ่นพรมทั่วทั้งพื้นที่สวน สร้างชีวิตให้แผ่นดิน สร้างคุณค่าความเป็นแกนนำในการเปลี่ยนวิถีจากเคมีสู่อินทรีย์ด้วยความหนาแน่นจริงจัง

นอกจากรอบบ้านเรือนที่ยึดแน่นไปด้วยพืชผักกว่า 40 ชนิด สัตว์เลี้ยงมากมายและปริมาณมากพอเกินกินสู่การเอื้อเฟื้อแจกจ่าย เรายังเห็นการเป็นผู้เสียสละทั้งเงินทอง และวัสดุสิ่งของให้แก่ลูกบ้านอันเป็นชุมชนที่รักของพวกเขาทำให้จับต้องได้ในรูปธรรมความพอเพียงบนความมั่งคั่ง มั่นคง และสัมผัสความจริงใจบริสุทธิ์ในจากแววตาสีสนิมเหล็กของผู้ใหญ่บ้าน

ข้อมูลพืชผัก ได้แก่ ผักเหลียง, ผักชีฝรั่ง, ผักชีล้อม, ผักหวาน, ก้านคูน (ออดิบ), ใบมะกรูด, ส้มแป้น, กระเพรา, กระชาย, ขมิ้น, มะขือ, บวบ, สละ, กระทือ ฯลฯ เกินกว่า 14 ชนิด

รางวัลดีเด่น ครัวเรือนเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอพะโต๊ะ ครั้งที่ 1 ได้แก่นายชัยรัตน์ แว่นแก้ว **ที่อยู่** 136 หมู่ที่ 9 ตำบลปากทรง อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร **ชื่อผลงาน** *"ผู้สร้างนวัตกรรมความพอเพียงและความสมดุลของธรรมชาติจากภูมิปัญญาเกษตร 4 ชั้น"*

นายชัยรัตน์ แว่นแก้ว ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านคลองเรือ เจ้าของทฤษฎีเกษตร 4 ชั้น เขานำเอาองค์ความรู้จากการสังเกตป่าธรรมชาติและรูปแบบการทำสวนพ่อเฒ่าอันเป็นวิถีของชาติพันธุ์ไทยที่ปลูกพืชทำสวนครั้งเดียวอยู่ได้เป็นพันปี โดยไม่ต้องโค่นล้มทำใหม่ เหมือนทฤษฎีการเกษตรแบบตะวันตกอันโง่เขลา และตื้นเขิน นำความรู้ดังกล่าวมาเติมเต็มในพื้นที่เกษตรเชิงเดี่ยวที่มีกาแฟเป็นพืชหลัก ทำให้สวนกาแฟคล้ายกับป่าเข้าไปทุกวัน วันหนึ่งเมื่อนำกรอบวิชาการมาจับ จึงเห็นช่วงชั้นการจัดการ แยกแยะจัดกลุ่มกลายเป็นเกษตร 4 ชั้น **ชั้นบน**เป็นสะตอ มะพร้าว หมาก ไม้ยืนต้น **ชั้นกลาง** เป็นลองกอง มังคุด ลางสาด มะนาว มะไฟ

ชั้นล่าง เป็นกาแฟ ผักกูด ชะพลู ส้มป่อย **ชั้นใต้ดิน** เป็นขิง ข่า กลอย ขมิ้น กระชาย ยึดแน่นในพื้นที่หนึ่งให้กลายเป็นสภาพป่า แต่ก็ยังคงเป็นสวนอยู่ นับว่าเป็นนวัตกรรมการผสมผสานอย่างละเมียดเนียน ระหว่างการเกษตร รูปแบบวิถีการอยู่รอด และความสมดุลของธรรมชาติ พื้นที่เกษตร 4 ชั้นของนายชัยรัตน์ แว่นแก้ว เป็นแหล่งเรียนรู้ในมิติที่ลุ่มลึกหยั่งถึงความมั่งคั่งยั่งยืน หากนับความยั่งยืนจากพันธุ์ไม้ที่ปลูกเสริม ได้แก่ ตะเคียนทอง สะเดาเทียม เป็นอาทิ

ข้อมูลพืชผักกว่า 69 ชนิด ได้แก่ หูหมี, ผักหวาน, ผักเหลียง, ชะมวง, กระชาย, กลอย, ข่า, พริก, ตะไคร้, ส้มป่อย, ผักชี, กระเพรา, โหรพา, ผักกูด, ยี่หร่า, มะเขือ, บอน, เอาะดิบ, ตะลิงปิง, ลูกฉิ่ง, จิก,ทำมัง, ส้มแขก ฯลฯ

องค์ความรู้สู่การสร้างแบบแผน

หลังจากเก็บรวบรวมองค์ความรู้และรูปธรรมการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงภาคเกษตรในส่วนของชุมชนคนอยู่กับป่าอย่างหลากหลาย มีชีวิตชีวาตั้งมั่นและยืนหยัดอยู่บนผืนแผ่นดินอย่างเป็นที่ประจักษ์แล้ว จึงนำองค์ความรู้อันเป็นจริงและหลากหลายมาสร้างเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชนคนอยู่กับป่าที่หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำพะโต๊ะและทำการเปิดศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชุมชนคนอยู่กับป่า เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2549 โดยเป็นเครือข่ายของสถาบันเศรษฐกิจพอเพียงแห่งประเทศไทย เพื่อมุ่งหมายขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภาคชุมชนคนอยู่กับป่าในลุ่มน้ำหลังสวน และลุ่มน้ำอื่น ๆ ต่อไป

ลุ่มน้ำรัตภูมิ

การจัดการทรัพยากร
พื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ (ตอนบน)

ทะยีหมีด บิลอะหลี[1]
ปราณี วุ้นฝ้าย
กำราบ พานทอง
เจียรนัย สุวรรณโณ

บทนำ

ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิมีลักษณะภูมิประเทศประกอบด้วยคลองหลักคือคลองรัตภูมิต้นน้ำเกิดจากเขาหลวงและเขาใครในเทือกเขานครศรีธรรมราช แล้วไหลขึ้นไปทางเหนือ ผ่านเขตอำเภอรัตภูมิแล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านปากบางภูมี อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา มีความยาวประมาณ 63 กิโลเมตร มีคลองสาขาที่สำคัญได้แก่คลองภูมี คลองลำขัน คลองลำม้า คลองกรวยใหญ่ คลองยางแดง คลองรังแร้ง คลองหินดำ คลองเขาร้อน และคลองแพรกสุวรรณ มีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น 420 ตารางกิโลเมตร มีความสำคัญต่อระบบนิเวศน์และการก่อตั้งชุมชนสูง เพราะเป็นลุ่มน้ำที่เป็นรอยต่อของพื้นที่ 3 จังหวัดได้แก่สงขลา คือ อำเภอรัตภูมิ อำเภอควนเนียง จังหวัดพัทลุง คือพื้นที่ติดกับคลองพรุพ้อ อำเภอป่าบอน และจังหวัดสตูล คือพื้นที่ติดกับเขตรักษา

[1] ทั้ง 4 คนเป็นผู้แทนคณะกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ จ.สงขลา

พันธุ์สัตว์ป่าโตนงาช้าง และป่าเขาค้อม เขาแดง เขาใหญ่ ในอำเภอควนกาหลง

ผู้คนในพื้นที่รับน้ำลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ มีอาชีพสำคัญคือการทำสวนยางพารา สวนผลไม้ ทำนา และประมง ลำคลองรัตภูมิไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ถือเป็นลุ่มน้ำย่อย 1 ใน 8 ลุ่มน้ำย่อยของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

นอกจากนั้นลุ่มน้ำนี้ยังมีความหมายต่อการเป็นแหล่งน้ำดิบที่นำมาเลี้ยงคนในพื้นที่และมีแนวโน้มสามารถกระจายไปสู่อุตสาหกรรม เช่น นิคมอุตสาหกรรมฉลุง อำเภอหาดใหญ่ เพราะกำลังมีโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำไม่น้อยกว่า 2 แห่ง ได้แก่อ่างเก็บน้ำคลองหิน อ่างเก็บน้ำคลองแชง รวมทั้งการพยายามใช้ทรัพยกรอื่นๆมากขึ้น เช่น การระเบิดหิน (ขณะนี้ยังมีการให้สัมปทานและดำเนินการอยู่) การดูดทรายในลำคลองหลายท่าน้ำ รวมทั้งการใช้สารเคมีจำนวนมากทั้งในแปลงสวนยาง สวนไม้ผลเช่นลำไย และการปล่อยสารเคมีลงลำคลองมาจากโรงรวบรวมและแปรรูปน้ำยางสด อาทิเช่นโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ในตอนกลางและตอนปลาย สิ่งเหล่านี้กำลังเป็นเรื่องที่ชุมชนหันมาตระหนัก กำลังร่วมกันหาทางแก้ปัญหา ดังพัฒนาการการทำกิจกรรมและกระบวนการทางสังคมในลุ่มน้ำนั้นมีตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ กลุ่มหลักๆ ขณะนี้เช่น เครือข่ายอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเขาพระ เครือข่ายออมทรัพย์สวัสดิการ กลุ่มเกษตรธาตุ 4 กลุ่มเดินไปคุยไป กลุ่มเกษตรกรรมทางเลือกโซนควน กลุ่มเกษตรธรรมชาติทิพย์คีรี และเครือข่ายศึกษา ส่งเสริมการอนุรักษ์ลุ่มน้ำคลองภูมี ต้นน้ำทะเลสาบสงขลา และพันธุ์พืชรัตภูมิ เป็นต้น

สภาพพื้นที่และสถานการณ์ป่าต้นน้ำ

"คนอยู่ป่ายัง ป่าพังคนดับ" เมื่อพูดประโยคนี้ ทำให้หลายคนนึกถึงความสำคัญของป่าขึ้นมาอย่างจับจิต ป่ากับคนนั้นมีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่อดีต สภาพป่าในอดีตที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้พันธุ์สัตว์นานาชนิด มีการเอื้อประโยชน์ทั้งคนและป่า สามารถพึ่งพากันได้ ภาคใต้ของไทยยังคงมีผืนป่าที่ถือว่ามีความอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งวัฒนธรรมอีกหลายแห่ง เช่น ป่าเทือกเขาบรรทัด ป่าสันกาลาคีรี ฯลฯ และหากมองลึกไปถึงป่าที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดต่างๆของภาคใต้ มีหลายแห่งที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์และเพียบพร้อมไปด้วยวัฒนธรรมในการจัดการป่าที่ผสมกลมกลืนระหว่างวิถีชีวิตชุมชนและการใช้ประโยชน์อย่างผสมผสาน อย่างเช่นป่าบริเวณจังหวัดสตูล ตรัง และบางส่วนของพัทลุง เนื่องจากยังมีการใช้ประโยชน์และมีกลุ่มชาติพันธุ์มนุษย์ที่สืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบันนั่นก็คือเผ่าซาไกที่ยังคงหลงเหลือทั้งชนเผ่าและวัฒนธรรมบางอย่างให้ค้นหาเพื่อนำภูมิปัญญามาประยุกต์ใช้ต่อไปส่วนระดับที่เล็กลงไปเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาย่อยอย่าง *"ป่าต้นน้ำเขาพระ"* นั้นเป็นป่าต้นน้ำที่สำคัญมากแห่งหนึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ ป่าต้นน้ำเขาพระทางด้านทิศตะวันตกก่อกำเนิดจากเทือกเขาแก้ว ซึ่งเป็นชื่อเรียกของชุมชนในแถบนี้ ส่วนชื่อเรียกแบบเต็มขั้นเต็มยศนั้นทางราชการเรียกว่า **"เทือกเขาสันกาลาคีรี"** ส่วนในด้านทิศตะวันออกนั้นแหล่งกำเนิดต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาไฟไหม้ตามชื่อเรียกของชาวบ้าน หรือเทือกเขาบรรทัดที่ทางราชการเรียก แม้ปัจจุบันป่าจะลดน้อยถอยลงจาก

การกระทำของมนุษย์ด้วยกันเองโดยเฉพาะจากโครงการรัฐในอดีต ซึ่งมีส่วนทำลายป่าได้อย่างมหาศาล เช่น การเปิดสัมปทานป่า และการบุกเบิกพื้นที่ป่าโดยการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวบ้านเอง ล้วนส่งผลให้ป่าตกอยู่ในสภาพวิกฤติ แต่อย่างไรก็ตามปัจจุบันได้มีหลายฝ่ายที่จะพยายามฟื้นฟูสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าให้กลับคืนมาด้วยเล็งเห็นถึงความสำคัญของป่า การรักษาผืนป่าของชาวบ้านในชนบทจึงเปรียบเสมือนการรักษาชีวิตจิตวิญญาณเผ่าพันธุ์มนุษย์ให้คงสืบทอดต่อไปนั่นเอง

ป่าต้นน้ำเขาพระ ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา อยู่ห่างจากตัวอำเภอ รัตภูมิประมาณ 15 กิโลเมตร ชุมชนต้นน้ำตำบลเขาพระประกอบด้วยหย่อมบ้าน 5 หมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็นหมู่บ้านที่มีสภาพเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่สำคัญ คือหมู่ที่ 5 บ้านคอกช้าง หมู่ที่ 6 บ้านคลองลำแชง หมู่ที่ 7 บ้านคลองกั่ว หมู่ที่ 10 บ้านเขาสอยดาว และหมู่ที่ 12 บ้านคลองลำขัน สำหรับบ้านคลองลำขันนั้นเป็นชื่อทางการแต่ชาวบ้านมักเรียกหมู่บ้านนี้ว่าบ้านคลองหิน เนื่องจากมีสภาพพื้นที่เป็นก้อนหินเรียงรายเต็มไปหมด พื้นที่ทั้งหมดของตำบลเขาพระมีเนื้อที่ประมาณ 207.7 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 129,812.50 ไร่ สำหรับพื้นที่ที่เป็นต้นน้ำมีบริเวณพื้นที่ราว 16,768 ไร่ ซึ่งในจำนวนนี้หมายถึงที่ดินที่เป็นที่ทำกินของชาวบ้านด้วย ลักษณะภูมิประเทศของตำบลเขาพระนั้นมีลักษณะเป็นภูเขาสูงล้อมรอบและเป็นที่ราบบางส่วน ทางด้านทิศเหนือติดกับตำบลท่าชะมวง ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบลาดไปทางทิศใต้ ส่วนในด้านทิศใต้ติดกับตำบลทุ่งนุ้ย อำเภอควนกาหลง

จังหวัดสตูล ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่ และตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตภูมิ ส่วนในด้านทิศตะวันตกนั้นติดกับตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตภูมิและจังหวัดสตูล

ลักษณะสำคัญคือด้านตะวันตกมีลักษณะเป็นภูเขาสูง เป็นต้นกำเนิดของแหล่งน้ำสายสำคัญต่างๆ เช่น คลองลำแชง คลองหิน และคลองรัตภูมิ ตำบลเขาพระมีประชากรรวมทั้งสิ้น 14,884 คน ส่วนชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำนั้นมีประชากรราว 5,069 คน หรือ 1,033 ครัวเรือน ชุมชนป่าต้นน้ำเขาพระดำรงชีพด้วยการทำเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ เช่น ทำสวนยางพารา ทำนา สวนผลไม้ พื้นที่ที่เป็นเกษตรผสมผสานมีพื้นที่ทั้งสิ้น 4,695 ไร่ เกษตรแบบเชิงเดี่ยวก็มีให้เห็นบ้าง เช่น สวนทุเรียน ลองกอง มังคุด และยางพารา สำหรับพื้นที่หมู่ที่ 7 บ้านคลองกั่วนั้นถือว่าเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของชุมชนมาตั้งแต่อดีต แม้ในปัจจุบันเองก็ยังคงมีการทำนากันอยู่เพียงแต่เบาบางลง เนื่องจากพื้นที่ถูกปรับเปลี่ยนเป็นการทำสวนยางพาราเป็นจำนวนมาก

ความโดดเด่นในด้านภูมิอากาศทำให้ตำบลเขาพระมีลักษณะพิเศษที่สามารถทำเกษตรได้ค่อนข้างดี คือ เป็นพื้นที่ที่มีลมมรสุมจากทั้งฝั่งอ่าวไทยและอันดามันพัดผ่าน ส่งผลให้มีผลผลิตทางการเกษตรนอกฤดูกาลทุกปี ทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง และทำให้เป็นแหล่งป่าต้นน้ำที่สำคัญ หล่อเลี้ยงผู้คนในบริเวณป่าต้นน้ำ ซึ่งป่าที่สำคัญของพื้นที่นี้มีถึง 11 ป่า คือ ป่าต้นน้ำคลองวังยาว ป่าต้นน้ำคลองช้าง ป่าต้นน้ำคลองหิน ป่าต้นน้ำน้ำตกบริพัฒน์ ป่าต้นน้ำคลองปริก ป่าต้นน้ำคลองแชง ป่าต้นน้ำคลองลำขัน ป่าต้นน้ำ

คลองเชือด ป่าต้นน้ำคลองมัว ป่าต้นน้ำคลองกรอยน้อย ป่าต้นน้ำคลองเขาล้อน ก่อให้เกิดลำน้ำหรือลำห้วยต่างๆ ถึง 35 สาย และลำคลองในหมู่บ้านต่างๆ อีก 28 สาย ซึ่งทั้งหมดจะไหลไปรวมกันเป็นคลองรัตภูมิสู่ทะเลสาบในที่สุด

ความสัมพันธ์ของชุมชนต้นน้ำเขาพระกับชุมชนปลายน้ำในพื้นที่ทะเลสาบสงขลานั้นมีความสัมพันธ์เป็นสายใยชีวิตอย่างเห็นได้ชัด สายน้ำจากป่าต้นน้ำทุกสายในพื้นที่ป่าต้นน้ำราว 35 สายจะไหลไปบรรจบกันที่คลองรัตภูมิหรือคลองภูมี แล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาฝั่งอ่าวไทยที่บริเวณบ้านปากบาง ชุมชนป่าต้นน้ำได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในการอาบ ดื่มกิน ใช้ประโยชน์ในการทำสวนผลไม้ ทำนา สวนยาง ฯลฯ สายน้ำที่ไหลจากป่าต้นน้ำได้พัดพาเอาแร่ธาตุและความอุดมสมบูรณ์สู่ลุ่มน้ำทะเลสาบทำให้สัตว์และพืชน้ำ ได้รับสารอินทรีย์และสารอาหาร ส่งผลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในระบบนิเวศน์ ชาวประมงในพื้นที่ทะเลสาบได้ทำประมงตลอดปี ชาวนาบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบได้ใช้ประโยชน์จากน้ำจืดในการทำนา ความสมดุลธรรมชาติเกิดขึ้นตลอดสาย ชุมชนเมืองได้มีอาหารกินอุดมสมบูรณ์ เกิดความหลากหลายและความมั่นคงทางด้านอาหารและความมั่นคงในด้านชีวิต

พัฒนาการของชุมชนและกระบวนการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรลุ่มน้ำ (พัฒนาการของชุมชนพื้นที่ต้นน้ำ)

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
ยุคแรก (2400-2499)	2400	เริ่มมีการก่อตั้งชุมชนในพื้นที่	เริ่มมีชุมชนก่อตั้งขึ้นในพื้นที่ป่าต้นน้ำกลุ่มแรกๆ เป็นชุมชนมุสลิม ซึ่งมาปลูกกระต๊อบอยู่อาศัยเป็นหย่อมบ้านเล็กๆ ประกอบด้วยหย่อมบ้านในบ้าน บ้านด่าน บ้านเขาพระ บ้านนาในหนอง และบ้านสีสอน ด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชนในช่วงนี้นั้นมีการจับจองที่ดินเป็นหลักเป็นแหล่งน้อย ชาวบ้านจะอาศัยกันในรูปแบบเครือญาติ ใครมีอะไรก็แบ่งปันกัน อาศัยน้ำใจช่วยเหลือเจือจุนกันตลอดมา ในด้านการใช้ที่ดินก็ใช้ภูมิปัญญาแบบง่ายๆ ว่าใครสร้างบ้านบริเวณไหนที่ดินบริเวณนั้นก็ถือเป็นของคนนั้นๆ โดยปริยาย ในการเข้ามาบุกเบิกที่ดินใหม่ๆ จะมีการขอที่จากเจ้าป่าเจ้าเขา โดยใช้ไม้แกนปักไว้ที่มุมทั้งสี่หรือเรียกว่า **ไม้ขอ** แล้วนำไปแขวนไว้เพื่อแสดงเป็นสัญลักษณ์ในการขอที่ดินจากเจ้าป่าเจ้าเขาและคนที่เข้ามาจับจองก่อน หากปรากฏว่ามีไม้อันใดอันหนึ่งตกลงมา ชาวบ้านจะไม่ถางป่าบริเวณนั้นเลย เพราะเชื่อว่าเจ้าของไม่อนุญาต

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ทีดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
	2480	การอพยพย้ายถิ่นฐานจากบ้านในบ้านบ้านด่านมาตั้งบ้านเรือนแห่งใหม่	เกิดชุมชนใหม่ เนื่องจากทางราชการมีการตัดถนนหนทางเพื่อนำความเจริญเข้าสู่หมู่บ้านและเพื่อรองรับการสัมปทานป่าและแร่ที่จะมีขึ้นในอนาคต และโจรผู้ร้ายชุกชุม ด้านการผลิต ทำเกษตรแบบยังชีพ ทำไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด สวนทุเรียนพื้นบ้าน ปลูกสะตอ การปลูกต้นไม้ ปลูกแบบไร้ระเบียบไม่เป็นแถวเป็นแนว มีการเพาะปลูกหลากหลายรูปแบบตามแต่ความต้องการพันธุ์ไม้ ส่วนใหญ่งอกเองตามธรรมชาติ มีการใช้แรงงานร่วมกันที่เรียกว่า **ซอแรง** กันในหมู่ญาติมิตร แต่ก็มีบ้างที่ทำเพื่อขาย คือการทำสวนยางพารา[2] การใช้ประโยชน์จากป่า คือการเจาะน้ำมันยางและทำไต้ ใช้น้ำมันยางเป็นเชื้อเพลิงในครอบครัว สืบเนื่องจากป่าก็คือแหล่งน้ำ ใช้อุปโภคบริโภคและแหล่งอาหาร[3] ระบบตลาดที่เข้ามาสู่ชุมชนส่วนใหญ่จะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อสินค้าจำพวกยางพารา ผลไม้

[2] *คนที่นำยางพารามาปลูกในพื้นที่ก็คือ โต๊ะหะยีบ่าว เกลี้ยงสัน โต๊ะใบเหล็บ เหมาะทองและนายอุสัน ปานหลี นำพันธุ์ยางมาจากบ้านดุสน อำเภอโคนดวน จังหวัดสตูล ซึ่งถือเป็นยางรุ่นแรกของพื้นที่*

[3] *หะยีหมีด บิลอาหลี กล่าวว่า "ในสมัยนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ของปลามากกว่า 50 ชนิด ประมาณว่าถ้าไปล้างจานตรงไหน ปลาก็จะขึ้นมากินเศษอาหาร แล้วสามารถจับปลาไปกินได้เลย"*

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ทีดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
	2481	รัฐบาลมีการออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2481	ก่อให้เกิดการจัดการพื้นที่ป่าโดยรัฐและเป็นที่มาของเป็นที่มาของการเกิด พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 รวมทั้ง พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ.2484
	2485	เกิดระบบซื้อขายยางพาราโดยรัฐและเกิดตลาดนัด	เกษตรอำเภอเข้ามารับซื้อยางพาราโดยใช้ระบบคูปอง แต่มีเงื่อนไขว่าชาวบ้านคนไหนไม่มีคูปองทางอำเภอจะรับซื้อเพียงแค่ครึ่งราคาของราคาเต็ม และชาวบ้านก็ไม่ได้ขึ้นกับระบบทุนที่รัฐนำมาเสนอทุกคน เนื่องจากยังมีทางเลือกอื่นในการขาย ในส่วนของระบบตลาดชุมชน เกิดระบบตลาดนัดในชุมชน ส่วนใหญ่คนในชุมชนไปซื้อเฉพาะสิ่งของที่จำเป็นเท่านั้น ระบบซื้อขายยังมีน้อยบางอย่างใช้การแลกเปลี่ยนเช่นการนำผลไม้ไปแลกกับข้าว การให้คุณค่าในเรื่องเงินมีน้อยมาก
	2490	มีการสัมปทานป่า มีการพบแร่ดีบุกและแร่วุลเฟรม	เกิดการสัมปทานป่าและการตั้งโรงเลื่อยขึ้นในพื้นที่เรียกว่า *“โรงเลื่อยนายพูน”*

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
ยุคที่สอง (2500-2521)	2500-2521	การอพยพของชุมชนใหม่ การขุดแร่ขายให้กับนายทุนจากมาเลเซีย มีการทำลายป่า จากการออกประทานบัตรทำเหมืองแร่ในเขตป่า การสัมปทานป่าและการขยายที่ทำกิน	ชุมชนบ้านคอกช้างหรือบ้านควนดินแดง โดยประชากรส่วนใหญ่อพยพมากจากอำเภอควนเนียงและจังหวัดพัทลุง ชุมชนบ้านคลองหิน อพยพมาจากบ้านหัวปาบ อำเภอควนเนียง และชุมชนบ้านคลองแชง อพยพมากจากชุมชนบ้านคลองแห อำเภอหาดใหญ่ เนื่องจากความต้องการในเรื่องการทำมาหากินเพิ่มเติม ช่วงแรกมีการต่อสู้กับชุมชนที่อยู่ดั้งเดิมหรือคนที่เข้ามาอยู่ก่อนในพื้นที่ แต่ก็ได้อาศัยความเป็นเครือญาติและความสัมพันธ์ของผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นช่วยเจรจา การทำการผลิตก็ยังคงปักหลักในเรื่องการทำเกษตรสมรม มีการปลูกยางพาราเสริมในสวนที่ปลูกไม้ผลและมีการปลูกไม้ใช้สอยกันจำนวนมากขึ้น การทำเกษตรในยุคนี้เริ่มมีการจ้างแรงงานเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากจำนวนแรงงานในครัวเรือนน้อยกว่าผลผลิตที่เกิดขึ้นในแต่ละปีมีการพึ่งพารายได้หลักจากการตัดไม้ขาย ให้กับบริษัทนายทุนที่เข้ามาสัมปทานป่าในพื้นที่เพื่อทำไม้หมอนรถไฟ รวมทั้งการขุดแร่ขายให้กับนายทุนจากมาเลเซีย มีการทำลายป่ากันอย่างใหญ่หลวงจากการเปิดให้มีการสัมปทานป่าและออกประทานบัตรขุดแร่ในเขตป่าทำให้สูญเสียป่าที่อุดมสมบูรณ์ไปเป็นจำนวนมาก การใช้ประโยชน์จากป่าในยุคนี้เน้นผลตอบแทนด้านตัวเงิน ด้านระบบตลาดและระบบทุน ชุมชนยังคงพึ่งระบบตลาดในพื้นที่

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ทีดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
ยุคที่สาม (2521-2530)	2521	การรุกคืบส่งเสริมปลูกยางพาราเชิงเดี่ยวโดยกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง	ชาวบ้านส่วนใหญ่ขานรับกับนโยบายดังกล่าวของ สกย. โดยเปลี่ยนระบบการทำเกษตรจากสวนสมรมมาเป็นสวนยางเชิงเดี่ยวกันมาก เนื่องจากต้องการขอทุนจาก สกย. มีชาวบ้านบางส่วนได้แสดงจุดยืนโดยการต่อรองกับ สกย. แต่ไม่ได้รับอนุญาตให้มีไม้อื่นๆในสวนยาง และไม่รับซื้อยางคุณภาพต่ำ ทำให้ชาวบ้านส่วนนี้มีแนวคิดที่จะตั้งกลุ่มรับซื้อน้ำยางและยางแผ่นเองจนมีการพัฒนาในรูปแบบสหกรณ์ยางตั้งกลุ่มขึ้นมาเรียกว่า *“สหกรณ์บนควนพาราทอง”* แต่อย่างไรชาวบ้านก็ยังไม่สามารถกำหนดราคาเองได้ และระบบสหกรณ์มีการผูกขาดระบบการผลิตอย่างครบวงจร โดยสมาชิกต้องไปซื้อปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง วัสดุอุปกรณ์ในการผลิตยางจากสหกรณ์เท่านั้น ซึ่งสหกรณ์เองก็ไม่ได้มีแนวคิดในการส่งเสริมการปลูกยางโดยใช้ปุ๋ยชีวภาพ ในด้านพืชร่วมยางเข้าใจถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น จึงร่วมการศึกษาวิจัยระหว่างชาวบ้าน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้และ สกย. เพื่อเป็นโครงการนำร่องฯ รูปธรรมการปลูกพืชร่วมยางที่ถือว่าประสบความสำเร็จคือ สวนของป๊ะหรน หมัดหลี และต่อมามีการยกระดับเป็นศูนย์การเรียนรู้ อาชีพของชุมชนมีความหลากหลายมากขึ้น อาชีพค้าขายก็เริ่มมีแพร่หลาย การปลูกผลไม้ก็มีมากขึ้น บางช่วง

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
			ผลผลิตออกมาก ทำให้ราคาผลผลิตตามท้องตลาดตกต่ำจนเกิดระบบตลาดหน้าบ้านหรือหน้าสวน มีการพึ่งพาระบบการเงินจากภายนอกโดยชาวบ้านใช้บริการแหล่งทุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งบทบาทของ ธกส. ในช่วงนั้นคือการส่งเสริมให้ชาวบ้านกู้เงินไปเพื่อลงทุนทำสวนยางเชิงเดี่ยว และผลไม้เชิงเดี่ยว ในยุคนี้พ่อค้าคนกลางเริ่มนำน้ำยางพาราเข้าสู่ระบบตลาดกลางยางพารามากขึ้น
ยุคที่สี่	2531-ปัจจุบัน	มีการยกเลิกสัมปทานเหมืองแร่และสัมปทานป่า	ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาทีหลังบางส่วนอพยพกลับบ้านเกิดของตนเอง แต่บางส่วนก็ยังคงอยู่ต่อ โดยจับจองที่ดินเพื่อทำกินเป็นหลักเป็นแหล่งและบางส่วนก็ขอซื้อที่ดินจากเครือญาติในราคาที่ไม่แพงมากนัก
	2534	องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาส่งเสริมการทำเกษตรกรรมยั่งยืน (เกษตรกรรมทางเลือก)	ในช่วงแรกได้เป็นการหนุนเสริมในระดับบุคคลทำให้ค้นพบภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 ที่ปะหรน หมัดหลี ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและมีการนำไปประยุกต์ใช้ในรูปแบบต่างๆ ขณะเดียวกันมีปัญหาการจัดการน้ำ อันเกิดจากการเสนอโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำจนกลายเป็นปัญหาสืบเนื่องเนื่องจากกำนันตำบลเขาพระในสมัยนั้น และตัวแทนชาวบ้านคลองลำแชง ได้ขอ

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ทีดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
			ความอนุเคราะห์ท่อส่งน้ำจากหน่วยงานราชการ แต่ต่อมาองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นได้แปรเจตนาผิดไปของชาวบ้านกลายเป็นการสนับสนุนให้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองลำแชงและอ่างเก็บน้ำคลองลำขัน (คลองหิน) ซึ่งเป็นประเด็นกังขาที่ถูกคัดค้านจนถึงปัจจุบัน โดยชุมชนส่วนใหญ่ ยังไม่ทราบเลยว่าจะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำในพื้นที่ สำนักงานพัฒนาการชุมชนได้เข้าไปส่งเสริมให้หลายชุมชนมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น หนึ่งในนั้นคือชุมชนบ้านคอกช้าง มีการจัดทำประปาภูเขาเริ่มต้นจากบ้านคอกช้าง ต่อมาขยายไปสู่บ้านคลองแชง และบ้านอื่นๆ
	2535	ก่อตั้ง กลุ่มรักษ์น้ำและสิ่งแวดล้อมบ้านคลองลำแชง	ชุมชนบ้านคลองลำแชงได้ก่อตั้งกลุ่มรักษ์น้ำและสิ่งแวดล้อมบ้านคลองลำแชงขึ้นเพื่อจัดทำประปาภูเขา
	2539	ชาวบ้านระดมเงินทำประปาภูเขาสำเร็จที่บ้านคอกช้างก่อตั้ง	ชาวบ้านคลองแชงได้ระดมทุนกันเองในการจัดทำประปาภูเขาขึ้นจนสำเร็จ ผลที่เกิดขึ้นคือ มีน้ำใช้เพียงพอในชุมชน ต่อมาขยายไปสู่อีก 4 หมู่บ้านเช่นบ้านคลองแชงและบ้านอื่นๆ สาเหตุเกิดจากชาวบ้านประสบกับปัญหาความเดือด

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
		เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ และมีการตั้ง**สภาเยาวชนต้นน้ำเขาพระ**	ร้อนเรื่องน้ำ เนื่องจากมีน้ำไม่เพียงพอกับจำนวนประชากรในพื้นที่เช่นกัน กลุ่มอนุรักษ์ 5 พื้นที่รวมกันเป็นเครือข่ายชื่อ เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ และมีการตั้งสภาเยาวชน ต้นน้ำเขาพระ
	2540	การตั้งกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่า	ชาวบ้านคอกช้างได้มีแนวคิดในการดูแลรักษาป่าเพื่อให้มีน้ำใช้อย่างเพียงพอ ชาวบ้านมีการร่วมกันวางกฎระเบียบและจัดตั้งคณะกรรมการในการดูแลป่าประสานกับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้เกิดการยอมรับ รวมทั้งมีกิจกรรมเฝ้าระวังการทำลายป่า และกิจกรรมบวชป่าชุมชน ผลจากการดำเนินกิจกรรมคือชาวบ้านสามารถรักษาป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน หน่วยงานภาครัฐให้การยอมรับจนได้รับธงพิทักษ์ป่ารักษาชีวิต ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากป่าและมีน้ำใช้เพียงพอในหมู่บ้าน
	2542	จัดตั้งกลุ่มน้ำยางสดคลองลำแชง	ทำหน้าที่รวบรวมน้ำยางสดจำหน่ายร่วมกัน

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
	2544	ชาวบ้านก็ได้รับรู้ร่วมกันว่าในพื้นที่จะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำ	
	2545	จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองลำแชง	มีการดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์/ธนาคารออมทรัพย์พึ่งตนเองบ้านคลองแชง ชุมชนภายใต้เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระได้มีกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มข้นมากขึ้น โดยสาเหตุส่วนหนึ่งเพื่อคัดค้านและต้องการให้มีการยกเลิกโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองลำแชงและอ่างเก็บน้ำคลองหิน ซึ่งชุมชนและสิ่งแวดล้อมจะได้รับผลกระทบ
	2547	การศึกษาวิจัยภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 และการเสริมกระบวนการเรียนรู้ผ่านงานวิจัยสิทธิชุมชนศึกษา	มีการฝึกฝนเทคนิคต่างๆ เพิ่มความสามารถในการวิเคราะห์และประเมินข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ ให้กับแกนนำเพื่อให้เป็นเครื่องมือในการทำงานกับชุมชน การหนุนเสริมข้อมูลข่าวสาร การวิเคราะห์ด้านนโยบายที่ส่งผลกระทบกับชุมชน การศึกษาดูงาน การขยายเครือข่ายการรับรู้ การเก็บและรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ การต่อสู้ ฐานทรัพยากรที่สำคัญ มีกระบวนการและขั้นตอนในการตรวจสอบโครงการอ่าง

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ที่ดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
			เก็บน้ำ โดยการรับรู้ข้อมูลในเบื้องต้นนั้นได้จากเอกสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคือ จากสำนักงานชลประทานที่ 16 และจากที่ว่าการอำเภอรัตภูมิ โดยการขอข้อมูลอ้างตาม พรบ.ข้อมูลข่าวสาร ปี 40 และรัฐธรรมนูญ รวมทั้งการรวบรวมข้อมูลโดยนักวิจัย ซึ่งได้สัมภาษณ์ พูดคุยกับชาวบ้านที่รับรู้เรื่องราว จัดเวทีทำความเข้าใจ การศึกษาดูงาน และเริ่มมีปฏิบัติการเมื่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องการเข้ามาสำรวจพื้นที่ แต่หน่วยงานภาครัฐกลับไม่มาตามที่สัญญากันไว้ ได้มีการเปิดเวทีใหญ่ในระดับหมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจในเรื่องการสร้างอ่างเก็บน้ำ โดยให้ทางองค์การบริหารส่วนตำบลเข้ามาชี้แจง แต่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลก็ไม่มาเช่นเดิม ได้มีการลงมติให้มีการเปิดเวทีเพื่อลงความคิดเห็นหรือข้อตกลงร่วมกันในหมู่บ้าน แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็ยังใช้วิธีลักลอบเข้ามาเพื่อสำรวจพื้นที่ในหมู่บ้าน ในขณะที่แกนนำในชุมชนไม่อยู่ จนเป็นมติร่วมกันของชุมชนว่าควรตั้งด่านปิดกั้นไม่ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าหมู่บ้านได้ และครั้งหลังสุดก่อนที่เรื่องราวจะเงียบหายไปคือ คณะกรรมการสิทธิชุมชนศึกษาได้ลงมาซักฟอกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลด้วย แต่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลกลับไม่ตอบคำถามใดๆ และ

ช่วงเวลา	ปีที่(พ.ศ.)ทีดำเนินการ	เหตุการณ์สำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
			ดูเหมือนไม่ยอมจำนน แต่เรื่องราวก็เงียบหายไปจนปัจจุบันในพื้นที่บ้านคลองลำแชงมีการจัดการน้ำระบบฝายถึง 3 จุด มีการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การจัดการระบบประปาภูเขาเพื่อใช้ประโยชน์ในชุมชน และการปลูกป่าชายคลอง มีการออกกฎระเบียบป่าชุมชนร่วมกัน โดยมีคณะกรรมการดูแลป่า ในพื้นที่บ้านคลองลำขัน (คลองหิน) มีการจัดการน้ำ รูปแบบเขตอภัยทาน การจัดการน้ำระบบฝาย และในด้านการจัดการดินนั้น ได้อาศัยภูมิปัญญาเรื่อง**เกษตรธาตุ 4**[4] ที่มีการปลูกพืชโดยอาศัยระบบธาตุที่สำคัญ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ปลูกพืชร่วมกันสามถึงสี่ชนิดในหลุมเดียวกันและรูปแบบเกษตร 4 ย.[5]
	2549	จัดตั้งชมรมผู้ปลูกกฤษณา และเกิดโครงการนำร่องเพื่อปลูกไม้ใช้หนี้ และคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำคลองรัตภูมิ	เป็นช่วงที่สภาผู้นำเสนอการแก้ปัญหาหนี้สินโดยใช้การปลูกต้นไม้นำ จึงมีการดำเนินการนำร่องฯพื้นที่สงขลาจะมีกลุ่มของเกษตรธาตุ 4 และเครือข่ายป่าต้นน้ำเขาพระเป็นแกน

[4] *ทะยีหรน(หรือปะหรน) หมัดหลี เป็นเจ้าของแนวคิดและคิดค้นมาจากการศึกษาทดลองด้วยตนเองมากว่า 40 ปี โดยใช้หลักความสัมพันธ์ของธาตุ 4 คือดิน น้ำ ลม ไฟ*

[5] *บังสัน เส็นหลี ได้คิดค้นและนำเสนอแนวคิดดังกล่าวซึ่งได้จากการไปเที่ยวที่สวนปะหรน หมัดหลี แล้วนำมาประยุกต์ รูปแบบของแนวคิดนี้คือ การคำนึงถึงความยั่งยืน คือ ความยั่งยืนต่อชีวิต ยั่งยืนต่อดิน ยั่งยืนต่อต้นน้ำและยั่งยืนต่อผลผลิต*

ในส่วนพัฒนาการของชุมชนพื้นที่กลางน้ำและพัฒนาการของชุมชนพื้นที่ปลายน้ำนั้น ขณะนี้กำลังศึกษา เชื่อมเครือข่ายและขยายการดำเนินงาน โดยมีการจัดตั้งเป็นคณะกรรมการร่วมขึ้นมา เรียกว่า *"คณะกรรมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำคลองรัตภูมิ"* ระยะต่อมากำลังปรับเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ พยายามเชื่อมร้อยกลุ่มและภาคีต่างๆ ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำเข้ามา จนในช่วงปลายปี พ.ศ.2549 จนถึงปัจจุบัน ได้มีการประสานงานกันมากขึ้น กลุ่มต่างๆหันมาร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ วางแผนและดำเนินกิจกรรม ซึ่งประมวลดังนี้

ปัญหาสำคัญที่กำลังประสบในลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

1. ปัญหาป่าไม้ที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว อันเนื่องจากการให้มีการสัมปทานป่าและเหมืองแร่ ตลอดจนการเข้ามาของพืชเชิงเดี่ยว เช่น ยางพารา และการบุกเบิกที่ทำกินใหม่ การสร้างชุมชนใหม่

2. ปัญหาสารเคมีจากโรงงานต่างๆ สาเหตุจากโรงงานน้ำยางและยางแผ่นปล่อยสารประเภทแอมโมเนีย ลงลำคลอง โรงงานท่อน้ำ เลี้ยงสุกร เลี้ยงไก่ ปล่อยสิ่งปฏิกูลและของเสียลงในแหล่งน้ำ โดยขาดการควบคุมและตรวจสอบที่ดีพอ จนน้ำเน่าเสียและสัตว์น้ำตายจำนวนมาก มีสถิติว่าจากการตรวจสอบความสกปรกของคลองสาขาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา 12 คลองสาขา 17 จุด จุดที่ 11 คือ คลองรัตภูมิ พบว่ามีสิ่งที่ก่อให้เกิดความสกปรกลงไป 1,530.661 กิโลกรัมต่อวัน[6]

[6] ที่มา การศึกษาคุณภาพน้ำลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2546

3. ปัญหาการชุ่นข้นและมีตะกอนมาก รวมทั้งการพังทลายของตลิ่ง และการตื้นเขินของลำน้ำ สาเหตุจากการดูดทรายในพื้นที่ริมลำคลอง เช่น ในตำบลเขาพระ ตำบลควนรู และพื้นที่ต่างๆ

4. ปัญหาการทำประมงที่ขวางการสัญจรทางน้ำ เช่น สร้างโพงพางในลำคลอง ทำให้สัตว์น้ำเล็กๆ ถูกจับไปจำนวนมาก และชะลอการไหลของน้ำ ก่อให้เกิดการตื้นเขิน

5. ปัญหาสารเคมีจากแปลงเกษตร ได้แก่ จากปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงซึ่งตลอดลำน้ำย่อยและลำน้ำสาขามีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง จำนวนมากในการปลูกผัก ส่งจำหน่ายในหาดใหญ่ในจังหวัดอื่นๆของภาคใต้ ถือว่าเป็นแหล่งใหญ่แหล่งหนึ่งในภาคใต้

6. ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะในเรื่องน้ำ และทราย อันเนื่องจากความพยายามที่จะให้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำที่คลองหินและคลองแชงของกรมชลประทาน และการอนุญาตให้มีการเปิดบ่อดูดทราย จนปัจจุบันผลกระทบดังกล่าวยังไม่คลี่คลายและมีโอกาสขยายวงออกไป

กระบวนการแก้ไขปัญหาของชุมชน

1. การจัดตั้งกลุ่มและสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง

โดยพบว่าจากพัฒนาการในช่วง 100 กว่าปีนั้น มีกลุ่มเกิดขึ้นตามสถานการณ์จำนวนมากเช่นกลุ่มด้านเงินทุน ประเภทกลุ่มออมทรัพย์ทั้งเพื่อการเพิ่มผลผลิตและสวัสดิการ กลุ่มทางด้านการจัดการผลผลิตและการตลาด เช่น กลุ่มสหกรณ์น้ำยาง กลุ่มเกษตรธรรมชาติธาตุ 4 และกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ การเกิดกลุ่มเหล่านี้

ทำให้มีพัฒนาการการเรียนรู้และการรวมกลุ่มที่ต่อเนื่องและมีการบริหารจัดการที่มีประสบการณ์สูงขึ้น

2. การศึกษาวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนในด้านสิทธิชุมชน และการทำเกษตรยั่งยืนจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

โดยพบว่ากระบวนการที่มีการริเริ่มและทำงานกับโครงการสิทธิมนุษยชนศึกษา สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้นำองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรป่า น้ำ พันธุกรรม การเกษตร โดยชุมชนในส่วนงานวิจัยเกษตรธรรมชาติแบบธาตุ 4 นั้นได้รับการสนับสนุนจากงานวิจัยท้องถิ่นโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) และกองประสานงานสนับสนุนการวิจัยลุ่มน้ำภาคใต้มีผลสรุปทำให้ได้ชุดองค์ความรู้เกษตรธาตุ 4 นำไปปรับใช้ในการปลูกพืชหลายชนิดร่วมกัน เช่น การปลูกพืชร่วมยาง การปลูกผักร่วมกัน การมีศูนย์เรียนรู้พัฒนาเกษตรกรและเครือข่ายการมีศูนย์ข้อมูลและจุดประสานงานของชุมชนเป็นต้น ขณะนี้กำลังมีการต่อยอดไปสู่งานวิจัยของนักวิชาการและของชุมชน เช่น การวิจัยเรื่องกล้วย ของ ด.ช.ภูมิปัญญา หมัดหลี หลานของ ปะหรน หมัดหลี ขณะนี้กำลังศึกษาอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เป็นตัวอย่างนำไปสู่เรื่องอื่นๆ

3. การพัฒนาสภาเยาวชนต้นน้ำเขาพระ

อันเกิดจากความกระตือรือร้นของครูในโรงเรียนและนอกโรงเรียน สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน โดยการจัดค่ายศึกษาธรรมชาติต่อเนื่องมาหลายครั้งจนเป็นเครือข่าย ไม่เฉพาะต้นน้ำเท่านั้นแต่ได้เชื่อมโยงสู่กลางน้ำและปลายน้ำ

4. การเสริมบทบาทของสตรีและแม่บ้าน

พบว่าในลุ่มน้ำตั้งแต่ต้นน้ำ สตรีและแม่บ้านมีการรวมกลุ่มที่หลากหลาย ทั้งการแปรรูปผลผลิต การตลาด การอนุรักษ์ เช่น กลุ่มสตรีก้าวหน้า ของหมู่ที่ 6 ตำบลเขาพระ เป็นต้น

5. กระบวนการประชาคมของภาคีต่างๆ

เริ่มดำเนินการมาประมาณ 3 ปี โดยก่อตัวตามกระแสการร่วมกันทำงานแบบบูรณาการ กลุ่มต่างๆ มีการเชิญชวนจัดตั้งกลุ่มและองค์กร จนเกิดกลุ่มธรรมชาติมากมาย เช่น กลุ่มเดินไปคุยไป เป็นกลุ่มนักกิจกรรมในเมืองรัตภูมิร่วมกันจัดงานต่างๆ ในตลาดรัตภูมิ การร่วมมือและสนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกัน นอกจากนั้นมีการสร้างสถานีวิทยุชุมชนของรัตภูมิ มีการเปิดเวบไซด์ชื่อว่า *"รัตภูมิซิตีดอทคอม"* (http://www.rattaphumcity.com) เป็นเวทีให้ผู้สนใจได้มีการส่งข้อมูลข่าวสาร แลกเปลี่ยนและทำกิจรรมร่วมกัน โดยเฉพาะกิจกรรมการสำรวจป่า พันธุ์ไม้ การศึกษาและอนุรักษ์คลองภูมีกำลังเริ่มต้นและขยายบทบาทเพื่อสร้างสำนึกการอนุรักษ์แก่สาธารณชนร่วมในกระบวนการของคณะกรรมการอนุรักษ์ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

6. การเชื่อมประสานของภาคีต่างๆให้เกิดแผนอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำ

เป็นกระบวนการล่าสุดที่เป็นการเชื่อมต่อของต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ มีการประสานภาคีทั้งองค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียนต่างๆ พระ ข้าราชการและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับในพื้นที่ เช่น ชลประทาน วิทยาลัยเกตรและเทคโนโลยีสงขลา รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาทำงาน แผนงานที่เกิดขึ้นได้แก่ แผนสุขภาพ

จังหวัดสงขลาด้านเกษตรและอาหารที่เอื้อต่อสุขภาพ(โซนควนเขา) ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและด้านเด็ก แผนการฟื้นฟูลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ลำคลอง และแผนการสำรวจเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูการท่องเที่ยวคลองรัตภูมิ ซึ่งขณะนี้กำลังดำเนินการกิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล สถานการณ์ การสร้างความร่วมมือและการสร้างเครือข่าย

7. การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำในรูปแบบ *"เกลอ"*

ชุมชนป่าต้นน้ำ กลางน้ำและชุมชนปลายน้ำได้มีการร่วมผูก *"เกลอเขาเกลอเล"* กันขึ้น ครั้งหนึ่งที่เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ นั่นถือเป็นพันธกิจร่วมกันของ *"เกลอเขาและเกลอเล"* โดยมีการวางแผนกิจกรรมร่วมกันคือ การวางแผนการศึกษาสภาพปัญหาของป่าต้นน้ำไปจนถึงทะเลสาบสงขลา กิจกรรมปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์โดยป่าต้นน้ำจะปลูกป่าตลอดสายน้ำคลองรัตภูมิไปจนถึงทะเลสาบ โดยมีการร่วมมือประสานกับ *"เกลอเล"* และพันธมิตรตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ รวมทั้งการศึกษาองค์ความรู้ในการจัดการดิน น้ำ ป่า เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องยอมรับและเปิดช่องให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ผลักดันกิจกรรมด้านการอนุรักษ์เข้าสู่องค์การบริหารปกครองส่วนท้องถิ่น จนเกิดเป็นนโยบายในระดับท้องถิ่น และระดับชาติต่อไป เป้าหมายของคนป่าต้นน้ำและ็คนเลสาบิก็คือ ฟื้นความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบ ฟื้นวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์อันดีงามของผู้คนตลอดสายน้ำจากต้นน้ำสู่ทะเลสาบให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง...

อุปสรรคและข้อจำกัดที่พบ

1. ความต่อเนื่องและการบูรณาการขององค์กรและภาคีต่างๆ ยังมีน้อย

พบว่าในระยะที่ผ่านมามีกิจกรรมและโครงการต่างๆ ลงมาในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองรัตภูมิแต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่ยังคงอยู่ได้ จนสูญเสียงบประมาณจำนวนมาก เพราะมีลักษณะต่างกลุ่มต่างทำอยู่ นอกจากแก้ไขไม่ตรงจุด บางครั้งทำงานซ้ำซ้อนกัน เช่น การส่งเสริมเกษตรยั่งยืน การจัดการน้ำ การจัดการป่า เป็นต้น

2. การขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและการแทรกแซงกระบวนการตัดสินใจ จากการเมืองท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากร โดยชุมชน

ดังปรากฏในโครงการและกิจกรรมต่างๆ เช่น การขาดการรับฟังความเห็นและมีส่วนร่วมในการเสนอโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำ การติดตามและตรวจสอบผลกระทบจากการดูดทราย การปล่อยน้ำเสียของโรงน้ำยาง ฟาร์มเลี้ยงสุกร เป็นต้น

3. การขาดกระบวนการฟื้นฟูทุนทางสังคม และสื่อสารคุณค่าที่ดีมากพอจากต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ

โดยระยะทาง 63 กิโลเมตร กิจกรรมที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ยังจำกัดเฉพาะกลุ่มเช่นพื้นที่ต้นน้ำกลางน้ำ ปลายน้ำ ต่างกลุ่มต่างทำเพิ่งนำมาร่วมกัน ขณะเดียวกันกิจกรรมร่วมทั้งพุทธศาสนิกชนและมุสลิมหรือคริตสชนนั้นมีอยู่บ้างแต่ขาดการฟื้นฟูและให้คุณค่าทำให้จุดเด่นเหล่านี้ยังไม่ได้นำมาใช้

ข้อเสนอและอนาคตของลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ

1. การบูรณาการ การแก้ปัญหาของคนทั้งระบบลุ่มน้ำคลองรัตภูมิ เชื่อมโยงสู่ลุ่มน้ำหลัก โดยมองในภาพรวมคือ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นำสู่การแก้ไขวิกฤติของลุ่มน้ำทะเลสาบ เช่น ทะเลสาบตื้นเขิน พื้นทะเลเป็นดินเลน น้ำเน่าเสีย มีผักตบชวาแพร่กระจาย มีการลดลงของสัตว์น้ำ ระบบน้ำไม่ไหลเวียนได้อย่างเช่นในอดีต การบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อการทำนากุ้งซึ่งเป็นการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรอย่างยากจะกลับคืนมาได้

2. การฟื้นฟูเกษตรกรรมยั่งยืน(เกษตรธรรมชาติหรือเกษตรชีวภาพ) เช่นผลิตปุ๋ยหมัก

พื้นที่นี้เดิมทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองอยู่แล้วเป็นเวลานาน ดังที่พบจากตัวอย่างเกษตรกร เช่นปะหรน หมัดหลี และอีกหลายท่าน มีระบบนิเวศน์ที่มีแหล่งน้ำลุ่มน้ำสาขาจำนวนมากและเริ่มมีการฟื้นฟูระบบเกษตรอย่างจริงจัง มีผู้บริโภคที่กระตือรือร้น เช่น กลุ่มเดินไปคุยไป การมีแผงผักปลอดสารพิษ มีสหกรณ์ผักปลอดสารพิษบางเหรียง ควรประสานและฟื้นฟูให้เป็นลุ่มน้ำเกษตรและอาหารเพื่อสุขภาพดังที่จะปรากฏในแผนสุขภาพสงขลาต่อไป

3. การฟื้นฟูลำคลอง โดยกระบวนการมีส่วนร่วม

ได้แก่การร่วมสำรวจศึกษาวิจัยทั้งลุ่มน้ำย่อยคือคลองรัตภูมิและลุ่มน้ำสาขา ดังเช่น คลองภูมี คลองลำขัน คลองหิน คลองแซง คลองลำม้า คลองกรวยใหญ่ คลองยางแดง คลองรังแร้ง คลองหินดำ คลองเขาร้อน และคลองแพรกสุวรรณ

4. การส่งเสริมและสนับสนุนจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำโดยองค์กรชาวบ้าน/องค์กรชุมชนและเครือข่าย

ทั้งนี้ภาครัฐและองค์กรปกครองท้องถิ่นควรสนับสนุนและร่วมบูรณาการแผนงานกับชุมชน ทั้งการ สนับสนุนงบประมาณในการหนุนเสริม กระบวนการดังกล่าว อย่างต่อเนื่อง

5. การฟื้นฟูและใช้หลักคุณธรรมนำการพัฒนาลุ่มน้ำ

ที่ผ่านมาเริ่มมีกิจกรรมของโรงเรียนดำเนินการอยู่บ้างแล้ว เช่นโรงเรียนสิริวัณวลี เป็นแกนในการสร้างคุณธรรมแก่เด็กและเยาวชน การมีกิจกรรมธรรมยาตรา ซึ่งเกิดขึ้นรอบทะเลสาบสงขลา ควรสานต่อและขยายผลย่างจริงจัง

6. การสร้างจิตสำนึกสาธารณะหรือจิตอาสา แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ดังตัวอย่างที่พบว่ามีกลุ่มหลายกลุ่มเกิดขึ้นและกระตือรือร้นแล้ว ทำอย่างไรจึงสานต่อและขยายผลกลุ่มเหล่านี้ นำประสบการณ์พัฒนาเป็นกระบวนการสร้างองค์ความรู้ การเรียนรู้ในทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้องทั้งกลุ่มเด็ก เยาวชน สตรี ผู้นำและผู้ประกอบการ

7. การรณรงค์ให้หยุดสารเคมี และมีมาตรการอุดหนุนคนเลิกใช้สารเคมี

โดยควรดำเนินการไปจากศักยภาพภายในและเริ่มจากการใช้ทุนที่มีอยู่ขยายผลสู่นโยบายรัฐ ขณะนี้เริ่มดำเนินการแล้วจากกลุ่มออมทรัพย์ควนช้าง (ตำบลเขาพระ สมาชิก 3,000 กว่าคน) หากใครทำเกษตรปลอดสารเคมีและเลิกใช้สารเคมีได้จะมีทุนจากออมทรัพย์สนับสนุนให้ทันที ควรขยายผลสู่กลุ่มอื่นๆตลอดลุ่มน้ำ

บทสรุป

พัฒนาการบทเรียน ประสบการณ์ ปัญหาและข้อเสนอแนะดังกล่าว หลายเรื่องเป็นการเริ่มต้นที่มีพัฒนาการ แม้ระยะเวลาของชุมชนจะดำรงอยู่มานานกว่า 100 ปี สิ่งที่เกิดขึ้นได้พิสูจน์ว่าการพึ่งพาตนเองนั้น เป็นไปได้จริง จากแนวทางที่ชุมชนมุ่งหวังที่จะกินอยู่อย่างพอเพียง ฟื้นฟูทรัพยากรด้วยตนเอง มีการฟื้นฟูคุณธรรมจริยธรรมและเกษตรที่เอื้อต่อธรรมชาติและสุขภาพ ดังที่เกิดขึ้นนั้นเป็นวิถีหนึ่งที่สามารถนำไปสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียง แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอีกมาก พลังความรู้ ความคิด การมีส่วนร่วมยังต้องบูรณาการต่อและหนักแน่น รวมทั้งคงต้องตระหนักร่วมกันว่า ทำอย่างไร ความรัก ความหนักแน่น มีคุณธรรมนำการพัฒนา จะได้กลับมาและสืบสานวิถีพอเพียงให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน

สนับสนุนโดย :

สถาบันวิจัยระบบสุขภาพภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (สวรส.ภาคใต้ มอ.),
มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.),สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)